

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ
ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ
КУРСИ**

V ТОМ

МАХСУС ҚИСМ

**ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИ ВА ЖАМОАТ
ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР. ҲАРБИЙ
ХИЗМАТНИ ЎТАШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ
ЖИНОЯТЛАР**

Олий таълим муассасалари
учун дарслик

«ILM ZIYO» нашриёт уйи
Тошкент — 2011

УДК 343(575.1)(075)
ББК 67.408(5Ў)
P92

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан юридик таълим муассасалари учун дарслик сифатида тавсия этилган.

Мазкур дарслик Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига 2011 йил 1 январгача киритилган қўшимча ва ўзгартишлар инобатга олинган ҳолда тайёрланган. Унда амалдаги қонун ҳужжатлари, тергов ва суд амалиёти, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари асосида жиноят ҳуқуқининг Умумий ва Махсус қисми масалалари ёритилган.

Дарслик беш томдан иборат. Биринчи икки томи ЖКнинг Умумий қисмига бағишланган. Биринчи томида жиноят қонуни ва жиноят тўғрисидаги таълимот масалалари ёритилган. Иккинчисида жазо, жавобгарлик ва жазодан озод қилиш, жиноят-ҳуқуқий таъсирнинг бошқа чоралари ёритилган. Учинчи, тўртинчи ва бешинчи томлар ЖКнинг Махсус қисми нормаларида назарда тутилган жиноятлар учун жавобгарлик масалаларига бағишланган. Муаллиф томонидан барча жиноятлар таркибининг белгилари таҳлил қилинган, уларни квалификация қилиш масалалари, ўхшаш жиноятлар таркибларини фарқлаш муаммолари кўриб чиқилган.

Дарслик юридик олий ўқув муассасалари бакалавр ва магистрлари, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси тингловчилари, аспирантлар, ўқитувчиларга мўлжалланган, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимлари ва жиноят ҳуқуқи муаммолари билан қизиқувчи шахслар томонидан фойдаланилиши мумкин.

ISBN 978-9943-380-09-7

© Рустамбаев М.Ҳ., 2011 й.

© «ILM ZIYO» нашриёт уйи, 2011 й.

МУНДАРИЖА

I боб. Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар

1-§. Жиноий уюшма ташкил этиш (ЖК 242-моддаси)	9
2-§. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш (ЖК 243-моддаси)	15
3-§. Оммавий тартибсизликлар (ЖК 244-моддаси)	16
4-§. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш (ЖК 244 ¹ -моддаси)	18
5-§. Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш (ЖК 244 ² -моддаси)	22
6-§. Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш (ЖК 244 ³ -моддаси)	23
7-§. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш (ЖК 245-моддаси)	26
8-§. Контрабанда (ЖК 246-моддаси)	29
9-§. Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 247-моддаси)	33
10-§. Қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф равишда эгалик қилиш (ЖК 248-моддаси)	40
11-§. Ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш (ЖК 249-моддаси)	43
12-§. Портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 250-моддаси)	45
13-§. Пиротехника буюмларининг қонунга хилоф муомаласи (ЖК 250 ¹ -моддаси)	48
14-§. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 251-моддаси)	54
15-§. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда муомалага киритиш (ЖК 251 ¹ -моддаси)	56
16-§. Радиоактив материалларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 252-моддаси)	60
17-§. Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 253-моддаси)	62

18-§. Радиоактив материаллардан қонунга хилоф равишда фойдаланиш (ЖК 254-моддаси)	64
19-§. Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 255-моддаси)	66
20-§. Бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроллари турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш (ЖК 255 ¹ -моддаси)	68
21-§. Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш (ЖК 256-моддаси)	71
22-§. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш (ЖК 257-моддаси)	73
23-§. Санитарияга оид қонун ҳужжатларини ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш (ЖК 257 ¹ -моддаси)	75
24-§. Тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 258-моддаси)	77
25-§. Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 259-моддаси) ...	78

II боб. Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятлар

1-§. Темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 260-моддаси)	85
2-§. Маст ҳолдаги шахснинг транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиш (ЖК 261-моддаси)	93
3-§. Транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш (ЖК 262-моддаси)	96
4-§. Темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўлларини яроқсиз ҳолатга келтириш (ЖК 263-моддаси) ..	100
5-§. Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш (ЖК 264-моддаси)	102
6-§. Халқаро учиш қоидаларини бузиш (ЖК 265-моддаси)	105
7-§. Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 266-моддаси)	108
8-§. Транспорт воситасини олиб қочиш (ЖК 267-моддаси)	115
9-§. Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш (ЖК 268-моддаси)	118
10-§. Автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш (ЖК 269-моддаси)	121

III боб. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар

- 1-§. Тақиқланган экинларни етиштириш (ЖК 270-моддаси) 126
- 2-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 271-моддаси) 136
- 3-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек, уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш (ЖК 273-моддаси) 140
- 4-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш (ЖК 274-моддаси) 147
- 5-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 275-моддаси) 152
- 6-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга хилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар (ЖК 276-моддаси) 156

IV боб. Жамоат тартибига қарши жиноятлар

- 1-§. Безорилик (ЖК 277-моддаси) 161
- 2-§. Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш (ЖК 278-моддаси) 169

V боб. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар

- 1-§. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш (ЖК 278¹-моддаси) 178
- 2-§. Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш (ЖК 278²-моддаси) 186
- 3-§. Компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш (ЖК 278³-моддаси) 194
- 4-§. Компьютер ахборотини модификациялаштириш (ЖК 278⁴-моддаси) 197
- 5-§. Компьютер саботаж (ЖК 278⁵-моддаси) 201
- 6-§. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш (ЖК 278⁶-моддаси) 204

VI боб. Бўйсунуш ва ҳарбий шаънга риоя этиш тартибига қарши жиноятлар

- 1-§. Бўйсунмаслик (ЖК 279-моддаси) 216
- 2-§. Буйруқни бажармаслик (ЖК 280-моддаси) 220

3-§. Бошлиққа қаршилиқ кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш (ЖК 281-моддаси)	221
4-§. Бошлиқни кўрқитиш (ЖК 282-моддаси)	225
5-§. Баданга шикаст етказиш (ЖК 283-моддаси)	226
6-§. Бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини ҳақорат қилиши (ЖК 284-моддаси)	228
7-§. Бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш (ЖК 285-моддаси)	230
8-§. Мародёрлик (ЖК 286-моддаси)	236

VII боб. Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар

1-§. Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалиқ билан ташлаб кетиш (ЖК 287-моддаси)	238
2-§. Дезертирлик (ЖК 288-моддаси)	242
3-§. Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ташлаб кетиш (ЖК 289-моддаси)	245
4-§. Ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ёки бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлash (ЖК 290-моддаси)	247
5-§. Қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЖК 291-моддаси)	251
6-§. Ички хизматни ўташ ёки гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини бузиш (ЖК 292-моддаси)	256
7-§. Жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш (ЖК 293-моддаси)	259
8-§. Чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЖК 294-моддаси)	261

VIII боб. Ҳарбий мулкни сақлаш ёки ундан фойдаланиш тартибига қарши жиноятлар

1-§. Ҳарбий мулкни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ёки ишдан чиқариш (ЖК 295-моддаси)	264
2-§. Ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш (ЖК 296-моддаси)	268
3-§. Атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ, шунингдек, модда ва буюмлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш (ЖК 297-моддаси)	270
4-§. Машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 298-моддаси)	275

5-§. Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузиш (ЖК 299-моддаси)	280
6-§. Кемани бошқариш қоидаларини бузиш (ЖК 300-моддаси)	283

IX боб. Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари

1-§. Ҳокимиятни суиистеъмом қилиш, ҳокимият ваколатидан ташқарига чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги (ЖК 301-моддаси)	286
2-§. Хизматга совуққонлик билан қараш (ЖК 302-моддаси)	290
Сўнг сўз	293
Алфавит-предметли кўрсаткич	295

* ЖКнинг 272-моддаси Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 832-1-сон Қонуни билан бекор қилинган. (XI бўлим 28-банд).

I БОБ. ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

1-схема

2-схема

1-§. Жиноий уюшма ташкил этиш (ЖК 242-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** жамоат ва фуқаролар хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

NOTA BENE!

Жамоат хавфсизлиги – ижтимоий ҳаёт кечириш учун хавфсиз шарт-шароитлар, шунингдек, фуқаролар ҳаёти ва соғлиги дахлсизлиги, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкӣ манфаатларини, барча давлат ёки жамоат тузилмалари нормал фаолиятини таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

ЖК 242-моддаси 1-қисмида назарда тутилган **жиноят объектив томондан** жиноий уюшма ташкил этиш, жиноий уюшма ёки унинг бўлинмаларини тузиш ёки уларга раҳбарлик қилиш, шунингдек, уларнинг мавжуд бўлиши ва ишлаб туришини таъминлашга қаратилган фаолиятда ифодаланади.

ЖК 29-моддаси 5-қисмига кўра икки ёки ундан ортиқ уюшган гуруҳнинг жиноий фаолият билан шуғулланиш учун олдиндан бирлашиши **жиноий уюшма** деб топилади.

Жиноий уюшманинг қуйидаги белгилари мавжуд:

1) уюшманинг барқарорлиги ва аъзоларининг жипслашганлиги. Жипслашганлик иштирокчиларнинг ўз олдига қўйган жиноий мақсадларга эришишдаги бирдамлиги, яъни биргаликда ҳаракат қилишида ифодаланади.

Барқарорлик каби жипслик жиноий уюшма аъзолари содир этишни мўлжаллаётган жиноятларнинг оғирлиги ва жиноий фаолиятнинг кўпроқ ёки камроқ давом этишига боғлиқ бўлади;

2) умумий жиноий ният асосида бирлашиш;

3) иерархик тузилиш (раҳбарлар, оддий бажарувчиларнинг мавжудлиги, гуруҳ аъзолари ўртасида вазифа ва мажбуриятларнинг тақсимланганлиги);

4) жиноий фаолият олиб бориш учун икки ёки ундан ортиқ шахс бирлашган уюшган гуруҳдан фарқли равишда жиноий уюшмага бир неча уюшган гуруҳ бирлашади. Уюшган жиноий гуруҳ жиноий уюшманинг таркибий тузилмаси ҳисобланади.

Жиноий уюшма фаолиятида қатор жиноий гуруҳларнинг иштирок этиши, унинг ўзига хос хусусиятидир. Ушбу гуруҳлар гуруҳ ташкилотчиси (раҳбари)га бевосита бўйсунди ёки уларнинг назорати остида ёхуд таъсирида бўлади.

Жиноий уюшма **ташкил этиш:**

1) жиноий уюшма ташкил этиш ёки унга ёхуд унинг бўлинмаларига раҳбарлик қилиш;

2) жиноий уюшма ёки унинг бўлинмалари мавжуд бўлиши ва ишлаб туришини таъминлашга қаратилган фаолиятда намоён бўлади.

Жиноий уюшмани тузиш дейилганда, икки ёки ундан ортиқ уюшган гуруҳларнинг ягона раҳбарлик остида бирлашиши, уюшманинг жиноий фаолияти режаси тузилиши, вазифаларнинг уюшган гуруҳлар ёки уларнинг таркибий бўлинмалари ўртасида тақсимланиши, муайян жиноят тайёрланиб амалга оширилишини ва ҳ.к.ларни тушуниш зарур.

Жиноий уюшманинг мавжуд бўлиши ва ишлаб туришини таъминлашга қаратилган фаолият жиноий уюшма аъзоларини моддий таъминлашда, жиноий уюшмани ҳар қандай йўл билан қўллаб-қувватлашда, масалан, транспорт воситаларини, қалбаки ҳужжатларни бериш, техника воситалари билан таъминлаш, жиноий фаолият натижасида

қўлга киритилган пулларни ошкоралаштириш ва ҳ.к.ларда ифодаланиши мумкин.

Жиноий уюшма ёки унинг бўлинмаларига **раҳбарлик қилиш** жиноий фаолият режаларини ишлаб чиқиш, уюшма аъзолари орасида вазифаларнинг тақсимланиши, жиноий тажовуз объектларининг танланиши, уюшманинг бошқа аъзоларига кўрсатма ва топшириқлар беришда ифодаланади.

Жиноий уюшма ёки унинг бўлинмаларининг **мавжуд бўлиши ёки ўз вазифаларини бажаришига қаратилган фаолият** деганда, жиноий уюшма аъзоларини моддий жиҳатдан рағбатлантириш, жиноий уюшмага ҳар қандай транспорт воситалари, сохта ҳужжатлар, қурол-яроғ, алоқа воситалари, милиция ходимлари формаси билан таъминлаш, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштириш ва ҳ.к. ёрдам кўрсатиш тушунилади.

ЖК 242-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят жиноий уюшма ёхуд унинг бўлинмалари тузилган ёки уларга раҳбарлик қилинган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб ҳисобланади.

ЖК 242-моддаси 1-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор жиноий уюшма мавжуд бўлиши ва ўз олдига қўйган вазифаларни бажариш мақсадида жиноий уюшма тузган ёки раҳбарлик қилаётганлигини англайди.

Жиноий фаолият билан шуғулланиш жиноий уюшма ташкил этишнинг **мақсади** ҳисобланади.

Жиноий уюшма ёки унинг бўлинмаларига раҳбарлик қилишнинг мақсади жиноий уюшманинг барқарорлиги ва жипслигини таъминлаш, унинг аъзолари орасида вазифаларни аниқ тақсимлаш ва ҳ.к.да ифодаланади. Жиноий уюшма мавжудлиги ва ўз вазифаларини бажаришнинг мақсади ушбу уюшмага жиноий фаолият юритиши учун ёрдам бериш, йўл-йўриқ кўрсатишдан иборат.

Жиноятнинг **мотивлари** турлича бўлиб, кўпинча моддий манфаат кўришга қаратилади. Қилмишнинг мотиви ва мақсади унинг квалификациясига таъсир қилмайди.

ЖК 242-моддаси 1-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо шахс бўлади.

Қилмишнинг субъекти жиноий уюшма ташкилотчиси, жиноий уюшма бўлинмалари раҳбарлари ёки унинг мавжудлигини ёки вазифаларининг бажарилишини таъминлашга қаратилган фаолият билан шуғулланаётган бошқа шахслар ҳисобланади.

Жиноий уюшма ташкилотчиси ушбу уюшма аъзолари томонидан содир этилган бошқа жиноятлар учун ҳам жавобгардир, бажарувчининг экцесси бундан мустасно. Жиноий уюшма оддий иштирокчилари эса содир этган конкрет жиноятлари учун жавобгар қилинадилар.

Агар 14 ёшдан 16 ёшгача бўлган шахс жиноий уюшмани ташкил қилиш ёки унинг фаолиятида иштирок этишда қатнашган бўлса, агар уларнинг қилмишида муайян жиноят таркибининг аломатлари бўлса, уларнинг қилмишини ЖК тегишли моддаси билан квалификация қилинади.

ЖК 242-моддаси 2-қисмидаги қилмишнинг объектив томони уюшган қуроли жиноий гуруҳни тузиш, шунингдек, бундай гуруҳга раҳбарлик қилиш ёки унда иштирок этишда ифодаланади.

ЖК 29-моддаси тўртинчи қисмига мувофиқ, икки ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликда жиноий фаолият олиб бориш учун олдиндан тил бириктириб, бир гуруҳга бирлашиши уюшган гуруҳ, деб топилади.

Уюшган жиноий гуруҳнинг ўзига хос белгиларидан бири ана шундай гуруҳларнинг барқарорлигидир.

Гуруҳнинг барқарорлиги деганда, гуруҳ аъзолари ўртасида мустаҳкам, доимий алоқалар мавжудлиги, гуруҳ аъзолари зиммасига муайян вазифалар юклатилганлиги, улар ўртасида ролларнинг тақсимланганлигини тушуниш зарур.

Таркибининг доимийлиги, унинг аъзолари ўртасида мустаҳкам алоқанинг мавжудлиги, ҳаракатларининг аввалдан келишилганлиги, жиноий фаолият кўриниши ва усулларнинг бир хиллиги, узоқ вақт иш кўриши, содир этилган жиноятларнинг миқдори каби белгилар гуруҳнинг турғунлигидан далолат беради.

Жиноий гуруҳнинг барқарорлиги, шак-шубҳасиз, унинг юқори даражада уюшганлигидан далолат беради. Бундай жиҳат барча жиноий ишларнинг режалаштирилишида, мустаҳкам интизомда, мартаба даражасига мувофиқ мутлақ тобеликда ва ҳ.к.ларда намоён бўлади.

Жиноий фаолият амалга оширилганида гуруҳ томонидан бир қатор жиноятларнинг содир этилиши режалаштирилади.

Гуруҳнинг қуролланганлиги деганда, муайян жиноят содир этилгунга қадар уюшган гуруҳ аъзоларида ҳеч бўлмаганида бир донга ўқотар, совуқ ёки газ қуроли, шунингдек, турли портлатувчи мосламаларнинг борлиги тушунилади.

«Ўқотар қуроли», «портлатиш воситаси» ва ҳ.к.га ЖК 247-моддаси таҳлилида алоҳида тўхталамиз.

Жиноят предмети совуқ қурол, деб топиш учун асосий мезон бўлиб, унинг тирик нишонга зарар етказишга мўлжалланганлиги ҳисобланади. Кўп ҳолларда, ушбу мезон мазкур предметлар сифатида фақат жанговар қурол, яъни ханжар, найза, қилич ва ҳ.к.нинг ишлатилишига асосланади.

Санаб ўтилган предметлар ўз табиатига кўра фақат шахснинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказиш учун тайёрланади.

Совуқ қурол криминалистика нуқтаи назаридан аҳамиятга эга бўлган асосларга кўра таснифланади.

Мақсадига кўра, совуқ қурол жанговар (ҳарбий, полиция, махсус), фуқаровий (спорт, ов, миллий либосга тақиладиган) ва криминал қуролга бўлинади.

Тузилишининг хусусиятга кўра эса, совуқ қурол найзали, уриб-майдаловчи, аралаш ва маскировка қилинган бўлиши мумкин.

NOTA BENE!

Совуқ қурол – 1) одамнинг мушаклари кучидан фойдаланиб бевосита жабрланувчининг танасига тегишли киритиш йўли билан тирик нишонни йўқ қилиш учун махсус мўлжалланган предметлар бўлиб, уларга совуқ, найзали қуроллар (найзалар, жанговар пичоқлар, миллий ва ов пичоқлари каби қуроллар; найза-пичоқлар, қиличлар ва ҳ.к.); бошқа кесувчи, тешувчи, чопувчи ёки аралаш хусусиятга эга бўлган (жанг болталари, найзалар ва ҳ.к.); шунингдек, уриб синдирувчи қуроллар (кастетлар, нунчаклар ва ҳ.к.);

2) нишонга масофадан туриб зарар етказишга мўлжалланган одамнинг мушак кучи ёрдамида ҳаракат йўналишига эга бўладиган қуроллар (нишонга отиладиган пичоқлар, болталар ва ҳ.к.) ёхуд механик қурилмалар (қамчилар, арбалетлар ва ҳ.к.) киради.

Совуқ қурол **тайёрланиш усулига** кўра, заводда, касаначилик ҳолда ишлаб чиқарилган ёки айбдорнинг ўзи ясаган бўлиши мумкин.

Тайёрланган жойига кўра, совуқ қурол ўз юртимизда ёки хорижда ишлаб чиқарилади.

Муайян предметни совуқ қурол деб топиш учун, албатта, суд экспертизаси тайинланади ва унинг хулосаси асосида мазкур предмет совуқ қурол деб топилади.

NOTA BENE!

Газ қуролига газ пистолетлари, газ баллончалари, заҳарли моддалар билан тўлдирилган, кўздан ёш оқизувчи ёки бошқача таъсир кўрсатувчи ва тирик нишонга вақтинча зарар етказиш учун мўлжалланган аэрозолли ва бошқа қурилмалар киради.

Шуни таъкидлаш жоизки, жиноий уюшма аъзолари одам ҳаёти ёки соғлиғи учун хавфли бўлган бирор-бир модда билан тўлдирилган газ қуролидан фойдалансалар, бундай жиноий гуруҳ уюшган қуролли гуруҳ, деб топилиши керак. Газ қуролидаги модда шахснинг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавф туғдирмаса, қилмишни **ЖК 242-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилиш учун асос ҳам бўлмайди.

Қурол ўқотар ёки совуқ қурол бўлиши мумкин. Гуруҳ жанговар аслаҳалар, портловчи моддалар билан жиҳозланган бўлса ҳам уни

қуролланган гуруҳ, деб эътироф этиш зарур. Жиноий гуруҳнинг қуролланганлик аломатини белгилаш учун гуруҳ аъзоларидан бирида ҳеч бўлмаганда бир дона қурол мавжудлиги, бундан гуруҳнинг бошқа аъзолари хабардор эканлиги аниқланиши зарур.

Уюшган қуролли гуруҳ **тузиш** деганда, уюшган қуролли гуруҳни тузиш, унга раҳбарлик қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат (босқинчи гуруҳ аъзоларини танлаш, улар ўртасида ролларни тақсимлаш, жиноий фаолият режаларини тузиш, жиноий гуруҳни қуроллантириш ва ҳ.к.лар)ни тушуниш зарур. Уюшган қуролли гуруҳга **раҳбарлик қилиш** деганда, мавжуд уюшган қуролли гуруҳ фаолиятига бошчилик қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатни тушуниш зарур.

Уюшган қуролли гуруҳда иштирок этиш нафақат қуролли гуруҳ томонидан содир этиладиган ҳужумларда иштирок этиш, балки уюшган қуролли гуруҳ таркибида бошқа вазифаларни, шу жумладан молиялаштириш, қурол билан таъминлаш, ҳужум қилиш учун объектларни танлаш, транспорт билан таъминлаш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва бошқа органларнинг ходимлари билан алоқаларни ўрнатиш каби ҳаракатларда ўз ифодасини топади.

Уюшган қуролли гуруҳ томонидан содир этиладиган **ҳужумларда иштирок этиш** деганда, уюшган гуруҳнинг «доимий» аъзоси бўлмаган шахснинг гуруҳ томонидан содир этилаётган жиноятда иштирок этиши (ушбу иштирокни англаган ҳолда) тушунилади.

Уюшган қуролли гуруҳ тузиш ёки унга раҳбарлик қилиш, гуруҳ томонидан жиноят содир этилгани ёки содир этилмаганидан қатъи назар, уюшган қуролли гуруҳ тузилган ёхуд уюшган қуролли гуруҳга киришга розилик билдирилган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

Уюшган қуролли гуруҳ таркибига кирмаган ва ушбу гуруҳ томонидан содир этилган ҳужумларда иштирок этмаган, бироқ унга ёки унинг айрим аъзоларига жиноий фаолиятини амалга оширишда бир марталик ёрдам кўрсатган шахсларнинг ҳаракатлари тегишли жиноятларда иштирокчилик сифатида квалификация қилиниши лозим. Уюшган қуролли гуруҳга ёрдам кўрсатиш қуролни сотишда, транспорт билан таъминлашда, ҳужум қилиш объектини кўрсатишда ўз ифодасини топиши мумкин. Мазкур ҳаракатлар бир марталик тусга эга бўлишлари лозим, чунки улар муттасил равишда содир этилаётган бўлса, шахс жиноий уюшма аъзосига айланади.

Уюшган гуруҳ таркибида қуролли ҳужум қилишга далолат қилиш уюшган гуруҳ аъзоларини муайян муассаса ёки муайян шахсларга ҳужум қилишга қизиқтиришда ўз ифодасини топади.

Субъектив томондан ЖК 242-моддаси 2-қисмида жавобгарлик белгиланган жиноят **қасддан** содир этилади. Субъект уюшган қуролли гуруҳ тузаётганлигини ёки унинг таркибига қираётганлигини англайди

ва буни хоҳлайди. Жиноятнинг содир этилиш мотиви ва мақсади ҳар хил бўлиши мумкин, аммо улар жиноятни квалификация қилишга таъсир этмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо уюшган қуроли гуруҳни тузган, унга раҳбарлик қилган ёки унинг аъзоси бўлган ҳар қандай шахс ҳисобланади.

Уюшган қуроли гуруҳ таркибига кирадиган ёки гуруҳ томонидан содир этилган ҳужумларда иштирок этган 13 ёшдан 16 ёшгача бўлган вояга етмаганлар улар томонидан аниқ содир этилган ва ЖК тегишли моддаларида назарда тутилган жиноятлар (масалан, одам ўлдириш, қасддан баданга оғир шикаст етказиш, боққинчилик ва ҳоказолар) учун жавобгар бўладилар.

Жиноий уюшма таркибида жиноят содир этган, бундай гуруҳ тузган, унга раҳбарлик қилган ва жиноят содир этган шахсларнинг қилмиши ушбу модда билан қамраб олинади ва ЖК бошқа моддалари билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди.

2-§. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш (ЖК 243-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** республика иқтисодий фаолияти соҳасида вужудга келадиган ижтимоий муносабатлар, шунингдек, жамоат хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Жиноий фаолият натижасида айбдор қўлга киритган даромадлар, яъни мулк (пул маблағлари ёхуд бошқа ашёлар) жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

Одатда мазкур қилмишнинг предмети талон-торож қилиш, контрабанда, товламачилик, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш, фоҳишахона очиш ёки сақлаш, порнография материалларини тайёрлаш ёки тарқатиш каби жиноятларни содир этиш оқибатида олинган ашёлардир.

Объектив томондан жиноят жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш, яъни мулк (пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк) жиноий фаолият натижасида топилган бўлса, уни ўтказиш, мулкка айлантириш ёхуд алмаштириш йўли билан унинг келиб чиқишига қонуний тус бериш, худди шунингдек, бундай пул маблағлари ёки бошқа мол-мулкнинг асл хусусиятини, манбаини, турган жойини, тасарруф этиш, кўчириш усулини, пул маблағларига ёки бошқа мол-мулкка бўлган ҳақиқий эгалик ҳуқуқларини ёки унинг кимга қарашлилигини яшириш ёхуд сир сақлаш каби ҳаракатларда ифодаланади.

NOTA BENE!

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш — мулк (пул маблағлари ёки бошқа мол-мулк) жиноий фаолият натижасида топилган бўлса, уни ўтказиш, мулкка айлантириш ёхуд алмаштириш йўли билан унинг келиб чиқишига қонуний тус бериш, худди шунингдек, бундай пул маблағлари ёки бошқа мол-мулкнинг асл хусусиятини, манбаини, турган жойини, тасарруф этиш, кўчириш усулини, пул маблағларига ёки бошқа мол-мулкка бўлган ҳақиқий эгалик ҳуқуқларини ёки унинг кимга қарашлилигини яшириш ёхуд сир сақлашдир.

Ўтказиш деганда, жиноий фаолиятдан олинган даромадлар билан банкларда банк билан тузилган омонат шартномасига кўра бирон-бир молиявий операция ўтказилиши тушунилади.

Айлантириш деганда, жиноий фаолиятдан олинган мол-мулкка қонуний тус бериш мақсадида унга эгалик қилиш, фойдаланиш, тасарруф қилиш учун олди-сотди, алмаштириш, совға қилиш ва фуқаролик ҳуқуқий битимлар тузиш, қонуний тадбиркорлик ёки ишлаб чиқариш тузилмасини ташкил этиш ёхуд улар фаолиятининг ишлаб туришини таъминлашга сарфланиши тушунилади керак.

Алмаштириш деганда, жиноий фаолиятдан ўзбек сўмида олинган даромадларни бошқа чет эл валютасига конвертация қилиш тушунилади.

ЖК 243-моддасида назарда тутилган жиноят шу модда диспозициясида санаб ўтилган ҳаракатлардан биронтаси содир этилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Жиноятни содир этиш **мотиви** ва ундан кўзланган мақсад жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Жиноятнинг **мақсади** жиноий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштиришдир.

Ушбу жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо ва жиноий фаолият натижасида олинган даромадларни ошкорлаштиришда иштирок этган жисмоний шахс ҳисобланади.

3-§. Оммавий тартибсизликлар (ЖК 244-моддаси)

Мазкур қилмишнинг **бевосита асосий объекти** жамоат хавфсизлиги, жамоат тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. **Кўшимча бевосита объекти** эса, фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи ва ўзгалар мулкани муҳофаза қилувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш, ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш орқали оммавий тартибсизликларни ташкил этиш, оммавий тартибсизликларда фаол қатнашишда ифодаланади.

NOTA BENE!

Оммавий тартибсизликлар — жамоат жойларида белгиланган тартиб ва хавфсизлик чораларини бузишда ифодаланувчи кўплаб одамлар (тўда)нинг бошқариш қийин бўлган, стихияли ҳаракатлари.

Оммавий тартибсизликларни **ташкил этиш** деганда, оммавий тартибсизликларни тайёрлашга қаратилган ҳар қандай ҳаракат, масалан, оммавий тартибсизликлар фаол иштирокчиларини тайёрлаш, раҳбарлар ўзагини ташкил этиш, режа тузиш, оммавий тартибсизликлар уюштириладиган жой ва вақтни танлаш, плакатлар, шиорлар, варақалар тайёрлаш ва ҳ.к. тушунилиши зарур.

Кўриб чиқиладиган модданинг диспозициясига мувофиқ, оммавий тартибсизликлар шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш, қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб, ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш билан биргаликда содир этилган бўлиши лозим.

Ушбу жиноятни содир этишда **шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш** деганда, жабрланувчига нисбатан ҳам руҳий, ҳам жисмоний таъсир кўрсатиш тушунилиши зарур.

Руҳий зўрлик ишлатиш ўлдириш, баданга шикаст етказиш, мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш билан қўрқитишда ифодаланиши мумкин. Оммавий тартибсизликлар вақтида руҳий зўрлик ишлатишда айбдор бўлган шахсларнинг ҳаракати фақат кўриб чиқиладиган модда бўйича квалификация қилинади, ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитганлик учун жавобгарлик назарда тутилган модда бўйича қўшимча квалификация қилинмайди.

Жисмоний зўрлик ишлатиш деганда, калтаклаш, дўппослаш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш тушунилиши зарур.

Оммавий тартибсизликларни содир этиш вақтида одам ўлдирилганида, қилмиш жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

Қирғин солиш деганда, фуқароларга нисбатан зўрлик ишлатилиши, моддий бойликлар (транспорт, уйлар, иншоотлар ва ҳ.к.)нинг яқсон қилиниши тушунилиши керак.

Ўт қўйиш — бирон-бир мулк, иншоот, транспорт ёки бошқа нарсаларнинг ёқиб юборилиши.

Мулкка шикаст етказиш — қисман яроқсиз ҳолга келтирилган мулкни муайян сарф-харажатлар эвазига тиклаш имкониятининг мавжудлиги.

Мулкни нобуд қилиш деганда, уни батамом яроқсиз ҳолга, яъни мулкдан кўзланган мақсадда фойдаланиб бўлмайдиган ҳолга келтирилишини тушуниш зарур.

Қурол ишлатиш деганда, бевосита вазифасидан келиб чиқиб, қуролдан (жонли нишонни нобуд қилиш мақсадида ўқ отиш, иншоотлар, уйлар, транспортни яқсон қилишда) фойдаланиш тушунилиши зарур. Қуроллар ўқ отувчи ёки совуқ қурол бўлиши мумкин.

Қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсалар деганда, физикавий хусусиятларига кўра, улардан фойдаланилганида шахсга зиён етказиши мумкин бўлган ҳар қандай жисм тушунилиши керак.

Оммавий тартибсизликларда **фаол қатнашиш** деганда, айбдорнинг шахсга нисбатан зўрлик ишлатиши, қирғин солиши, ўт қўйиши, мулкка шикаст етказиши ёки уни нобуд қилиши, қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб, ҳокимият вакилига қаршилиқ кўрсатишда бевосита иштирокини тушуниш зарур.

Таҳлил этилаётган модда диспозицияда назарда тутилган ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан қилмиш **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **қасдан** содир этилади, қилмишнинг **мотиви** ва ундан кўзланган **мақсад** унинг квалификациясига таъсир этмайди.

Жиноятнинг **мотиви** миллатчилик, ҳокимиятни эгаллашга интилиш, ғараз, безорилик ва ҳ.к. бўлиши мумкин.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган оммавий тартибсизликларнинг ташкилотчилари ва фаол қатнашчилари бўлган ақли расо жисмоний шахслар ҳисобланади.

Оммавий тартибсизликларнинг бошқа иштирокчилари оммавий тартибсизликлар жараёнида содир этган муайян жиноятлари учун жавобгар бўладилар.

Агар оммавий тартибсизликларнинг ташкилотчилари ёки фаол қатнашчилари 16 ёшга тўлмаган бўлса, у ҳолда улар оммавий тартибсизликлар вақтида фақат ўзи содир этган муайян жиноятлари учун, масалан, қасдан одам ўлдириш, ўзгалар мулкни нобуд қилиш, зўрлаб номусга текканлик учун жавобгар қилинадилар.

4-§. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш (ЖК 244¹-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибини муҳофаза қилувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Мазкур қилмишнинг **предмети** диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солиш ёки фуқароларни зўрлаб кўчириш ёхуд аҳоли орасида ваҳима тарқатишга даъват этувчи материаллар ҳисобланади.

Материаллар деганда, варақалар, плакатлар, адабиётлар, видеокассеталар ва ҳ.к. тушунилади.

NOTA BENE!

Диний экстремизм — қатъий диний нуқтаи назарга эга эканлик, динга оид сиёсат ва мафкурада ашаддий, фавқулудда усуллар йўл тутишга, кескин чоралар кўришга тарафдорлик.

«Ўзининг шак-шубҳасиз ҳақлигига, ҳақиқатни фақат ўзи билишига ишонч ҳисси сўнгги чораларга — зўравонлик ҳаракатларига мойиллиги билан ажралиб турадиган диний экстремизмнинг пайдо бўлишига замин яратади. Бунда муайян шахс ҳам, бошқа динга мансуб ижтимоий гуруҳ ҳам ёки шу диннинг ўз вакиллари томонидан рад этилаётган мазҳабга мансуб вакиллар ҳам таъсир кўрсатиш объекти сифатида танлаб олиниши мумкин»¹.

NOTA BENE!

Сепаратизм — лотинча «сепаратус» (алоҳида) сўзидан олинган бўлиб, алоҳидаликка интилиш, давлатнинг бир қисмини ажратиб олиш ва янги давлат тузиш ёки мамлакатнинг бир қисмига автономия берилишига эришишга ҳаракат қилиш.

NOTA BENE!

Диний ақидапарастлик — лотинча «қатъий» сўзидан олинган, мавжуд динлар пайдо бўлган даврдаги шарт-шароитларга қайтишга интилиш.

Объектив томондан ЖК 244¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жинойт, биринчидан, диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш, иккинчидан, шу хилдаги материалларни тарқатиш мақсадида сақлашда ифодаланади.

¹ *Каримов И.А.* Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. — Т., «Ўзбекистон», 1997, 37–38-б.

Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни **тайёрлаш** деганда, ҳар қандай кўринишдаги шундай материалларнинг яратилиши тушунилади.

Жамоат хавфсизлигига ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш шу хилдаги материалларнинг бир нусхаси тайёрланган пайтдан эътиборан, бу материал тарқатилгани ёхуд тарқатиш мақсадида сақланганидан қатъи назар **туғалланган** деб эътироф этилади.

Кўриб чиқиладиган модда нуқтаи назаридан **сақлаш** деганда, юқорида кўрсатилган материаллар уларни тарқатиш мақсадида айбдорнинг фактик эгаллигида (ўзи билан, уй-жойида, пана жойида ва бошқа жойларда) бўлиши билан боғлиқ бўлган ҳар қандай ҳаракатлар тушунилади.

Диний мазмундаги материалларни сақлаш ягона узоққа чўзилган жиноятдир, унинг ўзига хос хусусияти куйидагилардан иборат. Мазкур қилмиш узоқ вақт давомида жиноий-ҳуқуқий муҳофаза объектига тажовуз қиладиган бир-бирига ўхшаш бир неча ғайриқонуний қилмишлардан иборат бўлади ва жиноят тўхтатилган ёки айбдор ўз айбини бўйнига олиб арз қилган ва унда юқорида кўрсатилган жиноят предметларини тарқатиш мақсади аниқланган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб ҳисобланади. Агарда айбдор унда сақланаётган диний мазмундаги материалларни учинчи шахс фойдасига мусодара қилса, сақлаш кўриб чиқиладиган жиноят объектив томонининг иккинчи шакли – тарқатишга ўтади.

ЖК 244¹-моддаси 1-қисми маъмурий юрисдикцияга эга, яъни шундай ҳаракати учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин бир йил ичида яна шундай қилмиш содир этилган бўлса, жиноий жавобгарлик вужудга келади.

ЖК 244¹-моддаси 2-қисмида назарда тутилган қилмиш **объектив томондан** диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган, қирғин солишга ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этадиган ёхуд аҳоли орасида ваҳима чиқаришга қаратилган маълумотлар ва материалларни ҳар қандай шаклда тарқатиш, шунингдек, фуқароларнинг тотувлигини бузиш, вазиятни беқарорлаштирувчи тўхматона уйдирмалар тарқатиш ҳамда жамиятда қарор топган ахлоқ қоидаларига ва жамоат хавфсизлигига қарши қаратилган бошқа қилмишларни содир этиш мақсадида диндан фойдаланишдан иборатдир.

Айтиб ўтилган материалларни **тарқатиш** деганда, уларни осиб қўйиш, оммавий ахборот воситаларида эълон қилиш, кўпчилик олдига, телевидение, радио ва ҳ.к. орқали айтиш, яъни шу материалларнинг оғзаки ёки ёзма шаклда ҳеч бўлмаганда бир шахсга ошкор этилишини тушуниш зарур.

Тухматона уйдирмалар деганда, ёлгонлиги олдиндан маълум бўлган, ҳақиқатга тўғри келмайдиган маълумотларнинг тарқатилишини тушуниш зарур.

Вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар деганда, жамоат тартибининг бузилишига, корхона, муассаса, ташкилотлар фаолиятининг вақтинча тўхтаб қолишига, қўрқув, ваҳима, ишончсизлик ва ҳ.к.ларнинг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин бўлган ёлгон далиллар, ахборотлар тушунилади.

ЖК 244¹-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят кўрсатиб ўтилган маълумотлар ёки материаллар тарқатилган пайтдан этиборан, оқибати рўй берган ёки бермаганлигидан қатъи назар **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ушбу қилмиш **тўғри қасд** билан содир этилади.

Жиноятни содир этишдан кўзланган **мақсад** — диний экстремизм, сепаратизм, ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган материалларни тарқатиш, қирғин солиш, фуқароларни зўрлик билан кўчириб юбориш, аҳоли орасида ваҳима туғдириш, фуқаролар тотувлигини бузиш, туҳматона, вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар тарқатиш жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 244¹-моддаси 3-қисмида:

а) олдиндан тил бириктириб ёки бир гуруҳ шахслар томонидан;

б) хизмат мавқеидан фойдаланиб;

в) диний ташкилотлардан, шунингдек, чет эл давлатлари, ташкилотлари ва фуқароларидан олинган молиявий ёки бошқа моддий ёрдамдан фойдаланиб жазони оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этилган жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

Олдиндан тил бириктириш қилмишда аввалдан келишиб олган бир неча шахснинг жиноятни содир этишда иштирок этиши ҳисобланади.

ЖК 244¹-моддаси 2-қисми «а» бандини қўллаш учун жиноят таркиби объектив томонига кирувчи ҳаракатларнинг бирортаси содир этилгунга қадар ҳеч бўлмаганида икки кишининг аввалдан тил бириктирганлиги аниқланиши даркор. Бунда жиноятнинг биргаликда бажарилганлиги (оддий иштирокчилик) ёки вазифаларнинг тақсимланганлиги (мураккаб иштирокчилик) аҳамиятга эга эмас. Иштирокчиларнинг жинойий ҳаракатларни биргаликда амалга оширишни аввалдан келишиб олгани муҳимдир.

Қилмишни **ЖК 244¹-моддаси 2-қисми «а» банди** билан **бир гуруҳ шахслар** томонидан содир этилган, деб квалификация қилиш учун,

ҳақиқатдан ҳам икки ёки ундан ортиқ шахснинг аввалдан тил бирик-тирмай (оддий иштирокчилик) жиноят объектив томонига кирувчи ҳаракатларни қисман ёки тўлиқ бажарганлиги аниқланиши керак.

Хизмат мавқеидан фойдаланиш, кенг маънода шахснинг ўз хизмат вазифасига кирувчи ваколатлари, мажбуриятларини бузишда ифодаланади. **ЖК 244¹-моддаси 2-қисми «б» бандида** назарда тутилган қилмишни хизмат мавқеидан фойдаланиб содир этиш, масалан, нашриёт ходими томонидан жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид солувчи материалларни ўз ходимлари ва ҳ.к. орасида тарқатишида ифодаланади.

Жиноят субъекти мансабдор шахс бўлса, иш ҳолатларидан келиб чиққан ҳолда қилмиш жиноятлар жами тариқасида **ЖК 244¹-моддаси** ва 205- (Ҳоқимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) ёки 206- (Ҳоқимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) моддалари билан квалификация қилиниши мумкин.

Жиноятни **ЖК 244¹-моддаси 2-қисми «в» банди** билан квалификация қилиш учун чет эл давлатлари, диний ташкилотлар, фуқаролардан олинган молиявий ёки бошқа моддий ёрдамнинг қандай усулда олинганлиги аҳамият касб этмайди, бундай ҳомийликнинг муайян жиноий мақсадни кўзлаб амалга оширилганлиги етарлидир.

5-§. Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш, уларга раҳбарлик қилиш, уларда иштирок этиш (ЖК 244²-моддаси)

Жиноятнинг **объекти** жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузишда, уларга раҳбарлик қилишда, уларда иштирок этишда ифодаланади.

Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар **тузиш** деганда, ана шундай ташкилотларга аъзоларнинг танланиши ва жой-жойига қўйилиб чиқилиши ва ҳ.к.ларни тушуниш зарур.

Юқоридаги ташкилотларга раҳбарлик қилиш деганда, шундай хусусиятдаги ташкилотлар фаолиятини таъминлаш, ташкилот аъзолари ўртасида хизмат вазифаларини тақсимлаш, уларга тавсияномалар, кўрсатмалар бериш, улардан ҳисобот талаб қилиш ва ҳ.к.га қаратилган ҳар қандай ҳаракатнинг бажарилишини тушуниш зарур.

Иштирок этиш деганда, бундай ташкилотларнинг мавжудлиги қонунга хилоф эканлигини англаб туриб, ушбу ташкилотлар доирасида ҳамкорлик қилиш ҳақида ҳар қандай кўринишда (ёзма ёки оғзаки) розилик берилишини тушуниш зарур.

Жинойят диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилот тузилган ёки уларга раҳбарлик қилинган ёхуд уларда иштирок этилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жинойят **қасдан** содир этилади. Айбдор диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузаётганлиги, уларга раҳбарлик қилаётганлиги ёхуд уларда иштирок этишга розилик бераётганлигини англайди ва шуни хоҳлайди. Жинойятнинг содир этилиш **мотиви** ва **мақсади** уни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жинойятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Жинойят содир этилиши натижасида оғир оқибатларнинг келиб чиққанлиги жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланади (**ЖК 244²-моддаси 2-қисми**).

Одамлар ўлими, кўп кишиларнинг баданига оғир шикаст етказилиши **оғир оқибатлар** деб ҳисобланиши мумкин.

ЖК 244²-моддаси 3-қисмида башарти шахс тақиқланган ташкилотлар мавжудлиги тўғрисида ўз ихтиёри билан хабар қилган, жинойтни очишга ёрдам берган бўлса, шахсни жиноий жавобгарликдан озод этилишини назарда тутувчи рағбатлантирувчи норма мавжуд.

Айбдор томонидан ҳар икки шартнинг бажарилиши жавобгарликдан озод қилишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

6-§. Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, олиб кириш ёки тарқатиш (ЖК 244³-моддаси)

Ушбу жинойятнинг **ижтимоий хавфлилиги** шундаки, диний мазмундаги материалларни тайёрлаш ва уларнинг назорат қилинмайдиган муомаласи давлатдаги ижтимоий барқарорликни издан чиқариши, хусусан, давлатнинг диний мазмундаги ва динга оид бошқа ахборотларни ишлаб чиқариш ва тарқатиш, хорижда чоп этилган диний адабиётларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ва тарқатиш (сотиш), шунингдек, диний ташкилотлар марказий органларининг ўз ваколатларини амалга ошириши устидан назоратни ҳам сусайтиради. Ундан ташқари, диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, тарқатиш мақсадида Ўзбекистон Республикасига олиб кириш нолегал диний фаолият (прозелитизм, яъни бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига ёки бошқа миссионерлик фаолиятига жалб этиш) каби реал хавфни вужудга келтиради. Бу эса, ўз навбатида диний экстремизм, ақидапарастлик ва сепаратизмнинг янги шакллари пайдо бўлиши хавфини тўғдиради. Сўнгги йилларда мамлакатимизда бундай ҳолларнинг кўпайганлиги қайд этилмоқда.

Жиноятнинг **турдош (махсус) объекти** жамоат хавфсизлигини тартибга солувчи, таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Бевосита асосий объекти Ўзбекистон Республикаси қонунларида белгиланган диний мазмундаги материалларни тайёрлаш, сақлаш, мамлакат ҳудудига олиб кириш ёки тарқатиш тартибига риоя қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** эса, жамиятдаги нормал ахлоқий муҳит, фуқароларнинг ахлоқий ва жисмоний соғлиғидир.

Бундан келиб чиқиб, жиноятнинг **предмети** диний мазмундаги материаллар, яъни диний мақсадга қаратилган буюмлар, диний адабиётлар ва ахборот берувчи бошқа материаллардир.

NOTA BENE!

Диний мазмундаги предметлар — ибодат учун мўлжалланган бино ва иншоотлар (масжид, черков, синагог, монастырь, ибодат уйлари ва ҳ.к.) ва махсус диний таълимот бериш, ибодат қилиш ва бошқа удумлар (чўқинтириш, никоҳлаш, жаноза ўқиш ва ҳ.к.)ни амалга ошириш учун зарур бўлган ашёлардир.

Диний адабиётларга диний мазмундаги китоблар, журнал, рисола ва босма равишда чоп этилган бошқа материаллар киради.

Диний мазмундаги ахборот берувчи бошқа материаллар деганда, варақалар, плакатлар, махсус календарлар, диний нашрларнинг ксеронусхалари, кино, фото, аудио, видео маҳсулотлар, Интернетдаги диний сайтлар ва ҳ.к. тушунилиши керак.

ЖК 244³-моддасида назарда тутилган жиноятнинг предметларида диний экстремизм, сепаратизм, ақидапарастлик ғоялари бўлмаслиги керак, акс ҳолда қилмиш ушбу модда билан квалификация қилинмайди.

Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган асарлар, кино, фото, аудио, видео маҳсулотлар ва бошқа материалларни тайёрлаш, сақлаш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш айбдорда уларни кейинчалик тарқатиш мақсадининг бор ёки йўқлигидан қатъи назар, шунингдек, уларни тарқатиш ЖК 244¹-моддаси (Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш) ёки ЖК 246-моддаси (Контрабанда) сифатида квалификация қилинади.

Жиноятнинг **объектив томони** ғайриқонуний равишда диний мазмундаги материалларни тарқатиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ёки тарқатишда ифодаланади. **ЖК 244³-моддасининг** тузилиши маъмурий преюдицияга эга бўлиб, айбдор шундай ҳаракатлари учун шахс маъмурий жавобгарликка тортилганидан кейин бир йил ичида яна шундай қилмишни содир этса, жиний жавобгарликка тортилади.

Диний мазмундаги материалларни **қонунга хилоф равишда тайёрлаш** деганда, бундай фаолият юритишга ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан кейинчалик тарқатиш мақсадида шундай материалларни яратиш бўйича мақсадга мувофиқ ҳаракат қилиниши тушунилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунига¹ мувофиқ, диний мазмундаги материалларни ишлаб чиқариш, экспорт қилиш, импорт қилиш ва тарқатиш ваколати диний ташкилотларни бошқариш бўйича марказий идораларга берилган, хусусан, ушбу фаолият юритишга лицензияси бўлган идоралар диний удумларни амалга ошириш учун зарур бўлган предметларни чоп этиш ва тарқатиш ҳуқуқига эгадирлар.

Диний мазмундаги материалларни тайёрлаш ушбу материалларнинг бир донаси тайёрланган вақтдан **туғалланган** деб ҳисобланади.

Диний мазмундаги материалларни **қонунга хилоф равишда сақлаш** деганда, юқорида кўрсатилган материаллар айбдорнинг эгалигида бўлиши (чўнтагида, бинода, хуфия ва бошқа жойда) ва тарқатиш мақсадида сақланиши тушунилади.

Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда сақлаш узоққа чўзилган жиноят ҳисобланади ва қилмиш тўхтатилганда ёки айбдор айбини бўйнига олиб келганида **туғалланган** ҳисобланади. Агар айбдор бундай материалларни учинчи шахсларга берса, қилмиш таҳлил этилаётган жиноят объектив томонининг бошқа шакли — ғайриқонуний равишда тарқатиш, деб топилади.

Диний мазмундаги материалларни **қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш** ушбу материалларни хориждан мамлакатимиз ҳудудига қонунда белгиланган тартибни бузиб, тарқатиш мақсадида олиб кирилишида ифодаланади.

Хорижда чоп этилган диний мазмундаги материалларни олиб келиш ва тарқатиш ҳуқуқига уларнинг мазмуни қонунда белгиланган тартибда экспертиза қилинганидан кейин фақат диний ташкилотларни бошқариш бўйича марказий идоралар эгадир (Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуни, 19-модда).

Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш жиноятнинг мазкур предметлари республика давлат чегарасидан ўтказилган ва айбдорда уларни тарқатиш мақсади аниқланган пайтдан бошлаб **туғалланган** жиноят сифатида эътироф этилади.

¹ Қаран: Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 14 июндаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуни (Ўзбекистон Республикаси 1998 й. 1 майдаги 618-1-сон Қонуни таҳририда), 19-модда // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 99-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 52-сон, 513-модда.

Диний мазмундаги материалларни **қонунга хилоф равишда тарқатиш** уларни учинчи шахслар фойдасига ҳар қандай шаклда (сотиш, уйларнинг эшиги тагига ташлаб кетиш, кўчада тарқатиш ва ҳ.к.) бериш ёки уларнинг мазмунини етказиш (варақалар осиш, оммавий ахборот воситаларида чоп этиш, аудиторияларда чиқишлар қилиш, электрон почтадан фойдаланиш ва бошқ.) да ифодаланади.

Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тарқатиш ушбу материаллар ёки уларнинг мазмуни бир шахсга ошкор қилинган пайтдан **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖК 244³-моддасида назарда тутилган жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади, шахс ушбу модда диспозициясида назарда тутилган ғайриқонуний ҳаракатларни содир этаётганини англайди ва диний мазмундаги материалларни тарқатишни хоҳлайди.

Диний мазмундаги материалларни қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш ёки Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш ҳолларида таҳлил этилаётган жиноят субъектив томонининг зарурий белгиси тарқатиш **мақсадининг** мавжудлиги ҳисобланади.

Айбдорда бундай мақсаднинг бўлганлигидан бир қатор объектив омиллар, хусусан, тайёрланаётган, сақланаётган ёки олиб кирилаётган диний мазмундаги материалларнинг миқдори, шунингдек, тайёрлаш усули ва ҳ.к.лар далолат беради. Шахсда диний адабиёт муайян бир турининг анча кўп миқдорда ва ўралган ҳолда сақланиши шахсда мазкур адабиётни тарқатиш мақсади мавжудлигидан далолат беради. Шахсда диний мазмундаги материалларни тарқатиш мақсади йўқлиги кўрсатилган материалларни тайёрлаш, сақлаш ёки республика ҳудудига олиб кириш учун **ЖК 244³-моддаси** бўйича жавобгарликни истисно қилади.

Қилмишнинг **мотивлари** турлича бўлиши мумкин ва улар жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Ушбу жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлади.

Агарда мансабдор шахс ўзининг хизмат ваколатларидан фойдаланиб, диний мазмундаги материалларни тарқатиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаган, сақлаган, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кирган бўлса, қилмиш ҳолатларидан келиб чиқиб, **ЖК 205-** (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) ёки **206-** (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) моддаси билан жавобгарликка тортилади.

7-§. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш (ЖК 245-моддаси)

Ушбу жиноятнинг **бевосита объекти** жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби, фуқароларнинг эркин ҳаракат қилиши, ҳаёти ёки соғлиғини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят терроризм ёки товламачилик аломатлари бўлмаган ҳолда гаров сифатида тутқунликка олинган шахсни озод қилиш шарт билан давлат, халқаро ташкилот, жисмоний ёки юридик шахсдан бирон-бир ҳаракат содир этиш ёки бирон-бир ҳаракатни содир этишдан ўзини тийиб туришни талаб қилиш мақсадида шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш ёки тутқунликда ушлаб туришда ифодаланади.

NOTA BENE!

Гаровга олинган шахс – ўз хоҳиш-иродасига зид равишда ҳаракат қилиш эркинлигидан маҳрум этилган шахс.

Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш деганда, ғайриқонуний равишда зўрлик ишлатиб, ошкора ёки яширин равишда шахсни ҳаракат қилиш эркинлигидан маҳрум қилишни тушуниш зарур.

Шахсни гаров тариқасида тутқунликда ушлаб туриш деганда, ғайриқонуний равишда тутқунликка олинган шахснинг хоҳлаган жойига кетишига зўрлик ишлатиб тўсқинлик қилишни тушуниш зарур.

Аксарият ҳолларда, шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш вақтида айбдорлар жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатадилар.

Руҳий зўрлик ишлатиш ўлдириш, баданга шикаст етказиш, мулкни нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш билан қўрқитишда ифодаланиши мумкин.

Жисмоний зўрлик ишлатиш деганда, тутқуннинг калтакланиши, дўппосланиши, баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилиши тушунилиши зарур.

Тутқунликка олиш вақтида гаровга олинаётган шахснинг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилганида айбдорнинг қилмиши **ЖК 245-моддаси 1-қисми** билан қамраб олинади ва қўшимча ЖК тегишли моддалари билан квалификация қилинмайди.

Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш – муайян мақсадга эришиш йўлидаги, яъни давлат, халқаро ташкилотлар, жисмоний ёки юридик шахсларни бирор-бир ҳаракатни содир этишга мажбур қилиш ёки содир этишдан тийиб туришга қаратилган жинойий ҳаракатнинг оралиқ босқичидир.

Гаровга олинган шахсларни озод қилиш шартлари турлича бўлиши мумкин. Дунё миқёсида гаровга олинганлар билан боғлиқ суд-тергов амалиётини ўрганиш шундан далолат берадики, айбдорлар кўпинча ўзлари турган мамлакатдан чиқиб кетиш имконини бериш, ҳукумат қарорининг бекор қилинишига эришиш, маҳкумларни озод қилиш, пул, қурол, гиёҳвандлик моддаларининг берилиши ва ҳ.к. талабларни қўйганлар. Мазкур талаблар ҳар қандай давлат (жиноятчи фуқароси бўлган ёхуд бошқа бир давлат) олдига қўйилиши мумкин.

NOTA BENE!

Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш — жиноятчиларнинг ўз мақсадига эришиш учун давлат, халқаро ташкилот, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракат содир этиш ёки бирон-бир ҳаракат содир этишдан ўзини тийиб туришга мажбур қилиши.

Мазкур талабларнинг адресати жиноятчи фуқароси бўлган давлат ҳам, бошқа бирон давлат ҳам бўлиши мумкин. Субъект томонидан қўйиладиган талабларнинг мазмуни, шунингдек, гаровга олинган шахслар томонидан улар гаров сифатида тутқунликка олинганлигини ёки тутқунликда ушлаб турилганлигини тушунишлари жиноятнинг кўриб чиқиладиган модда бўйича квалификациясига таъсир қилмайди.

Жиноят шахс гаровга олинган пайтдан эътиборан, унинг озод этилиш шартлари қандай бўлганлиги ва қанча вақт ушлаб турилганидан қатъи назар, **туғалланган** деб ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади, **махсус мақсаднинг** мавжудлиги унинг ўзига хос хусусияти, яъни гаровга олинган шахсни озод қилиш учун муайян шарт (масалан, муайян шахсни жиний жавобгарликка тортмаслик, ердан дастурда кўрсатилган мақсадларда фойдаланмаслик, бино ёки маълум иншоотни бузмаслик ва бошқ.)ларни қўйиб, давлат, халқаро ташкилот, жисмоний ёки юридик шахсдан бирор-бир ҳаракатни содир этишни ёки бирор-бир ҳаракат содир этишдан ўзини тийишни талаб қилинади.

Жиноятни содир этиш **мотивлари** турлича (масалан, ўч олиш, ҳасадгўйлик, моддий манфаатдорлик, жавобгарликдан қутулиб қолиш ва бошқ.) бўлиши мумкин ва улар жиноятнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 245-моддаси 2-қисмида:

- а) вояга етмаган шахсга нисбатан;
- б) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан;
- в) оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш учун жавобгарлик белгиланган.

Қилмишни **ЖК 245-моддаси 2-қисми «а» банди** билан квалификация қилиш учун жабрланувчининг жиноят содир этиш вақтида 18 ёшга тўлмаганлиги аниқланиши зарур.

Икки ёки ундан ортиқ шахсни гаров сифатида тутқунликка олишда айбдорнинг икки ёки ундан ортиқ шахсни гаров сифатида тутқунликка олиши ягона қасд билан қамраб олинган бўлади ва одатда, қисқа муддат ичида содир этилади.

Гаровга олинганларнинг баданига оғир шикаст етказилиши, уларнинг ўз жонига қасд қилиши, гаровга олинган кўпчиликка азоб берилиши, уларнинг қийноққа солиниши гаровга олиш ёки тутқунликда сақлашнинг **оғир оқибатлари** ҳисобланади.

Гаровга олинган шахс ўлдирилса, айбдорнинг қилмиши Ўзбекистон Республикаси ЖК 97- ва **245-моддалари** билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилинади.

8-§. Контрабанда (ЖК 246-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** қонунда белгиланган тартибда фуқаролик муомаласидан чиқарилган, Ўзбекистон Республикаси божхона чегараларидан ўтказиш тақиқланган товарларни олиб ўтишни тартибга солувчи, давлат, юридик ва жисмоний шахсларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларни муҳофаза қилувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Қаттиқ таъсир қилувчи, заҳарли, заҳарловчи, радиоактив, портловчи моддалар, портлатиш қурилмалари, қурол-яроғ, ўқотар қуроллар, ўқ-дорилар, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар, диний экстремизм, сепаратизм, ақидапарастликни тарғиб қилувчи материаллар, ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуролининг бошқа турлари, оммавий қирғин қуролини яратишда фойдаланилиши мумкин бўлган материал ва мосламалар контрабанда жиноятининг **предмети** бўлиши мумкин.

(Ушбу предметларнинг тушунчалари ЖК 247, 251, 252, 270, 271-моддаларининг таҳлилида тўлиқ берилади.)

Қурол-яроғлар рўйхатига: турли кўринишдаги қуролининг комплекслари ва уларни жангда қўллашда фойдаланадиган воситалар, мўлжалга олиш, бошқариш ва ҳ.к. тизимлар; қуроли кучларни таъминлашга мўлжалланган махсус техник воситалар; ўқ-дорилар ва уларнинг компонентлари, эҳтиёт қисмлар, ўқув қуроли (макетлар, тренажёрлар ва турли қуроли ҳарбий техниканинг имитаторлари); жанговар ракеталар учун ракета ёнилғиси, уларни ишлаб чиқиш учун мосламалар; алоқа тизими ва ҳ.к. киради.

Диний экстремизм, сепаратизм, фундаметализм ғояларини тарғиб қилувчи материаллар деганда, шундай информацияни ўзида акс эттирган китоблар, видеоёзувлар, варақалар, плакатлар, шиорлар ва ҳ.к.ларни тушуниш зарур.

(«Диний экстремизм», «диний сепаратизм», «Диний ақидапарастлик» тушунчалари тўғрисида ЖК 244²-моддасининг таҳлиliga қаранг.)

ЖК 246-моддаси 2-қисмида назарда тутилган контрабанда **предмети** ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуролининг бошқа турлари, шундай қуролини яратишда фойдаланилиши аён бўлган материал ва мосламалар, шунингдек, кўп миқдордаги гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалардир.

(Ядровий, кимёвий, биологик ва оммавий қирғин қуроли тушун-часи ЖК 255¹-моддасининг таҳлилида берилган.)

Оммавий қирғин қуролларини яратишда фойдаланилиши аён бўлган материал ва мосламалар деганда, ўз хусусиятига кўра, оммавий қирғин қуролларини яратишда ишлатиладиган хом ашё, материаллар, мосламалар, икки хил мақсадда ядровий мақсадларда қўлланиладиган, экспорти назорат қилинадиган хом ашё, материаллар, мосламалар тушунилади. Бундай предметлар сирасига Химиявий қуролни ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш ва қўллашни тақиқлаш ҳамда уни йўқ қилиш ҳақидаги Конвенциянинг¹ иловасидаги 1-, 2-, 3-рўйхатга кирувчи кимёвий моддалар кирази. Ушбу жиноятнинг предметига инсон, ҳайвонлар, ўсимликлар касалликларини қўзғатувчи генетик ўзгартирилган микроорганизмлар, токсинлар, шунингдек, оммавий қирғин қуролини яратиш, ишлаб чиқаришга имкон берувчи мосламалар ҳам кирази.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг контрабандасида ҳар бир муайян ҳолатда **кўп миқдор** тегишли давлат органининг хулосаси асосида аниқланади.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларининг кўп миқдорига ЖК 271-моддаси таҳлилида батафсил тўхталамиз.

Объектив томондан контрабанда юқорида номлари келтирилган предметларни божхона назоратини четлаб ёки божхона назоратидан яшириб ёхуд божхона ҳужжатлари воситаларига ўхшатиб ясалган ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиб, декларациясиз ёки бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиб Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан ўтказишда ифодаланади.

«Жиноят кодексининг 246-моддасида жавобгарлик кўзда тутилган контрабанда божхона қонунларини бузиш турларидан бири бўлиб, жамият учун кўпроқ хавф туғдиришини, шу сабабли Жиноят кодексининг 182-моддаси билан қўшимча таснифлашни талаб қилмаслигини судларга тушунтирилсин»².

Контрабанда учун жиноий жавобгарлик Жиноят кодекси 246-моддаси диспозициясида кўрсатилган ашёлар Ўзбекистон Республика-

¹ *Қаранг:* Химиявий қуролни ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш ва қўллашни тақиқлаш ҳамда уни йўқ қилиш ҳақидаги Конвенция (Париж, 1993 й. 13 январь, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1996 й. 26 апрелдаги 236-I-сон қарорига мувофиқ ратификация қилинган, Ўзбекистон Республикаси учун 1997 й. 29 апрелда кучга кирган).

² *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 28 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йил 26 декабрда тасдиқланган Божхона кодексининг қабул қилиниши муносабати билан суд амалиётида вужудга келган айрим масалалар тўғрисида»ги 30-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2002 йил 25 октябрдаги 28-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 210-б.

сининг божхона чегарасидан қонунга хилоф равишда ўтказилган тақдирда, бу ашёлар ўзга МДХ мамлакатларига ёки МДХга кирмаган мамлакатларга ўтказилганлигидан қатъи назар вужудга келади¹.

Контрабанда предметларини божхона назоратини четлаб Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидан қонунга хилоф равишда ўтказиш деганда, «уларни божхона органи бўлмаган жойдан ёки божхона расмийлаштируви ва назорати амалга ошириладиган вақтдан ташқари вақтда ўтказишни тушунмоқ лозим»².

Республика ҳудудида эркин божхона зоналари ва эркин омборхоналар жойлашган бўлиши мумкин, уларнинг ҳудуди агар қонунларда бошқа ҳолат назарда тутилмаган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудидан ташқарида жойлашган, деб ҳисобланади.

Божхона ҳудудининг сарҳадлари, шунингдек, эркин божхона зоналари ва эркин омборхоналар чегаралари Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси ҳисобланади.

Божхона кодексининг 7-моддасига мувофиқ, божхона чегарасидан олиб ўтиш деганда, товар ёки транспорт воситаларини ҳар қандай усул билан божхона ҳудудига олиб кириш ёхуд олиб чиқиш, шу жумладан халқаро почта йўлланмалари орқали жўнатиш, қувур ўтказгич транспорти ёки электр узатиш линияларидан фойдаланишга қаратилган ҳаракатларнинг содир этилиши тушунилади.

Бу ҳаракатлар жумласига:

товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудига олиб кирилганда, шу жумладан эркин божхона зоналари ва эркин омборлар ҳудудидан олиб кирилганда — божхона чегарасидан амалда ўтиш;

товарлар ёки транспорт воситалари божхона ҳудудидан олиб чиқилганда, шу жумладан, эркин божхона зоналари ва эркин омборлар ҳудудидан олиб чиқилганда — божхона декларациясини тақдим этиш ёки товар ёхуд транспорт воситаларини олиб чиқиш мақсадини амалга оширишга бевосита қаратилган ўзга ҳаракатни бажариш киради.

Божхона назорати деганда, қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларга риоя этилишини таъминлаш мақсадида божхона органлари томонидан амалга ошириладиган тадбирлар мажмуи тушунилади.

Контрабанда предметларини божхона назоратини четлаб ўтказиш деганда, контрабанда предметлари уларнинг ўтказилиши учун зарур бўлган тегишли ҳужжатларни божхона органлари ходимларига текширтмасдан ёхуд божхона органлари белгиламаган бошқа жойлардан ўтказилишини англатади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 42-б.

² Ўша жойда.

Божхона назоратидан яшириш деганда, контрабанда предметларини ўтказишда турли хуфия жойлардан, уларнинг топилишини қийинлаштирадиган бошқа усуллардан фойдаланилиши ва ҳ.к.ларни тушуниш зарур.

«Махсус сақлаш жойлари деб, хуфия жойларни, шунингдек, контрабанда мақсадларида транспорт воситаларига олдиндан қайта ишланиб, йиғилиб ва шунга ўхшаш йўллар билан жиҳозланган ва мослаштирилган конструктив сифимли идишларни ва бошқа ашёларни ҳисобламоқ керак»¹.

Ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиш деганда, ашёларни, товар ва бошқа қимматликларни божхона чегарасидан ўтказиш учун асос тариқасида қалбаки ҳужжатларни, қонунга хилоф йўллар билан олинган ҳужжатларни ёхуд ёлғон маълумотлар ёзилган ҳужжатларни божхона назоратига тақдим этишни тушунмоқ лозим².

Била туриб қалбаки ҳужжат тузган ёки ҳужжатга ёхуд била туриб олган қалбаки ҳужжатига сохта маълумотлар киритган ва уни божхона органларига ҳақиқий ҳужжат сифатида тақдим этган шахс жиноятлар мажмуи бўйича Ўзбекистон Республикаси ЖК 209- (Мансаб сохтакорлиги) ёки 228-моддаси (Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш) билан жиноий жавобгарликка тортилади.

«Божхона идентификация воситаларидан алдаш йўли билан фойдаланиш деганда, шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси ёки ўзга давлатлар божхона органлари томонидан татбиқ этилган идентификация воситаларини ўзгартириши, йўқ қилиши, бузиши ёхуд йўқотиши билан боғлиқ ҳаракатлари тушунилмоғи лозим»³.

Бунда божхона идентификация воситалари деганда, сўргичлаш, муҳрлаш, рақамли, ҳарfli ва бошқача тамғалар, идентификация белгиларини қўйиш, штамплаш, намуна ва нусхалар олиш, товарларни, бошқа қимматликларни хатлаш, чизмалар тузиш, миқёсни тасвирлаш, фотосуратлар, расмлар тайёрлаш, товарлар билан бирга юбориладиган ва бошқа ҳужжатлардан фойдаланиш ва ҳоказолар тушунилади.

Декларациялаш товар ёки бошқа қимматликлар, уларга қўйилиши лозим бўлган божхона режимлари тўғрисида, шунингдек, божхона мақсадлари учун зарур бўлган бошқа аниқ маълумотларни арз қилишни назарда тутди. Божхона декларацияси, ўз навбатида, ушбу декларациянинг божхона органи томонидан олинганлиги расмийлаш-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 43-б.

² Ўша жойда.

³ Ўша жойда.

тирилган вақтдан бошлаб юридик аҳамиятга эга бўлган фактлардан далолат беради.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 246-моддасида қайд қилинган контрабанда ашёларини **декларациясиз ёки бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиш** деганда, шахсларнинг чегарадан ўтказилиши лозим бўлган контрабанда ашёларини ёхуд товар ёки бошқа қимматликларни декларация қилиш тартибини бузиши билан боғлиқ ҳаракатлари, яъни божхона қонунлари томонидан ўрнатилган декларация қилиш формаси ва жойи тўғрисидаги, уни амалга ошириш тартиби тўғрисидаги, декларация ва бошқа қўшимча ҳужжатлар тақдим этиш муддатлари тўғрисидаги талабларга риоя этмаслик, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кирилаётган ёки унинг ҳудудидан олиб чиқиляётган контрабанда ашёлари, товар ёки бошқа қимматликларнинг тури, сони хусусида декларацияга сохта маълумотлар киритиш тушунилади¹.

Контрабанда предметлари Ўзбекистон Республикаси божхона чегараси орқали ҳақиқатда қонунга хилоф равишда ўтказилган пайтдан эътиборан контрабанда **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят қасддан содир этилади. Жиноятни квалификация қилишда унинг содир этилиш **мотиви** ва кўзланган **мақсад** аҳамиятга эга эмас.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

9-§. Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 247-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита асосий объекти** ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини ишлаб чиқариш, сотиш, сотиб олиш, сақлаш, фойдаланиш тартибини белгилловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Агар ғайриқонуний равишда эгаллаш зўрлик ишлатиш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш орқали амалга оширилган бўлса, ушбу жиноятнинг **бевосита қўшимча объекти** фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи дахлсизлигини таъминлашга қаратилган ижтимоий муносабатлардир.

Ўқотар қуроллар, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ва портлатиш қурилмалари эса жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Контрабанда ва божхона қонунларини бузиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 2-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли қарорига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 43-б.

Ўқотар қуроллар деганда, хўжалик-маиший мақсадларда қўлланилмайдиган снаряд ёки ўқни отиш учун мўлжалланган, фақат жонли нишонни маҳв этиш ёхуд спорт тадбирларини ўтказишда порох газидан фойдаланиладиган қуролларнинг барча турларини тушуниш лозим.

Айни вақтда, порох ёки бошқа портловчи модданинг аланга олиши воситасида ўқ отишни амалга оширадиган яна бир қанча турли мосламалар мавжуддир. Масалан, сигнал ракетницалари, мусобақаларда ва қурилишда қўлланиладиган пистолетлар ва ҳ.к.лар шулар жумласидан бўлиб, уларни ўқотар қуроллар сирасига киритиб бўлмайди, чунки улар хўжалик-маиший ёхуд ишлаб чиқариш мақсадлари учун мўлжаллангандир.

Снаряд (ўқ)нинг порох газининг энергияси воситасида отилиши, яъни ўқ узилиши ўқотар қуролнинг ўзига хос белгиларидан бири ҳисобланади. Мазкур белги кенг бўлиб, мавжуд ўқотар қуролларнинг барча турлари ва тизимларини қамраб олади. Қурол ҳисобланмайдиган бошқа отувчи мосламалар (қурилиш, старт, газ пистолетлари, баллончалар, пневматик қуроллар) да айнан мана шу белги мавжуд эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 3-сонли қарори 2-бандида: «пневматик милтиқ, сигнал, старт, газ пистолетлари ёки газ баллонлари, ракетницалар ва бошқа имитация-пиротехник ва ёритгич воситалари қурол жумласига кирмайди»¹, деб таъкидланади.

Бундан ташқари, ўқотар қуролнинг муҳим белгилари сонига қуйидагилар кирилади: снарядга йўналган ҳаракатни бериш учун стволнинг мавжудлиги; стволни қўлфлайдиган қурилманинг ҳамда зарядни аланга олдириш учун мўлжалланган қурилманинг (термик, учкун, механик ёки электр) мавжудлиги; снаряднинг шикастлайдиган етарли кучи (мазкур мезон фақат бошқа типик бўлмаган қуролдан қайтадан қилинган ясама қурол учун зарур); тузилишнинг мустақамлиги, яъни битта бўлса ҳам ўқ отишни амалга ошириш имконияти борлиги.

Предметни ўқотар қурол, деб эътироф этиш учун унинг қандай усулда (заводда ёки қўлда) ясалганлиги аҳамиятга эга эмас. Ўқотар қуроллар ўзининг вазифаси, хусусиятлари, тузилиши, калибри ва бошқа сифатларига кўра ниҳоятда ранг-барангдир.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 3-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2003 йил 19 декабрдаги 20-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O'qituvchi» НМИУ, 2007 – 46-б. (кейинги ўринларда – Тўплам, 1-жилд).

Ўқотар қуролнинг эътироф этилган белгилари ўқотар қурол мавжуд бўлган ёки унинг қўлланилиши зарурий белги ҳисобланган ёхуд жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар сифатида кўрсатилган жиноятлар учун жавобгарликни назарда тутувчи қонунларда бир хилда бўлиши лозим.

NOTA BENE!

Ўқ-дорилар деганда, қурол учун лозим бўлган ўқлар, артиллерия снарядлари, бомбалар, миналар, гранаталар, ракетааларнинг жанговар қисмлари, шунингдек, ўқотар қуролдан отиш учун мўлжалланган ашёлар тушунилади.

Умуман олганда, ўқ-дориларда ўқотар қуролларга хос бўлган белгилар йиғиндиси мавжуддир. Бу, биринчидан, уларнинг фақат жонли нишонни маҳв этиш, вайрон қилиш ва ҳ.к. лар учун мўлжалланганлиги бўлса, иккинчидан, рухсатнома олиш зарурлиги тўғрисидаги қоидаларнинг уларга ҳам тааллуқли эканлигидир.

Ўқ-дориларнинг: артиллерия замбараклари ва ўқотар қуроллар учун ўқ-дорилар (снарядлар, ўқлар); кичик калибрли, ўйма ва силлиқ стволли ов қуроллари, қўлда ясалган қуроллар учун ўқлар; портлаш хусусиятига эга ўқ-дорилар (миналар, бомбалар, гранаталар ва ҳ.к.лар) каби турлари мавжуддир.

Машқ гранаталари ёки миналари портловчи моддаси йўқлиги, жонли нишонни маҳв этиш ва вайрон қилиш учун эмас, фақат ўқув мақсадлари учун мўлжалланганлиги сабабли уларга эгалик қилиш жамоат хавфсизлигига хавф туғдирмаслиги муносабати билан, улар ўқ-дори сифатида кўриб чиқирилиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорида: «Ўқ-дорининг бўлаги (масалан, гранатанинг запали), агар унинг ўзи ўқ-дорининг барча хусусиятларига эга бўлса, мустақил равишда ўқ-дори, деб тан олинishi мумкин»¹ деб қайд этилади.

NOTA BENE!

Портловчи моддалар деганда, порох, динамит, тротил, нитроглицерин ва кислородли ҳаво етишмаган вазиятда портлаш хусусиятига эга бўлган кимёвий моддалар ва аралашмалар тушунилади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 3-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2003 йил 19 декабрдаги 20-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами 1991–2006, 1-жилд. – Т.: «O‘qituvchi» НМИУ, 2007 – 46-б. (кейинги ўринларда – Тўплам, 1-жилд).

Ташқи омиллар таъсири остида портлаш хусусиятига эга ва рухсатнома олинishi зарур бўлган табиий ва сунъий моддалар портловчи моддалар ҳисобланади. Ёндириш, зарба, детонация, қизиш, ҳаво билан бирикиш ва ҳ.к.лар натижасида портлаш хусусиятига эга бўлган табиий ва сунъий бирикмалар, аралашмалар ҳам шулар жумласидандир.

Кимё саноатининг жадал ривожланганлиги муносабати билан портловчи моддаларнинг минглаб турлари кашф этилган ва мавжуддир. Масалан, порох, тротил, пироксилин, натриглицоль, нитроглицерин, динамит, аммонал, аммонит ва ҳ.к.лар шулар жумласига киради.

Қонун чиқарувчи томонидан ана шу моддаларнинг ўта хавфли хусусиятга эга эканлигини инобатга олиниб, уларни қўлга киритиш, сақлаш, улардан фойдаланиш, ташишнинг махсус тартиби жорий этилиб, рухсатнома олинishi зарур бўлган воситалар қаторига киритилган.

Портловчи моддалар мустақил тарзда, шунингдек, ўқ-дориларда, уларнинг таркибий қисмларида, портлатиш воситаларида зарядлар сифатида ишлатилиши мумкин. Шунга қўра, ташаббускор, парчаловчи (янчадиган), отиш (порох) ва пиротехника таркиблари фарқланади.

NOTA BENE!

Портлатиш қурилмалари — конструкцияси тузилишига қўра портловчи моддани ўзида сақлайдиган ва портлашни амалга ошириш учун мўлжалланган саноатда ишлаб чиқарилган ёки қўлбола ишланган (запал, портлатгич, детонатор ва ҳ.к.лар) махсус мосламалар.

Имитация-пиротехник ва ёритгич воситалари портловчи моддалар ва портлатиш қурилмалари жумласига кирмайди.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмалари ғайриқонуний равишда эгалланган вақтда уларнинг объектив жиҳатдан яроқли эканлиги шахсни мазкур модда билан жиноий жавобгарликка тортишнинг зарурий шarti ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг тушунтиришига қўра, «Судлар Жиноят кодексининг 247-, 248-моддалари бўйича жавобгарлик ишлатишга яроқли бўлган ўқотар қурол, ўқ-дориларни, портловчи моддаларни ёки портлатиш қурилмаларини ёхуд айбдор яроқли ҳолатга келтириш учун аниқ имкониятларга эга бўлса, бузуқ қуролни ёки ўқув қуролини қонунга хилоф равишда эгаллаганда, олганда, олиб юрганда, сақлаганда ёки ўтказганда юзага келишини эътиборга олишлари шарт»¹.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда... — Тўплам, 1-жилд). 46-б.

Яроқли қурол деганда, деталлари, механизмларининг баллистик сифати ва техник тавсифи давлат стандартларига мос келадиган қуроллар тушунилади. Қуролдан фойдаланишга имкон бермайдиган нуқсонлари бўлган қурол **яроқсиз қурол** ҳисобланади. Қуролда ундан фойдаланишга ҳалақит бермайдиган кичик нуқсонларнинг борлиги уни ЖК 247–249-моддаларида назарда тутилган жиноят предмети, деб топиш учун тўсқинлик қилмайди.

Башарти шахс яроқсиз ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини яроқли деб ўйлаб ҳаракат қилган бўлса, унинг қилмиши жиноятга суиқасд сифатида ЖК 25-моддаси 2-қисми ва **247-моддаси** билан квалификация қилинади. Айбдор томонидан билмаган ҳолда ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмалари деб ўйлаб буюмларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаш ўхшаш ҳолда квалификация қилинади. Шу билан бирга, агар шахс аслида ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмалари бўлган буюмларни қонунга ҳилоф равишда эгаллаган бўлса, бироқ уларга бошқа (масалан, хўжалик-маиший) маъно бериб, уларнинг ҳақиқий хусусиятини билмаган бўлса, унинг қилмиши **ЖК 247-моддасида** назарда тутилган жиноят таркибини ташкил қилмайди ва иш ҳолатларига қараб ўзгалар мулкига қарши жиноят сифатида квалификация қилинади.

Бошқа ҳолларда, ишлатишга яроқсиз бўлган қуролни ёки унинг таркибий қисмларини қонунга ҳилоф равишда эгаллаш (уни яроқли ҳолатга келтириш учун имконият йўқлигида) иш ҳолатларига қараб ўзгалар мулкани талон-торож қилиш учун жавобгарликни назарда тутувчи ЖК моддалари бўйича квалификация қилиниши лозим. «Ўқотар қуролнинг таркибий бўлаклари ва қисмлари ишлатишга яроқли бўлган қуролни йиғиш учун бут бўлган ҳолларда, содир этилган қилмиш Жиноят кодексининг 247- ёки 248-моддаси билан квалификация қилинмоғи керак.

Ўқотар қуролнинг таркибий бўлаклари ва айрим қисмларини қонунга ҳилоф равишда эгаллаш кейинчалик отишга яроқли бўлган қуролни йиғиш учун зарур бўлган етишмайдиган қисмларини тайёрлаш билан боғлиқ бўлган тақдирда, ўзганинг мулкани талон-торож этиш ва ўқотар қурол тайёрлаш мажмуи билан квалификация қилиниши лозим»¹.

Объектив томондан ЖК 247-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар, портлатиш қурилмаларини ўғрилик ёки фирибгарлик йўли билан қонунга ҳилоф равишда эгаллашдан иборатдир.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга ҳилоф равишда... – Тўплам, 1-жилд). 47-б.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорида «ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда ҳар қандай усулда эгаллаш, айбдорнинг улардан ўз хоҳиши бўйича фойдаланиш ёки тасарруф этиш имкониятлари бор-йўқлигидан қатъи назар, улар олинган вақтдан бошлаб **туғалланган** жиноят ҳисобланиши керак»¹, дейилган.

Талон-торож қилинган қуролдан ғайриқонуний ҳаракатларни амалга оширишда фойдалангандан сўнг уни йўқ қилиш, жиноят жойида қолдириш ёки қайтариб бериш шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш учун асос бўлмайди.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларининг тасодифан (масалан, табиий офат натижасида) шахснинг эгаллигига тушиб қолиши ушбу модда билан квалификация қилинмайди, мазкур қилмиш ЖК 248-моддаси билан баҳоланади. Шу билан бирга эгаси қаровсиз қолдирган қуролни олиш субъектив томон белгилар мавжуд бўлса, талон-торож таркибини ташкил этади.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини уларга қонуний ёки қонунга хилоф равишда эгалик қилаётган корхона, ташкилот, муассаса, шунингдек, фуқаролардан олиб қўйиш ҳам ушбу моддада назарда тутилган жавобгарликни келтириб чиқаради.

ЖК 247-моддасида жавобгарлик белгиланган қилмиш **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир қилинади. Айбдор ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллаётганлигини биледи, талон-торож қилинган предметларни ўз хоҳишига кўра тасарруф этишни хоҳлайди.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг **мотив** ва **мақсади** турлича: ғараз, эгалланган нарсалардан бошқа жиноятни содир этишда, овда, ўзини мудофаа қилишда фойдаланиш ва ҳ.к. лар бўлиши мумкин.

Жиноятнинг **субъекти** 14 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлади.

ЖК 247-моддаси 2-қисмида:

- а) такроран;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) ўзлаштириш, растрата қилиш ёхуд мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан;
- г) талончилик йўли билан;
- д) товламачилик йўли билан ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қўлга киритиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда... – Тўплам, 1-жилд). 47-б.

Айбдор турли вақтда ягона қасд билан қамраб олинмаган икки ёки ундан ортиқ ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар, портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда эгаллашни содир этган ва олдинги жиноят учун жинойий жавобгарликка тортилмаган ҳолларда жиноят **ЖК 247-моддаси 2-қисми «а» банди** бўйича квалификация қилинади. Қоида тариқасида, **такроран жиноят содир этилишида** жиноятлар содир этилиши ўртасида анча катта вақт ўтади.

Жиноятни содир этишда биргалашиб қатнашишни олдиндан тил бириктирган икки ёки ундан ортиқ шахслар кўриб чиқиладиган жиноят содир этилишида қатнашган, шу билан бирга, уларнинг ҳар бири мазкур жиноятнинг объектив томонини тўлиқ ёки қисман бажарган бўлса (иштирокчилик) **ЖК 247-моддаси 2-қисми «б» банди** қўлланилади. Роллар тақсимланган ҳолларда ижрочи (ижрочилар) ҳаракатлари ЖК 247-моддасининг тегишли қисми бўйича, бошқа иштирокчилар ҳаракатлари эса, ижрочи ҳаракатлари билан бир хил тарзда ЖК 28-моддасининг тегишли қисмига ҳавола қилинган ҳолда квалификация қилиниши керак.

ЖК 247-моддаси 3-қисмида кўрсатилган предметларга:

а) босқинчилик йўли билан;

б) ўта хавфли рецидивист томонидан;

в) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб эгалик қилганлик учун жавобгарлик белгиланган.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига ўғирлик, фирибгарлик, ўзлаштириш ёки растрата қилиш, ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмом қилиш, талончилик, товламачилик, босқинчилик йўли билан эгалик қилиш **ЖК 247-моддаси** ва ўзгалар мулкини талон-торож қилганлик учун жавобгарлик белгиланган жиноят қонунининг тегишли моддалари бўйича жиноятлар жами сифатида квалификация қилиниши зарур.

ЖК 247-моддаси 3-қисми «б» бандини қўллаш учун айбдор ушбу жиноятни содир қилгунга қадар суднинг қонуний кучга кирган ҳукмига кўра ўта хавфли рецидивист, деб топилган бўлиши керак.

Икки ёки ундан ортиқ шахснинг биргаликда жинойий фаолият олиб бориши учун олдиндан бир гуруҳга бирлашиб жиноят содир этиши қилмиш **уюшган гуруҳ** томондан амалга оширилган дейиш учун асос бўлади (ЖК 29-моддаси 2-қисми).

Иштирокчиликнинг хавфли шакли бўлган **уюшган гуруҳнинг** қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

- жиноятни содир этиш учун аввалдан бирлашиш;
- юқори даражада уюшганлик;
- барқарорлик ва бошқ.

Қилмишни **ЖК 247-моддаси 3-қисми «в» бандига** кўра **уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб** содир этилган, деб квалификация қилиш учун жиноят оқибатида уюшган гуруҳ аъзолари ўзларининг қандайдир

манфаатларига эришганлигини аниқлаш зарур, жиноятнинг бажарув-чиси уюшган гуруҳ аъзоси бўлмаслиги ҳам мумкин. Айбдорда уюшган гуруҳ манфаатларини кўзлаб ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини эгаллаш қасдининг мавжудлигини аниқлаш муҳимдир.

10-§. Қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф равишда эгалик қилиш (ЖК 248-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ва портлатиш қурилмаларини сақлаш ва улар билан муомала қилиш хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Мазкур жиноятнинг **предмети** ЖК 247-моддасида назарда тутилган қилмишнинг предмети билан бир хилдир.

ЖК 248-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** тегишли рухсатномасиз ўқотар қурол, шунингдек, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини тайёрлаш, олиш, олиб юриш, сақлаш, олиб ўтиш ёки жўнатишдан иборатдир.

«Жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўладиган ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини **тайёрлаш** деганда, — деб тушунтирилади, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги қарорида, — уларни яшаш ёки шикаст етказиш хусусиятларини тиклаш, шунингдек, қандайдир ашё (масалан, ракета, ракетница, старт ва қурилиш пистолетлари)ни қайта ишлаш натижасида уларни ўқотар қурол хусусиятига келтириш тушунилиши лозим. Ашёга шикаст етказиш хусусиятларини беришга қаратилган ҳаракатлар айбдорга боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра охиригача етказилмаган бўлса, ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини қонунга хилоф равишда тайёрлашга суиқасд қилиш тариқасида квалификация қилинмоғи лозим».¹

Қурол вазифасига кўра бевосита фойдаланиш имконини берадиган даражада тайёр ҳолга келган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини **олиш** деганда, уларнинг ҳар қандай усул билан олинишини тушунмоқ лозим. ЖК 247-моддасида кўзда тутилган усуллар бундан мустаснодир.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда... — Тўплам, 1-жилд). 47–48-б.

Қонунга хилоф равишда олиш қўйидагилар орқали амалга ошири-лиши мумкин: сотиб олиш, ҳадя сифатида, бошқа нарсаларга алмаш-тириб олиш, қарз эвазига олиш, вақтинча фойдаланишга олиш, топиб олиш. Қуролга эгалик бошланган пайтдан эътиборан жиноят **туғалланган** деб эътироф этилади.

Айтиб ўтилган ашёларни **олиб юриш** деганда, айбдорнинг ана шу ашёларнинг соҳиби эканлиги ва бу ашёларнинг унинг ёнида бўлишини тушунмоқ лозим.

Айбдорнинг ана шу ашёларни ўзи билан ёки бирор нарсанинг ичида (чемоданда, қутида, портфелда, халтада, автомашина салони ёки унинг юкхонасида) яшириб ёки уларни яшириш чораларини кўрмай олиб юрганлиги аҳамиятга эга эмас, муҳими ана шу ашёлар ҳар қандай вазиятда айбдорнинг «қўл остида» бўлганлигидир.

Сақлаш деганда, айтиб ўтилган ашёлар, айбдорнинг бевосита ёнида эмас, балки унинг квартирасида, ҳовлисида, омборида ёки бошқа жойда сақланганлигини тушуниш лозим. Суд амалиётида айтиб ўтилган ашёлар айбдорнинг уйида ёки унга маълум бўлган бошқа ерда сақланган, яшириб қўйилган ёки ошқора сақланган, улардан хўжалик-рўзгор буюми сифатида фойдаланилганлигидан қатъи назар, улар қонунга хилоф равишда сақланган, деб ҳисобланади.

Субъектнинг мазкур ашёларни танишлариникида сақлагани сақлаганлик учун жавобгарликни истисно қилмайди, чунки айбдор сақлаш жойи ва усулини танлайди холос, аммо қурол унга маълум, ўзи танлаган ерда сақланаверади ва унинг ихтиёрида қолаверади.

Қайд қилинган ашёлар шахс томонидан тегишли рухсатнома бўлгани ҳолда, аммо бу рухсатноманинг муддати ўтган ёки ўқотар қуролни ҳисобга қўйиш қоидалари бузилган вазиятда сақланаётган бўлса, айбдор маъмурий ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликка торти-лиши лозим.

Қуролни қонунга хилоф равишда сақлаш жиноятнинг узлуксиз таркибини бажариш билан таърифланадиган узоққа чўзилган жиноят-дир. Мазкур жиноят кўрсатилган объектлар шахснинг ғайриқонуний эгалигига тушган пайтдан бошланади ва жиноят содир этилиши тўхтатилган пайтдан, яъни қурол ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан топилган, талон-торож қилинган, йўқотиб қўйилган, айбдор томонидан ўз ихтиёри билан топширилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Олиб ўтиш деганда, ҳар қандай транспортдан фойдаланиб, айтиб ўтилган ашёларнинг бир ердан бошқа ерга ташилиши, олиб ўтилиши ва ҳамиша айбдорнинг ёнида бўлишини тушуниш лозим.

Жўнатиш деганда, қуролни контейнер, посылка ва бошқа мослаш-тирилган предметларда бошқа жойга кўчиришни тушуниш лозим.

Қайд этилган ашёларни олиб ўтиш ва жўнатиш шундай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасдан** ва ғараз ниёт билан содир этилади. Аини вақтда айбдор ўзи олиб юрган, сақлаётган, қўлга киритаётган, олиб ўтаётган, ўтказаётган ашёлари ўқотар қурол, ўқ-дори, портловчи модда ва портлатиш қурилмаси эканлигини билиши, айтиб ўтилган ҳаракатларни бунга рухсатномаси бўлмагани ҳолда содир этилаётганини англаши лозим. Айбдорнинг ғаразли нияти тегишли ашёларнинг соз, қўллаш учун яроқли ҳолатда эканлигини ёки фойдаланиш учун яроқли ҳолга келтириш мумкин бўлган даражадалигини қамраб олиши керак.

Жиноятнинг **субъекти** жиноят содир этилган вақтда 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар бўлиши мумкин.

ЖК 248-моддаси 2-қисмида ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини тайёрлаш, олиш, олиб юриш, сақлаш, олиб ўтиш ёки жўнатиш; такроран ёки хавфли рецидивист томонидан жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларда содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилади.

(Жиноят такроран содир этилишининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида ЖК 247-моддасининг таҳлилига қаранг.)

Айбдор илгари қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга хилоф равишда эгалик қилиш учун ҳукм қилинган бўлса ва илгари содир этилган жиноят учун судланганлик тугалланмаган ёки қонунда белгиланган тартибда олиб ташланмаган бўлса, жиноят **ЖК 248-моддаси 2-қисми – хавфли рецидивист томонидан** содир этилган сифатида квалификация қилинади.

Бунда қилмишни **ЖК 248-моддаси 2-қисмининг** мазкур белгиси бўйича квалификация қилиш учун айбдор илгари тамом бўлган қотиллик жинояти ёки жиноятга суиқасд содир этганлигининг, жиноятнинг бажарувчиси ёки бошқа иштирокчиси бўлганлигининг аҳамияти йўқ.

ЖК 248-моддаси 3-қисмида ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларини тарқатганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

Қайд этилган ашёларни **ўтказиш** ҳар қандай кўринишда, уларни доимий эгалик қилиш учун бошқа шахсларга тарқатилиши, масалан, сотилиши, совға қилиниши, алмашилини, қарз эвазига берилиши, қарзга бериб турилиши ва ҳ.к.ларни англатади.

Қайд этилган ашёларни ўтказиш қўлга киритувчи тегишли ашёларни ўз эгалигига қабул қилиб олган пайтдан эътиборан, уларга қанча вақт эгалик қилганидан қатъи назар, **тугалланган** деб эътироф этилади.

ЖК 248-моддаси 4-қисмида «ушбу моддада назарда тутилган ашёларни ўз ихтиёри билан топширган шахс жавобгарликдан озод қилинади», деб белгилаб қўйилган.

Шахснинг, биринчидан, қурол топширилгунга қадар ундан жиноят содир этишда фойдаланмаганлиги; иккинчидан, қонунга хилоф равишда сақланаётган ҳамма ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар, портлатиш қурилмаларини топширганлиги; учинчидан, қонунга хилоф равишда сақланаётган ашёларни ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг бирон-бир талабисиз ўз ихтиёри билан топширганлиги уни жиноий жавобгарликдан **озод қилишнинг** шартлари ҳисобланади.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорида «Шахс Жиноят кодекси 248-моддасида қайд этилган ашёларни эркин тарзда ўз ихтиёри билан топшириш тўғрисида қарорга келса ва унинг ўзи бу ашёларни топшириш ҳақида тегишли органларга ёзма ёки оғзаки равишда мурожаат қилса, у ашёларни ўз ихтиёри билан топширган ҳисобланади.

Шахс тинтув жараёнида ёки унда қурол борлиги ҳақида далиллар келтирилиши натижасида қуролни топшириш тўғрисидаги хулосага келса, у қуролни ўз ихтиёри билан топширган ҳисобланмайди»¹ деб тушунтириш берилган.

11-§. Ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш (ЖК 249-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита асосий объекти** ўқотар қурол ёки ўқ-дорилардан бегоналар фойдалана олмайдиган шароитларда сақлаш тартибини белгиловчи ижтимоий муносабатлардир. Жиноятнинг **бевосита қўшимча объекти** одамларнинг ҳаёти ёки соғлиги, мулкий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноятнинг **предмети** ўқотар қурол ёки ўқ-дорилардир.

(«Ўқотар қурол», «ўқ-дорилар» тушунчалари тўғрисида ЖК 247-моддасининг таҳлилига қаранг.)

Қайд этилган предметлар ғайриқонуний равишда айбдор ихтиёрида бўлган ва уларни сақлаш қоидаларининг бузилиши туфайли одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатлар рўй берган ҳолларда айбдорнинг қилмиши жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 248-моддаси ва **ЖК 249-моддаси** билан квалификация қилиниши зарур.

Кўриб чиқиляётган жиноятнинг **объектив томони** ўқотар қурол ёки унга мўлжалланган ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатлар сабаб бўлишида ифодаланади.

Ўқотар қурол ёки унга мўлжалланган ўқ-дориларга эгалик қилиш ҳуқуқининг мавжудлиги шахсни **ЖК 249-моддаси** бўйича жавобгарликка тортишнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда... – Тўплам, 1-жилд). 49-б.

Шахнинг қонуний эгаллигида бўлган ўқотар қурол ёки ўқ-дорилар уларнинг бутунлигини, сақлаш хавфсизлигини таъминлайдиган ва улардан бегона шахслар фойдаланиш имкониятини истисно қиладиган шароитларда сақланиши шарт (қулфланадиган сейф ёки металл шкафларда, мустақкам материаллардан қилинган тортма ёки темир билан қопланган ёғоч тортмаларда).

NOTA BENE!

Қайд этилган предметларни **бепарволик билан сақлаш** деганда, бегона шахсларга ҳеч қандай тўсиқсиз қайд этилган ашёларни қўлга киритиш имконини берадиган сақлаш шароитларининг яратилишини тушуниш зарур.

Масалан, ўқланган қуролни бошқа шахслар учун очиқ бўлган умумий фойдаланиш жойларида, сақлаш учун мўлжалланмаган жойларда сақлаш ва ҳ.к.

Ўқотар қурол ва ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш кўпинча ана шу ашёлар бутлигини таъминлаш учун зарур чора-тадбирларни кўрмаган айбдорларнинг жинояткорона лоқайдлигида ифодаланади. Аммо баъзан бундай қилмиш фаол ҳаракат қилиш йўли билан ҳам содир этилиши мумкин. Айбдорлар ана шу ашёларни сақлаш учун зарур шароитларни таъминлаш мақсадида маълум чора-тадбирларни кўрган, аммо бу чора-тадбирлар етарли бўлмаганлиги сабабли қурол ёки ўқ-дориларни бегона шахслар эгаллаб олган ва бу одам ўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган ҳоллар шулар жумласидандир.

Таҳлил қилинаётган жиноят моддий таркибли жиноятлар сирасига киради.

Жиноят қонунида кўзда тутилган ижтимоий хавfli оқибатлар: одам ўлиши ёки бошқа оғир оқибатлар келиб чиққан пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорида «бошқа оғир оқибатлар» аломати ҳар бир муайян ҳолатда ишнинг тафсилотлари мажмуидан (иморатнинг портлаши, катта миқдордаги зарарли моддаларнинг атмосферага тарқалиши ва шу кабилар) келиб чиққан ҳолда тергов ва суд томонидан ҳал қилинади»,¹ деб қайд этилган.

Бир неча кишига ўртача оғир ва оғир шикаст етказилиши, ўз жонига қасд қилиш ва ҳ.к.лар ҳам **бошқа оғир оқибатлар** сирасига киритилиши лозим.

Ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш **субъектив томондан** эҳтиётсизлик билан тавсифланади, у эса **жиноий**

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги «Қонунга хилоф равишда... – Тўплам, 1-жилд). 49-б.

Ўз-ўзига ишониш ёки **жиноий бепарволикда** ифодаланади. Агар шахс ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш одам ўлиши ёхуд бошқа оғир оқибатларни келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи ега туриб, бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қилган бўлса, жиноят ўз-ўзига ишониш оқибатида содир этилган деб топилади.

Агар шахс ўқотар қурол ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш одам ўлиши ёхуд бошқа оғир оқибатларни келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин зарур синчковлик ва эҳтиёткорликда кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, жиноят бепарволик орқасида содир этилган деб топилади.

Айбдорнинг эгаллигида бўлган ўқотар қурол ва унга мўлжалланган ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш туфайли ундан ўзга шахс фойдаланиши натижасида одам ўлса ёхуд бошқа оғир оқибатлар рўй берса, қилмиш ЖК 249-моддаси билан квалификация қилиниб, жиноят қонунининг бошқа моддаларини қўллаш талаб этилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** ўқотар қурол ёки ўқ-дориларга қонуний равишда эгалик қилаётган 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс ҳисобланади.

12-§. Портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 250-моддаси)

Бу жиноятнинг **бевосита асосий объекти** портлаш хавфи бўлган моддаларни ёки пиротехника буюмларини ҳисобга олиш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, фойдаланиш қоидаларига риоя қилиш орқали таъминланадиган ижтимоий муносабатлардир. **Бевосита кўшимча объекти** фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғи ёхуд ўзгалар мулкининг дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддалар ёки пиротехника буюмлари жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

Портловчи моддалар деганда, кислород, ҳаво бўлмаса ҳам тезда ва ўз-ўзидан парчаланиб ўзгариш (портлаш) хусусиятига эга бўлган ва рухсатнома талаб этиладиган табиий ёки сунъий моддалар, кимёвий бирикмалар ва аралашмалар тушунилиши лозим. Масалан, порох, динамит, тротил, нитроглицерин, водород ва кислород аралашмаси, пироксилин ва ҳ.к.лар.

Қонун чиқарувчи томонидан портловчи моддаларнинг хавфли хусусиятларини инобатга олиниб, уларни қўлга киритиш, сақлаш, фойдаланиш, ташиш ва ҳ.к.ларнинг махсус тартиби жорий этилган, бошқача қилиб айтганда, улар рухсатнома олиниши зарур бўлган фаолият доирасига киради.

NOTA BENE!

Тез алангаланувчи моддалар – қурол сифатида фойдаланиш учун мўлжалланган ёки шу мақсадга мослаштирилган, келиб чиқиши табиий ёхуд сунъий бўлган, синтез қилинган, қаттиқ, суяқ, газсимон материаллар ва ёнувчи аралашмалардир.

Шуни назарда тутиш керакки, тергов ёки суд муҳокамаси вақтида у ёки бу модданинг тез алангаланувчи моддалар сирасига киришига шубҳа туғилса, иш бўйича суд ёнфин-техника экспертизасини ўтказиши зарур.

NOTA BENE!

Ўювчи моддалар деганда, емирувчи таъсир кўрсатадиган кимёвий моддаларни тушуниш лозим.

Масалан, карбол, олтингугурт, азот, сирка кислотаси, нашатир спирти, формалин, ишқорлар, ўювчи натрий ва ҳ.к.лар.

NOTA BENE!

Пиротехника буюмлари деганда, жанговар ва тинч мақсадлар учун мўлжалланган, таркибида портловчи ва тез ёнувчи моддалар бўлган ёритиш, тутун чиқариш, аланга олдириш воситаларини тушуниш зарур. Масалан, сигнал мосламалари, мушакбозликда ишлатиладиган турли иллюминациялар ва ҳ.к.

Объектив томондан ЖК 250-моддасида назарда тутилган жиноят портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддаларни ёхуд пиротехника буюмларини сақлаш, ҳисобга олиш, фойдаланиш, ташиш, жўнатиш қоидаларини бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишидан иборатдир.

Мазкур жиноятнинг объектив томони баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига ёки одам ўлишига сабаб бўлган портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш билан боғлиқ **фаол ҳаракатларда** ҳам (хусусан, эҳтиёт чораларига бепарво қараб, пиротехника буюмларидан фойдаланиш ва бошқалар); портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддаларни ёхуд пиротехника буюмларини хавфсиз сақлаш, ҳисобга олиш, улардан фойдаланиш, уларни ташиш, жўнатишни таъминловчи тегишли қоидаларининг кўрсатмасига мувофиқ, шахс амалга ошириши шарт бўлган ҳаракатни амалга оширмаслик билан боғлиқ бўлган **ҳаракатсизликда** ҳам (масалан, тез алангаланувчи моддаларни ўз-

ўзидан ёниши мумкин бўлган ёнувчи материаллар билан бирга мослаштирилмаган жойга жойлаш) ўз ифодасини топади.

ЖК 250-моддаси бланкет хусусиятга эга, чунки қилмишни тўғри квалификация қилиш учун бошқа қонунлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қоидаларига мурожаат қилиш лозим. ЖК 250-моддаси бўйича жавобгарликка тортиш учун портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

Кўриб чиқилаётган модда нуқтаи назаридан, **сақлаш** деганда, портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларининг аниқ бир шахсга тегишли бўлган омборхонада бевосита тўпланиши тушунилади.

Портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддаларни ёхуд пиротехника буюмларини **ҳисобга олиш** — бу норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган модда ва буюмларнинг миқдори, ҳаракати устидан тегишли журналлар, реестрлар ва бошқа ҳисобга олувчи ҳужжатлар орқали назорат қилиш тартиби.

Портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддалардан ёхуд пиротехника буюмларидан **фойдаланиш** — бу кўрсатилган модда ва буюмларни бевосита қўллашдир (қонуний ва ғайриқонуний бўлиши мумкин).

Қайд этилган модда ва буюмларни **ташиш** деганда, уларни бир жойдан бошқа жойга ҳар қандай транспорт воситалари орқали кўчириш тушунилади.

Кўриб чиқилаётган модда нуқтаи назаридан, **жўнатиш** — бу портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддаларни ёхуд пиротехника буюмларини почтага ёки бошқа транспорт ташкилотига жўнатиш учун топшириш ва уларнинг бевосита жўнатилишидир.

Таҳлил қилинаётган жиноят ижтимоий хавфли қилмиш натижасида қонунда белгиланган жинойи оқибатлар юз берган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Жиноятни **ЖК 250-моддаси** бўйича тўғри квалификация қилишнинг шартларидан бири портловчи, тез алангаланувчи, ўювчи моддаларни ёхуд пиротехника буюмларини сақлаш, ҳисобга олиш, улардан фойдаланиш, уларни ташиш, жўнатиш аниқ қоидаларини бузиш ҳамда ушбу бузилиш натижасида эҳтиётсизлик оқибатида тегишли оқибатлар юз бериши ўртасида сабабий боғланишни аниқлашдир.

Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилади.

Жиноятни квалификация қилишда унинг содир этилиш **мотивлари** ва кўзланган **мақсад** аҳамият касб этмайди.

Шахсни ЖК 250-моддаси бўйича жавобгарликка тортиш учун портловчи моддалар ёки пиротехника буюмлари билан муомалада бўлиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

Жинойятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо ҳар қандай шахс бўлиши мумкин.

ЖК 250-моддаси 2-қисмида портловчи моддалар ёки пиротехника буюмлари билан муомала қилиш қоидаларининг бузилиши одам ўлишига, бошқа оғир оқибатларга олиб келганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишини, экологик ҳалокат рўй бериши ва ҳ.к.ларни тушуниш зарур.

13-§. Пиротехника буюмларининг қонунга хилоф муомаласи (ЖК 250¹-моддаси)

Жинойятнинг **асосий бевосита объекти** сифатида пиротехника буюмларини ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, уларни Ўзбекистон Республикасига олиб кириш (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш) ёки ўтказиш тартибини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар тушунилади. **Қўшимча бевосита объекти** фуқароларнинг ҳаёти ёки соғлиғи ёхуд ўзгалар мулкининг дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Пиротехника буюмларини ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, уларни Ўзбекистон Республикасига олиб кириш (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш) ёки ўтказишга оид ҳуқуқий масалалар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 6 майдаги «Портловчи моддалар ва портлатиш воситаларини Ўзбекистон Республикасига олиб кириш, транспортда ташиш, сақлаш ва улардан фойдаланиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 213-сон¹ ҳамда 2009 йил 10 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида пиротехника воситалари айланишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 309-сон қарорлари², Портловчи моддаларни ишлаб чиқариш, сотиб олиш, сақлаш, транспортда ташиш, улардан фойдаланиш ва уларни ҳисобга олиш тўғрисидаги йўриқнома³ (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2005 йил 8 июлда 1491-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган), Ўзбекистон Республикаси ҳудудида портловчи материалларни автомобиль транспортида ташиш қоидалари⁴ (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2005 йил 8 июлда 1492-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилди) ҳамда қўплаб бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинади.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 19-сон, 219-модда.

² Ўша жойда, 2009 й., 50-51-сон, 537-модда.

³ Ўша жойда, 2005 й., 27-сон, 199-модда.

⁴ Ўша жойда, 2005 й., 27-сон, 200-модда.

ЖК 250¹-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **предмети** пиротехника буюмларидир. («Пиротехника буюмлари» умумий тушунчаси ҳақида ЖК 250-моддаси таҳлилига қаранг. Шу билан бирга, қонун ҳужжатларида «пиротехника буюмлари» тушунчасининг бошқа, янада махсус таърифлари ҳам берилган.)

NOTA BENE!

Пиротехника буюмлари деганда, таркибий жиҳатдан пиротехника моддаларидан иборат бўлган ҳамда детонация қилинмайдиган экзотермия реакциялар натижасида ташқи эффектларни (ўт, овоз, газ ёки тугун ёхуд уларнинг комбинациялари) вужудга келтириш учун мўлжалланган воситалар тушунилиши лозим¹.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида портловчи материалларни автомобиль транспортида ташиш қоидаларида пиротехника буюмлари тегишли тоифалари кўзда тутилган. Хусусан, хавфлилик даражасига кўра пиротехника буюмларининг куйидаги тоифалари ажратилади: бутун массаси билан портлаши мумкин бўлган; бутун массаси билан портламайдиган, бироқ портлашда тартибсиз сочилиши мумкин бўлган ҳамда атрофдаги предметларга жиддий зиён етказиш хавфини туғдирадиган; ёнганида катта ҳажмда иссиқлик энергиясини ажратадиган ёхуд катта портлаш эффектини вужудга келтирмаган ҳолда кетма-кет портлайдиган; алангаланиш ёки бошқа ташаббускор ҳолатлардагина портлашнинг катта бўлмаган хавфини вужудга келтирадиган².

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 10 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида пиротехника воситалари айланишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 309-сон қарорининг 1-банди билан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида пиротехника воситаларини олиб кириш, ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш, сотиш ва улардан фойдаланиш вақтинча тақиқланган. Қарорнинг 3-бандида барча пиротехника воситалари олиб қўйилиши ва кейинчалик белгиланган тартибда йўқ қилиниши кераклиги белгиланган.

Объектив томондан таҳлил қилинаётган жиноят анча миқдорда ёхуд шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, худди шунингдек уларни қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш) ёки ўтказишдан иборат.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 27-сон, 200-модда.

² Ўша жойда.

Ишлаб чиқариш пиротехника буюмларини келгусида истеъмолга чиқариш учун уларни тўлиқ технологик туркум ёки унинг айрим босқичлари бўйича бевосита ишлаб чиқариш фаолиятини амалга оширишда намоён бўлади. Қайд этиш лозимки, пиротехника буюмларини (ҳарбий мақсаддаги маҳсулотлардан ташқари) яратиш, ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш, реализация қилиш, улардан фойдаланиш, уларни йўқ қилиш ва утилизация қилиш Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 12 майдаги 222-II-сон қарори¹ билан тасдиқланган Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхатига киритилган. Шу туфайли, турли корхоналар томонидан тегишли лицензиясиз пиротехника буюмларини ишлаб чиқариш ҳолатлари пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш сифатида эътироф этилиши лозим.

Пиротехника буюмларини ишлаб чиқаришда ишлаб чиқарувчилар пиротехника буюмлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 6 июлдаги 318-сон қарори² билан тасдиқланган Мажбурий тартибда сертификатланадиган маҳсулот турлари рўйхатига киритилганлигини инобатга олишлари керак.

Кўриб чиқиладиган модда нуқтаи назаридан **тайёрлаш** деганда, пиротехника буюмларини пиротехника моддаларидан ва турли ёрдамчи воситаларидан тайёрлашга йўналтирилган айбдор шахснинг барча хатти-ҳаракатлари тушунилади. Ихтисослашмаган корхоналар (маиший ёки кичик цехлар шароитида) томонидан қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтмасдан пиротехника буюмларини тайёрлаш мазкур буюмларни қонунга хилоф равишда тайёрлашга мисол бўлади. Бундан ташқари, пиротехника буюмларини тайёрлашда тегишли шахслар пиротехника воситалари айланишига оид фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензиянинг талаблари ва шартларини, шунингдек пиротехника воситаларини яратишда мажбурий бўлган хавфсизликнинг умумий талабларини белгилайдиган давлат стандартларини бажаришлари шарт.

Сақлаш деганда, пиротехника буюмларининг махсус мўлжалланган жойда (тайёр маҳсулот омбори ва бошқалар) вақтинча жойлаштирилишига қаратилган айбдор шахснинг ҳар қандай қасдан содир этилган ҳаракатлари тушунилиши лозим. Кўплаб ҳолларда пиротехника буюмлари қонунга хилоф равишда бозорлар ва савдо комплексларининг тегишли омборхоналарида сақланади. Шунинг учун, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 10 декабрдаги «Ўзбекистон Республикаси ҳудудида пиротехника воситалари айланишини тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 309-сон қарорининг 4-банди билан бозорлар, савдо комплекслари ва корхоналарининг

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 2-сон, 14-модда.

² Ўша жойда, 2004 й., 27-сон, 315-модда.

раҳбарлари ўз ҳудудларида пиротехника воситалари сақланиши ҳолатларига йўл қўйилганлиги учун жиноий жавобгарликка тортишгача шахсан жавоб бериши тўғрисида қатъий огоҳлантирилганлар.

Ташиш — пиротехника буюмларини ҳар қандай усулда бир жойдан иккинчи жойга (масалан, ишлаб чиқарувчи корхонадан бозорга) транспортда ташишдир. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 6 майдаги «Портловчи моддалар ва портлатиш воситаларини Ўзбекистон Республикасига олиб кириш, транспортда ташиш, сақлаш ва улардан фойдаланиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 213-сон қарорининг 2-бандига мувофиқ портловчи моддалар (шу жумладан, сигнал ракеталари, ёмғир ёғдириладиган ракеталар, туманга қарши сигналлар ва бошқа пиротехника буюмлари) махсус жиҳозланган автотранспорт воситалари ва темир йўл вагонларида фақат Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг қуролланган бўлинмалари соқчилиги остида ташилади.

Шу билан бирга, портловчи моддаларни (шу жумладан, пиротехника буюмлари) Ўзбекистон Республикаси ҳаво кенглигида фуқаро авиациясининг ҳаво кемалари билан ташиш қатъиян тақиқланади. Истисно ҳолларда бундай ташиш фуқаро авиациясининг ҳаво кемалари билан хавфсизликнинг зарур чора-тадбирларига риоя қилинган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг алоҳида қарори бўйича амалга оширилиши мумкин.

Жўнатиш деганда, пиротехника буюмларини контейнер, посылка ва бошқа мослаштирилган предметларда бошқа жойга кўчиришни тушуниш лозим. Пиротехника буюмларини почтага ёки бошқа транспорт ташкилотига жўнатиш учун топшириш ҳам жўнатиш сифатида эътироф этилиши лозим.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, **пиротехника буюмларидан фойдаланиш** билан боғлиқ фаолият Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 12 майдаги 222-II-сон қарори билан тасдиқланган Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхатига киритилган. Пиротехника буюмларидан фойдаланиш — бу мазкур буюмларни бевосита қўллашдир. Таъкидлаб ўтишимиз лозим, ЖК 250-моддасида назарда тутилган жиноятдан фарқли ўлароқ, мазкур ҳолда пиротехника буюмларидан айнан қонунга хилоф равишда фойдаланилади. Аксарият ҳолларда ушбу буюмлардан турли оммавий тадбирларни ўтказишда, ҳар хил саноат ишларини бажаришда фойдаланилади.

Пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш ушбу буюмларни хориждан мамлакатимиз ҳудудига қонунда белгиланган тартибни бузиб олиб кирилишида ифодаланади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 6 майдаги 213-сон қарори билан тасдиқланган Саноат

мақсадидаги портловчи материалларни Ўзбекистон Республикасига олиб кириш тартиби тўғрисидаги Низомга асосан портловчи материалларни (шу жумладан, сигнал ракеталари, ёмғир ёғдириладиган ракеталар, туманга қарши сигналлар ва бошқа пиротехника буюмларини) Ўзбекистон Республикасига олиб кириш Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги томонидан бериладиган рухсатномалар асосида амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасига портловчи материаллар жисмоний шахслар томонидан олиб кирилиши, шу жумладан кузатиб борилмайдиган багада олиб кирилиши тақиқланади. Портловчи материалларни ташиётган транспорт воситалари (олиб киришга рухсатнома мавжуд бўлган тақдирда) Ўзбекистон Республикаси Давлат чегарасидан ўтказиш манзиллари орқали устувор тартибда ўтказиб юборилади. Портловчи материалларнинг божхона текшируви фақат махсус жиҳозланган жойларда (портловчи материаллар сақланадиган омборларда) амалга оширилади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 6 июлдаги «Маҳсулотларни сертификатлаштириш тартиботини соддалаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 318-сон қарорига биноан пиротехника буюмлари Мажбурий тартибда сертификатланадиган маҳсулот турлари рўйхатига киритилганлиги сабабли, уларни Ўзбекистон Республикасига олиб киришда тегишли сертификатлар тақдим қилиниши шарт.

Пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш деганда, мазкур буюмларнинг мамлакатимиз ҳудудидан хорижий давлатларга қонунда белгиланган тартибни бузиб олиб чиқилиши тушунилади. Инобатга олиш лозимки, пиротехника буюмлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 21 февралдаги 62-сон қарори¹ билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали фақат махсус рухсатнома мавжуд бўлган тақдирда транзит қилинадиган қурол-яроғ, ҳарбий техника ва ҳарбий мол-мулк рўйхатига киритилган. Кўрсатилган қарорга асосан Давлат божхона қўмитаси махсус юклар сифатида эътироф этилган пиротехника буюмлари Ўзбекистон ҳудудидан амалда олиб чиқиб кетилиши ва белгиланган тартибда божхона расмийлаштирувидан ўтказилиши устидан назоратни амалга оширади.

Пиротехника буюмларини ўтказиш уларни товар бозорига чиқариш ёки истеъмолчиларга бевосита реализация қилиш (сотиш) орқали амалга оширилади. Пиротехника буюмларини ўтказиш фақат мазкур буюмларни реализация қилиш билан шуғулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияга эга бўлган шахслар томонидангина амалга оширилиши мумкин. Акс ҳолда мазкур фаолият гайриқонуний деб эътироф этилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 3-4-сон, 34-модда.

ЖК 250¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят мазкур модданинг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлардан бири содир этилган вақтдан бошлаб, ижтимоий оқибатлар рўй беришидан қатъи назар, **туғалланган** деб топилади.

Жиноят қонунининг талабларига асосан айбдор шахснинг юқорида таҳлил қилинган ҳаракатлари анча миқдорда ёки мазкур шахсга шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, у жинойий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасддан** содир этилади. Айбдор пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқаришини, тайёрлашини, сақлашини, ташишини, жўнатишини, улардан фойдаланишини, уларни қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб киришини (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқишини) ёки ўтказишини англайди ва мазкур ҳаракатларни содир этишни истайди.

Жиноятнинг **субъекти** пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, уларни қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш) ёки ўтказиш билан шуғулланадиган 16 ёшга тўлган шахс ҳисобланади.

Пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, худди шунингдек уларни қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш) ёки ўтказиш:

- а) кўп миқдорда;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- г) мансаб мавқеини суиистеъмом қилиш йўли билан содир этилган бўлса;

д) баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлса, шахснинг ҳаракатлари **ЖК 250¹-моддаси 2-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, худди шунингдек уларни қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш) ёки ўтказиш:

- а) жуда кўп миқдорда;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса;
- в) одам ўлишига сабаб бўлса, шахснинг ҳаракатлари **ЖК 250¹-моддаси 3-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Пиротехника буюмларини қонунга хилоф равишда ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, худди

шунингдек уларни қонунга хилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш (Ўзбекистон Республикасидан олиб чиқиш) ёки ўтказиш:

а) одамлар ўлимига;

б) бошқача оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлса, шахнинг ҳаракатлари **ЖК 250¹-моддаси 4-қисми** бўйича квалификация қилинади.

Мазкур квалификацияловчи (алоҳида квалификацияловчи) белгилар ўз мазмуни бўйича юқорида бошқа жиноятларнинг таҳлили доирасида кўриб чиқилган белгилардан фарқ қилмайди.

14-§. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 251-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни ишлаб чиқиш, сотиш, олиш, сақлаш, ташиш, фойдаланиш қоидаларига риоя қилиш орқали таъминланадиган ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг **бевосита қўшимча** объекти одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи ҳисобланади.

Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддалар жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

NOTA BENE!

Кучли таъсир қилувчи моддалар – кўпроқ дозада қабул қилинганда одамлар ҳаёти ва соғлиғига хавfli таъсир кўрсатадиган, истеъмол қилинганда салбий оқибатлар келтириб чиқариши эҳтимоли бор моддалардир.

Тиббий нуқтаи назардан, бу одам соғлиғига катта зарар етказиши мумкин бўлган моддалардир. Кучли таъсир қилувчи моддалар гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар сифатида расмий эътироф этилмаганлиги ва Ўзбекистон Республикасида назорат қилиниши лозим бўлган гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар рўйхатларига киритилмаганлиги кучли таъсир қилувчи моддаларнинг юридик белгисидир (қаранг: ЖК 270-моддасининг таҳлили).

NOTA BENE!

Одам организмига токсикологик (заҳарловчи) таъсир кўрсатувчи моддалар **заҳарли** моддалар ҳисобланади.

Тиббий нуқтаи назардан, заҳарли моддаларнинг ҳатто кичкина дозаларда истеъмол қилиниши одам ўлишига ёки унинг соғлиғига оғир оқибатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлиши мумкин.

Модданинг кучли таъсир этувчи ёки заҳарли эканлигини аниқлаш учун эксперт хулосаси талаб қилинади.

Объектив томондан ЖК 251-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни ўғрилиқ ёки фирибгарлик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллашдан иборатдир.

ЖК 251-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **тугалланганлиги** кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни эгаллаш ва айбдорда унинг эгаллигига тушган моддалардан ўзининг ихтиёрига кўра фойдаланиш учун ҳақиқий имконият пайдо бўлган вақтга тўғри келади.

Субъектив томондан ЖК 251-моддасида назарда тутилган жиноят **тўғри қасддан** содир этилади. Айбдор шахс кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллашини англайди (айбдор шахс ушбу моддаларга нисбатан, уларнинг хавфлиликдан келиб чиқиб, ҳисобга олиш, рўйхатдан ўтказиш, сақлашнинг махсус қоидалари амал қилишини англайди) ва шундай қилмишни содир этишни истайди.

Жиноятнинг содир этилиш **мотивлари** ва кўзланган **мақсад** ҳар хил бўлиши мумкин, аммо улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 251-моддаси 2-қисмида кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддани қонунга хилоф равишда эгаллаш:

- а) такроран ёки хавfli рецидивист томонидан;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) ўзлаштириш, растрата қилиш ёки мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан;
- г) талончилик йўли билан;
- д) тамагириклик йўли билан содир этилганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 251-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **тугалланган вақти** дифференциацияланган ҳолда аниқланади. Жиноятни «а», «б» ва «г» бандларининг белгилари бўйича содир этишда жиноятнинг тугалланган вақти кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни эгаллаш ва айбдорда улардан ўзининг ихтиёрига кўра фойдаланиш учун ҳақиқий имконият пайдо бўлган вақтга тўғри келади.

Ўзлаштириш, растрата қилиш ёки мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш ҳолларида эса тугалланган вақти эгаллаш вақтига тўғри кел-

майди, чунки мазкур моддалар, қоида тариқасида, айбдор шахсларнинг эгалигида бўлади. Кўрсатилган ҳолларда **тугалланган** вақти мансаб мавқеини суиистеъмом қилиб ёки суиистеъмом қилмасдан ушбу моддаларни ўзлаштириш ёки растрата қилиш бўйича аниқ амалга оширилган ҳаракатлардан келиб чиқиб аниқланади.

Талончиликда жиноятнинг **тугалланган** вақти сифатида айрим ҳаракатларни амалга ошириш билан кўрқитиб мулк топширишни талаб қилиш вақти эътироф этилади.

ЖК 251-моддаси 3-қисмида кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни:

а) босқинчилик йўли билан;

б) кўп миқдорда;

в) уюшган гуруҳ ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилгани учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур ҳолда **кўп миқдор** ишнинг аниқ ҳолатларидан келиб чиқиб, кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларнинг миқдорини, унинг одам организмига таъсир қилиш даражасини ва ҳоказоларни инобатга олиб аниқланади. Айрим ҳолатларда гиёҳвандлик воситалари устидан назорат қилиш қўмитаси томонидан бу ҳолат бўйича тавсиялар берилади.

ЖК 251-моддаси 3-қисми «а» бандида назарда тутилган жиноят кўрсатилган моддаларни эгаллаш мақсадида ҳужум қилинган вақтдан эътиборан тугалланган деб эътироф этилади.

Юқорида айтиб ўтилган оғирлаштирувчи ҳолатларнинг барчасини ЖК 247-моддаси таҳлил қилинганида кўриб чиққан эдик.

15-§. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга хилоф равишда муомалага киритиш (ЖК 251¹-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддалар муомаласининг норматив ҳужжатларда белгиланган тартибига риоя этилишини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Ушбу жиноятнинг **предмети** гиёҳвандлик воситаси ва психотроп моддалар ҳисобланмайдиган, шунингдек, ушбу моддаларни тайёрлаш ёки қайта ишлашда ишлатилмайдиган кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддалар ҳисобланади.

(«Кучли таъсир қилувчи моддалар» ва «заҳарли моддалар» тушунчаларининг тўлиқ таҳлили ЖК 251-моддасида келтирилган.)

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни **тайёрлаш ва қайта ишлаб чиқаришга мўлжалланган мослама** дейилганда, ушбу моддаларни тайёрлаш, қайта ишлаб чиқариш мақсадида фойдаланилган асбоблар, приборлар, механизмларни тушуниш керак.

ЖК 251¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ҳисобланмайдиган кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни ўтказиш мақсадида қонунга хилоф равишда тайёрлаш, қайта ишлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, шунингдек, уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш каби ҳаракатларда ифодаланади.

Кўриб чиқиладиган модданинг диспозициясида назарда тутилган ҳаракатлар, белгиланган қоидаларни бузиб ёки илмий, тиббий ва бошқа мақсадларда юқоридаги моддаларни ишлаб чиқишни давлат органлари томонидан бериладиган рухсатномасиз амалга ошириш **ғайриқонуний** ҳисобланади.

Ушбу моддаларни **тайёрлаш** деганда, айбдор шахснинг кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни табиий хом ашё ёки оддий, зарар етказмайдиган моддалардан кимёвий тажрибалар ўтказиш йўли билан ёхуд ушбу моддаларни тайёрлаш учун мавжуд аппаратлар, агрегатларни қайта ишлаш, янги аппаратлар яратишга қаратилган ҳаракатлари тушунилади.

Тайёрлаш жойи (квартира, фабрика, кимёвий лаборатория), шунингдек, айбдор шахсининг малакаси (тажрибаси, билими) қилмишнинг квалификация қилинишида аҳамият касб этмайди, лекин айбдорга жазо тайинлаётган вақтда эътиборга олинishi керак.

Ушбу жиноят концентрацияси, миқдори ва таркибига кўра инсон ҳаёти ва соғлиғи учун хавф туғдирадиган кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддалар тайёрланган (ишлаб чиқарилган) ёки уларни тайёрлаш ва қайта ишлаб чиқариш учун мослама тайёрланган вақтдан **туғалланган** ҳисобланади. Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни тайёрлашга қаратилган ҳаракатлар амалга оширилган, аммо тайёр препарат олинмаган ҳолатлар жиноятга суиқасд сифатида ЖК 25-моддаси 2-қисми ва **251¹-моддаси** билан квалификация қилинади.

Қайта ишлаш — кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг концентрациясини ошириш мақсадида уларнинг бирламчи таркиби ва тавсифини ўзгартириш, шунингдек, уларни бошқа қўшимчалардан тозалаш.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг тегишли таркиби қўлга киритилган вақтдан қайта ишлаш **туғалланган** деб ҳисобланади.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни **олиш** — айбдорнинг ушбу моддаларни ёки уларни тайёрлаш ёки қайта ишлаш учун мўлжалланган мосламаларга ҳақиқатдан ўз эғалигига олишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларидир. Бундай ҳаракатлар сотиб олиш, бошқа ашёларга алмаштириш, қарзга ёки мукофот сифатида олиш, топиб олинган нарсани ўзлаштириш ва бошқа кўринишда бўлиши мумкин.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни талон-торож (қонунга хилоф равишда эгаллаш) қилиш ЖК 251-моддаси билан квалификация қилинади.

Ушбу жиноий ҳаракат жиноят предмети эгалланган ва шахсда ундан реал фойдаланиш имконияти вужудга келган вақтдан **тугалланган** ҳисобланади.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни тайёрлаш жараёни учун алоҳида компонентларини ёки уларни тайёрлаш ва қайта ишлаб чиқариш учун мосламанинг алоҳида деталларини қонунга хилоф равишда олиш ушбу жиноятга тайёргарлик кўриш деб ҳисобланади.

Ушбу моддада назарда тутилган жиноят предметини **сақлаш** деганда, гайриқонуний равишда эгалланган кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни ёки уларни тайёрлаш ёки қайта ишлаш учун мўлжалланган мосламаларни хуфий ёки қийин топиладиган жойларда сақлашга қаратилган ҳар қандай қасдан содир этилган ҳаракатлар тушунилади.

Кўрсатилган предметларни сақлаш узоққа чўзилган жиноят бўлиб, кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни ёхуд уларни тайёрлаш ёки қайта ишлаш учун мўлжалланган ускуналарни сақлашга қаратилган ҳаракатларнинг амалга оширилиши бошланган вақтдан **тугалланган** ҳисобланади.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни ёки уларни тайёрлаш ёки қайта ишлаш учун мўлжалланган мосламаларни **ташиш** — шахснинг қасдан ушбу моддаларни бир жойдан иккинчи жойга олиб ўтишига қаратилган ҳаракатлар. Транспорт ва ташиш воситаси жиноятнинг квалификациясига таъсир қилмайди, кўпинча ушбу предметлар махсус мосламаларда ташилади.

Ташиш ушбу моддаларнинг эгаси ёки бошқа шахслар томонидан амалга оширилиши мумкин. Агар шахс (ташувчи) ташилаётган нарсанинг нима эканлигини билмаган бўлса, у жиноий жавобгарликка тортилмайди, шахс иш ҳолатларидан келиб чиқиб, бу ҳақида билиши мумкин бўлган ҳолатлар бундан мустасно.

Транспортировка бошланган пайтдан бу қилмиш **тугалланган** ҳисобланади.

Юқоридаги моддаларни почта, багаж кўринишидаги жўнатмалар ёки бошқа йўл билан **жўнатиш** деганда, жўнатувчининг иштирокисиз уларни кўрсатилган манзилга транспортировка қилиш ва олиб бориш тушунилади.

Қилмиш посылка, бандерол, багаж, контейнер ва ҳ.к. лар жўнатиш учун топширилган вақтдан **тугалланган** ҳисобланади.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни ёки уларни тайёрлаш ёки қайта ишлаш учун мўлжалланган мосламаларни **ўтказиш** — уларни тарқатишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат. Бунда ушбу моддалар бошқа шахснинг эгалигига ўтади. Истеъмомчи (олувчи)лар билан келишилганлик, моддалар миқдорининг анча эканлиги, тегишли мосламалар, хом ашё ва бошқа ўтказиш мақсадининг борлигидан далолат беради.

Ўтказиш жиноятнинг предмети бир кишига берилган вақтдан **тугалланган** ҳисобланади.

ЖК 251¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмишнинг **субъектив томони тўғри қасд** бўлиб, айбдор кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни ўтказиш мақсадида қонунга хилоф равишда ҳаракат қилаётганини биледи ва уни хоҳлайди.

Бунда қилмишни квалификация қилишнинг зарурий шарти кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг ғайриқонуний муомаласи **ўтказиш мақсадини** кўзлаб амалга оширилишидир. Агар кўрсатилган моддалар шахсий истеъмол учун тайёрланган, сақланаётган, жўнатилаётган, сотиб олинган бўлса, жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Қилмишнинг **мотиви** жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 251¹-моддаси 2-қисмида назарда тутилган қилмиш **объектив томондан** такроран ёки бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб юқоридаги ҳаракатларни содир этишда ифодаланади.

Жиноятнинг такроран ёки бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилишига ЖК 247-моддаси таҳлил қилинганда алоҳида тўхталганмиз.

ЖК 251¹-моддаси 3-қисмида ушбу модданинг 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатларнинг уюшган гуруҳ томонидан ёки кўп миқдорда содир этиш учун жавобгарлик белгиланган.

Кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларнинг **кўп миқдори** муайян нормаларда белгиланмаган, ушбу миқдор кучли таъсир қилувчи ва заҳарли модданинг миқдори унинг инсон организмга таъсирдан келиб чиқиб, эксперт хулосаси асосида аниқланади.

ЖК 251¹-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни ишлаб чиқариш, олиш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёхуд жўнатиш қоидаларини бузиш, эҳтиётсизлик орқасида уларнинг ўғирланишига ёки жиддий зарар етказилишига олиб келган ҳаракатларда ифодаланади.

Ушбу норма диспозициясининг бланкет хусусиятга эга эканлигини эътиборга олиб, шахснинг айбдорлигини ва конкрет жиноятнинг содир этилганлиги фактини аниқлаш учун белгиланган қоидаларга муурожаат қилиш керак бўлади.

Ушбу ҳолатда **қоидаларни бузиш** деганда, кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддалар билан муомала қилишга оид бўлишнинг белгиланган қоидаларини бажармаслик ёки уларга риоя қилмаслик тушунилади. Бунда жинойий жавобгарлик ишлаб чиқариш, сақлаш ва ҳ.к. қоидаларни бузганлик учун эмас, балки унинг оқибатлари, яъни кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддаларни талон-торож қилганлик туфайли жиддий зарар етказганлик учун вужудга келади.

Қилмишни квалификация қилиш учун айнан ушбу моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш ва ҳ.к. қоидаларни бузганлик туфайли турли усулларда талон-торож қилиш имконияти туғилганлигини аниқлаш зарур.

Юқоридаги қоидаларни бузиш оқибатида одамларнинг оммавий равишда касалланиши, атроф-табиий муҳитнинг ифлосланиши, кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддалар, мулк объектларининг йўқ қилиниши ва ҳ.к.лар **жиддий зарар**, деб ҳисобланиши мумкин. Ҳар қандай зарар етказилганида қоидаларни бузиш ва рўй берган оқибат ўртасида сабабий боғланишнинг мавжудлиги аниқланиши зарур.

ЖК 251¹-моддаси 4-қисмида назарда тутилган қилмиш ушбу норма диспозициясида кўрсатилган оқибатлар рўй берган пайтдан **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан мазкур қилмиш айбнинг мураккаб шакли, яъни кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддалар билан муомала қилиш қоидаларини бузиш **қасддан** ва унинг натижасида рўй берган оқибатга нисбатан **эҳтиётсизлик** орқасида содир этилади.

Мазкур қилмишнинг **субъекти** махсус субъект бўлиб, кучли таъсир қилувчи ва заҳарли моддалар ишлаб чиқариш, олиш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёхуд жўнатиш қоидаларини бузган мансабдор шахс ёки хизмат вазифасига кўра уларга риоя қилиши лозим бўлган бошқа шахслар жавобгар бўладилар. 16 ёшга тўлган шахс жиноятнинг субъекти бўлади.

16-§. Радиоактив материалларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 252-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** радиоактив материалларнинг муомаласини белгилувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объект** — ўзгалар мулки фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

Фуқароларнинг радиациявий хавфсизлигини тартибга солувчи асосий норматив актларга Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 31 августдаги «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида»ги 120-II-сон¹, 1992 йил 9 декабрдаги «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги 754-XII-сон Қонунлари² ва бошқа қонун актлари киради.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2000 й., 7-8-сон, 212-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 50-51-сон, 512-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 1-сон, 38-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 6-сон, 118-модда; 1997 й., 4-5-сон, 126-модда; 1999 й., 1-сон, 20-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда; 2000 й., 7-8-сон, 217-модда; 2002 й., 9-сон, 165-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2006 й., 41-сон, 405-модда.

Радиоактив материаллар, яъни ион нурлари чиқарувчи (радиация манбалари) чиқиндилар, шунингдек, иссиқлик чиқарувчи ядровий реакторларининг қурилмалари, радиоактив манбалар, ядро материаллари, радиоактив моддалар, радиоактив чиқиндилар жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

Радиоактив материаллар тушунчаси қонунда берилмаган бўлса-да, «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида»ги Қонуннинг 2-моддаси мазмунига кўра, радиоактив материаллар ион нурларининг манбалари билан бир хилдир. Ушбу қонунда моҳиятан ион нурларининг манбалари радиоактив материаллар ва радиоактив моддалар тушунчасини бирлаштиради. Ядро қурилмалари ҳам ион нурлари манбаи ҳисобланади, шунинг учун ҳам ядро қурилмаларидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш (эксплуатация қилиш) ҳам ЖК 255-моддасида назарда тутилган жавобгарликни келтириб чиқаради.

Ион нурлари тарқатувчи манба (радиоактив манба) — ион нурлари чиқарувчи ёки чиқариши мумкин бўлган қурилма ва (ёхуд) радиоактив модда.

Ион нурларининг манбалари ядро қурилмаларига кирмайдиган қурилмалар, аппаратлар, мослама ва буюмлар бўлиб, уларда радиоактив моддалар мавжуд бўлади ёки ион нурлари йиғилади.

Ядро материаллари — таркибида бўлинувчи (парчаланувчи) ядро моддалари бўлган ёки шундай моддаларни ҳосил қилиш хусусиятига эга материаллардир. Масалан, цезий — 137, уран — 233, уран — 235, плутоний — 238 ва ҳ.к.

Радиоактив моддалар — ядро материалларига алоқаси бўлмаган, ион нурларини тарқатувчи моддалар (радий — 236, полоний — 210, кобальт — 60 ва бошқ.).

Радиоактив чиқиндилар — кейинчалик фойдаланилиши назарда тутилмаган, бир маротаба ишлатилган ядро материаллари ва радиоактив моддалар.

Иссиқлик чиқарувчи ядро реакторларининг қурилмалари — ядро реакторида назорат қилинадиган ядровий реакция ҳисобига иссиқлик энергиясини олиш учун мўлжалланган ядро материаллари бўлган машинасозлик маҳсулотлари.

Нурланган иссиқлик чиқарувчи ядро реакторларининг қурилмалари — таркибида ишлатилган ядро ёқилғиси бўлган ядро реакторида нурланган ва ундан олинган иссиқлик чиқарувчи қурилмалар.

Объектив томондан ЖК 252-моддасида назарда тутилган жиноят радиоактив материалларни қонунга хилоф равишда эгаллашдан иборатдир.

Қонунга хилоф равишда эгаллаш деганда, ҳар қандай кўринишдаги радиоактив материалларнинг турли ғайриқонуний усуллар орқали қўлга киритилишини тушуниш зарур.

Радиоактив материаллар босқинчилик, товламачилик ва ҳ.к. йўллар билан эгалланган ҳамда ана шу жиноятлар учун **ЖК 252-моддаси 1-қисмида** назарда тутилган жазодан оғирроқ бўлган жазо назарда тутилган бўлса, айбдорнинг қилмиши жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши зарур.

Жиноят эгаллаш усулидан қатъи назар, радиоактив материаллар қўлга киритилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят **қасддан** содир этилади. Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** ва ундан кўзланган **мақсад** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноятнинг **субъекти** 14 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 252-моддаси 2-қисмида радиоактив материалларни:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) мансаб мавқеидан фойдаланган ҳолда эгаллаганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 252-моддаси 3-қисмида радиоактив материаллар:

- а) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб;
- б) ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилиши учун жавобгарлик белгиланган.

ЖК 252-моддаси 2-қисми «в» банди нуқтаи назаридан **мансаб мавқеидан фойдаланган** ҳолда эгаллаганлик деганда, шахснинг радиоактив материалларни ғайриқонуний равишда эгаллаш учун ўзининг ҳокимият ёки бошқа ваколатларидан фойдаланиши тушунилади. Ушбу норманинг тузилиши ва мазмунидан келиб чиқиб, айтиш мумкинки унинг субъекти фақат мансабдор, яъни ташкилий-бошқарув ёки маъмурий-хўжалик ваколатлари берилган шахс бўла олади. Мазкур ҳолда, қилмиш ЖК 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколатини суиистеъмол қилиш) ёки 206-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) билан қўшимча равишда квалификация қилинмайди.

(Кўриб чиқилаётган модданинг иккинчи ва учинчи қисмларида назарда тутилган бошқа белгилар бўйича радиоактив материалларни қонунга хилоф равишда эгаллашни квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида ЖК 247-моддасининг таҳлилига қаранг.)

17-§. Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 253-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** радиоактив материаллар билан муомалада бўлиш тартибини белгилловчи жамоат хавфсизлиги ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** ўзгалар мулки, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғининг дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг **предмети** радиоактив материаллар ҳисобланади.

(«Радиоактив материаллар» тушунчаси тўғрисида ЖК 252-моддасининг таҳлилига қаранг.)

Объект томондан жиноят радиоактив материалларни сақлаш, ҳисобга олиш, фойдаланиш, ташиш, жўнатиш ва улар билан муомалада бўлишнинг бошқа қоидаларини бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишидан иборатдир.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, ҳар бир алоҳида ҳолда радиоактив материаллар билан муомалада бўлиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

Радиоактив моддалар билан муомала қилишнинг асосий қоидалари «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида»ги Қонуннинг II бўлимида, шунингдек, радиациявий хавфсизликни таъминлаш соҳасида назорат, контроль ва лицензиялаш фаолиятини амалга оширувчи давлат органларининг идоравий актлари билан тартибга солинади.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 21 февралдаги «Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали махсус юклар ва ҳарбий таркибларнинг транзитини давлат томонидан тартибга солиш ва назорат қилиш тўғрисида»ги 62-сонли қарорида¹ радиоактив материалларни олиб ўтишнинг алоҳида тартиби белгиланган. Шунингдек, ушбу қарорда Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 11 майдаги «Махсус юклар ва ҳарбий таркибларнинг транзити тўғрисида»ги 213-II-сон Қонунига² ҳавола қилинади. Ушбу қонун актларида алоҳида юк сифатида радиоактив материалларни олиб ўтиш ва Божхона кодексида алоҳида юкларни божхонада расмийлаштиришнинг тартиби белгиланган.

Мазкур материалларни **сақлаш** деганда, таҳлил қилинаётган модда мазмунидан келиб чиқиб, радиоактив материаллар бевосита аниқ шахсга тегишли бўлган омборларда сақланиши тушунилади.

Радиоактив моддаларни **ҳисобга олиш** деганда, радиоактив материалларнинг миқдор ва сифат таркибининг ҳисоб-китоби олиб борилишини тушуниш лозим. **Ҳисобга олишни бузиш** — радиоактив материалларни бошқа жойга ўтказилганлиги, уларнинг рўйхатдан чиқарилганлиги, қўмилганлиги тўғрисида ўз вақтида маълумот бермаслик, нотўғри ахборотни тарқатиш, мавжуд ахборотни яшириш ёки бузиб тақдим этиш.

Радиоактив материаллардан **фойдаланиш** деганда, қандай мақсадга мўлжалланганлиги (ион нурларининг манбаи сифатидаги)ни инобатга олиб, уларнинг қўлланилишини тушуниш зарур.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 3-4-сон, 34-модда; 2004 й., 28-сон, 321-модда, 30-сон, 345-модда; 2005 й., 8-9-сон, 67-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 5-сон, 82-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда.

Радиоактив материалларни **ташиш** деганда, уларнинг ҳар қандай транспорт воситасида бир жойдан иккинчи жойга ўтказилиши тушунилади. **Ташиш қоидаларини бузишга** транспорт ҳодисалари, аварияларнинг олдини олиш, ушбу материалларни жойлаштириш, маркировкалаш ва бошқа хавфсизлик чораларини кўрмаслик киради.

Жўнатиш деганда, радиоактив материалларнинг қандайдир алоқа каналлари (посилкалар, бандероллар, контейнерлар ва ҳ.к.) воситасида бир жойдан бошқа жойга ўтказилишини тушуниш керак.

Радиоактив материаллар билан **муомалада бўлишнинг бошқа қоидалари** таркибига ушбу материалларни бировга ўтказиш ёки бузишни киритиш мумкин. Масалан, радиоактив материалларни **бировга ўтказиш** – ушбу материалларни уларга мулк ҳуқуқига асосан эгалик қилган шахс томонидан мусодара қилиш ёки ушбу материалларнинг бировнинг эгалигига мулк ҳуқуқисиз ўтиши (ҳадя, вақтинча фойдаланиш учун топшириш ва бошқалар).

Радиоактив материалларни **бузиш** деганда, рухсатсиз жисмоний таъсир оқибатида уларнинг ўзгариши, уларга шикаст етказилиши ёки нобуд қилиниши тушунилади.

Мазкур жиноят моддий таркибли бўлиб, баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан ушбу нормада назарда тутилган жиноят **айбнинг мураккаб шакли** билан тавсифланади, яъни айбдор радиоактив материаллар билан муомалада бўлиш қоидаларини қасддан бузади, рўй берган оқибатга нисбатан эса эҳтиётсиз бўлади.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин, шунингдек, радиоактив материаллар билан муомалада бўлиш бўйича муайян мажбуриятлар зиммасига юклатилган мансабдор ёки бошқа шахслар ҳам бўлиши мумкин.

ЖК 253-моддаси 2-қисмида радиоактив моддалар билан муомалада бўлиш қоидаларининг бузилиши:

а) одам ўлимига;

б) бошқа оғир оқибатларга олиб келганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Ушбу ҳолатда **бошқа оғир оқибатлар** деганда, кўплаб кишиларнинг соғлиғига зарар етиши, экологик вазиятнинг ёмонлашуви, жуда кўп миқдорда моддий зарар етказилиши ва ҳ.к. тушунилиши керак.

18-§. Радиоактив материаллардан қонунга хилоф равишда фойдаланиш (ЖК 254-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** радиоактив материаллар билан муомалада бўлиш тартибини белгиловчи жамоат хавфсизлиги ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** экологик хавфсизлик,

фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи, ўзгалар мулкининг дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Радиоактив материаллар — ион нурлари тарқатувчи манбалар, турли физикавий ҳолатда, ҳар қандай қурилма ёки буюм кўринишидаги радиоактив моддалар ёки ядро материаллар жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят радиоактив материаллар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлиш, яъни радиоактив материаллар (қурилмада ёки буюм таркибида ҳар қандай физик ҳолатда ёинки бошқа кўринишда турган ион нурлари тарқатувчи манбалар)га, радиоактив модда ёки ядро материалларига қонунга хилоф равишда эга бўлиш, уларни сақлаш, улардан фойдаланиш, уларни бировга ўтказиш, уларни бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

Ушбу жиноятнинг объектив томони радиоактив материаллар билан муомалада бўлиш қоидаларига зид бўлган ҳаракат ёки ҳаркатсизликда ифодаланади.

Ушбу норма бланкет диспозицияли бўлиб, қилмишни **ЖК 254-моддаси** билан квалификация қилиш учун тегишли қонунлар ва норматив актларга мурожаат қилиш керак бўлади. Шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун радиоактив материаллар билан ғайриқонуний муомала қилишнинг аниқ усули аниқланиши шарт. **ЖК 254-моддаси 1-қисми** диспозициясига мувофиқ, бундай ҳаракатлар сирасига радиоактив материалларни қонунга хилоф равишда олиш, сақлаш, фойдаланиш, бировга ўтказиш ёки бузиш киради.

Кўрсатилган ҳаракатларнинг **ғайриқонунийлиги** уларнинг ўзбошимчалик билан қонунда белгиланган тартибни бузиб, тегишли рухсатномасиз эгалланишини билдиради.

Эга бўлиш деганда, эгаллаш учун қўлланилган ҳар қандай усулни (ЖК 252-моддасида назарда тутилган қонунга хилоф равишда эгаллаш бундан истисно) тушуниш зарур, бу — сотиб олиш, алмашиш, қарз эвазига ҳисоб-китоб қилиш, тортиқ этиш ва ҳ.к.лар бўлиши мумкин.

Сақлаш деганда, радиоактив материалларнинг аниқ бир шахсга тегишли бўлган омборхонада бевосита тўпланиши тушунилади.

Фойдаланиш — бу радиоактив материалларни уларнинг фойдали хусусиятларини чиқариш мақсадида қўллаш.

Бировга ўтказиш деганда, радиоактив материалларнинг бошқа шахсга сотилишини, совға қилинишини ва ҳ.к. усуллар орқали иккинчи шахсга ўтказилишини тушуниш зарур.

Радиоактив материалларни **бузиш** деганда, уларнинг нобуд қилиниши (таркибида радиоактив материаллар бўлган дастгоҳларга, асбоб-ускуналарга, мосламаларга шикаст етказиш)ни тушуниш зарур.

Радиоактив материаллар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлишнинг бошқа кўринишлари (қонунга хилоф равишда сақлаш,

фойдаланиш), радиоактив материаллар билан муомала қилиш қоидаларининг бузилиши ЖК 252-моддаси таҳлил этилганида кўриб чиқилганлиги сабабли уларга тўхталмаймиз.

Ушбу қилмиш баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибатлар келиб чиққан пайтдан эътиборан **туғалланган** (ЖК 254-моддаси 1-қисми) деб ҳисобланади.

Жинойят **субъектив томондан** мураккаб айбли бўлиб, радиоактив материаллардан фойдаланиш, уларни сақлаш қоидаларини бузишга нисбатан қасддан, рўй берган оқибатларга нисбатан эса эҳтиётсизлик шаклида бўлади. Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** ва ундан кўзланган **мақсад** қилмишни квалификация қилишда аҳамият касб этмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 254-моддаси 2-қисмида радиоактив моддалар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлиш:

1) одам ўлишига;

2) бошқа оғир оқибатларга олиб келганлиги учун жавобгарлик назарда тутилган.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши, атроф муҳитга зарар етказилиши, экологик фалокат ва ҳ.к.ларни тушуниш зарур.

Алоҳида олинган ҳар бир ҳолда суд содир этилган жиноятдаги иш ҳолатларини инобатга олиб, баданга етказилган бошқа оғир шикастни аниқлайди.

19-§. Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 255-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** ядро энергиясидан фойдаланиш билан боғлиқ объектларни эксплуатация қилиш хавфсизлиги қоидаларига риоя қилинишини тартибга солувчи ва таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** экологик хавфсизлик, фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи, ўзгалар мулкининг дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг **предмети** ядро энергиясидан фойдаланиш билан боғлиқ объектлар ҳисобланади. Улар жумласига ядро қурилмалари, радиация манбалари, шунингдек, ядро материаллари ва радиоактив моддаларни сақлаш пунктлари, радиоактив чиқиндиларнинг омборлари киради.

Ядро қурилмалари — ядро реакторлари бўлган қурилма ва комплекслар, шунингдек, атом станциялари, пароходлари ва бошқа сузувчи воситалар, космик ва учиш аппаратлари бошқа транспорт

воситалари, ядро реакторларига эга бўлган саноат, экспериментал ва илмий текшириш комплекслари; тинч мақсадларда фойдаланиш учун мўлжалланган ядровий зарядли мосламалар ва ҳ.к.

Радиация манбалари — радиоактив моддалари бўлган ёки радиоактив нурлар тўпланадиган ядровий қурилмалари бўлмаган комплекслар, қурилмалар, аппаратлар, мослама ва буюмлар.

Ядро материалларини ва радиоактив моддаларни сақлаш пунктлари, радиоактив чиқиндиларнинг омборлари — ядро қурилмалари ва радиация манбалари бўлмаган ҳамда ядро материалларини ва радиоактив моддаларни сақлаш, радиоактив чиқиндиларни сақлаш ва кўмиш учун мўлжалланган стационар объект ва иншоотлар.

Объектив томондан ЖК 255-моддасида назарда тутилган жиноят ядро энергияси билан боғлиқ объектлардан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

Ушбу модда ҳам бланкет диспозицияли бўлиб, ҳар бир алоҳида ҳолда ядро энергияси билан боғлиқ объектлардан фойдаланиш қоидаларининг айнан қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарурдир.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши кўринишидаги оқибатнинг келиб чиққанлиги мазкур жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Объектив томондан ушбу жиноят фаол **ҳаракат** билан, шунингдек, **ҳаракатсизлик** билан ҳам содир этилиши мумкин. Ядро энергияси билан боғлиқ объектларни эксплуатация қилиш деганда, улардан аниқ мақсадга эришиш учун фойдаланиш тушунилади.

Ядро энергиясидан фойдаланиш билан боғлиқ объектларни эксплуатация қилишнинг хавфсизлик чоралари бундай объектларни қуриш ва фойдаланишда ядро материаллари, объектлари ва радиоактив моддаларнинг бузилишига йўл қўймасликка қаратилган чоралардир.

Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган вақтдан бошлаб **туғалланган** (ЖК 255-моддаси 1-қисми) ҳисобланади.

Субъектив томондан ушбу нормада назарда тутилган жиноят **айбнинг мураккаб шакли** билан тавсифланади. Жиноятнинг содир этилиш **мотив** ва **мақсадлари** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Жиноятнинг **субъекти** ядро энергиясидан фойдаланиш, объектларни эксплуатация қилиш вақтида хавфсизлик қоидаларига риоя қилиш масъулияти юклатилган 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин. Буларга хавфсизлик қоидаларига риоя қилишга масъул бўлган мансабдор шахслар, хизматчи ходимлар ва бошқалар киради.

ЖК 255-моддаси 2-қисмида ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузганлик:

- а) одам ўлишига;
- б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолатлар учун жавобгарлик назарда тутилган.

Бошқа **оғир оқибатлар** дейилганида, икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши, экологик фалокат, жиддий моддий зарар етказиш ва ҳ.к.ларни тушуниш зарур.

Алоҳида олинган ҳар бир ҳолда суд содир этилган жиноятдаги иш ҳолатларини инобатга олиб, баданга бошқа оғир шикаст етказилганлиги тарзидаги оқибатнинг рўй берган ёки рўй бермаганлигини аниқлайди.

20-§. Бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроли турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш (ЖК 255¹-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** жамоат хавфсизлиги ва инсоният хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** экологик хавфсизлик ва фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Ўзбекистон Республикасида ратификация қилинган халқаро шартномаларда тақиқланган, бактериологик (биологик), кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроли жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

NOTA BENE!

Ялпи қирғин қуроли — атом бомбаси ёки бошқа шунга ўхшаш қурол хусусиятига эга бўлган портлатиш ёки радиоактив материаллар, ўлимга сабаб бўлувчи бактериологик ва кимёвий ёки бошқа турдаги қуроли.

Бактериологик (биологик) ялпи қирғин қуроли — микробиологик ёки бошқа биологик агентлар ёхуд заҳарлардан қуролли конфликтлар ёки бошқа душманлик мақсадида фойдаланиш учун мўлжалланган қуроли¹. Бошқача қилиб айтганда, бактериологик (биологик) воситаларга эга бўлган жанговар захиралар ва жанговар қурилмалардир.

¹ *Қаранг:* Бактериологик (биологик) ва токсик қурол-яроғларни ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва тўплашни ман этиш ҳамда уларни тугатиш тўғрисидаги Конвенция (Лондон, Вашингтон, Москва, 1972 й. 10 апрель, Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1995 й. 22 декабрдаги 185-1-сон қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси учун 1996 й. 26 январда кучга кирган), 1-модда.

Бактериологик (биологик) воситалар, яъни **микробиологик** ёки бошқа **биологик агентлар** ёки **токсинлар** тирик организмлар, микро-организмлар, вируслар бўлиб, инсоният ёки бошқа тирик организмнинг ишлаб туриши, касалланиши, атроф муҳит, сув, озиқ-овқат ва бошқа моддий объектларнинг зарарланишига сабаб бўлади. Бундай агентлар ёки заҳарлар сирасига вабо, холера, мохов, чечак, энцефалит ва бошқа касалликларнинг қўзғатувчилари киради. Тинч мақсадларда ёки профилактика, ҳимояга мўлжалланган микробиологик ёки бошқа агентлар ёхуд токсинлар келиб чиқиши ёки ишлаб чиқариш усули, тури, миқдоридан қатъи назар ушбу жиноятнинг предмети бўлмайди.

Кимёвий ялли қирғин қуроли — заҳарли химикатлар ва уларнинг прекурсорлари; химикатларнинг заҳарли хусусиятлари ҳисобига ўлдириш ёки зарар етказишга махсус мўлжалланган ўқ-дорилар ва қурилмалар; кўрсатилган ўқ-дорилар ва қурилмалардан фойдаланиш учун махсус мўлжалланган ҳар қандай мослама¹. Бошқача қилиб айтганда, ушбу қуроллар айрим кимёвий моддаларнинг заҳарли хусусиятларига асосланиб ишлаб чиқилади. Кимёвий қурол деганда, жанговар заҳарловчи моддалар (асабни фалажловчи, терига зарар етказувчи, умуман заҳарли ва бўғувчи) психотроп моддалар (инкапаситантлар) ва қўзғатувчи моддалар (ирритантлар), уларни қўллаш воситалари (кимёвий ўқ-дорилар), кимёвий қуролни нишонга етказишда қўлланиладиган бошқарув мосламалари тушунилади.

Заҳарли дейилганида, ўзининг кимёвий хусусиятларига кўра ҳаётий жараёнларни тўхтатадиган (ўлим), вақтинча бузадиган, одам ёхуд ҳайвонларга доимий зарар етказадиган ҳар қандай химикат тушунилади. Улар сирасига, зарин, зоман, табун, тиофосфонат ва бошқалар киради. (1993 йилги Химиявий қуролни ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш ва қўллашни тақиқлаш ҳамда уни йўқ қилиш ҳақидаги Конвенциянинг биринчи иловасидаги рўйхатга қаранг.)

NOTA BENE!

Прекурсорлар — заҳарли химикатни ишлаб чиқишнинг ҳар қандай босқичида, ҳар қандай усулда қўлланиладиган турли кимёвий реагент. Булар сирасига яратилган маҳсулотнинг заҳарли хусусиятларини белгиловчи, муҳим роль ўйнаовчи ҳар қандай асосий компонент киради.

¹ *Қаранг:* Химиявий қуролни ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш ва қўллашни тақиқлаш ҳамда уни йўқ қилиш ҳақидаги Конвенция (Париж, 1993 й. 13 январь, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1996 й. 26 апрелдаги 236-Г-сон қарорига мувофиқ ратификация қилинган, Ўзбекистон Республикаси учун 1997 й. 29 апрелда кучга кирган), 2-модда.

Масалан, хлорзарин, хлорзоман, метилфосфонит ва Конвенция-нинг иловасига киритилган бошқа реагентлар прекурсорлар ҳисобланади. Ушбу рўйхатга киритилмаган, аммо инсон организмда турли бузилишларни вужудга келтирувчи химикатлар мазкур жиноят таркибининг предмети ҳисобланмайди.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларида тақиқланган **ялпи қирғин қуролининг бошқа турларига** ядровий ва ялпи қириш хусусиятига эга бўлган барча турдаги (заҳарли, нур, инфратовуш, ирсий, психотроп ва бошқа) қурооллар киради.

Ядровий ялпи қирғин қуроли — назорат қилинмайдиган бўлиниш ёки синтез занжир реакцияси жараёнида ажралиб чиқадиган ядро ичидаги энергиядан фойдаланишга асосланган қурол. Ядро қуролига турли ядровий ўқ-дорилар (ракета ва торпедалар, чуқур кирадиган бомбаларнинг жанговар қисмлари, ядро зарядли артиллерия снарядлари ва фугаслари) киради. Фойдаланилаётган заряднинг типидан келиб чиққан ҳолда термоядровий, нейтрон, водород қуроли деган атамалар ишлатилади.

Объектив томондан ЖК 255¹-моддасида жавобгарлик белгиланган жиноят бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроолари ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этишдан иборатдир.

Ишлаб чиқиш деганда, ялпи қирғин қуроолларини яратишга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатнинг содир этилишини тушуниш лозим.

Ишлаб чиқариш деганда, ялпи қирғин қуроолларининг ясалиши ёки ишлаб чиқарилиши тушунилади.

Тўплаш маълум бир ҳудудда ҳар қандай ялпи қирғин қуроолларининг жамланишини англатади.

Ялпи қирғин қуролини **олиш** деганда, уларнинг сотиб олинishi, алмашиш йўли билан қўлга киритилиши ва шундай бошқа хатти-ҳаракатлар тушунилади.

Бировга ўтказиш деганда, ялпи қирғин қуролининг бошқа шахс ихтиёрига берилиши тушунилади.

Ялпи қирғин қуролини **сақлаш** ялпи қирғин қуроолларининг махсус хоналарда, хилват жойларда ҳамда уларнинг бутлигини таъминловчи бошқа жойларда сақланишидан иборатдир.

Қонунга хилоф равишда эгаллаш ўғирлаш, ўзлаштириш, мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш йўли билан ялпи қирғин қуролини эгаллашнинг ҳар қандай усулини англатади. Талон-торож усулларидан бирини қўллаб, қонунга хилоф равишда қўлга киритиш содир этилганлиги қилмишни таҳлил этилаётган модда билан квалификация қилиш учун етарлидир.

Ялпи қирғин қуролларини ишлатишга ҳарбий тайёргарлик кўриш ва уларни ишлатиш таҳлил қилинаётган жиноят таркибини ташкил қилмайди. Мазкур ҳаракатлар босқинчилик урушига тайёргарлик кўриш (ЖК 151-моддаси 1-қисми), халқаро ҳуқуқ билан тақиқланган уруш олиб бориш воситаларини қўллаш (ЖК 152-моддаси) сифатида квалификация қилиниши керак.

ЖК 255¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят ҳар қандай ҳаракат содир этилган пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖК 255¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмиш **тўғри қасд** билан содир этилади. Уни квалификация қилишда жиноятнинг содир этилиш мотиви ва ундан кўзланган мақсад аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо шахс жиноятнинг **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 255¹-моддаси 2-қисмида:

а) одам ўлишига;

б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган оғирлаштирувчи ҳолатлар учун жавобгарлик назарда тутилган.

Кўп миқдордаги одамларнинг ҳалок бўлиши, бир неча шахсларга оғир ёки ўртача оғир тан жароҳати, жуда кўп миқдорда моддий зарар етказилиши, экологик ҳалокат ва ҳ.к.лар **бошқа оғир оқибатлар** сифатида баҳоланиши мумкин.

Субъектив томондан ушбу нормада назарда тутилган жиноят **айбнинг мураккаб шакли** билан тавсифланади, яъни жиноий қилмиш қасддан содир этилади, оқибатга нисбатан эҳтиётсизлик шаклида бўлади.

21-§. Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш (ЖК 256-моддаси)

Ушбу жиноятнинг **бевосита асосий объекти** хавфсизлик талабларига жавоб берадиган шароитларда тадқиқот фаолиятини амалга ошириш ҳуқуқини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. Жиноятнинг **бевосита кўшимча объекти** одамларнинг ҳаёти ва соғлиғини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

ЖК 256-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** илмий тадқиқот ёки синов тажриба фаолиятини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларини бузиш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

ЖК 256-моддаси бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни мазкур модда бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун мазкур турдаги фаолиятнинг хавфсизлик техникаси бўйича махсус норматив қоидаларига риоя этиш лозим. Одатда, ушбу қоидалар ижро этувчи ҳокимиятнинг ҳуқуқий ҳужжатларида, маҳаллий давлат ҳокимияти орган-

ларининг ҳужжатларида, идоралараро тусга эга бўлган норматив ҳужжатларда, шунингдек, локал ҳужжатларда ва вазирлик, қўмита, идора, корхоналар раҳбарларининг тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича мажбуриятларни аниқ шахсларга юклатиш тўғрисидаги индивидуал ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифодасини топади. Локал ҳужжатлар тадқиқот фаолиятининг айрим соҳаларида ҳамда юқорироқ хавфсизлик чораларини тақозо этган илмий тадқиқот ёки синов тажриба фаолиятининг айрим турларини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларига риоя этилиши учун шахсий масъул бўлган шахсларнинг номларини ва рўйхатини белгилайди.

Кўриб чиқилаётган жиноятнинг объектив томони ҳаракат орқали ҳам, яъни хавфсизлик чораларини онгли равишда бузиш, ҳаракатсизлик орқали ҳам, яъни ушбу қоидалар талабларини субъект онгли равишда бажармайди ёки у томонидан уларга риоя этиш бўйича чоралар кўрилмайди.

Ушбу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш тарзидаги оқибат юз берган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб ҳисобланади.

Илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларининг бузилиши туфайли рўй берган оқибат ва баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши ўртасида **сабабий боғланишнинг** мавжудлиги жиноятни квалификация қилишнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **қасдан** ёки илмий тадқиқот ёхуд синов тажриба фаолиятини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларини бузишга нисбатан **эҳтиётсизлик** орқасида ҳамда юзага келган оқибатларга нисбатан ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик шаклидаги **эҳтиётсизлик** орқасида содир этилади. Субъект норматив кўрсатмаларни бузган пайтда ижтимоий хавфли оқибатлар юзага келиши мумкинлигига кўзи ета туриб, бироқ бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қиладиган ҳолларда **ўз-ўзига ишониш** ўз ифодасини топади. Шахс кўрсатилган талабларни бажармасдан, ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, жиноят **бепарволик** орқасида содир этилган деб топилади.

Жиноятнинг **мотиви** ва ундан кўзланган **мақсад** қилмишнинг квалификациясига таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** махсус субъект бўлиб, зиммасига илмий-тадқиқот ёки экспериментал фаолият олиб боришда хавфсизлик қоидаларига риоя қилиш мажбурияти юклатилган 16 ёшга тўлган, ақли расо шахс бўлиши мумкин. Бундай мажбуриятлар хизмат ваколати ёки махсус фармойиш асосида вужудга келади.

ЖК 256-моддаси 2-қисми билан квалификация қилиш учун илмий тадқиқот олиб борилаётган вақтда хавфсизлик қоидаларининг бузилиши:

а) хавфсизлик қоидаларига риоя қилиниши учун масъул шахс томонидан содир этилган;

б) кўп миқдорда зарар етказилишига сабаб бўлган бўлиши керак.

ЖК 256-моддаси 2-қисми «а» бандида назарда тутилган қилмишнинг **субъекти** хавфсизлик қоидаларига риоя қилиниши учун жавобгар бўлган шахс, яъни эгаллаб турган лавозими, мавқеига кўра (хавфсизлик бўйича муҳандис) ёхуд буйруққа мувофиқ илмий тадқиқот ёки синов тажрибаларини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларига риоя қилинишига масъул бўлган шахс ҳисобланади.

ЖК «Атамаларнинг ҳуқуқий маъноси» берилган 8-бўлимига мувофиқ, **кўп миқдордаги зарар** деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача бўлган миқдордаги зарар тушунилади.

ЖК 256-моддаси 3-қисмида илмий тадқиқот фаолиятини амалга ошириш вақтида хавфсизлик қоидаларининг бузилиши:

а) одам ўлишига;

б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганлиги жавобгарликнинг оғирлаштирувчи ҳолати сифатида кўрсатилган ва уларни содир этганлик учун жазо белгиланган.

Икки ёки ундан ортиқ шахснинг ҳалок бўлиши, уларга оғир ёки ўртача оғир тан жароҳати, жуда кўп миқдорда моддий зарар етказилиши ва ҳ.к.лар **бошқа оғир оқибатлар** сифатида баҳоланиши мумкин.

22-§. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш (ЖК 257-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасида: «ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир»¹, деб мустаҳкамлаб қўйилган.

Ушбу жиноятнинг **бевосита асосий объекти** мулкчилик шаклидан қатъи назар, корхоналар, муассасалар, ташкилотларда ишлаётган шахсларнинг меҳнат шароитларини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** одамларнинг ҳаёти ва соғлиғини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: Ён иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. — Т.: «Ўзбекистон», 2009. — 9-б.

Корхоналар, муассасалар, ташкилотларда нафақат доимий ишлаётган шахслар, балки вақтинча ишлаётган шахслар ҳам **жабрланувчи** бўлишлари мумкин.

Объектив томондан ЖК 257-моддаси 1-қисмида назарда тутилган қилмиш ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилишига сабаб бўлган техника хавфсизлиги, саноат санитарияси, меҳнатни муҳофаза қилувчи бошқа қоидаларнинг бузилишидан иборатдир.

NOTA BENE!

Меҳнатни муҳофаза қилиш — меҳнат фаолияти жараёнида ишчиларнинг ҳаёти ва соғлигини сақлаш тизими. Бу тизимга ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий, тиббий-профилактик, реабилитацион ва бошқа чоралар киради.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун айбдор шахс томонидан меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур. Умуман олганда, қонун ҳужжатлари томонидан меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича мажбуриятлар иш берувчига юклатилади, у эса меҳнатни муҳофаза қилиш чора-тадбирларидан ташқари, унга бўйсунадиган шахслар сонидан аниқ участкаларда шахсий масъулиятни таъминлаши шарт. Шунинг учун бунда вазирлик, қўмита, идора, корхоналар раҳбарларининг техника хавфсизлиги, саноат санитарияси ёки меҳнатни муҳофаза қилишнинг бошқа қоидаларига риоя этилишини таъминлаш бўйича мажбуриятларни аниқ шахсларга юклатиш тўғрисида индивидуал ҳуқуқий ҳужжатлар, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг айрим соҳаларида ва ишларнинг аниқ участкаларида, шу жумладан юқорироқ хавфсизлик чораларини тақозо этадиган айрим ишлар турларини бажаришда техника хавфсизлиги, саноат санитарияси ёки меҳнатни муҳофаза қилишнинг бошқа қоидаларига риоя этилишини таъминлаш учун шахсий масъул бўлган шахсларнинг номларини ва рўйхатларини белгилайдиган локал ҳуқуқий ҳужжатлар катта аҳамиятга эга.

Жиноятнинг объектив томони фаол ҳаракат, яъни қасддан хавфсизлик қоидаларни бузиш, шунингдек, шахс ушбу қоидаларга риоя қилиш чораларини қўлламаганлиги — ҳаракатсизликда ифодаланadi.

Қонунда кўрсатилган баданга ўртача оғир ёки оғир тан жароҳати етказилиши кўринишидаги ижтимоий хавfli оқибатлар рўй берган вақтдан меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш жинояти **туғалланган** деб ҳисобланади.

Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш тўғрисидаги ҳар бир жиноят ишини кўришда ушбу бузилишлар ва юзага келган ижтимоий хавfli оқибатлар ўртасида **сабабий боғланишни** пухта ва

ҳар томонлама кўриб чиқишга алоҳида эътибор қаратиш лозим, ушбу боғланиш ҳукмда асослантирилиши керак.

Субъектив томондан жиноят **қасдан** ёки меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузишга нисбатан **эҳтиётсизлик** билан ҳамда юзага келган оқибатларга нисбатан ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик шаклидаги **эҳтиётсизлик** билан содир этилади. Субъект норматив кўрсатмаларни бузган пайтда ижтимоий хавфли оқибатлар юзага келиши мумкинлигига кўзи ета туриб, бироқ бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қиладиган ҳолларда **ўз-ўзига ишониш** ўз ифодасини топади. Шахс кўрсатилган талабларни бажармасдан, ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, жиноят **бепарволик** орқасида содир этилган деб топилади.

Жиноятнинг содир этилиши **мотиви** ва ундан кўзланган **мақсад** жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, **ЖК 257-моддаси 1-қисми** диспозициясида назарда тутилган техника хавфсизлиги, sanoat санитарияси ёки меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларига риоя этиш зиммасига юклатилган ёхуд махсус фармойиш билан маълум иш участкасида меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлиги қоидаларига риоя этилиши ёки шу қоидаларнинг ижроси бўйича масъулият юкланган жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидалари мазкур жиноят субъекти бўлмаган шахс томонидан бузилган ва ушбу модда диспозициясида кўрсатиб ўтилган оқибатлар келиб чиққан ҳолларда айбдор эҳтиётсизлик натижасида зарар етказганлик учун жавобгар бўлади.

ЖК 257-моддаси 2-қисмида меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларининг бузилиши натижасида

а) одам ўлиши;

б) бошқа оғир оқибатлар рўй бериши каби жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар учун жавобгарлик назарда тутилади.

Бир неча шахсларга ўргача оғир ёки оғир тан жароҳати, жуда кўп миқдорда зарар етказилиши ва ҳ.к.ларни **бошқа оғир оқибатлар** сифатида тушуниш мумкин.

23-§. Санитарияга оид қонун ҳужжатларини ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш (ЖК 257¹-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** санитарияга оид қонун ҳужжатлари ва эпидемияга қарши кураш қоидалари билан кўриқландиган жамоат хавфсизлиги ҳисобланади. **Кўшимча бевосита объекти** одамлар ҳаёти ва соғлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Объектив томондан жиноят одамларнинг оммавий касалланишига ёки заҳарланишига олиб келган санитарияга оид қонун ҳужжатлари, эпидемияга қарши кураш қоидаларининг бузилишида ифодаланади.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, ҳар бир ҳолда айбдор томонидан санитарияга оид қонун ҳужжатлари ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларининг қайси банди бузилганлиги аниқланиши лозим.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг объектив томони мамлакатнинг санитарияга оид қонун ҳужжатларига ёки кўрсатилган қоидаларига зид бўлган **ҳаракатлардан**, шунингдек, тегишли қонун ҳужжатларига ёки тегишли қоидаларга асосан бажариш лозим бўлган ҳаракатларни бажармасликда ўз ифодасини топган **ҳаракатсизликдан** иборатдир.

Ушбу модда диспозициясида келтириб ўтилган, инсонларнинг оммавий касалланиши ёки заҳарланиши каби оқибатлар келиб чиққан вақтдан жиноят **туғалланган** ҳисобланади (**ЖК 257¹-моддаси 1-қисми**).

Оммавий касалланиш ёки заҳарланиш деганда, маълум бир ҳудуддаги кўпчилик кишиларнинг бир вақтнинг ўзида ёхуд қисқа вақт ичида касалланишини тушуниш зарур.

Субъектив томондан жиноят **қасдан** ёки санитарияга оид қонун ҳужжатларини ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузишга нисбатан **эҳтиётсизлик** билан ҳамда юзага келган оқибатларга нисбатан ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик шаклидаги **эҳтиётсизлик** билан содир этилади. Субъект тегишли қонун ҳужжатларини ёки тегишли қоидаларни қасдан бузган пайтда ижтимоий хавфли оқибатлар юзага келиши мумкинлигига кўзи ета туриб, бироқ бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қиладиган ҳолларда **ўз-ўзига ишониш** ўз ифодасини топади. Шахс кўрсатилган талабларни бажармасдан, ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, жиноят **бепарволик** орқасида содир этилган деб топилади.

Жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** унинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Айбдор одамларнинг оммавий касалланишига ёки заҳарланишига олиб келувчи ҳаракатларни давлат идоралари фаолиятини ёки ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштириш ёхуд Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини издан чиқариш мақсадида содир этган ҳолларда, **ЖК 161-моддаси** (Кўпоровчилик) бўйича жавобгарликка тортилади.

Жиноятнинг **субъекти** санитарияга оид қонун ҳужжатлари ва эпидемияга қарши кураш қоидалари нормаларига риоя қилишга масъул бўлган, 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

Санитарияга оид қонун ҳужжатларининг ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларининг бузилиши одам ўлишига сабаб бўлган ҳолларда, айбдорнинг ҳаракатлари **ЖК 257¹- моддаси 2-қисми** билан квалификация қилинади.

Худди шундай қилмишлар одамларнинг ўлимига сабаб бўлса, айбдор **ЖК 257¹-моддаси 3-қисми** бўйича жиноий жавобгарликка тортилади.

24-§. Тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 258-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** жамоат хавфсизлиги, тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларини белгилаш орқали муҳофаза қилинадиган жамоат хавфсизлигидир. Одамларнинг ҳаёти ва соғлиги, ўзганинг мулки жиноятнинг **қўшимча бевосита объекти** ҳисобланади.

Ушбу жиноятнинг **жабрланувчиси** тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишларини бажараётган, шунингдек, ушбу ишларни бажармаётган шахслар (масалан, қурилиш объектини ажратиб турувчи панжара бўлмаганлиги сабабли тасодифан ушбу ҳудудга кириб қолган бола) ҳам бўлиши мумкин.

Объектив томондан жиноят баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлган тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишларида хавфсизлик қоидаларининг бузилишидан иборат.

Ушбу модда бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари олиб бориш қоидаларининг қайси банди бузилганлигини аниқлаш зарур.

Тоғ-кон ишлари деганда, кон бойитиш саноатида олиб бориладиган ишлар тушунилади. Бу ишларга пармаловчи қурилмаларни, шахталарни, ер ости қурилмаларини қуриш, реконструкция, эксплуатация қилиш ва таъмирлаш киради.

Қурилиш ишлари деганда, саноат корхоналари, омборлар, маиший, жамоат, маъмурий, турар жой ва бошқа биноларни бунёд этиш ёхуд таъмирлаш, бузиш юзасидан амалга оширилаётган ишларни тушуниш зарур. Масалан, қурилиш майдончасида амалга ошириладиган ер қовлаш, бетон қуйиш, тош ташлаш, монтаж, демонтаж қилиш, пардозлаш ва бошқалар шулар жумласидандир.

Портлаш хавфи бўлган ишлар деганда, портлатиш жараёнида ёнувчи газ ёки буғларнинг ҳаво ёхуд кислород ёки бошқа моддалар билан аралashi натижасида портлаш хавфининг мавжудлиги тушунилади.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибатларнинг келиб чиқиши мазкур жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Ушбу қилмиш **ҳаракат** (кўрсатилган қоидаларга зид бўлган ҳаракатларни содир этиш) ёки **ҳаракатсизлик** (тегишли қоидаларнинг кўрсатмаларига мувофиқ бажариши лозим бўлган ҳаракатни бажармаслик) билан содир этилиши мумкин.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишидан иборат бўлган қонунда кўрсатилган оқибатлар юзага келган пайтдан бошлаб жиноят тугалланган ҳисобланади (**ЖК 258-моддаси 1-қисми**).

Субъектив томондан жиноят **қасдан** ёки тегишли ишлар хавфсизлиги қоидаларини бузишга нисбатан **эҳтиётсизлик** билан ҳамда юзага келган оқибатларга нисбатан ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик шаклидаги **эҳтиётсизлик** билан содир этилади. Субъект норматив талабларни қасдан бузган пайтда ижтимоий хавфли оқибатлар юзага келиши мумкинлигига кўзи ета туриб, бироқ бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қиладиган ҳолларда **ўз-ўзига ишониш** ўз ифодасини топади. Шахс кўрсатилган талабларни бажармасдан, ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлса, жиноят **бепарволик** орқасида содир этилган деб топилади.

Жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** қилмишнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди.

Жиноятнинг **субъекти** тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш зиммасига юклатилган 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин.

ЖК 258-моддаси 2-қисмида тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши:

а) одам ўлишига;

б) бошқа оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган ҳоллар учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур ҳолда **бошқа оғир оқибатлар** деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ўлиши, жуда кўп миқдорда зарар етказилиши ва ҳоказолар тушунилади.

25-§. Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 259-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** ёнғин хавфсизлигини, яъни одамлар, жамоат ва давлат мулкани ёнғиндан муҳофаза қилишни таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита кўшимча объекти** эса, шахснинг ҳаёти, соғлиғи ва мулкидир.

Объектив томондан жиноят ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг ушбу қоидалар бажарилиши учун масъул бўлган шахс томонидан бузилиши оқибатида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланadi.

NOTA BENE!

Ёнғин хавфсизлиги қоидалари — ёнғиннинг олдини олиш, уни ўчириш ва ёнғин рўй берган ҳолларда одамлар ва объектлар хавфсизлигини таъминлашга қаратилган талаблар, меъёрлар ва стандартларга риоя қилиш тартибини белгиловчи муайян қоидалар мажмуи.

Таҳлил қилинаётган модда ҳам бланкет диспозицияли бўлиб, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун, тегишли қоидаларнинг айнан қайси банди бузилганлигини аниқлаш мақсадида, тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга, хусусан, ёнғин хавфсизлигининг стандартларига, нормаларига ва соҳавий қоидаларига, ёнғинларга йўл қўймасликка ва ёнғин чиқишида одамлар ва объектларнинг хавфсизлигини таъминлашга йўналтирилган йўриқнома ва бошқа ҳужжатларга муурожаат қилиш лозим.

Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш — бу тегишли норматив ҳужжатда кўрсатилган қўлаб нормалардан бирини бажармасликдир. Ёнғин хавфсизлиги қоидалари сонига ёнғин хавфи бўлган моддаларнинг ёниб кетишига йўл қўймасликка йўналтирилган нормалар (нитроасосда, бензин ва бошқа тез алангаланувчи суюқликлар асосида қопламаларни қўлаб бўёқларни ишлаб чиқишда ёки деталларни локлашда бир вақтнинг ўзида очиқ олов манбасидан фойдаланишнинг тақиқланиши ва ҳ.к.), шунингдек, мумкин бўлган ёнғинлар оқибатида юзага келадиган зарарли оқибатларнинг оғирлигини пасайтиришга қаратилган нормалар (олов тарқалишининг олдини олиш, ёнғин хавfli факторларининг таъсир зонасидан одамларни эвакуация қилишни таъминлаш бўйича талаблар ва бошқалар) киради.

Мазкур жиноят **ҳаракат** орқали ҳам (ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузадиган оғзаки буйруқлар ва ёзма фармойишлар), **ҳаракатсизлик** орқали ҳам (пайвандлаш ишларини амалга оширишнинг ёнғинга қарши режимини таъминлаш, электр симлар тармоғини таъмирлаш, ёнғинга қарши узилишларни жиҳозлаш бўйича зарур чораларни кўрмаслик ва бошқалар) содир этилиши мумкин.

Агарда ёнғин атом энергетика объектларида, портлатиш объектларида, тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишларини амалга оширишда ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш ёки портловчи, тез алангаланувчи, пиротехника буюмларини сақлаш, ҳисобга олиш, улардан фойдаланиш, уларни жўнатиш қоидаларини бузиш туфайли келиб чиқса, қилмиш ЖК махсус моддалари билан қамраб олинади ва унинг **ЖК 259-моддаси** бўйича қўшимча квалификация қилиниши тақозо қилинмайди.

Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини (1-қисм) бузиш баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши шаклидаги қонунда кўрсатилган оқибатлар юзага келган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖК 259-моддасида назарда тутилган жиноят **эҳтиётсизлик** билан ўз-ўзига ишониш ёки бепарволик шаклида содир этилади.

Жиноятнинг **субъекти** эгаллаб турган лавозимига кўра ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг бажарилиши учун масъул бўлган ёхуд ана шу қоидаларининг бажарилиши учун масъул этиб тайинланган шахслар бўлиши мумкин. Масалан, корхона, муассасаларнинг ва

уларнинг таркибий бўлинмаларининг раҳбарлари, бош мутахассислар ва ёнғин хавфсизлиги қоидалари ишларнинг аниқ участкаларида бажарилиши учун масъул бўлган бошқа мансабдор шахслар.

Агарда жиноят субъекти мансабдор шахс бўлса, қилмиш мансаб жиноятлари учун жавобгарликни назарда тутувчи ЖК тегишли моддалари билан бирга жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилинади.

ЖК 259-моддаси 2-қисмида ёнғин хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши:

а) одам ўлишига;

б) бошқа оғир оқибатлар келиб чиқишига сабаб бўлган ҳоллар учун жавобгарлик назарда тутилган.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг ўлимига сабаб бўлиш, икки ёки ундан ортиқ шахсларнинг баданига оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш, жуда кўп миқдорда зиён етказиш кабилар тан олинishi мумкин.

«Жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Жиноий уюшма нима?
2. Қуролланган жиноий уюшманинг қандай белгилари мавжуд?
3. Қуролланган жиноий уюшма ташкил қилганлик учун жавобгарликка тортишнинг қандай зарурий шартлари мавжуд?
4. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни ошкорлаштириш нимада ифодаланади? Бундай жиноятларни квалификация қилишнинг ўзига хос қандай хусусиятлари бор?
5. Оммавий тартибсизликлар деганда нима тушунилади?
6. Оммавий тартибсизликларни уюштириш ва уларда фаол иштирок этиш нимада ифодаланади?
7. Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материаллар нима?
8. Диний, фундаменталистик ёки Ўзбекистон Республикасида фаолияти тақиқланган ташкилотларни тузиш, уларга раҳбарлик қилиш ва аъзоси бўлганлик учун жиноий жавобгарликнинг вужудга келиш асослари қандай?
9. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олишнинг қандай белгилари бор?
10. Шахсни гаров сифатида тутқунликка олишнинг одам ўғирлаш ёки шахсни ғайриқонуний озодликдан маҳрум қилишдан қандай фарқи бор?
11. Контрабанда жиноятини юридик таҳлил қилиб беринг. Уни содир этишнинг ва жиноий жавобгарликнинг вужудга келишининг қандай усуллари бор?

12. Қуrol, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш қурилмаларига қонунга ҳилоф тарзда эгаллик қилишнинг қандай шакллари бор?

13. Ўқотар қуrol ёки ўқ-дориларни портлатиш қурилмаларини қонунга ҳилоф равишда эгаллаш шакллари қандай ҳаракатларда ифодаланади?

14. Ўқотар қуrol ёки ўқ-дориларни портлатиш қурилмаларини қонунга ҳилоф равишда эгаллашнинг портлаш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузишдан қандай фарқи бор? Ушбу жиноятлар предметларининг ўзига хос хусусиятлари ва қилмишнинг квалификациясига кўрсатадиган таъсири?

15. Ўқотар қуrol ёки ўқ-дориларни бепарволик билан сақлаш нималарда ифодаланади? Мазкур қилмиш содир этилиши натижасида қандай оқибатлар келиб чиқиши мумкин?

16. Портлатиш хавфи бўлган моддалар ёки пиротехника буюмларидан фойдаланиш қоидаларини бузиш қандай ҳаракатларда ифодаланади? Портлаш хавфи бўлган моддаларга нималар киради?

17. Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф тарзда эгаллаш қандай усулда амалга оширилади? Бундай буюмлар сирасига нималар киради?

18. Радиоактив материаллар нима?

19. Радиоактив материаллардан фойдаланиш қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади? Ушбу жиноят учун жавобгарлик вужудга келишининг зарурий шартини айтинг.

20. Ядро қурилмаларидан фойдаланиш қоидаларини бузишни квалификация қилишнинг ўзига хос хусусияти нимада? Ушбу жиноят учун жавобгарлик вужудга келишининг зарурий шартини кўрсатинг.

21. Оммавий қирғин қуролига нималар киради? Унинг қандай турлари мавжуд?

22. Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш учун жиноий жавобгарлик вужудга келишининг зарурий шартини аниқланг.

23. ЖК 256-моддасида (Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш) назарда тутилган жиноятнинг махсус субъектини аниқланг.

24. Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш нимада ифодаланади? Ушбу жиноятнинг субъектини аниқланг.

25. Санитарияга оид қонун ҳужжатларини ёки эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик вужудга келиши шартларини аниқланг.

26. Тоғ-кон, қурилиш ёки портлатиш ишлари деганда нимани тушунмоқ лозим? Қайси ҳолларда ушбу ишларни ўтказиш қоидаларини бузганлик учун жиноий жавобгарлик вужудга келади?

27. Ёнғин хавфсизлиги қоидаларини бузиш нималарда ифодаланади?

Қўшимча адабиётлар

Раҳбарий адабиётлар

Каримов И.А. Асосий вазифамиз — ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. — Т.: «Ўзбекистон», 2010. — 80 Б.

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Белозеров Ю.Н., Нагаев Е.А. Незаконный оборот огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств. Научно-практическое пособие. — М.: 2000.

Бойко А.И., Родина Л.Ю. Контрабанда. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 297 Б.

Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества (преступной организации). Комментарий. — М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1997. — 32 Б.

Ефимов М.А. Борьба с преступлениями против общественного порядка, общественной безопасности и здоровья населения. — Минск: Высшая этнографическая школа, 1971.

Каплунов А.И., Милюков С.Ф. Применение и использование огнестрельного оружия. — СПб.: «Юридический центр Пресс». 2003. — 363 Б.

Комиссаров В.С. Терроризм, бандитизм, захват заложника. — М.: 1997.

Корецкий Д.А., Землянухина Л.М. Личность вооруженного преступника и предупреждение вооруженных преступлений. — СПб.: «Юридический центр Пресс». 2003. — 189 Б.

Михайлов В.И. Противодействие легализации доходов от преступной деятельности. — СПб.: «Юридический центр Пресс». 2002. — 427 Б.

Овчинникова Г.В., Павлик М.Ю., Коришнова О.Н. Захват заложника (уголовно-правовые, криминологические и криминалистические аспекты). — СПб.: «Юридический центр Пресс». 2001. — 259 Б.

Овчинникова Г.В. Расследование захвата заложников. Уголовно-правовые и криминалистические вопросы. Учебное пособие. — СПб, 1997.

Рустамбаев М.Х. Закон и общественная безопасность. — Т.: «Ўзбекистон», 1989.

Рустамбаев М.Х. Законодательство УзССР об ответственности за незаконное владение оружием и его применение. — Нукус, 1991. — 114 Б.

Рустамбаев М.Х., Коняев В. Квалификации преступлений, предметом которых являются оружие, боеприпасы, взрывчатые, легковоспламеняющиеся вещества и горючие смеси. — Т.: ВШМ МВД, 1993.

Тихий В.П. Ответственность за преступления против общественной безопасности. — Харьков: Хар ЮИ, 1984.

Илмий мақолалар

Абдурасулова Қ.Р. Диний экстремизмнинг моҳияти ва унга қарши кураш // Инсон ва қонун. 2007 й. 23 июнь.

Беляева Н., Орешикина Т., Мурадов Э. Квалификация захвата заложников // Ж. Законность. 1994. № 7.

Быков В. Признаки организованной преступной группы // Ж. Законность. 1998. № 9.

Кабулов Р. Уголовная ответственность за нарушение санитарного законодательства или правил борьбы с эпидемиями // Ж. Ҳуқуқ-Право-LAW. 2000. № 4. — 67–68-б.

Кабулов Р. Ўқотар қуролларни гайриқонуний эгаллашга қарши жиноий-ҳуқуқий курашиш чоралари // Ж. Ҳуқуқ-Право-LAW. 2000. 4-сон. — 58–60-б.

Ниёзова С. Жиноий йўл билан олинган даромадларни ошқоралаштириш // Қонун ҳимоясида. 2002. № 4. — 35-б.

Ниёзова С., Раҳмонов Ж. Контрабанда жинояти қандай жиноят? // Инсон ва қонун. 2004 й. 25 май.

Рустамбаев А.М. Анализ состояния групповой и организованной преступности в Узбекистане и некоторые меры по совершенствованию борьбы с ней. Тез.докл.научно-практ.конференции. — Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2005. — 190–192-б.

Рустамбаев А.М. Криминологическая характеристика личности преступника, совершающего преступления в группе // Ж. Адвокат. 2006. № 2. — 46–47-б.

Рустамбаев А.М. Общие черты и различия уголовно-правовых признаков групповой и организованной преступности // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2005. № 5 (27). — 39–43-б.

Рустамбаев А.М. Типичные недостатки практики привлечения к уголовной ответственности лидеров, организаторов преступных группировок // Ж. Вестник ТГЮИ, 2-вып., 2006. — 55–58-б.

Рустамбаев М.Х. Значение последствий для квалификации нарушений правил безопасного движения и эксплуатации транспортных средств // Совершенствование мер борьбы с преступностью и ее профилактика. Сборник научных трудов ТашГУ — Т.: Изд-во ТашГУ, 1988. — 73–75-б.

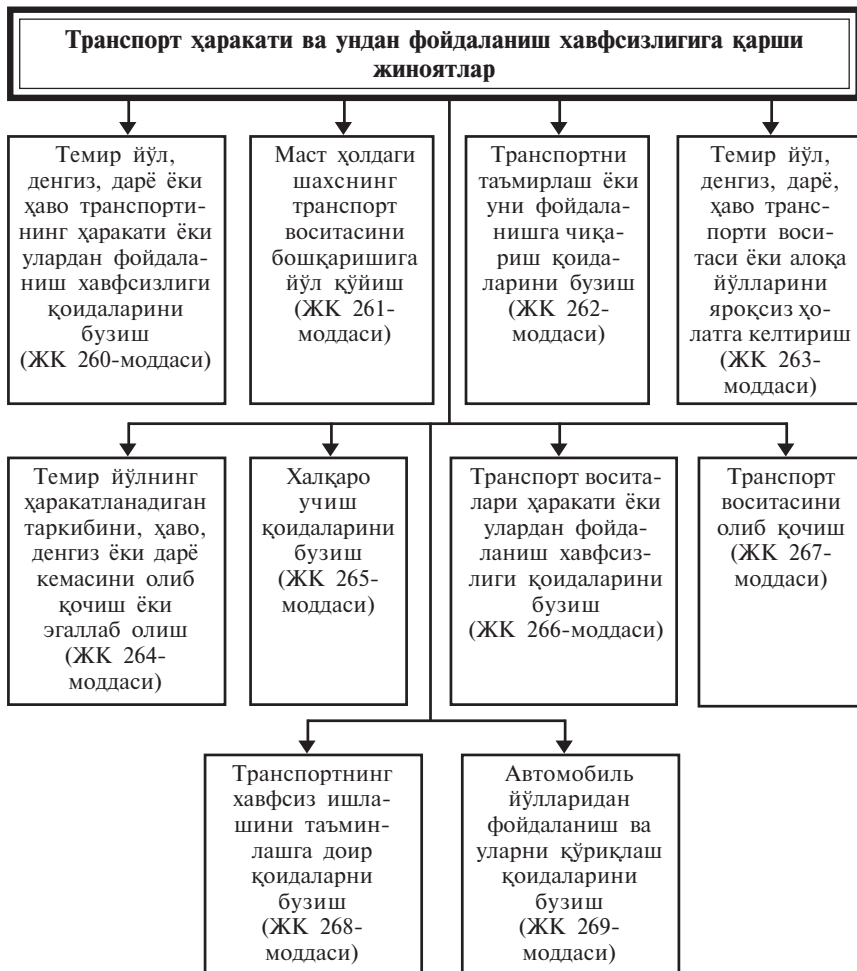
Рустамбаев М.Х. Некоторые вопросы квалификации хищения огнестрельного оружия, боевых припасов или взрывчатых веществ. «Криминалистика и вопросы борьбы с преступностью». Сборник научных трудов ТашГУ. – Т., 1985.

Соттиев И.А. Ўзбекистон Республикасининг янги Жиноят кодекси бўйича жиноий уюшма ташкил этганлик учун жавобгарлик // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 2000. 1-сон. – 60–62-б.

Щелковникова Е.Д. Проблемы усиления борьбы с незаконным оборотом оружия // Ж. Государство и право. 1999. № 7.

II БОБ. ТРАНСПОРТ ҲАРАКАТИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ ХАВФСИЗЛИГИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

3-схема

1-§. Темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 260-моддаси)

Ушбу жиноятнинг **бевосита асосий объекти** темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракатланиши ва эксплуатация қилиш хавфсизлиги шартларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Бевосита қўшимча объекти** одамларнинг ҳаёти, соғлиғи,

ўзгалар мулкининг хавфсизлиги ва сақланишини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

ЖК 260-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **предмети** темир йўл, сув (денгиз ва дарё) ёки ҳаво транспортига оид ўзи ҳаракатланувчи техник воситалардир.

NOTA BENE!

Темир йўл транспорти — магистрал темир йўллар, кириш йўллари ва метрополитенда фойдаланиладиган, пўлат излар бўйлаб қатнайадиган транспорт воситалари (трамвай бундан мустасно)дир.

Агар кириш йўллари умумий темир йўллар тармоғи билан боғланмаган бўлса, улар темир йўл транспорти ихтиёрида бўлмай, маҳкамаларга қарашли бўлади.

Шахталар, цех ичида фойдаланиладиган транспорт воситалари (электровозлар, вагонеткалар ва бошқалар) технологик жараён билан боғлиқ бўлган ишлаб чиқариш функциясини бажариши туфайли кўриб чиқиладиган транспорт турига кирмайди.

Ушбу транспорт воситаларида белгиланган меҳнатни муҳофаза қилиш, муайян ишларни бажариш, техника хавфсизлиги қоидалари бузилиши туфайли жиноят содир этилган бўлса, айбдорнинг қилмиши ЖК 257-моддаси (Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш) билан квалификация қилинади.

NOTA BENE!

Сув (денгиз ва дарё) транспортига кимнинг ихтиёрида бўлишидан қатъи назар, ҳавза сув транспорти инспекциялари реестрида рўйхатга олиниши лозим бўлган барча кемалар, яъни ўзи ҳаракатланувчи сузиш воситалари (йўловчилар ташийдиган, транспорт кемалари, қазиб олувчи, қайта ишловчи, спорт кемалари ва ҳ.к.) киради.

Идоравий норматив ҳужжатларга кўра сув транспорти ҳисобланадиган, ўзи юрмайдиган транспорт воситалари мазкур жиноятнинг предмети бўла олмайди. Ушбу сузувчи воситалар (ўз аксариятида баржа, плашкоутлар) мустақил транспорт аҳамиятига эга эмас, ўзиюлар транспорт воситалари билан биргаликдагина қўлланилиши мумкин. Ўзи юра олмайдиган сузувчи воситалар қўлланилишидан зарарли оқибатлар фақатгина ўзиюлар кемадан фойдаланиш қоидаларини бузиш натижасидагина юзага келиши мумкин.

NOTA BENE!

Ҳаво транспорти — бу ҳавода ҳаракатланиш учун фойдаланиладиган учувчи аппаратлар, яъни фуқаро авиацияси ва фуқаролик парвоз воситалари: самолётлар, вертолётлар, планерлар, аэростатлар, дирижабллар ва ҳ.к.

Юриш учун эмас, балки фақат кўтарилиш учун мўлжалланган ҳаво воситалари (масалан, ҳаво зондлари) мазкур жиноятнинг предметиға кирмайди.

Авиация техникаси соҳасида синов тажриба ёки илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш учун мўлжалланган ҳаво кемалари — синов тажрибали ҳаво кемалари — кўриб чиқиладиган жиноятнинг предметиға кирмайди. Мазкур кемалардан фойдаланишда хавфсизлик қоидаларини бузиш ҳолларида шахс ЖК 256-моддаси бўйича (Тадқиқот фаолиятини амалга оширишда хавфсизлик қоидаларини бузиш) жавобгарликка тортилиши лозим.

Ҳаво транспорти воситаларидан, масалан, осмонўпар иморатларни қуришда ва ҳоказоларда фойдаланиш мумкин. Махсус ишларни (масалан, қуриш ишларини) амалга оширишда тегишли қоидаларни бузиш **ЖК 260-моддасида** назарда тутилган жиноят таркиби билан қамраб олинмайди.

Кўриб чиқиладиган модда доирасида транспорт воситаси сифатида механик бўлмаган транспорт воситаси эътироф этилмайди. Хусусан, мазкур воситалар сонига автодрезина ва автомотрислар, от-улов транспорти кирмайди. Бундан ташқари, ҳаво ёки сув кемасининг ёхуд темир йўл транспортининг белгиларига эга бўлган, бироқ ўзининг хусусиятлари бўйича юк ёки йўловчиларни ташишга лойиқ бўлмаган воситаларни, масалан, ҳаво зондини, автоматлаштирилган батискафни ва ҳ.к. ларни транспорт сифатида эътироф этиш мумкин эмас. Тегишли белгилар мавжудлигида мазкур предметлардан фойдаланиш учун айбдор шахс ЖК 256-моддаси бўйича жавобгарликка тортилиши мумкин.

Таъкидлаб ўтиш лозим, **ЖК 260-моддаси** нуқтаи назаридан, ҳарбий ҳаво кемалари, шунингдек, фуқароларга шахсий мулк ҳуқуқига асосан тегишли бўлган камҳажмли кемалар транспорт воситалари сонига кирмайди.

ЖК 260-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига сабаб бўлган транспорт воситасининг ҳаракат қилиши ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортини бошқарувчи шахс томонидан бузилишида ифодаланади.

Мазкур модданинг диспозицияси бланкет хусусиятга эга бўлиб, уни қўллаш учун нафақат қонунларга, балки идоравий норматив ҳужжатларга ҳам мурожаат қилиш лозим бўлади.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг таркибини ташкил қилувчи норматив ҳужжатларнинг бузилишларига нафақат транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигининг қоидалари (йўриқномалари) деб номланадиган нормаларнинг бузилиши киради. Норматив ҳужжатнинг номи — бу фақатгина формал белги. Тегишли норма транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидасининг белгиланганлиги ёки белгиланмаганлигини аниқлаш учун унинг мазмунидан келиб чиқиш лозим.

Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигининг қоидалари идоровий норматив ҳужжатларда ҳар хил тарзда белгиланган. Айримлари қатъий кўрсатмалардан, айримлари қатъий тақиқлардан иборат. Уларнинг бузилиши шахсни кўриб чиқиладиган модда бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўлиши мумкин. Айрим норматив ҳужжатларда кўрсатма ва тақиқлар билан бир қаторда тавсиялар ҳам мавжуд. Улар мажбурий тусга эга эмас, уларни аслида қоида сифатида ҳисоблаш мумкин эмас, шунинг учун мазкур тавсияларни бажармаслик ушбу жиноятнинг таркибини ташкил қилмайди.

Фақатгина ҳуқуқий нормаларда белгиланган қоидаларни бузишдан иборат қилмиш жиноят таркибини ташкил қилиши мумкин. «Ҳамма қабул қилган эҳтиёт чоралари» улар сонига кирмайди ва уларнинг бузилиши, юридик адабиётда мавжуд бўлган айрим тавсияларга қарамасдан, шахсни мазкур модда бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун асос бўлмайди. Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш ҳолатлари бўйича тергов органлари ва суд жиноятнинг мавжудлигини шахс томонидан «эҳтиёт чоралари кўрилмаганлиги» билан асослантиришлари мумкин эмас. Ҳар бир иш бўйича қуйидаги ҳолатлар аниқланиши лозим: а) транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг қайси банди бузилган; б) тегишли қоидани бузиш нимада ўзининг аниқ ифодасини топган.

Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг айримлари умумийроқ тусга, айримлари эса аниқроқ тусга эга. Дастлабки тергов органлари ва суд уларнинг иккаласига ҳам ҳавола қилишлари лозим.

Таъкидлаб ўтиш лозим, транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидалари доимий ривожланиш ва ўзгариш жараёнида бўлади. Шунинг учун хавфсизлик қоидаларини бузиш фактини аниқлаш учун тергов ва суд органлари шахс бузилишида айбланаётган хавфсизлик қоидалари кучда бўлишини ёки ўз кучини йўқотганлигини текширишлари шарт.

Транспорт ҳаракати хавфсизлиги қоидаларини бузиш — бу транспорт воситасини бошқаришнинг ўрнатилган тартибидан турли четга чиқишлар.

Транспорт ҳаракати қоидаларини бузиш қуйидагиларда ўз ифодасини топиши мумкин:

темир йўл транспорттида — йўл бўш ёки банд бўлишини кузатмаслик, тезликни ошириб юбориш, перегонни ўзбошимчалик билан эгаллаш, семафорнинг тақиқловчи сигналида ўтиб кетиш ва ҳ.к.;

ҳаво транспорттида — учиш схемаларини бажармаслик, учиш ва экипаж ишига қўйиладиган талабларни менсимаслик, самолётни бошқариш техникасига ва қоидаларига риоя қилмаслик ва ҳ.к.;

сув транспорттида — қоникарсиз кузатиб бориш ва шу билан боғлиқ бўлган кеманинг ёки бошқа тўсиқнинг кечиккан аниқланиши, тезликни ошириб юбориш ёки муносиб бўлмаган шароитларда қувиб ўтиш, кемани бошқарувчи шахснинг асоссиз тахминлари ва у томонидан вазиятга нотўғри баҳо бериш, хавфли яқинлашишга йўл қўймаслик бўйича тегишли чораларни кўришда кечикиш ва ҳ.к.

Қонунда кўрсатилган бузилишлар ҳаракат шаклида ҳам, ҳаракатсизлик шаклида ҳам ўз ифодасини топиши мумкин. Ҳаракатсизлик учун шахс унинг зиммасига муайян ҳаракатларни бажариш мажбурияти юклатилган ҳолдагина жавобгар бўлади. Ушбу мажбурият қонуности норматив ҳужжатлар билан ўрнатилган. Чунки ҳаракатсизлик учун жиноий жавобгарликка тортишда мазкур жиноятнинг субъекти транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидалари билан тартибга солинган муносабатларнинг қисми сифатида кўрилади, чунки унинг фаолияти темир йўл транспорти, флот ва фуқаролик авиациясининг ишлашида хавфсизликни таъминлашга қаратилган.

Темир йўл, дарё ёки ҳаво транспортдан **фойдаланиш қоидаларини бузиш** транспорт воситасидан белгиланган мақсадлардан ташқари фойдаланишни кўзда тутади. Фойдаланиш қоидаларини бузиш темир йўл, дарё ёки ҳаво транспортининг авариясиз ишлаб туришини таъминловчи тизим ва агрегатлардан белгиланган мақсадлардан ташқари фойдаланишни ҳам ўз ичига олади. Ушбу қилмиш транспорт воситаси ҳаракатининг хавфсизлигини таъминловчи узел ва механизмларга техник жиҳатдан хизмат кўрсатиш талабларидан четга чиқишда, қўнишда ва туширишда, юкларни жойлашда ва туширишда йўловчиларнинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича зарур чораларни кўрмаслик ва транспорт воситаларидан фойдаланишнинг хавфсиз шароитларни таъминловчи транспорт воситаларидан фойдаланиш белгиланган тартибининг бошқа бузилишларида ўз ифодасини топади.

Транспортдан фойдаланиш транспортнинг ҳаракатига қараганда кенгроқ тушунчадир. Агарда ҳаракат жараёни фойдаланиш билан чамбарчас бўлса-да, фойдаланиш ҳаракат соҳасида ҳам, ундан ташқарида ҳам амалга оширилиши мумкин (масалан, кеманинг рейдда тўхташида, портда, ҳаво кемасини учишдан олдин тайёрлашда ва ҳ.к.). Транспортнинг авариясиз ишлаши билан боғлиқ бўлмаган ундан

фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш таҳлил қилинаётган жиноятни ташкил қилмайди.

Транспортнинг ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш **ҳаракат** орқали ҳам, **ҳаракатсизлик** орқали ҳам содир этилиши мумкин.

ЖК 260-моддасида назарда тутилган жиноят (1-қисм) баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши шаклидаги қонунда белгиланган оқибатлар юзага келган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Қоида тариқасида, темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортнинг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш кўрсатилган оқибатлар билан бир қаторда ўзининг ижтимоий хавфлилик хусусияти ва даражаси бўйича қонунда мустақамланган даражасига етмайдиган факультатив оқибатларга сабаб бўлади. Масалан, баданга енгил шикаст етказилиши ҳамда кўп миқдорда бўлмаган моддий зарар етказилиши ва ҳ.к. факультатив оқибат ҳисобланади. Улар юзага келган ҳолда жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш зарур эмас, чунки улар таҳлил қилинаётган тажовуз таркиби билан қамраб олинади. Мазкур оқибатлар жазони тайинлашда инобатга олинади лозим.

Таҳлил қилинаётган қилмиш ва юзага келган оқибатлар ўртасида сабабий боғланишни аниқлаш керак. Бунда сабабий боғланиш оддий ҳаракат ёки ҳаракатсизлик билан эмас, балки ижтимоий хавфли оқибатлар юзага келишининг бевосита сабаби бўлган хавфсизликнинг тегишли қоидаларини бузиш билан аниқланиши зарур.

Оқибатлар битта ҳаракат ёки ҳаракатсизлик натижасида эмас, балки бир неча қилмишлар (уларнинг ҳар бири ўзи ёки бошқалар билан бир қаторда оғир оқибатларга сабаб бўлиши мумкин) натижасида юзага келган ҳолларда ҳам сабабий боғланиш мавжуд. Амалиётда қуйидаги ҳолатлар ҳам учрайди: бир шахс ҳаракатлари натижасида хавфли вазият юзага келади, иккинчи шахс эса ушбу вазиятга нотўғри баҳо бериб, ўзи транспорт хавфсизлигига қарши қилмишни содир этади. Мазкур вазиятда юзага келган зарарли оқибатлар транспорт ходимларининг иккаласи томонидан йўл қўйилган бузилишларнинг объектив натижасидир.

Субъектив томондан жиноят айбнинг мураккаб шакли билан содир этилади. Яъни, транспортни ҳаракатга келтириш ёки эксплуатация қилиш хавфсизлиги қоидалари қасддан бузилади, унинг оқибатларига нисбатан эҳтиётсизликнинг жинойий ўз-ўзига ишониш ёки жинойий бепарволик шаклидаги айб мавжуд бўлади. Айбдор транспортнинг ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш муайян ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи ета туриб, бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз

равишда умид қилади ёхуд ижтимоий хавфли оқибатлар юзага келишига айбдорнинг кўзи етмайди, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлади.

Агар баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст тўғри ёки эгри қасд билан етказилган бўлса, иш ҳолатларига қараб айбдор шахс ЖК 104-моддаси (Қасддан баданга оғир шикаст етказиш) ёки 105-моддаси (Қасддан баданга ўртача оғир шикаст етказиш) бўйича жавобгарликка тортилиши мумкин.

ЖК 260-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, «фаолияти транспортни хавфсиз ҳаракатланишини ташкиллаштириш билан боғлиқ ходимлар (масалан, ҳаво транспортида ташкилотнинг ҳаракат хизмати, ҳаво ҳаракатини бошқариш маркази, ишлаб чиқариш диспетчерлик хизмати, катта диспетчер ва диспетчерлари, аэропорт штурмани, катта штурмани, учиш раҳбари) ва унинг ҳаракати ёки фойдаланиши билан боғлиқ ходимлар (учувчи капитан, штурман, машинист ва унинг ёрдамчиси, механик ва унинг ёрдамчиси, радио-оператор, радист, шкипер ва ҳоказо)» ҳисобланади¹.

Агарда айбдор транспорт воситасини бошқариш имкониятини бошқа жиноят содир этилиши, масалан, ҳаво кемасини олиб қочиш натижасида олган бўлса қилмишни жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиш лозим.

ЖК 260-моддаси 2-қисмида одам ўлимига сабаб бўлган темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш учун жавобгарлик белгиланган.

ЖК 260-моддаси 3-қисмида:

а) одамлар ўлимига;

б) ҳалокатга;

в) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспортдан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 260-моддаси 3-қисми «а» банди нуқтаи назаридан, **одамлар ўлими** деганда, транспорт тегишли турларининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш сабабли юзага келган транспорт ҳодисаси натижасида рўй берган икки ёки ундан ортиқ одамлар ўлими тушунилади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятларга оид ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 32-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами 1991–2006, 2-жилд. – Т.: «O‘qituvchi» НМИУ, 2007. – 59-б. (кейинги ўринларда – Тўплам, 2-жилд).

NOTA BENE!

Ҳалокат — кўп сонли одамларнинг ҳалок бўлиши, атроф-табиий муҳитга сезиларли зарар етказилиши, мулкни йўқ қилиш ёки унга жуда кўп миқдордан ҳам кўпроқ зарар етказиш ва ҳ.к. да ифодаланадиган кенг миқёсдаги авария. Ҳалокат табиий ёки техноген хусусиятга эга бўлиб, табиий кучлар (масалан, zilzila) ёки инсон фаолиятининг натижаси бўлиши мумкин (масалан, Чернобиль АЭС даги ҳалокат).

ЖК 260-моддаси 3-қисми «б» банди нуқтаи назаридан, «**ҳалокат** деганда, шундай ҳодиса туфайли атроф муҳитга, инсонларнинг соғлиғи ва ҳаёти учун хавфли бўлган жиддий зиён етказилиши, инсонларнинг ҳалок бўлишига сабабчи бўлган темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортларининг, шунингдек, кўпчиликни ташишга мўлжалланган жамоат транспортлари (автобус, троллейбус ва шу сингарилар)нинг авария бўлиши»¹ тушунилади.

Темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш турли ҳалокатларга олиб келиши мумкин, уларнинг ҳар бири кўрсатилган умумий белгилар билан бир қаторда ўзига хос хусусиятларга эга. Хусусан, авиаҳалокатлар экипаж аъзолари ва йўловчиларнинг ўлими, ҳаво кемаларининг тўлиқ нобуд қилиниши ёки уларга оғир шикаст етказилиши билан таърифланади ҳамда қидирув ва авария-қутқариш ишларини олиб боришни талаб қилади; темир йўл транспортида ҳалокатлар ёнғин, портлаш, ҳаракатдаги состав бузилиши ҳамда темир йўл персонали, йўловчилар ва ҳалокат юз берган пайтида темир йўл платформаларида, вокзал ва шаҳар биноларида бўлган одамларнинг ўлими, шунингдек, ҳалокат жойига яқин бўлган ҳудуднинг кучли таъсир қилувчи заҳарли моддалар билан заҳарланиши билан таърифланади; денгиз ёки дарё транспортдан фойдаланиш билан боғлиқ ҳалокатлар экипаж аъзолари ва йўловчиларнинг ўлими, кеманинги нобуд қилиниши, шунингдек, ҳалокат жойига яқин бўлган сув юзасининг кучли таъсир қилувчи заҳарли моддалар билан заҳарланиши билан таърифланади.

ЖК 260-моддаси 3-қисми «в» банди нуқтаи назаридан, **бошқа оғир оқибатлар** деганда, «йўл-транспорт ҳодисаси натижасида одам ўлиши билан биргаликда яна бир қанча кишиларнинг оғир тан жароҳат олишлари, поезд, кема ёки самолётлар ҳаракати тизимининг узоқ муддатга издан чиқиши, ташиладиган юкларга жуда кўп миқдорда зиён етказилиши, атрофдаги уй-жой ва бошқа иншоотларнинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 56-б.

бузилиши, (портлаши, ёниб кетиши, вайрон бўлиши) билан боғлиқ жуда кўп миқдорда зиён етказилиши каби ҳолатлар тушунилади. (Шунингдек, судлар, ҳар бир аниқ иш ҳолати бўйича алоҳида ёндашиб, муайян вазиятни атрофлича ўрганиб, содир этилган жиноий қилмиш натижасини оғир оқибат сифатида ҳуқуқий баҳолашлари мумкин. Бунда теран мулоҳаза ва кенг мушоҳадага таяниб иш кўрмоқ зарур)»¹.

Таъкидлаб ўтиш лозим, ҳаёти ҳодиса натижасида хавф остида қолган ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлган шахсга ёрдам кўрсатмаган айбдор шахснинг ҳаракатларини жиноятлар жами ЖК 117-моддасининг (Хавф остида қолдириш) тегишли қисми ва **ЖК 260-моддаси** бўйича квалификация қилиш керак.

«Башарти, йўл-транспорт ҳодисаси рўй бериши оқибатида жабрланувчининг ҳаёти учун хавфли бўлмаган соғлиғининг бузилишига сабабчи бўлган енгил тан жароҳати етказилса ёки жабрланувчининг ўлими бевосита йўл-транспорт ҳодисаси рўй берган вақтда юз берганлиги аниқ кўриниб турган бўлса ёхуд шахснинг жабрланувчига ёрдам бериши шарт бўлса-да, бироқ унинг ўзининг ҳаёти ёки соғлиғи учун ҳам яққол хавф туғилган бўлса, яъни ёрдам бериш имкониятига мутлақо эга бўлмаса, ЖКнинг 117-моддаси татбиқ этилмайди»².

Агарда транспортнинг ҳаракати ёки транспорт воситасидан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш натижасида **ЖК 260-моддасининг** ҳар хил қисмларида назарда тутилган оқибатлар юзага келган бўлса, айб барча оқибатлар бўйича қўйилади, ҳаракатлар эса оғирроқ оқибатларни назарда тутувчи қисм бўйича квалификация қилинади.

Кўрсатилган турли оқибатларга сабаб бўлган ҳаракатлар турли вақтда содир этилган бўлса, оқибатлар эса транспортнинг ҳаракати ёки транспорт воситасидан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бир неча ўзаро боғлиқ бўлмаган бузилиши натижасида юзага келган бўлса, ушбу ҳаракатлар жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилинади.

2-§. Маст ҳолдаги шахснинг транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиш (ЖК 261-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита асосий объекти** темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ва бошқа транспорт воситаларининг хавфсиз ҳаракатланиши ва эксплуатация қилинишини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. **Бевосита қўшимча объекти** фуқароларнинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 56–57-б.

² Ўша жойда. — 57-б.

ҳаёти ёки соғлиғи хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жинойятнинг **предмети** темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ва бошқа транспорт воситаларидир.

(«Темир йўл транспорти», «денгиз транспорти», «дарё транспорти», «ҳаво транспорти» тушунчалари ЖК 260-моддаси таҳлилида берилган.)

Турли (юк, енгил, пассажир, спорт ва бошқ.) автомобиллар, мотоцикллар, трамвай, троллейбус ва тракторлар **автомобиль транспорти** ҳисобланади.

Бошқа транспорт воситаларига ўзиюрар машиналар ва бошқа механик транспорт воситалари киради.

Йўл-ҳаракати қоидаларига биноан, **механик транспорт воситалари** двигатель ёрдамида ҳаракатга келтириладиган транспорт воситалари (мопеддан ташқари)дир¹. Бошқа транспорт воситалари категориясига фақат кўча ва йўлларда ҳаракат қилган вақтда транспорт воситаси ҳисобланадиган экскаваторлар, грейдерлар, бульдозерлар, автокранлар, скреперлар, комбайнлар ва ҳ.к.лар киради.

Транспорт воситалари деганда, двигателининг иш ҳажми 50 см³ бўлган барча кўринишдаги енгил, юк автомашиналари, автобуслар, махсус машиналар, трактор, троллейбус, трамвай, мотоцикллар, йўл, қурилиш, қишлоқ хўжалигида ишлатиладиган ва бошқа ўзи ҳаракат қилувчи машиналар (экскаватор, бульдозер, грейдер, автокран, скреперлар ва бошқ.) тушунилиши керак².

Иш ҳажми 50 см³ бўлган двигатель билан ҳаракатга келтириладиган ва максимал конструктив тезлиги 50 км/с бўлган транспорт воситалари (масалан, мопедлар, мотиклар ва ўхшаш хусусиятларга эга бўлган транспорт воситалари) ЖК 261, 262, 263, 266, 267-моддаларида назарда тутилган жиноятларнинг предмети сифатида эътироф этилмайди. Мазкур жиноятларнинг предметида двигательга эга бўлмаган транспорт воситалари (хусусан, велосипедлар ва ҳ.к.) ҳам кирмайди.

Объектив томондан ЖК 261-моддасида назарда тутилган жиноят транспорт воситасидан фойдаланиш учун масъул шахснинг маст ҳолдаги ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлган шахсни темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль транс-

¹ Қаранг: Йўл ҳаракати қоидалари (Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 11 декабрдаги 472-сон қарорига илова), 2-бўлим 22-қисми // Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг қарорлари тўплами, 2000 й., 12-сон, 75-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 46-47-сон, 459-модда; 2007 й., 9-10-сон, 86-модда; 41-42-сон, 419-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 55–56-б.

порти ёки бошқа транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиши натижасида баданга оғир шикаст етказилиши ёхуд одам ўлишига сабаб бўлишида ифодаланади.

Транспорт воситасини бошқаришга **йўл қўйиш** деганда, алкоголь таъсири остида маст ҳолда бўлган ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлган шахснинг темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль транспорти ёки бошқа транспорт воситаларини бошқаришига рухсат берилишини тушуниш зарур.

Йўл қўйиш ҳайдовчига ушбу модданинг диспозициясида кўрсатиб ўтилган транспорт воситаларини бошқариш билан боғлиқ бўлган бирон-бир ҳаракатни бажариш ҳақида кўрсатма бериш (одамларни элтиб қўйиш, юк ташиш ва ҳ.к.), шунингдек, ҳайдовчининг ўз вази-фасини бажаришига тўсқинлик қилмаслик (масалан, йўлга чиқишига қаршилиқ кўрсатмаслик ва ҳ.к.)дан иборат бўлиши мумкин.

Транспорт воситаларидан фойдаланиш учун масъул шахснинг маст ҳолатдаги ёхуд гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлган шахсни билгани ҳолда темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ёки бошқа транспорт воситасини бошқаришга йўл қўйиши натижасида ЖКнинг 260-, 266-моддаларида назарда тутилган оқибатлар рўй берган бўлса, ЖКнинг 261-моддаси билан транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлигига масъул шахслар, шунингдек, мулкчилик шаклидан қатъи назар, давлат ёки жамоат ташкилотларига қарашли транспорт воситаларининг ҳайдовчилари, шахсий транспорт воситаларининг эгалари ва ҳайдовчилари ҳам жавобгар бўлишлари мумкин¹.

Маст ҳолат ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида бўлиш — оддий физиологик спиртли, гиёҳвандлик ёки бошқа маст ҳолат, унда шахснинг вазиятни тушуниш ва ўз хулқини назорат қилиш имконияти йўқотилмайди, лекин чекланади.

Шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар қаторига онгни заҳарлайдиган турли моддалар киради. Клофелиннинг алкоголь билан ҳар қандай фоизларда аралашмаси, хлороформ, эфир, димедролнинг алкоголь билан аралашмаси, тропан гуруҳидаги алкалоидларни ўз ичига олган ўсимликларнинг спиртли экстрактлари ва бошқалар, шунингдек, буғларини тин олиш онгни заҳарлаштирувчи, яъни шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи ацетон, бўёқлар, локлар, елимнинг айрим турлари ва бошқа маиший кимё буюмлари кўрсатилган моддаларнинг жумласидандир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 58-б.

Ушбу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, баданга оғир шикаст етказилиши, одам ўлиши тарзидаги оқибат келиб чиққан пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан жиноят мураккаб айбли бўлиб, қасдан маст ҳолдаги шахснинг транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйилади, оқибатига нисбатан эҳтиётсизлик бўлади. Жиноятнинг содир этилиш **мотиви** ва кўзланган **мақсад** қилмишни квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Айбдор шахснинг ҳайдовчи алкоголь таъсири остида маст ҳолда эканлигини ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири остида эканлигини билиши жиноятни таҳлил қилинаётган модда бўйича квалификация қилишнинг зарурий белгиси ҳисобланади.

Жиноятнинг субъекти махсус ҳисобланади. Уларнинг сонига 16 ёшга тўлган ва «транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлигига масъул шахслар, шунингдек, мулкчилик шаклидан қатъи назар, давлат ёки жамоат ташкилотларига қарашли транспорт воситаларининг ҳайдовчилари, шахсий транспорт воситаларининг эгалари»¹ киради.

Ушбу мажбурият ўз хизмат мавқеи бўйича зиммасига юклатилган корхона, муассаса, ташкилотларнинг мансабдор шахслари кўриб чиқиладиган жиноятнинг субъектлари бўлиши мумкин. Масалан, бош механиклар, фойдаланиш бўлимининг бошлиғи, фойдаланиш бўйича муҳандис ва бошқалар.

3-§. Транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш (ЖК 262-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ва бошқа транспорт воситаларидан фойдаланиш хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. **Бевосита қўшимча объекти** одамларнинг ҳаёти, соғлиғи ва мулкани муҳофаза қилувчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Жиноятнинг **предмети** темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ва бошқа транспорт қурилмалари, сигнализация, алоқа воситаларидир.

(«Темир йўл транспорти», «денгиз транспорти», «дарё транспорти», «ҳаво транспорти» тушунчалари ЖК 260-моддаси, «автомобиль ва бошқа транспорт воситалари» тушунчалари ЖК 261-моддаси таҳлилида берилган.)

Темир йўл **алоқа йўллари** деганда, темир йўл (трамвай, метро) ҳаракати амалга ошириладиган рельслар, шпаллар, тўшамалар тушуни-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 58–59-б.

лади. Темир йўлда поездлар ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш мақсадида диспетчерлик хизмати, электрузатгич линиялари ва ҳ.к. мосламалар ўрнатилади. Ҳаракат хавфсизлигини таъминламайдиган мосламалар ушбу жиноятнинг предмети бўлмайди.

Ҳаво транспорти алоқа воситаларига учиш-қўниш йўлаклари, хавфсизлик йўлаклари ва ҳ.к.лар; сув транспортида кеманинг бир географик пункт (порт)дан океан ёки денгизлар, шунингдек, табиий ёки сунъий сув йўллари (кўрфаз, канал, дарё, қўллар) орқали бошқасига ўтишига мўлжалланган воситалар киради.

Сигнализация воситалари — шартли информация: команда бериш, хабар етказиш, бошқариш ва ҳ.к.ларни берувчи воситалар. Сигнализация овозли, визуаль (нурли ва ҳ.к.) бўлиши мумкин. Бундай воситалар сирасига семафорлар, маёқлар, йўл ва маркировка белгилари ва ҳ.к.лар киради.

Алоқа воситаларига турли хабарларни жўнатиш ва қабул қилиш таъминловчи техник қурилмалар киради. Алоқа жўнатиш воситаси ва муҳитига кўра: симли, радиоалоқа, радиорельели, симплекс, космик, оптик, лазер ва ҳ.к.ларга бўлинади. Ҳаракат узоқлигига кўра узоқ ва яқин алоқа мавжуд.

Бошқа транспорт ускуналари деганда, темир йўл, авиация, денгиз ва дарё флоти эксплуатациясининг хавфсизлиги учун зарур бўлган сигнализация ва алоқа воситаларидан ташқари барча механизмлар, техник қурилмалар — асбоблар тушунилади. Бошқа транспорт қурилмаларига масалан, темир йўл ва трамвай тупикларидаги ушлагичлар, дарё форматорини белгиловчи мосламалар ва ҳ.к.лар киради.

Мазкур транспорт иншоотлар ва воситалар, қурилмалар, механизмлар ва ускуналари ўзининг тузилишидаги хусусиятлари бўйича фарқланади, фақат уларга хос бўлган техник вазифаларни бажаради, бироқ уларнинг барчасини умумий белгилар таърифлайди:

1) ушбу транспорт қурилма ва элементларининг махсус вазифаларни бажаришга мўлжалланганлиги — темир йўл, авиация, денгиз ва дарё флотининг хавфсиз ҳолда ишлаб туришини таъминлаш. Ушбу белгиларга эга бўлмаган қурилма ва элементлар кўриб чиқиладиган жиноятнинг предмети кирмайди (масалан, ҳаво йўллари агентликлари ва кассалар, аэропорт ичидаги йўллар ва ҳ.к. ўртасидаги алоқани таъминловчи воситаларни ишдан чиқариш);

2) фойдаланишга, нормал ишлаб туришга яроқлилик, яъни улардан белгиланган мақсадда фойдаланиш имконияти мавжудлиги. Шунинг учун яроқсиз, ҳаракатда бўлмаган (консервацияланган, эҳтиёт) қурилмалар **ЖК 262-моддасида** назарда тутилган жиноятнинг предмети кирмайди;

3) мазкур жиноятнинг предмети ошиқча хавф манбаи ҳисобланади ёки ушбу манбаларнинг нормал ишлаб туришини таъминловчи тизимга киради;

4) қонунда кўрсатилган предметларнинг алоҳида ҳуқуқий ҳолати, уларнинг ишлаб туриши транспортда амал қилган норматив ҳужжатлар билан тартибга солинади.

Ушбу барча белгилар бирликда бўлиши керак, битта белгининг йўқлиги **ЖК 262-моддасида** кўрсатилган жиноятнинг предмети сифатида транспорт қурилмасини, элементини эътироф этилишини истисно қилади.

Объектив томондан жиноят:

1) таъмирлаш ишларини бажараётган ёки транспорт воситасининг техник ҳолати ва ундан фойдаланиш учун масъул бўлган шахснинг темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ёки бошқа транспорт воситасини, алоқа йўллари, сигнализация, алоқа воситалари ёки бошқа транспорт ускуналарини сифатсиз таъмирлашида;

2) транспорт воситасининг техник жиҳатдан бузуқлигини била туриб, уни йўлга чиқарилиши натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

Таъмирлаш — белгиланган сифат нормативларига мувофиқ бузилган транспорт воситалари ва қурилмаларининг функционал вазифаларини тиклашдир.

Сифатсиз таъмирлаш деганда, кўрсатиб ўтилган транспорт воситалари ва улардан фойдаланиш техник тизими қисмларининг иш хавфсизлигига кафолат бермайдиган даражада таъмирланишини тушуниш зарур.

Транспорт воситаларининг техник жиҳатдан бузуқлигини била туриб, уларни **фойдаланишга чиқариш** деганда, муайян носозликлари бўлган транспорт воситаларидан фойдаланишга рухсат берилиши тушунилади.

Ҳаракат хавфсизлигига ва транспорт воситаларидан фойдаланиш хавфсизлигига хавф туғдирувчи **транспорт воситалари техник ҳолати жиҳатдан бузуқ**, деб эътироф этилади.

Баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибатларнинг келиб чиқиши ушбу жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади. Юқоридаги белгилар бўлмаганида айбдор интизомий ёхуд маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин.

Сифатсиз таъмирланганлиги ёки техник жиҳатдан бузуқлиги олдиндан маълум бўлган транспорт воситасининг фойдаланишга чиқарилиши ва рўй берган баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши тарзидаги оқибат ўртасидаги сабабий боғланишнинг мавжудлиги жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Қонунда кўрсатилган оғир ёки ўртача оғир тан жароҳати етказилиши тарзидаги оқибатлар рўй берган вақтдан **ЖК 262-моддасида** кўрсатилган жиноят **туғалланган** ҳисобланади (1-қисми).

Субъектив томондан темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ёки бошқа транспорт воситаси, алоқа йўллари, сигнализация, алоқа воситалари ёки бошқа транспорт ускуналарининг сифатсиз таъмирла-

ниши **эҳтиётсизлик** орқасида ёки **мураккаб айбли** жиноят тарзида содир этилиши мумкин.

Транспорт воситасининг техник жиҳатдан бузуқлигини била туриб уни фойдаланишга чиқариш тўғри қасд билан содир этилади.

Сифатсиз таъмирлашнинг ёки техника ҳолати жиҳатидан бузуқ бўлган транспорт воситасини фойдаланишга чиқаришнинг **мотивлари** турли бўлиши мумкин, улар қилмишнинг квалификациясига таъсир қилмайди, лекин суд томонидан жазо тайинлашда инобатга олинади.

Жиноятнинг **субъекти** 16 ёшга тўлган, таъмирлаш ишларини бажарувчи ёхуд транспорт воситаларининг техник ҳолати ва улардан фойдаланиш учун жавобгар шахсларгина бўлади.

«Судлар шуни эътиборга олишлари лозимки, таъмирлаш ишларини бажараётган транспорт воситаларини техник жиҳатдан ва улардан фойдаланишга масъул шахсларнинг темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, автомобиль ёки бошқа транспорт воситасини, алоқа йўллари, сигнализация, алоқа воситалари ёки бошқа транспорт ускуналарини сифатсиз таъмирлаш, шунингдек, транспорт воситасининг техник ҳолати жиҳатидан бузуқлигини била туриб, уни фойдаланишга чиқариши натижасида ЖКнинг 260-, 266-моддаларида назарда тутилган оқибатлар юз берган тақдирда, мулкчилик шаклидан қатъи назар, таъмирлаш ишларини бажараётган ёки транспорт воситаларини таъмирлаш ёхуд ундан фойдаланишга масъул шахсни ЖКнинг 262-моддаси билан жавобгарликка тортиш учун асос бўлади. Бунда техника воситалари, алоқа йўллари, сигнализация, алоқа воситалари ёки бошқа транспорт ускуналари учун масъул шахс, ушбу техник носозликни аниқ билган бўлиши шарт»¹.

Шахсни сифатсиз таъмирлаш ёки техника ҳолати жиҳатидан бузуқ бўлган транспорт воситасини фойдаланишга чиқарганлик учун жинойий жавобгарликка тортиш кўрсатилган транспорт воситасини бошқарадиган ёки сифатсиз таъмирланган транспортнинг техник тизимидан фойдаланган шахсни жавобгарликка тортиш масаласининг ҳал қилинишига боғлиқ эмас.

ЖК 262-моддаси 2-қисмида одам ўлишига сабаб бўлган транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Агарда транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш:

а) одамлар ўлимига;

б) ҳалокатга;

в) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса, айбдор шахснинг ҳаракатлари **ЖК 262-моддаси 3-қисми** бўйича квалификация қилинади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 60-б.

ЖК 262-моддасида назарда тутилган жиноятнинг мазкур оғирлаштирувчи ҳолатлари темир йўл, денгиз, дарё ёки ҳаво транспортининг ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузишнинг (ЖК 260-моддаси) аввал таҳлил қилинган оғирлаштирувчи ҳолатлари билан бир хил. Улар мазкур ижтимоий хавфли қилмишга нисбатан ўзига хос хусусиятларга эга эмас ва алоҳида таҳлил қилишни талаб қилмайди.

4-§. Темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўллари яроқсиз ҳолатга келтириш (ЖК 263-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** темир йўл, сув, ҳаво транспортини эксплуатация қилишнинг хавфсиз шарт-шароитларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. **Қўшимча бевосита объекти** одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи, ўзгалар мулкидир.

Темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситалари, алоқа йўллари, улардаги иншоотлар, сигнализация қурилмалари, алоқа ёки бошқа транспорт ускуналари мазкур жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

(Ушбу жиноятнинг предмети ЖК 260-, 262-моддалари таҳлили қилинганида батафсил кўриб чиқилган.)

Кўрсатилган барча предметларнинг темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаларини эксплуатация қилишнинг хавфсизлигини таъминлаш учун мўлжалланганлиги жиноятнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Бундай белгига эга бўлмаган қурилмалар мазкур жиноятнинг предмети бўла олмайди.

Жиноятнинг яна бир зарурий белгиси қайд этиб ўтилган предметларнинг фойдаланиш учун яроқлилиги ҳисобланади. Фойдаланишга яроқсиз қурилмалар ҳам мазкур жиноятнинг предмети бўла олмайди.

Объектив томондан жиноят темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаларини, алоқа йўллари, улардаги иншоотлар, сигнализация қурилмалари, алоқа ёки бошқа транспорт ускуналарини қасдан бузиш, уларга шикаст етказиш, уларни кўзланган мақсадларда фойдаланиш мумкин бўлмаган, яъни таъмирлаб бўлмайдиган даражада яроқсиз ҳолда келтирилиши натижасида баданга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказишда ифодаланади.

Бузиш деганда, техник қурилмаларни мақсадли фойдаланиш имкониятини қолдирмаган даражада яроқсиз аҳволга келтириш тушунилади. Уларни тиклаш мумкин бўлмайди ёхуд тиклаш самарасиз бўлади.

Шикаст етказиш деганда, техник қурилмалар тизими ва шаклидаги шундай ўзгаришлар тушуниладики, шикаст етказиш оқибатида

техник қурилма ўз вазифаларини бажариш имкониятларини тўлиқ ёки қисман йўқотади, лекин уни мақсадли фойдаланиш учун қайта тиклаш мумкин бўлади.

Бошқа усулда яроқсиз ҳолатга келтириш деганда, шундай шароитлар яратиш назарда тутиладики, бунда техник қурилмалар бузилмайди ва уларга шикаст етказилмайди, аммо қайд этилган предметлардан хизмат мақсадларида фойдаланиш имконияти қолдирилмайди (масалан, алоқа йўлларида ҳар хил предметлардан тўсиқлар ташкил этиш, сигнализация қурилмаларини алмаштириш, сигнал белгиларини бошқа ерларга кўчириш ва ҳ.к.).

Бу қилмиш моддий таркибли жиноят бўлиб, баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб ҳисобланади.

Темир йўл, денгиз, ҳаво транспорти воситалари, алоқа йўллари, улардаги иншоотлар, сигнализация қурилмалари, алоқа ёки бошқа транспорт ускуналарини бузиш, уларга шикаст етказиш ёхуд уларни фойдаланиб бўлмайдиган даражада яроқсиз ҳолатга келтириш натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилмаган бўлса, қилмиш мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш учун жавобгарлик белгиланган ЖК 173-моддаси билан квалификация қилинади.

Субъектив томондан жиноят **айбнинг мураккаб шакли** билан содир этилади. **ЖК 263-моддаси** диспозициясига кўра, айбдорнинг ўзи содир этаётган ижтимоий хавfli қилмиши (темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво транспорти воситаси ёки алоқа йўлларини яроқсиз ҳолатга келтириш)га нисбатан руҳий муносабати тўғри қасд шаклида, унинг оқибатларига нисбатан эса, жиноий ўз-ўзига ишониш ёки жиноий бепарволик кўринишида бўлади.

Бундай ҳолатда жиноятнинг содир этилиш **мотиви** ва **мақсади** факультатив белгилар ҳисобланади.

Жиноятнинг **субъекти** 14 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс бўлиши мумкин. Бу ҳолатда айбдорнинг транспорт ходими эканлиги ёки эмаслиги аҳамият касб этмайди.

ЖК 263-моддаси 2-қисмида шундай ҳаракатлар одам ўлишига сабаб бўлгани учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 263-моддаси 3-қисмида шу ҳаракатлар:

а) одамлар ўлимига;

б) ҳалокатга;

в) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Ушбу оғирлаштирувчи ҳолатлар ЖК 260-моддаси таҳлилида кўриб чиқилгани сабабли уларга тўхталмаймиз.

Таҳлил этилаётган жиноят ЖК 173-моддасида назарда тутилган қилмишдан тажовузнинг предметига кўра фарқланади. Транспорт

воситаси ҳисобланмайдиган воситалар, ускуналарга шикаст етказилганида қилмиш транспорт жиноятлари эмас, балки ўзгалар мулкига тажовуз сифатида квалификация қилиниши лозим.

Агарда қўриб чиқилаётган жиноят предметининг фойдаланиш учун яроқсиз ҳолатга келтирилиши муайян узел ёки бўлакни талон-торож қилиш йўли билан амалга оширилган бўлса, қилмишни жиноятлар мажмуи ЖК тегишли моддаси бўйича талон-торож қилиш сифатида ва **ЖК 263-моддаси** бўйича квалификация қилиш керак.

5-§. Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш (ЖК 264-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз, дарё кемаларидан фойдаланишнинг белгиланган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. Чунки темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш нафақат транспортнинг нормал ишлашини бузади ёки издан чиқаради, балки экипаж аъзолари ва пассажирларнинг соғлиғи ва ҳаётини хавф остига қўяди, жамият ва давлатга қўп миқдорда моддий зарар етказилади. **ЖК 264-моддаси 2-қисмида** назарда тутилган қилмишнинг **қўшимча бевосита объекти** одамларнинг соғлиғи, ҳаёти ва мол-мулкни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз ёки дарё кемалари жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибига вагонлар, платформа-лар, цистерналар, яъни рельсда ҳаракатланадиган барча турдаги локомотивлар киради. (Трамвай бундан мустасно, трамвайни олиб қочганлик учун ЖК 267-моддаси бўйича жавобгарлик вужудга келади.)

Ҳаво кемаси — двигатель, энгил газлар, ҳаво оқими ёрдамида ҳаракатланадиган пассажирлар, юклар ташишга мўлжалланган ҳар қандай учувчи транспорт воситаси (вертолёт, планер, дирижабль, ҳаво ёстиқчасига ўрнатилган аппаратлар).

Денгиз ёки дарё кемаси — двигателлар, елканлар ёрдамида ҳаракатланувчи, пассажирлар ва юкларни сув йўли орқали ташишга мўлжалланган, шунингдек, махсус буксирлар, ер қаъридан қазиб олувчи, қайта ишловчи илмий, спорт ва ҳ.к. транспорт воситалари. Кеманинг қайси идорага тааллуқлилиги ва мулкчилик шакли қилмишнинг квалификациясига таъсир кўрсатмайди. Моторли қайиқлар, байдаркалар, сув ҳажми катта бўлмаган яхталар ушбу жиноятнинг предмети бўла олмайди. Бундай предметларни олиб қочиш транспорт воситасини олиб қочиш сифатида ЖК 267-моддаси билан квалификация қилинади.

Объектив томондан жиноят темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олишда ифодаланади.

Олиб қочиш деганда, темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасининг бунга ҳуқуқи бўлмаган шахс томонидан, транспортнинг ана шу турлари учун масъул шахсларнинг рухсатисиз, ҳар хил усуллар билан бир ердан иккинчи ерга ўтказилиши тушунилади.

Олиб қочиш кўрсатилган предметларнинг жойини ҳар бир усул билан фазода ўзгартириш пайтидан бошлаб **тугалланган** ҳисобланади.

Ерда бўлган ҳаво кемасини олиб қочиш унинг учиши билан, бундан аввал кемани босиб олиш амалга оширилганлиги ёки оширилмаганлигидан қатъи назар, тугалланган ҳисобланади. Ҳавода кема у учун белгиланган йўналиш жиноятчиларнинг талабига асосан ўзгарган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади.

Транспорт воситасини олиб қочиш учун жавобгарлик кема жиноятчилар ёки экипаж аъзолари томонидан бошқарилишига боғлиқ эмас, аксарият ҳолларда, кемани жиноятчилар назорати остида бўлган экипаж бошқаради.

Қайд этилган предметларни эгаллаб олиш деганда, ана шу предметларни бир жойдан иккинчи жойга ўтказишни кўзлаб, амалда уларнинг устидан назорат ўрнатилиши тушунилади.

Эгаллаб олиш зўрлик ишлатиб ёки зўрлик ишлатилмасдан содир этилиши мумкин.

Кўрсатилган турдаги транспорт воситаларини экипаж аъзолари, пассажирлар, қоровуллар ва ҳ.к.ларга зўрлик ишлатиб ёки зўрлик ишлатмасдан ёхуд уларни алдаш йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш **эгаллаб олиш** деб тушунилади. Эгаллаб олиш транспорт воситасининг ҳаракатланиши устидан фактик назоратнинг ўрнатилишидир.

Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини эгаллаб олиш қайд этилган воситаларга амалда эга бўлиш, айбдорнинг уларни ўз билганича идора қилиши бошланган пайтдан **тугалланган** деб ҳисобланади.

Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш айбдорнинг ўз хусусий мулки бўлмаган ёки хизмат вазифасига кўра унга бириктирилмаган кўрсатилган транспорт воситаларининг бирига эгалик қилишини билдиради. Айбдор ушбу транспорт воситасини тасарруф қилиш ҳуқуқига эга бўлмаслиги керак, акс ҳолда жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Субъектив томондан ЖК 264-моддасида назарда тутилган қилмиш фақат тўғри қасд билан содир этилади. Айбдор темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасига ғайри-

қонуний равишда эгалик қилаётганлигини англайди ва қилмишни содир этишни истайди.

Жиноятнинг **мотиви ва мақсади** қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 264-моддаси 2-қисмида:

а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

б) зўрлик ишлатиб ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб содир этилган темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

(Бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган жиноятни квалификация қилиш қоидалари ҳақида ЖК 247-моддаси таҳлилига қаранг.)

Транспорт воситасини **зўрлик ишлатган ҳолда ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб** олиб қочиш ёхуд эгаллаб олиш транспорт воситасини бошқараётган ёки транспорт воситасида бўлган йўловчиларга нисбатан транспорт воситасини олиб қочиш ёки эгаллаб олишга қарши реал ҳамда юз бериши мумкин бўлган қаршилиқни синдириш мақсадида жисмоний ёки руҳий таъсир ўтказишнинг ҳар хил усулларини қамраб олади.

Зўрлик ишлатиш жисмоний азоб етказиши ва оқибатлар келтириб чиқармаслиги, лекин зўрлик ишлатиш натижасида баданга оғир, ўртача оғир ёки енгил шикаст етказилиши мумкин. Шундай оқибатлар мавжуд бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари **ЖК 264-моддаси 2-қисми «б» банди** билан қамраб олинади.

Агар зўрлик ишлатиш оқибатида ўлим юз берган бўлса, қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим.

Зўрлик ишлатиш олиб қочиш воситаси бўлиб хизмат қилган тақдирдагина айбдорнинг ҳаракатлари **ЖК 264-моддаси 2-қисми «б» банди** билан квалификация қилинади. Жиноятчилар томонидан зўрлик ишлатилмаган ҳолда самолётни эгаллаб олиш ҳамда олиб қочиш ҳоллари юз бериши, сўнгра улар йўловчиларни ўлдириши ёки уларнинг соғлиғига шикаст етказиши ёхуд уларга қарши бошқа жиноий ҳаракатларни амалга ошириши мумкин. Бундай ҳаракатлар жиноятлар мажмуи **ЖК 264-моддаси 1-қисмида** назарда тутилган ҳаво кемасини олиб қочиш ва ЖК нинг шахснинг ҳаёти ва соғлиғига қарши тегишли жиноят сифатида квалификация қилинади.

Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш олиб қочишга қаршилиқ қилган шахсларга руҳий таъсир ўтказиш, уларни зўрлик ишлатиш, самолётни йўқ қилиб юбориш билан, қурол ёки бошқа зарар етказувчи мосламалар билан қўрқитишни назарда тутати. Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш нафақат олиб қочиш ёки эгаллаб олишга тўсқинлик

қилаётганларга, балки бошқа шахслар, масалан, йўловчиларга нисбатан бўлиши мумкин.

Қўрқитишда жиноятчи талабларини қондиришдан бош тортилганида, уни шу заҳоти амалга ошириш хавфи бўлиши керак. Келажакда «ҳисоб-китоб қилиш» билан қўрқитиш **ЖК 264-моддаси 2-қисми «б» бандида** назарда тутилган жиноят сифатида эътироф этилиши мумкин эмас. Агар айбдор ўлдириш билан қўрқитган бўлса, унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 112-моддаси (Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш) ва **ЖК 264-моддаси 2-қисми «б» бандига** биноан квалификация қилиниши лозим, чунки ЖК 264-моддаси 2-қисмининг «б» бандида ўлдириш билан қўрқитиш назарда тутилмаган.

Масалан, жиноятчининг гаровга олинганларни ўлдириш билан қўрқитиб транспорт воситаси бериш тўғрисидаги талаби транспорт воситасини эгаллаб олиш усули бўлиши мумкин. Ана шундай йўл билан олинган транспорт воситаси зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб эгаллаб олинган, деб эътироф этилади ва ушбу ҳаракатлар **ЖК 264-моддаси 2-қисми «б» банди** бўйича квалификация қилинади. Кейинчалик уни олиб қочиш мақсадида транспорт воситасини беришини талаб этиб, одамларни гаровга олиш ЖК 25-моддаси 1-қисми, **264-моддаси** ва 245-моддаси (Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш)да назарда тутилган жиноятларга тайёргарлик кўриш сифатида квалификация қилинади.

Зўрлик ишлатиш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш транспорт воситасини олиб қочиш ёхуд уни эгаллаб олиш билан яқунланган бўлиши керак, акс ҳолда жиноят кўриб чиқилаётган ижтимоий хавfli қилмишни содир этишга тайёргарлик кўриш сифатида баҳоланиши лозим.

Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини ёки кемани олиб қочиш мақсади билан боғлиқ бўлмаган зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш ЖК 112-моддасида назарда тутилган жиноят таркибини ташкил этади.

6-§. Халқаро учиш қоидаларини бузиш (ЖК 265-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** ҳавода ҳаракатланиш, жумладан, халқаро учиш хавфсизлигидир.

NOTA BENE!

Халқаро учиш — ҳаво кемасининг Ўзбекистон Республикаси ва хорижий давлат билан ҳаво чегараларини кесиб ўтадиган парвози. Халқаро парвозлар мунтазам (жадвал бўйича), қўшимча, махсус, чартер (буюртма) ва бир маротабалик бўлади.

Объектив томондан жиноят маршрутлар рухсатномасида кўрсатилган учиш йўналишига, қўниш жойларига, ҳаво дарвозаларига, учиш баландлигига риоя қилмаслик ёки халқаро учиш қоидаларини бошқача тарзда бузишда ифодаланади.

Халқаро учиш қоидалари — давлатнинг ҳаво ҳудудидан фойдаланиш қоидалари бўлиб, улар халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар, Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади ва ҳаво транспорти ҳаракатининг хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

Жиноят қонунида халқаро парвозларни амалга ошириш қоидаларини бузишнинг, айниқса, кўп учрайдиган усулларининг тахминий рўйхати берилган, холос.

Учиш йўналиши — бу давлатлар ўртасида келишилган ва тегишли орган томонидан белгиланган ҳаво кемаси ҳаракатининг траекторияси бўлиб, унда кема ҳаракати траекториясига хос бўлган силжиш йўналиши, кема тезлиги ва бошқа элементлар кўрсатилади.

Қўниш жойи Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг (бунга Ўзбекистоннинг ҳаво ҳудудидан ташқари барча ҳудудлари кирази) муайян белгиланган қисми бўлиб, унда Ўзбекистоннинг амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳаво кемалари қўнишига рухсат этилади. Ўзбекистон Республикасининг Ҳаво кодексига биноан халқаро парвозларда миллий ва хорижий ҳаво кемаларининг қўниши халқаро парвозлар учун очиқ аэродромларда амалга оширилади¹.

Ҳаво дарвозалари деганда, ваколатли органлар томонидан, шунингдек, мансабдор шахслар томонидан белгиланган ҳаво кемаси кўтарилиши ҳамда келиб қўниши рухсат этиладиган муайян вақт тушунилиши лозим.

Шундай қилиб, **халқаро учиш қоидаларини бузиш** муддати ўтган рухсатнома билан учишдан; Ўзбекистон Республикаси давлат чегарасини Ўзбекистон томонга ҳам, хорижий давлат томонга ҳам қонунга хилоф кесиб ўтиш; парвоз йўлакларига риоя этмаслик; узоқ билан боғловчи алоқа воситаларини узиб қўйиш; таниб олиш сигналларини бермаслик; халқаро парвозлар учун очиқ бўлмаган аэропортларга қўниш ёки бундай аэропортлардан парвоз қилиш ва бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлардан иборатдир.

Қоидабузарнинг ҳаракатларида **ЖК 265-моддасида** назарда тутилган жиноят таркиби мавжудлиги тўғрисидаги масалани ҳал қилиш учун халқаро учиш қоидаларини белгилловчи норматив ҳужжатларга мурожаат қилиш керак.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Ҳаво кодекси, 1993 йил 7 май, 863-ХП-сон, 76-модда 2-қисми // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 6-сон, 247-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 3-сон, 38-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 28-сон, 261-модда.

Халқаро парвозларни амалга ошириш қоидалари қуйидаги ҳужжатларда белгиланган:

- 1) Ҳаво кодексига асосланган ҳаво кемаларидан фойдаланиш ва парвозларни бажаришни тартибга солувчи умумий қоидаларда;
- 2) Ҳаво ҳудудидан фойдаланиш тўғрисидаги Низомда;
- 3) парвозни амалга оширишга оид махсус рухсатнома ёки халқаро шартномада¹.

Халқаро парвозларни амалга ошириш қоидалари Фуқаро авиацияси халқаро ташкилоти (ИКАО) томонидан тасдиқланган бундай парвозларни амалга оширишнинг халқаро стандартларида белгиланади².

Кўрсатилган қоидалар ҳаво орқали алоқа хавфсизлиги ва давлат чегараларининг дахлсизлигини таъминлашга қаратилган. Уларнинг бузилиши муайян шароитда кўриб чиқиладиган жиноятнинг «халқаро учиш қоидаларини бошқача тарзда бузиш» белгиси бўйича таркибини ҳосил қилиши мумкин.

Халқаро учиш қоидаларини бошқача тарзда бузиш: муддати ўтиб кетган рухсатнома билан Ўзбекистон ҳудудидан учиб кетиш ёки Ўзбекистон ҳудудига кириб келишдан; рухсатномада назарда тутилгандан бошқача турдаги кемада учиб кетиш ёки кириб келишдан; ерга юк ва парашютчиларни ташлашдан; Ўзбекистон ҳудудида халқаро шартнома ва махсус рухсатномада назарда тутилмаган йўловчилар, юк, багаж ва почтани қабул қилишдан; давлат чегарасини радиоалоқасиз кесиб ўтиш ва ҳ.к. ҳаракатларда ифодаланиши мумкин.

Бошқа қоидалар (йўловчиларни халқаро ташиш тарифлари, чипта сотиш, юк хатларини бериш қоидалари ва ҳ.к.)га риоя қилмаслик мазкур жиноят таркибини ташкил қилмайди. Муайян шароитда улар маъмурий жавобгарликка сабаб бўлиши мумкин.

Парвозни амалга ошираётган шахслар юқорида номи зикр этилган ҳужжатларда белгиланган халқаро парвозларни амалга ошириш қоидалари ва шартларини билишлари шарт. Ушбу қоида ва шартларнинг бузилганлиги тўғрисидаги маълумотлар тергов ва судга топширилиши лозим; зарурият бўлганида экспертиза ўтказилади.

Мазкур жиноятни квалификация қилиш учун халқаро учиш қоидаларини бузган ҳаво кемасининг тури аҳамиятга эга эмас, бу самолёт, вертолёт, дирижабль ва бошқа учиш воситалари бўлиши мумкин.

Кўриб чиқиладиган жиноят халқаро учиш қоидалари бузилган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Ҳаво кодекси, 1993 йил 7 май, 863-ХП-сон, 76-модда 2-қисми... 74–76-моддалар.

² Ўзбекистон Республикаси 1992 йил 12 ноябрдан бошлаб ИКАО аъзоси ҳисобланади. Қаранг: Халқаро фуқаро авиацияси тўғрисидаги Конвенция (Чикаго, 1944 йил 7 декабрь, Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1992 й. 3 июлдаги 666-ХП-сон қарорига мувофиқ).

Халқаро учиш қоидалари мажбуран, масалан, мўлжалдан адашиш, техник носозлик, яхши кўра олмаслик, турли тўсиқлар таъсири, ярадорлар ва касалларни етказиш оқибатида бузилган бўлса, бу ҳаракатда жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Субъектив томондан кўриб чиқиладиган жиноят қасддан ёки **эҳтиётсизлик** орқасида содир этилиши мумкин.

Қилмишни квалификация қилиш учун унинг **мотиви ва мақсади** аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган, ҳаво кемаси экипажи аъзоси ва халқаро учиш қоидаларига риоя қилиниши учун масъул бўлган Ўзбекистон Республикаси фуқароси, фуқаролиги бўлмаган шахс ёки хорижий давлат фуқароси кўриб чиқиладиган жиноятнинг **субъекти** бўлиши мумкин. Агар мазкур субъект мажбуран ҳаракат қилган (масалан, кема олиб қочилиши ёки эгаллаб олиниши оқибатида) бўлса, у жавобгарликка тортилмайди.

Халқаро учиш қоидаларини бузган ҳаво кемасининг бортида бўлган йўловчилар бу жиноят учун жавобгар бўлишлари мумкин эмас. Муайян шароитда улар ЖК 223-моддаси (Қонунга хилоф равишда чет элга чиқиш ёки Ўзбекистон Республикасига кириш)га биноан айбланиши мумкин.

Халқаро учиш қоидалари бузилган ва Ўзбекистон Республикасига қонунга хилоф равишда кирилган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим.

Агар халқаро учиш қоидаларини бузиш ҳаво кемасини олиб қочиш билан боғлиқ бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 264-моддаси ва **ЖК 265-моддасига** биноан квалификация қилиниши лозим.

7-§. Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш (ЖК 266-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** йўл ҳаракати ва транспорт воситаларидан фойдаланиш хавфсизлигидир. **Қўшимча бевосита объект** – фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи ҳисобланади.

Йўл ҳаракати деганда, одамлар ва юкларнинг транспорт воситалари ёрдамида ёки бундай воситаларсиз йўллар доирасида ҳаракатланиши жараёнида юзага келувчи муносабатлар мажмуини тушуниш лозим. У ҳаракати муайян қоидаларга бўйсунадиган пиёдалар, ҳайдовчилар, йўловчилар ва транспорт воситаларини ўз ичига олувчи ижтимоий-техник тизимдир. Ҳаракат, асосан, йўлларда ва баъзан йўлсизлик шароитида (кўчада, темир йўлларни кесиб ўтиш жойларида, қурилиш майдончаларида, корхоналарнинг ишлаб чиқариш зоналарида, ҳовлиларда, далада ва ш.к.) амалга оширилади.

NOTA BENE!

Ҳаракат хавфсизлиги деганда, фақат йўл ҳаракати хавфсизлиги, яъни йўл ҳаракати иштирокчиларининг йўл-транспорт ҳодисалари ва уларнинг оқибатларидан ҳимояланганлик даражасини акс эттирувчи йўл ҳаракати ҳолати тушунилади¹.

NOTA BENE!

Фойдаланиш хавфсизлиги — транспорт воситаларидан йўл ҳаракати иштирокчиларининг йўл-транспорт ҳодисалари ва уларнинг оқибатларидан ҳимояланганлигини таъминлайдиган тарзда фойдаланиш.

Жинойтнинг **предмети** ҳар қандай транспорт воситалари — ҳар қандай автомобиллар (юк, йўловчи ташийдиган, енгил автомобиллар, спорт автомобиллари ва ҳ.к.), трамвайлар, троллейбуслар, тракторлар ва бошқа механик транспорт воситалари бўлиши мумкин.

(Мазкур предмет ҳақида батафсилроқ ЖК 261-моддаси таҳлилига қаранг.)

Механик транспорт воситалари ўзи юра оладиган, яъни мустақил двигателга эга бўлиши лозим. Агар машина двигатели ишдан чиққан бўлса ва у қўл ёрдамида (итариб) силжитилса, кўриб чиқиладиган жиноят предмети мавжуд эмас, амалда содир этилган қилмиш муайян шароитда транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш (ЖК 268-моддаси) сифатида баҳоланиши мумкин. Бироқ ана шундай машина бошқа транспорт воситаси томонидан тортиб кетиладиган бўлса, тортиб кетиладиган транспорт воситаси ҳайдовчисининг белгиланган қоидаларни бузиши **ЖК 266-моддасида** назарда тутилган жиноят таркиби белгиларига мос келади.

Айбдор ҳаракатларини квалификация қилиш учун транспорт воситаси фойдаланишдаги ёки ўқув машинаси эканлиги аҳамиятга эга эмас, чунки ҳар қандай ҳолда у ошиқча хавф манбаи бўлиб қолади.

ЖК 266-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** транспорт воситасини бошқарувчи шахс томонидан транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши ва бунинг оқибатида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишида ифодаланади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 19 августдаги «Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида»ги 818-1-сон Қонуни, 2-модда // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 215-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 113-модда; 2007 й., 14-сон, 131-модда.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг тушунтиришига кўра, «транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини жиноий тарзда бузиш деганда, бундай ҳаракатларни бевосита ҳаракатланаётган транспорт воситасида йўлларда, кўчаларда, темир йўлларни кесиб ўтиш жойларида содир этиш тушунилади. Агар транспорт воситаси ёрдамида ишлаб чиқариш жараёнида, жумладан, транспортни юклаш — юк тушириш, транспорт воситаларини таъмирлаш, қурилиш, қишлоқ хўжалик ва бошқа турдаги ишларни бажариш чоғида хавфсизлик техникаси қоидалари ёки меҳнатни муҳофаза қилишнинг бошқа қоидалари бузилиши натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш, одам ўлими ёки бошқа оғир оқибатлар билан боғлиқ бахтсиз ҳодисалар юз берган бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари ЖК 257-моддаси бўйича квалификация қилинади, агар шахснинг ҳаёти, соғлиғи ёки мол-мулкига тажовуз қилинган бўлса, бундай ҳаракатлар тегишли равишда инсон ҳаёти ва соғлиғига ёки унинг мол-мулкига қарши жиноятлар сифатида тавсифланади»¹.

ЖК 266-моддаси бланкет диспозициялидир. Йўл хавфсизлиги талаблари Ўзбекистон Республикасининг «Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида»ги 1999 йил 19 августдаги 818-І-сонли Қонуни ҳамда ҳаракат иштирокчиларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгиловчи асосий норматив ҳужжат — Йўл ҳаракати қоидалари билан белгиланган².

Шахсни кўриб чиқилаётган модда бўйича жиноий жавобгарликка тортиш учун ҳар бир муайян ҳолда у томонидан ижтимоий хавfli оқибатлар келтириб чиқарган қоиданинг у ёки бу банди бузилганлиги аниқланиши лозим. Тергов органлари шахсни ишда айбланувчи сифатида иштирок этишга жалб қилиш тўғрисидаги қарорда, айблов хулосасида, судлар эса ўз ҳукмида Йўл ҳаракати қоидаларининг бандлари бузилганига ишора қилиш билангина чекланмасликлари, балки бундай қоидабузарликлар нимадан иборат эканлигини аниқ кўрсатишлари лозим (масалан, транспорт воситасини маст ҳолда бошқариш, тезликни ошириш ва ҳ.к.).

Фойдаланиш қоидаларини бузиш, масалан, қўпол юкларни ташиш, автомашинани лозим бўлмаган жойга қўйиш, транспорт воситасини бошқаришни бундай ҳуқуққа эга бўлмаган шахсга топшириш, машинани бўш тросда шатакка олиш, жиҳозланмаган транспорт машинасида йўловчи ташишда ифодаланиши мумкин.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки ... // Тўплам, 2-жилд. — 60-б.

² Ушбу хулоса юқорида кўрсатилган Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми 2000 йил 22 декабрдаги 32-сонли қарорнинг 7-банд биринчи қисмининг таҳлилидан келиб чиқади.

Умумий эҳтиёт чораларининг бузилиши натижасида юзага келган, зарарли оқибатлар келтириб чиқарган ҳайдовчининг нотўғри ҳаракатлари фойдаланиш қоидаларини бузиш деб эътироф этилмайди. Бундай ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари муайян ишларни амалга ошириш, хавфсизлик техникаси, меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш сифатида ёки ҳаёт ва соғлиққа қарши жиноят сифатида квалификация қилинади. Масалан, машинага бензин қуйишда ҳайдовчининг эҳтиётсизлиги туфайли бензин двигатель устига тўкилади ва бошқарув вақтида, электр ўт олдириш тизими бузуқлиги натижасида учкундан автомашина аланга ичида қолади ва йўловчи ҳалок бўлади. Бу ҳолда қилмиш ЖК 102-моддасига биноан эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш сифатида квалификация қилиниши мумкин.

Агар шахс ихтисослашган транспорт воситаси (автокран, экскаватор ва ҳ.к.)да ишлай туриб, машинадан ўзга, транспортга хос бўлмаган мақсадда фойдаланганида зарар етказган, масалан, автокранда электр линияси остида юк тушириш ишларини белгиланганидан яқинроқ масофада амалга ошириб, натижада ишчилардан бири электр токидан ҳалок бўлган ҳолда ҳам **ЖК 266-моддаси** назарда тутилган жиноят таркиби мавжуд бўлмайди.

Бундай хавфсизлик техникасини бузиш ҳоллари машина юриб кетаётганида ҳам юз бериши мумкин, масалан, автокран ҳайдовчиси илгакка илинган юкни бир жойдан бошқа жойга кўчираётганда уни силкитиб юборади ва ишчининг баданига оғир шикаст етказди. Бунда ҳаракат хавфсизлиги ва фойдаланиш хавфсизлиги қоидалари бузилмагани сабабли **ЖК 266-моддаси** бўйича жавобгарлик мавжуд бўлмайди, айбдорнинг ҳаракатлари ЖК 257-моддаси (Меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш) деб квалификация қилинади.

Агар транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш содир этилмаган, лекин баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш сифатидаги оқибатлар юз берган бўлса, бу бахтсиз ҳодиса сифатида эътироф этилиши лозим.

Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш қонунда белгиланган оқибатлар: баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш юз берган вақтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади (ЖК 266-моддаси 1-қисми).

Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузган шахс етказилган зарарли оқибатлар учун қилмиш ва рўй берган оқибатлар ўртасида сабабий боғланиш мавжуд бўлган ҳолдагина жавобгар бўлади. Қоида умуман бузилмаган тақдирда бундай боғланиш мавжуд бўлмайди (масалан, пиёда ўз эҳтиётсизлиги туфайли автомашинанинг орқа филдираги остига тушиб қолади ёки ўзини ўзи ўлдириш мақсадида атайлаб ўзини машина тагига ташлайди). Ҳаракатланаётган транспорт билан жабрланган шахс

ўртасида жисмоний боғлиқлик мавжудлиги кўриб чиқиладиган жиноятлар ўртасида сабабий боғланиш мавжудлигидан далолат бермайди.

Сабабий боғланиш жисмоний боғлиқлик умуман рўй бермаган ҳолларда ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Ҳайдовчи ўзининг нотўғри ҳаракатлари билан тўғри ҳаракатланишга ҳалақит бериши натижасида ҳаракатнинг бошқа иштирокчилари учинчи шахсларга зарар етказишга мажбур бўлганида у етказилган зарар учун жавобгар бўлади. Масалан, қарама-қарши йўналиш қаторига чиқиб олган ҳайдовчи рўпарадан келаётган транспорт ҳайдовчиси учун тўсиқ пайдо қилади, у тўқнашишнинг олдини олиш ёки тўхташ имкониятига эга бўлмай, йўл четидаги пиёда уриб юборади. Бунда биринчи ҳайдовчи рўй берган оқибатлар учун жавоб бериши лозим. Бу ҳолда иккинчи ҳайдовчининг ҳаракатлари охири зарурат қодаларига кўра ёки айбсиз ҳолда зарар етказиш сифатида баҳоланади.

Баъзан ҳайдовчининг зарарли оқибатлар билан бевосита боғлиқ бўлган ҳаракатлари ҳаракатнинг бошқа иштирокчилари қоидабузарлигига боғлиқ бўлишига қарамай, рўй берган оқибатларнинг сабаби бўлиши мумкин. Йўл ҳаракати қодаларида, хусусан, қоидабузарликларнинг олдини олиш талаблари мавжуд. Масалан, қоидаларда бошқа шахслар томонидан йўл қўйилган қоидабузарликлар натижасида тўсиқлар пайдо бўлса, ҳайдовчининг қандай иш тутиши кераклиги кўрсатилган. Бу талаблар бузилган бўлса, айбдор етказилган зарар учун жавобгар бўлади. Масалан, қарама-қарши транспорт воситаси чироғидан кўзи қамашиб, пиёда уриб юборган ҳайдовчи **ЖК 266-моддаси** бўйича жавобгарликка тортилиши керак.

Сабабий боғланишнинг мавжудлиги тўғрисидаги масалани ҳал қилишда ҳайдовчида зарарли оқибат рўй беришини олдини олишнинг техник имконияти мавжуд ёки мавжуд бўлмагани аниқланади. Бундай имконият бўлмаган ва хавfli вазиятни у эмас, балки ҳаракатнинг бошқа иштирокчилари келтириб чиқаргани аниқланган бўлса, ЖК 266-моддаси бўйича жавобгарлик истисно этилади. Ҳайдовчи кўзи қамашиб пиёда уриб юборган ҳолда унинг ҳаракатлари, агар у машинани тўхтатиш ёки четга буриб юбориш техник имкониятига эга бўлмаган бўлса, юз берган оқибатларнинг сабаби ҳисобланмайди. Агар хавfli вазиятни унинг ўзи келтириб чиқарган (ошиқча тезлик билан, тақиқловчи белгига қарамай ҳаракатланган) бўлса, зарарли оқибатларнинг олдини олиш учун техник имконият мавжуд бўлмагани юридик аҳамиятга эга эмас.

Кўриб чиқиладиган жиноят **субъектив томондан** юз берган оқибатларга нисбатан айбнинг **эҳтиётсизлик** шакли билан тавсифланади. Шахс транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қодаларини буза туриб, бу инсон соғлиғига оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиши мумкинлигини англайди, бироқ улар-

нинг олдини олишига асоссиз равишда ишонади (**ўз-ўзига ишониш**); транспорт воситасини бошқараётган шахс транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузар экан, қонунда назарда тутилган ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигига кўзи етмаган, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлган (**жиноий бепарволик**). Бунда транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг ўзи қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида бузилиши мумкин.

Қасддан зарар етказиш (масалан, ўч олиш мақсадида пиёдани уриб юбориш) шахсга қарши жиноятни ташкил этади. Агар айбдор транспорт воситасидан фойдаланиб жамоат тартибини бузган бўлса, қилмиш қўшимча тарзда безорилик сифатида квалификация қилиниши мумкин.

Жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Транспорт воситасини бошқараётган ва 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин. Бунда у транспорт воситасини ўзбошимчалик билан ёки бировнинг рухсати билан бошқаргани, унда транспорт воситасини бошқариш ҳуқуқини берадиган гувоҳнома бор-йўқлиги аҳамиятга эга эмас¹. Аммо бу ҳолда транспортни бошқаришни бошқа шахсларга берилишига йўл қўйган автомашина эгалари жавобгарликка тортилиши керак².

Ҳарбий хизматчилар ҳам башарти, улар ноҳарбий транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузган бўлсалар, жиноят субъекти сифатида эътироф этилиши лозим, акс ҳолда уларнинг ҳаракатлари ЖК 298-моддаси (Машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш) бўйича квалификация қилиниши лозим³.

Суд-тергов амалиётида ҳайдовчи-инструктор ва шогирд томонидан транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидалари бузилиши натижасида зарарли оқибатлар келиб чиққан ҳолларни квалификация қилишда муайян қийинчиликлар туғилади. Умумий қоидага биноан амалиёт чоғида икки томонлама бошқариладиган автомобилда шогирд томонидан содир этилган авария учун инструктор жавобгар бўлади. Агар жиноят шогирд томонидан у инструктор кўрсатмаларини онгли тарзда бажармагани ва махсус қоидаларни қўпол равишда бузгани натижасида содир этилгани аниқланса, **ЖК 266-моддасига** биноан шогирд жавобгар бўлади.

Жабрланувчига йўл-транспорт ҳодисаси оқибатида ҳаёт учун хавфли бўлмаган энгил тан жароҳати етказилган ёки у бевосита йўл-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 56-б.

² Ўша жойда. — 58-б.

³ Ўша жойда.

транспорт ҳодисаси вақтида ҳалок бўлган ёки айбдор унга ёрдам бериши шарт бўлгани ҳолда, унинг ўзининг ҳаёти ёки соғлиғи учун хавф туғилган бўлса, яъни у ёрдам кўрсатиш имкониятига эга бўлган бўлмаса, ЖК 117-моддасида назарда тутилган жавобгарлик келиб чиқмайди¹.

Транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш, агар у одам ўлимига олиб келган бўлса, айбдор **ЖК 266-моддаси 2-қисмига** биноан жавобгарликка тортилади.

Транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш:

а) одамлар ўлимига;

б) ҳалокатга;

в) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган ҳолларда жиноят **ЖК 266-моддаси 3-қисмига** биноан квалификация қилинади.

ЖК 266-моддаси 3-қисми «б» бандида назарда тутилган **ҳалокат** деганда, атроф муҳит, одамлар ҳаёти ва соғлиғи учун хавфли бўлган, одамлар ҳалок бўлишига сабаб бўлган темир йўл, денгиз, дарё, ҳаво, шунингдек, жамоат транспорти (автобус, троллейбус ва ҳ.к.) аварияси тушунилади².

Бошқа оғир оқибатлар деганда, йўл-транспорт ҳодисаси натижасида одам ўлиши билан бирга яна бир неча кишига оғир тан жароҳати етказилиши, поезд, кема ёки самолётларнинг узоқ муддатга ишдан чиқиши, ташилаётган юкларга жуда кўп миқдорда зиён етказилиши, атрофдаги турар жой бинолари ва бошқа иншоотларнинг бузилиши (портлаши, ёниб кетиши, кулаши), шунингдек, улар билан боғлиқ бўлган жуда кўп миқдорда зиён етказилиши тушунилади. (Судлар муайян иш ҳолатларидан келиб чиқиб, жинорий натижага оғир оқибатларга олиб келган деб ҳуқуқий баҳо бериши мумкин, бунда ўз хулосаларини ҳукмда асослантириш талаб этилади)³.

Шуни эътиборга олиш лозимки, ЖК бир моддаси турли қисмларида назарда тутилган, транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши натижасида содир этилган жиноят белгилари мавжуд бўлган тақдирда, айбдорнинг қилмиши ЖК 33-моддасининг оғирроқ жазони белгиловчи қисми талабларига мувофиқ квалификация қилиниши лозим.

Шу билан бир вақтда, жиноят муайян мода диспозициясида кўрсатилган оқибатлар рўй берганида **туғалланган** деб эътироф этилишини ҳисобга олиб, турли вақтда содир этилган транспорт ҳодисалари алоҳида-алоҳида квалификация қилиниши лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. – 57-б.

² Ўша жойда. – 56-б.

³ Ўша жойда. – 56–57-б.

Транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузган, бу ҳодиса натижасида ҳаёти хавф остида қолган ва ўзини ўзи асраш чораларини кўриш имкониятидан маҳрум бўлган жабрланувчига ёрдам кўрсатмаган шахснинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 117-моддасининг тегишли қисмига биноан квалификация қилиниши лозим¹.

Агар шахс транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузмаган, лекин жабрланувчининг ҳаётини хавф остида қолдирган, ўзининг ҳайдовчилик вазифаларини бажармаган ва ҳодиса юз берган жойни тарк этган ёки ҳодиса юз берган жойда бўлган бошқа шахслар ҳаёти хавф остида қолган ва ўзини ўзи асраш чораларини кўриш имкониятидан маҳрум бўлган жабрланувчига ёрдам кўрсатишига умид қилиб, унга ёрдам кўрсатмасдан жўнаб кетган бўлса, бу ҳолатлар уни ЖК 117-моддаси (Хавф остида қолдириш)да назарда тутилган жавобгарлик ва жазодан озод қилиш учун асос бўлмайди².

Транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузишни ҳарбий машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузишдан фарқлаш лозим.

Ҳарбий-маиший, махсус ёки транспорт машинасини бошқариш ёки ундан фойдаланиш қоидалари ҳарбий хизматчи томонидан бузилган тақдирда, қилмиш ЖК 298-моддасига биноан квалификация қилиниши лозим. Агар ҳарбий хизматчи ноҳарбий транспорт воситаси ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузган бўлса ёки йўл-транспорт ҳодисаси ҳарбий бўлмаган шахснинг ҳарбий машинани бошқариш чоғида йўл ҳаракати қоидаларини бузиши натижасида юз берган бўлса, бу қилмиш ЖК 266-моддасига биноан квалификация қилиниши лозим³.

8-§. Транспорт воситасини олиб қочиш (ЖК 267-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** механик транспорт воситаларининг йўл ҳаракати қоидалари соҳасидаги ҳаракат хавфсизлигидир. **Қўшимча бевосита объект** сифатида ўзганинг мулки, шунингдек, транспорт воситасини олиб қочиш чоғида зўрлик ишлатилган ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитилган фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жид. — 57-б.

² Ўша жойда. — 57-б.

³ Ўша жойда. — 58-б.

ЖК 264-моддасида назарда тутилган транспорт воситаларидан ташқари, барча транспорт воситалари жиноят **предмети** ҳисобланади. (Мазкур жиноятнинг предмети ҳақида батафсилроқ ЖК 261-моддасининг таҳлилига қаранг.)

ЖК 267-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** транспорт воситасини олиб қочишдан иборат.

Олиб қочиш транспорт воситасини қонунга хилоф равишда эгаллаб олиш, яъни ўғирлаш мақсадисиз қўлга киритиш ва бошқа жойга етказишдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорида транспорт воситаларини ҳайдаб қочиш деганда, ўзига тегишли бўлмаган транспорт воситасини ўзлаштириш мақсадисиз уни турган жойидан бошқа жойга олиб қочишни тушуниш кераклиги қайд этилади¹.

Қонунга хилофлик шахснинг транспорт воситасидан фойдаланиш, унга эгалик қилиш ва уни тасарруф этишга оид ҳеч қандай ваколати йўқлигидан далолат беради. Олиб қочишга транспорт воситасига қонунга хилоф равишда эгаллаш хос бўлиб, бунда ундан масъул бўлмаган субъектларнинг фойдаланиши имконияти туғилади.

Эгаллаб олиш яширин ёки очикдан-очик бўлиши мумкин. Жиноятни квалификация қилишда эгаллаб олиш усули аҳамиятга эга эмас. Олиб қочиш тушунчаси хусусияти ва энергия манбаидан қатъи назар, транспортда юришни, уни бир жойдан бошқа жойга кўчиришни ҳам қамраб олади.

Транспорт воситаларини олиб қочиш транспорт воситаси ҳар қандай усулда (автомобилни бевосита бошқариш, итариш, шатакка олиш йўли билан ва ҳ.к.) ҳаракатга келтирилган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади. Бунда автомобилни бир жойдан бошқа жойга кўчириш учун сарфланган вақт ҳамда айбдор транспорт воситасини кўчириб улгурган масофа жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Айрим ҳаракатлар, масалан, шахс транспорт воситасининг кабинасига кириши, двигателни юрғизишга ҳаракат қилиши транспорт воситасини олиб қочишга қасд қилиш сифатида квалификация қилиниши лозим.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан амалга оширилади. Айбдор автомобиль ёки бошқа транспорт воситасини қонунга хилоф равишда эгаллаб олаётганини англайди, бунинг ижтимоий хавфли оқибатларига кўзи етади ва унинг юз беришини истайди.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Транспорт воситаларини олиб қочиш ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 37-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 72-б.

Транспорт воситаларини олиб қочиш билан боғлиқ қилмишларни тўғри квалификация қилиш учун жиноят мотивлари ва мақсадларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

Судлар бундай жиноятларга доир ишларни кўраётиб, ҳар бир муайян ҳолда олиб қочиш нима мақсадда амалга оширилганини аниқлашлари лозим. Агар транспорт воситасини ўғирлаш мақсади бўлгани исботланган бўлса, айбдор шахсининг ҳаракатлари ЖК ўзгалар мулкани талон-торож қилиш учун жавобгарлик назарда тутилган тегишли моддалари бўйича квалификация қилинади. Бундай ҳолларда қилмишни жиноятлар мажмуи бўйича **ЖК 267-моддаси** билан бирга квалификация қилиш талаб этилмайди, чунки бунда олиб қочиш ўғирлаш усули (воситаси) ҳисобланади¹.

Транспорт воситасини олиб қочишни уни ўғирлашдан фарқлашда бир қанча ҳолатларни ҳисобга олиш лозим.

Жумладан, транспорт воситаси олиб қочилганда, ундан фойдаланиш имконияти бўла туриб, транспорт воситаси ташлаб кетилгани ва бошқа шунга ўхшаш ҳолатлар уни ўғирлаш мақсади мавжуд бўлмаганидан далолат берувчи ҳолатлар деб эътироф этилиши лозим.

Транспорт воситасини ўғирлаш мақсади мавжуд бўлганидан қуйидаги ҳолатлар дарак бериши мумкин: транспорт воситасининг ташқи кўринишини ўзгартириш (устидан бўяш, рақамини ўзгартириш, қайтадан кузов қилдириш ва бошқа ўзгартиришлар), фойдаланишга оид қалбаки ҳужжатлар тайёрлаш; транспорт воситасини сотиб юбориш; баъзи қисмларини сотиш, узоқ вақт фойдаланиш ва ҳ.к.

14 ёшга тўлган, транспорт воситасига эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ваколатларига эга бўлмаган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс транспорт воситасини олиб қочишнинг **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 267-моддаси 2-қисмида:

а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган транспорт воситасини олиб қочиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур тавсифловчи белгиларга эга бўлган жиноятларни квалификация қилиш хусусиятларини биз юқорида ЖК 247- ва 248-моддаларининг таҳлилида кўриб чиқдик.

ЖК 267-моддаси 3-қисмида:

а) ўта хавфли рецидивист томонидан;

б) уюшган гуруҳ томонидан;

в) зўрлик ишлатиб ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб содир этилган транспорт воситасини олиб қочиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Транспорт воситаларини олиб қочиш... // Тўплам, 1-жилд. — 73-б.

(Ўта хавфли рецидивист томонидан содир этилган жиноят ҳақида ЖК 247-моддаси таҳлилига қаранг.)

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорига кўра, «**уюшган гуруҳ**» деганда, транспорт воситаларини олиб қочиш ёки бошқа жиноятларни содир этиш мақсадида икки ёки ундан кўп шахсларнинг барқарор бирлашмаси тушунилиши керак.

Жумладан, жинойи фаолиятнинг олдиндан режалаштирилганлиги, жинойи қасдни амалга ошириш учун зарур бўлган воситаларнинг тайёрланиши, иштирокчиларни танлаш, ёллаш ва улар ўртасида вазифаларнинг тақсимланиши, жиноятни яшириш чораларини таъминлаш, гуруҳда ўрнатилган интизомга ва ташкилотчининг кўрсатмаларига бўйсунушлик жинойи гуруҳнинг уюшганлигидан далолат беради.

Айблов хулосасида ва суд ҳукмида айнан қандай асосларга кўра жинойи гуруҳ уюшган деб топилганлиги кўрсатилган бўлиши шарт.

Уюшган гуруҳ таркибида транспорт воситасини олиб қочишда қатнашган шахсларнинг ҳаракатлари, уларнинг ҳар бирининг ролидан қатъи назар, иштирокчилик деб топиллиши лозим»¹.

ЖК 267-моддаси 3-қисми «в» банди маъносига кўра, **зўрлик ишлатиш** деганда, жабрланувчига ҳар қандай оғирликда тан жароҳати етказишни тушуниш лозим. Бунда айбдор шахснинг ҳаракатлари шахсга қарши тегишли жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган моддаларга биноан қўшимча квалификация қилишни талаб этмайди.

Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш деганда, жабрланувчига ҳар қандай оғирликда тан жароҳати етказиш билан қўрқитишни тушуниш лозим. Бунда ҳам қилмишни жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 112-моддаси (Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш)га биноан квалификация қилиш талаб этилмайди.

9-§. Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш (ЖК 268-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** темир йўл, сув, ҳаво транспорти, автотранспорт ва шаҳар электротранспортининг хавфсиз ишлашини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. Мазкур жиноятнинг **қўшимча бевосита объекти** — фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи, уларнинг мол-мулки хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

ЖК 268-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** ЖК 261–263-, 265- ва 266-моддаларида белгиланган шахслардан

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги «Транспорт воситаларини олиб қочиш... // Тўплам, 1-жилд. — 73-б.

ташқари йўловчилар, пиёдалар, велосипед ҳайдовчилари, от-улов транспорти ҳайдовчилари ёки бошқа турдаги ҳаракат қатнашчилари томонидан барча турдаги транспорт воситалари ҳаракати ёки фойдаланиш хавфсизлигининг бузилиши натижасида баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказишдан иборат.

Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларга транспорт воситаларини бошқарувчи шахсларгина эмас, балки йўл ҳаракатининг бошқа иштирокчилари ҳам риоя қилишлари лозим.

ЖК 268-моддаси бланкет диспозицияли бўлиб, жиноят белгиларини аниқлаш учун транспорт воситалари ҳаракати ёки шу транспорт воситаларидан фойдаланиш жойларида (261–263-, 265- ва 266-моддаларида белгиланган шахслардан ташқари) йўловчилар, пиёдалар, ҳаракатнинг бошқа қатнашчилари ҳаракати қоидаларини белгиловчи махсус қоидаларга мурожаат қилиш зарур. Ушбу қоидалар темир йўл, сув, автомобиль ёки бошқа турдаги транспорт воситаларининг (кувур йўли транспортидан ташқари) идоровий норматив ҳужжатларида берилган.

Хавфсизлик қоидаларининг бузилиши ҳаракат қатнашчиларига тақдим этиладиган транспорт воситаларининг ҳаракати ва фойдаланиш хавфсизлигини таъминловчи талаблар бажарилмаганидан далолат беради.

ЖК 268-моддасига кўра, ҳаракат хавфсизлиги ёки барча турдаги транспортдан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши темир йўл ёки бошқа йўллари белгиланмаган жойларда кесиб ўтиш, тақиқловчи сигналлар остида йўловчининг ўзбошимчалик билан аэродромнинг учув-қўнув майдонига чиқиши, стоп-кранни юлиб олиш ва шу тариқа темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини тўхтатиш, транспортда ўзгалар учун кириш тақиқланган жойларга (масалан, пилот каби-насига) киришда ифодаланиши мумкин.

Кўриб чиқилаётган жиноятнинг аниқ кўринишлари турлича бўлиши мумкин, шу туфайли уларнинг тўлиқ рўйхатини беришнинг иложи йўқ. Қонунда белгиланган қоидалар кўпинча йўллари белгиланмаган жойларда кесиб ўтувчи, ҳаракатланаётган транспортга яқин бўлган жойларда бирданига пайдо бўлувчи пиёдалар томонидан бузилади.

Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузишга доир жиноят ишларини кўриб чиқиш ва тергов қилишда айбдор томонидан айнан қандай қоидалар бузилганини ва бу нимада ифодаланганини аниқлаш лозим.

ЖК 268-моддасида назарда тутилган жиноят қонунда кўрсатилган баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш сифатидаги оқибатлар юз берган вақтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади (1-қисм).

Йўловчи, пиёда, велосипедчи, аравани бошқарувчи шахс томонидан ҳар қандай турдаги транспорт ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлигининг бузилиши билан ижтимоий хавфли оқибатларнинг юз бериши ўртасида сабабий боғланиш мавжудлиги жиноят объектив томонининг муқаррар белгисидир.

Субъектив томондан жиноят **эҳтиётсизлик орқасида** содир этилади ёки **айбнинг мураккаб шакли** билан тавсифланади. Шахс транспорт воситалари ҳаракати ва улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши натижасида ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигини англайди, бироқ уларнинг олдини олишига асоссиз равишда ишонади (**ўз-ўзига ишониш**) ёки ўз ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) натижасида ижтимоий хавфли оқибатлар келиб чиқиши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлади (**жиноий бепарволик**).

Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидалар **қасддан** ёки **эҳтиётсизлик орқасида** бузилиши мумкин.

Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузишнинг **субъекти**, ушбу модда диспозициясида тўғридан-тўғри кўрсатилганидек, махсус субъектдир. Мазкур жиноятнинг субъекти, ЖК 261–263-, 265- ёки 266-моддаларида жавобгарлик назарда тутилган шахслардан ташқари, пиёдалар, арава ҳайдовчилари, велосипедчилар, тиркамали аравачалар, чана, болалар ва ногиронлар кажаваларини олиб юрган, 16 ёшга тўлган шахслар бўлиши мумкин¹.

Арава ҳайдовчиларининг ҳаракатлари кўриб чиқилаётган модда бўйича фақат улар томонидан ҳаракат хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши механик транспорт воситаси билан йўл-транспорт ҳодисаси юз беришига олиб келгандагина квалификация қилиниши мумкин. Бошқа барча ҳолларда (масалан, пиёдани уриб кетиш) уларнинг **ЖК 268-моддаси** бўйича жавобгарлиги истисно этилади.

Агар транспорт воситалари ҳаракати ва фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларининг бузилиши бир неча транспорт воситалари ҳайдовчилари ёки йўл ҳаракати бошқа қатнашчиларининг жиноий ҳаракатлари билан сабабий боғланишда бўлса, уларнинг барчаси ЖК тегишли моддаларига биноан жавобгарликка тортилиши лозим.

«Ҳаракат қатнашчиси» атамасини кенг талқин қилиш мумкин эмас. Уларга ҳаракатни назорат қилувчи милиция ходимларини, «назорат қилувчи» тушунчасини ўз ичига олувчи бошқа шахсларни, йўл қурилиши (ўтиш қисмини таъмирлаш, белгилар қўйиш, қор тозалаш ва ҳ.к.) билан боғлиқ бўлган шахсларни киритиш мумкин эмас. Бу шахсларнинг ҳуқуқлари ва бурчлари тегишли идоравий

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки... // Тўплам, 2-жилд. — 59-б.

йўриқномалар билан белгиланади. Мазкур йўриқномаларнинг талаблари Йўл ҳаракати қоидаларига асосланган бўлиб, уларга зид келиши мумкин бўлмаса-да, лекин мустақил хусусият касб этади.

ЖК 268-моддаси 2-қисмида одам ўлишига сабаб бўлган транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 268-моддаси 3-қисмида:

а) одамлар ўлимига;

б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Мазкур жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар биз юқорида транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши бошқа жиноятларнинг таҳлили чоғида кўриб чиққан жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар билан айнан бир хилдир.

10-§. Автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш (ЖК 269-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** — автомобилотранспорт ва шаҳар электротранспортининг хавфсиз ишлашини таъминловчи ижтимоий муносабатлар. Жиноятнинг **қўшимча бевосита объекти** — фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи, уларнинг мол-мулки хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

Кўриб чиқиладиган моддада назарда тутилган жиноятнинг **предмети** автомобиль йўллари.

Автомобиль йўли — транспорт воситалари ҳаракатланиши учун мўлжалланган, уларнинг белгиланган тезликда, оғирликда, ўлчамларда муттасил ва хавфсиз ҳаракатланишини таъминлайдиган муҳандислик иншоотлари мажмуаси, шунингдек, ушбу мажмуани жойлаштириш учун берилган ер участкалари ва мажмуа устидаги белгиланган доирадаги бўшлиқ¹.

Жиноят **объектив томондан** автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузишда ифодаланади, яъни ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига олиб келган автомобиль йўлларида ва шу йўллар учун ажратилган минтақада ер ости ва ер усти коммуникацияларини тегишли рухсатсиз таъмирлаш, бу ишларни бажаришнинг белгиланган шартлари ва муддатларига риоя қилмаслик, ўзбошимчалик билан арқлар, тўсиқлар, шлагбаумлар ёки бошқа иншоотларни ўрнатиш, йўлларга материал ва бошқа нарсаларни уйиб қўйиш, йўл устини бузиш билан тавсифланади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 2 октябрдаги «Автомобиль йўллари тўғрисида»ги 117-сон Қонуни, 3-модда // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 40-сон, 410-модда.

Шуни эътиборга олиш лозимки, **ЖК 269-моддаси 1-қисмида** келтирилган автомобиль йўлларидан фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузишлар рўйхати узил-кесил ҳисобланади.

ЖК 269-моддасида назарда тутилган жиноят қонунда кўрсатилган баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказиш сифатидаги оқибатлар юз берган вақтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади (1-қисм).

Кўриб чиқиладиган модда диспозициясида назарда тутилган бирон-бир ҳаракатни амалга ошириш билан ижтимоий хавфли оқибатларнинг юз бериши ўртасида сабабий боғланиш мавжудлиги жиноятнинг зарурий белгисидир.

Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизлик орқасида содир этилади ёки **айбнинг мураккаб шакли** билан тавсифланади. Автомобиль йўлларидан фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида бузилиши мумкин. Бунинг натижасида юз берган ижтимоий хавфли оқибатларга айбдорнинг руҳий муносабати фақат жинойий **бепарволик** ёки **ўз-ўзига ишонишда** ифодаланиши мумкин.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 269-моддаси 2-қисмида одам ўлишига сабаб бўлган автомобиль йўлларидан фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

ЖК 269-моддаси 3-қисмида:

а) одамлар ўлимига;

б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган автомобиль йўлларидан фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Кўрсатилган жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар биз юқорида ушбу бобга кирувчи бошқа жиноятларнинг таҳлили чоғида кўриб чиққан жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар билан айнан бир хилдир.

«Транспорт ҳаракати ва ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича якуний саволлар

1. Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш сифатида тавсифланадиган жинойий қилмишнинг объектив томони белгиларини айтиб беринг? Мазкур жиноят содир этилиши натижасида юз берган оғир оқибатларга нималар киради?

2. Кимлар ЖК 261-моддаси (Маст ҳолдаги шахснинг транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиш)да назарда тутилган жиноятнинг субъекти бўлади?

3. Транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш қандай ҳаракатларда намоён бўлади? Мазкур жиноят субъекти махсус субъект ҳисобланадими?

4. Транспорт воситаси ёки алоқа йўллари яроқсиз ҳолатга келтиришнинг қандай усулларини биласиз?

5. Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркибини, ҳаво, денгиз ёки дарё кемасини олиб қочиш ёки эгаллаб олиш деганда нима тушунилади? Мазкур жиноят қандай оғир оқибатларга сабаб бўлади?

6. Халқаро учиб қоидаларини бузишнинг объектив томони қандай ҳаракатларда ифодаланади?

7. Қандай ҳолларда транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш жиноят қонунда назарда тутилган жазога лойиқ қилмиш ҳисобланади? Ҳаракат хавфсизлиги қоидаларини бузиш нимада намоён бўлади?

8. Транспорт воситасини олиб қочиш учун ким жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас?

9. ЖК 268-моддаси (Транспортнинг хавфсиз ишлашини таъминлашга доир қоидаларни бузиш)да назарда тутилган жиноятнинг субъекти кимлар бўла олади?

10. Автомобиль йўлларида фойдаланиш ва уларни қўриқлаш қоидаларини бузиш нимадан иборат? Мазкур жиноят учун жиноий жавобгарликнинг келиб чиқиш шартлари қандай?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Глистин В.К. Транспортные преступления. — М.: 1981.

Жулев В.И. Транспортные преступления. Комментарий законодательства. — М.: «Спарк», 2001. — 190 Б.

Квашиш В.Е. Ответственность за правонарушения на автотранспорте. — М.: 1974.

Коняев В.П. Борьба с управлением транспортными средствами в состоянии опьянения. — Т.: 1986.

Коняев В.П. Состояние опьянения — транспортные преступления — уголовная ответственность. — Т.: «Ўзбекистон», 1992.

Коробеев А.И. Транспортные преступления: квалификация, ответственность, предупреждение. — Владивосток: 1992.

Коробеев А.И. Транспортные преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. — 406 Б.

Кременев И.Н. Уголовная ответственность за транспортные преступления. — Т.: 1990.

Кузьмина А.С. Борьба с автотранспортными преступлениями. — Омск: 1981.

Куринов Б.Л. Автотранспортные преступления. Квалификация и ответственность. – М.: «Юридическая литература», 1976.

Тяжкова И.М. Неосторожные преступления с использованием источников повышенной опасности / Под ред. д.ю.н., проф., зав. кафедрой уголовного права МГУ В.С. Комисарова. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 360 Б.

Шайбазян Л.Г. Правовые меры борьбы с угоном транспортных средств. – Т.: 1993.

Шайбазян Л.Г. Правовые нормы борьбы с угоном транспортных средств (уголовно-правовой и криминологический аспекты). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Т.: 1997.

Илмий мақолалар

Ахоров Б.Ж. Ўзбекистон Республикасининг «Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида»ги Қонунига шарҳ // Ҳуқуқий маърифат ахборотномаси. 2000. 10-сон. – 3–5-б.

Кабулов Р.К. Разграничение хищения транспортного средства от угона // Конституция – ҳуқуқий давлат қуришнинг асоси. Илмий-амалий анжуман материаллари. – Т.: ТДЮИ, 1996. – 54–57-б.

Рустамбаев А.М. Некоторые аспекты деятельности службы безопасности дорожного движения // Ж. Бюллетень Верховного суда РУз. 2004. № 3. – 63–64-б.

Рустамбаев М.Х. Значение последствий для квалификации нарушений правил безопасного движения и эксплуатации транспортных средств. Совершенствование мер борьбы с преступностью и ее профилактика // Сборник научных трудов ТашГУ, 1988. – 73–75-б.

Усмоналиев М. Некоторые вопросы ответственности пешеходов за нарушение правил дорожного движения. Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью // Сборник научных трудов ТашГУ. –Т.: ТашГУ, 1986.

Шайбазян Л.Г. Уголовно-правовое значение мотива и цели угона транспортного средства. Вопросы совершенствования деятельности правоохранительных органов // Сборник научных статей адъюнктов и соискателей ТГЮИ. –Т.: ТГЮИ, 1996. – 53–56-б.

Шайбазян Л.Г. Собственность – объект угона транспортного средства // Мустақиллик ва Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқий демократик давлатни ва фуқаролар жамиятини шакллантириш муаммолари. Илмий-назарий конференция материаллари. – Т.: ТГЮИ, 1996. – 36–38-б.

III БОБ. ГИЁХВАНДЛИК ВОСИТАЛАРИ ЁКИ ПСИХОТРОП МОДДАЛАР БИЛАН ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА МУОМАЛА ҚИЛИШДАН ИБОРАТ ЖИНОЯТЛАР

4-схема

ЖК бу бобига киритилган жиноятлар гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни қўриқлашга қаратилган. Бу нормаларнинг мақсади улар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга қарши ҳаракат қилиш, фуқароларнинг соғлигини сақлаш ва давлат хавфсизлигини таъминлашдан иборат. Шунингдек, 1999 йил 19 августда Ўзбекистон Республикасининг «Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги 813-И-сон Қонуни¹ қабул қилинган. Бу Қонун ЖК билан қўриқланадиган ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Агар ушбу муносабатларни бузиш жиноий қилмиш (жиноят) даражасига етган бўлса, айбдор ЖК тегишли нормаларига мувофиқ жиноий жавобгарликка тортилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 210-модда; 2001 й., 1-2-сон, 23-модда; 2003 й., 1-сон, 8-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 41-сон, 405-модда.

1-§. Тақиқланган экинларни етиштириш (ЖК 270-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида тақиқланган, гиёҳвандлик воситалари рўйхати (I рўйхат)га¹ киритилган, таркибида гиёҳвандлик моддаси бўлган ўсимликларни етиштиришга бўлган давлат монополиясини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. Жиноятнинг **кўшимча объекти** — аҳолининг саломатлиги хавфсизлигидир.

Кўкнор ёки мойли кўкнор, каннабис ўсимлиги ёхуд таркибида гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар бўлган бошқа экинлар ЖК 270-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **предмети** ҳисобланади.

Кўкнорнинг икки шакли: уруғларида осон қурийдиган мой мавжудлиги учун етиштириладиган **мойлик кўкнор** ва гиёҳвандлик воситалари бозорига маҳсулот берадиган **кўкнор** фарқланади.

Каннабис — нашанинг алоҳида гашиш олинадиган нави (нашанинг Ҳиндистон, Жанубий Чуй, Краснодар ва бошқа турлари) мавжуд. Ботаника соҳасидаги мутахассислар кўкнор ўсимликлари оиласида кўкнорнинг уч тури: оддий ёки экма кўкнор, ҳинд кўкнори ёки наша ва ёввойи кўкнор мавжуд деб ҳисоблайдилар. Бунда кўкнорнинг сўнгги икки тури гиёҳвандлик воситаси хоссаларига эга (улар таркибида кўп миқдорда тетрагидроканнабинол (ТГК) бор)².

Таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа экинлар қаторига кока бутаси; кока барглари; кактус оиласига мансуб бўлган, мескалин қабалидаги изохинолин алкалоидлардан иборат ўсимликлар; эрголин гуруҳига кирувчи алкалоидлардан иборат вьюнк оиласига мансуб ўсимликлар; хом ашёси эфедрин олиш учун ишлатиладиган эфедр оиласига мансуб ўсимликлар, шунингдек, таркибида псилоцибин ва (ёки) псилоцин мавжуд бўлган ҳар қандай турдаги замбуруғлар қиради. Мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, наркотен фаоллик билан тавсифланувчи ўсимликларнинг жами икки юздан ортиқ тури бор³.

Ҳар бир конкрет ҳолатда судлар таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар мавжуд ўсимликлар рўйхатига киришини аниқлаш учун наркотиклар устидан назорат қилиш бўйича Давлат комиссияси томонидан тасдиқланган Гиёҳвандлик воситалари

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 19 августдаги «Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги 813-1-сон Қонуни, 4, 21-моддалар.

² Қаранг: Головкин Б.Н. Наркотикосодержащие растения: распространение, действие, социальная опасность. — М.: 2000. — 22-б.

³ Ўша жойда. —20—24-б.

ёки психотроп моддалар рўйхати¹ ва экспертиза хулосаларига таяниши керак.

«...гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишни назарда тутган жиноятлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд-кимёвий экспертизаларни ўтказиш айбдорликни исботловчи муҳим мезонлардан бири ҳисобланади.

Жиноят-процессуал кодексининг 173-моддасига мувофиқ бундай восита ёки моддани наркотик ёхуд психотроп деб эътироф этиш учун бундай экспертизалар қайд этилган туркумдаги барча ишлар бўйича ўтказилиши зарур.

Бу турдаги экспертизаларни ҳал этиш учун қуйидаги саволлар қўйилиши мумкин:

олинган модда наркотик ҳисобланадими ва қайси турга киради, зарур ҳолларда эса унинг ушбу моддадаги таркиби неча фоизни ташкил қилади ва вазни қанча;

нараса (қандай нараса эканлиги кўрсатилади) гиёҳвандлик воситаларининг излари (микроскоп орқали кўринадиган нишонлари) борми;

ер майдонида (олинган жой кўрсатилади) ўсаётган ўсимликлар қайси турга мансуб ва у таркибида наркотик бўлган ўсимлик ҳисобланадими;

олинган моддалар бир бутунни (бир массани) ташкил этганми;

олинган моддалар тайёрлаш усули (технологияси), сақлаш шароити, фойдаланилган бошланғич хом ашёси, ўсимлик хом ашёсининг кўкариб турган жойи бўйича келиб чиқиши жиҳатидан умумий манбага эгами»².

Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалари билан муомала қилишнинг махсус ҳуқуқий режими белгиланган. Бундай режим уч мезон: тиббий, ижтимоий ва норматив мезонлар йиғиндиси билан тавсифланувчи воситалар ва моддаларга нисбатан амал қилиши лозим.

Тиббий мезон нуқтаи назаридан гиёҳвандлик воситалари қаторига келиб чиқиши синтетик ёки табиий бўлган, марказий нерв системаси (МНС)га таъсирлантирувчи ёки галлюциноген таъсир кўрсатувчи, шу туфайли нотиббий мақсадларда истеъмол қилинувчи ва руҳий ва (ёки) жисмоний қарамлик вужудга келишига сабаб бўлувчи воситалар киритилади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 21-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. — 39-б.

² Уша жойда. — 38–39-б.

Муайян воситани гиёҳвандлик воситалари қаторига киритишда ижтимоий мезонни ҳам ҳисобга олиш лозим. Бу мазкур воситалар қаторига нотиббий мақсадда истеъмол қилиш ҳажмлари кўпайиб ва янада кенг тус олиб бораётган ва унинг соғлиқ учун хавфлилиги туфайли у билан муомала қилишнинг алоҳида ҳуқуқий режимини белгилашни тақозо этадиган восита киритилиши лозимлигини англатади. Тиббий ва ижтимоий мезонлар биргаликда муайян моддани гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар қаторига киритиш ва буни махсус норматив ҳужжатда мустаҳкамлаш учун асос бўлиши норматив мезонни ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуни ана шундай ҳужжат ҳисобланади. Ушбу Қонуннинг 3-моддасида «гиёҳвандлик (наркотик) воситалари», «психотроп моддалар», шунингдек, «прекурсорлар», «гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг аналоглари», «препарат» каби тушунчаларга таъриф берилган.

NOTA BENE!

Гиёҳвандлик (наркотик) воситалари — гиёҳвандлик воситалари рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинadиган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий моддалар, таркибида гиёҳвандлик моддаси бўлган препаратлар ва ўсимликлар.

ЖК Махсус қисми VIII бўлимига кўра, улар қаторига БМТнинг 1961 йилда қабул қилинган Гиёҳвандлик воситалари тўғрисидаги Ягона Конвенцияси (унга «1961 йилги Гиёҳвандлик воситалари тўғрисидаги Ягона Конвенцияга тузатишлар киритиш тўғрисида» 1972 йил Протоколига мувофиқ тузатишлар киритилган) I ва II рўйхатларига киритилган моддалар киради¹.

NOTA BENE!

Психотроп моддалар — психотроп моддалар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинadиган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий моддалар.

Психотроп моддалар патологик кўникиш уйғотиши ва одамнинг марказий нерв системасига рағбатлантирувчи ёки тушкунликка туширувчи таъсир кўрсатиб, галлюцинациялар уйғотиш ёки мотор

¹ Нью-Йорк, 1961 й. 25 март, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1995 й. 24 февралдаги 30-I-сон қарорига мувофиқ ратификация қилинган, Ўзбекистон Республикаси учун 1995 й. 23 сентябрда кучга кирган.

функцияси, фикрлаш қобилияти, хулқ-атвор, идрок ёки кайфиятнинг бузилишига сабаб бўлиш қобилиятига эга. Уларга 1971 йилги Психотроп моддалар тўғрисидаги БМТ Конвенциясининг¹ I, II, III ёки IV рўйхатига киритилган моддалар киради.

NOTA BENE!

Прекурсорлар – прекурсорлар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинмаган, гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тайёрлаш учун фойдаланиладиган моддалар.

Уларга 1988 йилги БМТнинг Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлишга қарши кураш тўғрисидаги Вена Конвенциясининг² I ва II жадвалига киритилган моддалар киради.

NOTA BENE!

Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг аналоглари – кимёвий тузилиши ва хоссаларига кўра гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларга ўхшаш, улар сингари руҳиятга фаол таъсир этувчи, келиб чиқиши синтетик ёки табиий моддалар.

NOTA BENE!

Препарат – моддаларнинг ҳар қандай физик ҳолатдаги, таркибида битта ёки бир неча гиёҳвандлик воситалари ёхуд психотроп моддалар бўлган аралашмаси.

Кўрсатилган Қонуннинг 4-моддасига биноан, «Ўзбекистон Республикасида назоратга олинмаган гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар қуйидаги рўйхатларга киритилади:

Муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида тақиқланган гиёҳвандлик воситалари рўйхати (бундан буён матнда I рўйхат деб юритилади);

¹ Вена, 1971 й. 21 февраль, Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1995 й. 24 февралдаги 31-I-сон қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси учун 1995 й. 10 октябрда кучга кирган.

² Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддаларнинг қонунга хилоф равишда муомалада бўлишига қарши курашиш БМТнинг Конвенцияси (Вена, 1988 й. 20 декабрь, Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси 1995 й. 24 февралдаги 32-I-сон қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси учун 1995 й. 22 ноябрда кучга кирган), Илова.

Муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида чекланган гиёҳвандлик воситалари рўйхати (бундан буён матнда II рўйхат деб юритилади);

Муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида чекланган психотроп моддалар рўйхати (бундан буён матнда III рўйхат деб юритилади);

Муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида чекланган прекурсорлар рўйхати (бундан буён матнда IV рўйхат деб юритилади).

Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар рўйхатлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда тасдиқланади ва матбуотда эълон қилинади».

Мазкур рўйхатлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали олиб кириш, олиб чиқиш ва транзит тарзида ўтказиш тўғрисида»ги 2000 йил 31 июль 293-сон қарорига¹ 2–5-иловаларда эълон қилинган.

Хусусан, I рўйхатга муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида тақиқланган 159 номдаги гиёҳвандлик воситалари киритилган (2-илова). II рўйхат муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида чекланган 61 номдаги гиёҳвандлик воситаларини ўз ичига олади (3-илова). III рўйхатдан муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида чекланган 82 номдаги психотроп моддалар ўрин олган (4-илова). IV рўйхатга (5-илова) муомалада бўлиши Ўзбекистон Республикасида чекланган 26 прекурсор киритилган бўлиб, шулардан 23 таси – 1988 йилги БМТнинг Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлишга қарши кураш тўғрисидаги Вена Конвенциясининг I ва II жадвалига киритилган кимёвий моддалар, қолган 3 модда (қизил фосфор, пропион ангидрид, таркибида эфедрин бўлган эфедр ўти) мазкур Рўйхатга 1988 йилги БМТнинг Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлишга қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияси 12-моддаси 10-бандининг қоидаларига мувофиқ қўшимча тарзда киритилган.

Шуни қайд этиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси эълон қилган мазкур рўйхатлардан ташқари, 1995 йил 1 апрелда Ўзбекистон Республикасининг Гиёҳвандлик моддаларини назорат қилиш давлат комиссиясининг 13-4-1-сонли қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган «1961, 1971, 1988 йилги БМТ Конвенциялари тавсияларига мувофиқ гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 3-4-сон, 34-модда; 2003 й., 14-сон, 114-модда.

ва прекурсорлар таснифи (рўйхатлари)» (Гиёҳвандлик моддаларини назорат қилиш давлат комиссиясининг қарорига 2-илова) маъқулланди. Бу таснифга қуйидагилар киритилган: халқаро рўйхатдан ўтказилмаган номлари ёки амалдаги халқаро конвенцияларда фойдаланилувчи номлари остидаги моддалар; уларнинг изомерлари, башарти улар барча ҳолларда аниқ чиқарилган бўлмаса, бундай изомерлар мазкур моддаларнинг кимёвий формуласи доирасида мавжуд бўлиши мумкин бўлса; бу моддаларнинг мураккаб ва содда эфирлари, улар мавжуд бўлиши мумкин бўлган барча ҳолларда; бу моддаларнинг тузлари, шу жумладан мураккаб эфирлар, содда эфирлар ва изомерларнинг тузлари, бундай тузлар мавжуд бўлиши мумкин бўлган барча ҳолларда; бу моддаларнинг препаратлари, қонунда назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Рўйхат I, II, III ва IV жадваллардан иборат бўлиб:

I жадвалга ўта хавfli бўлган ва тиббий мақсадларда фойдаланилмайдиган (гиёҳвандлик ва психотроп) ўсимликлар ва моддалар, масалан, героин, каннабис, ЛСД ва фақат гиёҳвандлар ишлатадиган бошқа моддалар киритилган.

II жадвалга ўта хавfli бўлган, лекин тиббий мақсадларда қўлланиладиган (гиёҳвандлик ва психотроп) ўсимликлар ва моддалар, масалан, рақ касаллигига йўлиққанларда оғриқни қолдириш учун қўлланиладиган оғриқ қолдирувчи жуда кучли воситалар (морфин, фортал, долозал, пальфиум ва ҳ.к.) киритилган. Уларнинг қаторига амфетаминлар ва айрим барбитуратлар ҳам киради. Улар кучли қарамликни вужудга келтириши билан жуда хавfli ҳисобланади.

III жадвалга маълум даражада хавfli бўлган ва тиббий мақсадларда қўлланиладиган (фақат психотроп) ўсимликлар ва моддалар киритилган. Булар транквилизаторлар, антидепрессантлар, тез таъсир кўрсатадиган барбитуратлар ва қарамликнинг вужудга келиши нуқтай назаридан хавfliлик даражаси ўртача бўлган бошқа кенг қўлланиладиган доривор моддалардир.

IV жадвалга прекурсорлар, яъни гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни тайёрлаш учун ишлатиладиган, 1988 йилги БМТнинг Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомалада бўлишга қарши кураш тўғрисидаги Конвенциясида ёки шу Конвенцияга мувофиқ таснифланган барча моддалар ва гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаш жараёнида ишлатиладиган қолган барча кимёвий моддалар киради. Масалан: героин, кокаин ва ЛСДни тайёрлаш учун зарур бўлган ацетон ва турли кислоталар киради.

ЖК 270-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томонини** тақиқланган экинларни, яъни кўкнор ёки мойли кўкнор, каннабис ўсимлиги ёхуд таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа экинларни қонунга хилоф равишда экиш ёки етиштириш ташкил этади.

Етиштириш – таркибида гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар бўлган ўсимликларни экиш ва ўстириш.

Етиштиришнинг **қонунга хилофлиги** мазкур турдаги фаолият билан лицензиясиз шуғулланишдан иборат.

Ўзбекистон Республикасининг «Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонунига мувофиқ таркибида гиёҳвандлик моддаси бўлган ўсимликларни етиштириш давлат монополияси ҳисобланади (6-модда) ва бунга рухсат махсус ваколатли орган белгилаган тартибда, давлат корхоналарига илмий мақсадларда мазкур фаолият тури учун лицензияси бўлган тақдирда берилади (21-модда).

Агар тақиқланган экинларни экиш ёки етиштириш махсус рухсатнома (лицензия)га биноан амалга ошириладиган бўлса, тақиқланган экинларни етиштириш учун жиноий жавобгарлик истисно этилади. Мазкур фаолият билан шуғулланиш учун лицензияни Ички ишлар вазирлиги беради. Бунда лицензиатга фаолиятни лицензия талаблари ва шартларига қатъий мувофиқ равишда амалга ошириш мажбурияти юкланади («Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуннинг 21-моддаси).

Етиштирилиши тақиқланган ўсимликларни **экиш** деганда, тегишли рухсатсиз ҳар қандай ер майдонига, шу жумладан бўш ётган ерга ман этилган экин уруғини сепиш ва кўчатини ўтказишни англамоқ лозим. Ушбу жиноят ўсимлик униб чиққан-чиқмаганлиги ёки ўсган-ўсмаганлигидан қатъи назар, экин экилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Уруғлар сотиб олиш, уларни етилиш босқичигача ўсмайдиган даражада тупроқдан ташқарида ёки кам миқдордаги тупроқда ундириш (кўчат етиштириш) тақиқланган экинларни етиштиришга тайёргарлик кўриш сифатида баҳоланиши лозим.

Тақиқланган экинларни **етиштириш** деганда, экилган вақтдан бошлаб пишиш босқичигача бўлган давр ичида уларни парвариш қилиш (суғориш, чопиқ қилиш, ўғитлаш ва ҳ.к.)ни тушуниш керак¹. Бу ҳаракатлар ҳам экинлар пишиш босқичига етган-етмаганлиги, ҳосил ўриб олинган-олинмаганлигидан қатъи назар, **туғалланган** жиноят таркибини ташкил этади.

Тақиқланган экинларни экиш ва етиштириш деганда, таркибида гиёҳвандлик моддалари бўлган экинларни етиштириш технологиясини такомиллаштириш, уларнинг ҳосилдорлигини ошириш, ноқулай об-ҳаво шароитларига чидамлилигини кучайтириш, янги навлар-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 21-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги 10-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 1-жилд. – 34-б.

ни яратиш, ёввойи ўсимликларни парвариш қилиш (суғориш, чопиқ қилиш) каби ҳаракатларни ҳам тушуниш лозим.

Шахс мазкур модда бўйича жавобгарликка тортилиши учун тақиқланган экин экилган жой (томорқа, корхона, ташкилот ери, эгасиз ерлар), айбдор бундай экинларни ўзи учун ёки ўзга шахслар учун етиштиргани, шунингдек, экинларнинг кейинги тақдири (улардан истеъмол қилишга тайёр гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар тайёрлангани, тола, мой, хўжалик эҳтиёжлари учун уруғлар олингани ва ш.к.) аҳамиятга эга эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми ўзининг «Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги қарорида шундай кўрсатма берган: «Айбдорнинг ҳаракатлари экин майдони ўлчамидан келиб чиққан ҳолда ЖК 270-моддасининг тегишли қисмлари билан квалификация қилинади, бунда ушбу модданинг 1-қисми билан квалификация қилиш учун экин майдонининг ўлчами 250 квадрат метргача бўлиши кўзда тутилади.

...Шахс етиштирилиши тақиқланганган ўсимликларни турли майдонларда ўстираётган бўлса, унинг ҳаракатларини квалификация қилишда жами экин майдонидан келиб чиқмоқ лозим.

Агар етиштирилиши тақиқланган ўсимликларни экиш ва етиштириш келгусида наркотик моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, шунингдек, ўтказиш билан боғлиқ бўлса, бундай ҳаракатлар ЖК 270-моддаси ва тегишли моддаларида назарда тутилган жиноятлар мажмуи билан квалификация қилинмоғи даркор»¹.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор таркибида гиёҳвандлик моддалари бўлган экин ёки психотроп экинлар ёки ўсимликларни қонунга хилоф равишда етиштираётганлигини англайди ва мазкур ҳаракатларни амалга оширишни хоҳлайди.

Жиноятни содир этиш **мақсади** айбдорнинг ҳаракатларини квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас. Жиноятнинг **мотивлари** ҳам ҳар хил бўлиши мумкин ва қилмишни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс **ЖК 270-моддасида** назарда тутилган жиноят **субъекти** бўлиши мумкин. Бу хусусий шахс бўлиши ҳам, мансабдор шахс бўлиши ҳам (масалан, қишлоқ хўжалик ташкилотлари, корхоналарнинг раҳбарлари) мумкин.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. — 34–35-б.

ЖК 270-моддаси 2-қисмида:

а) илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) ўртача катталиқдаги экин майдонида тақиқланган экинларни етиштириш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Тақиқланган экинларни етиштирган шахс илгари ЖК 127-моддаси (Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш) 2-қисмида ёки 3-қисми «а», «б», «в» бандларида, ЖК 270–276-моддаларида жавобгарлик белгиланган жиноятлардан бирини содир этган бўлса, унинг бу қилмиши судланганлик факти, илгари содир этилган жиноят муддатининг ўтиш вақти тугамаганлиги, қонунда белгиланган тартибда судланганлик бекор қилинмаган ва олиб ташланмаганлигидан қатъи назар, **ЖК 270-моддаси 2-қисми «а» банди** бўйича квалификация қилиниши лозим.

Бир гуруҳ шахслар томонидан **олдиндан тил бириктириш** таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган экинларни қонунга хилоф равишда экиш ёки етиштиришда икки ёки ундан ортиқ шахс қасддан иштирок этишини англатади, бунда тил бириктириш жинойи фаолиятга киришишдан олдин амалга оширилган бўлиши лозим.

Ўртача катталиқдаги майдонда тақиқланган экинларни етиштириш деганда, 250 квадрат метрдан 1000 квадрат метргача майдонда мазкур экинларни экиш ёки уларни ўстириш тушунилади. Бунда ер майдони ҳажми амалда фойдаланилган майдондан, яъни етиштирилиши тақиқланган экинлар амалда ўсаётган ёки уруғи экилган майдоннинг ўзидан келиб чиқиб аниқланиши керак. Экинлар етиштирилаётган ер майдонига гиёҳванд ўсимликлар ёки уларнинг уруғлари мавжуд бўлмаган майдонларни қўшиш мумкин эмас, бу қонунга зиддир. Бундай ҳолда тақиқланган экин етиштирилаётган умумий ер майдонини аниқлашда амалда экилган жами экин майдонидан келиб чиқиш лозим¹.

Агар айбланувчи тақиқланган экинларни турли майдонларда етиштирган бўлса, тергов ва суд органлари таркибида наркотик модда бўлган ўсимликларни етиштириш мақсадини аниқлаши керак. Агар айбланувчи камида икки марта шу ўсимликларни турли вақт, турли майдонларда эккан ёки етиштирган бўлиб, яна жиноят содир этишга қасд қилган бўлса, унинг қилмиши **ЖК 270-моддаси 2-қисми «а» банди** билан ёки экин майдонига қараб шу модданинг тегишли банди ва қисми билан квалификация қилиниши лозим.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. – 34-б.

Экин майдони ҳажмини аниқлашда нафақат охирги экин майдони ҳажми, балки бундан олдинги майдон ҳажмларини ҳам эътиборга олиш керак. Агар жиноят субъекти бир вақтда икки ёки ундан ортиқ майдонларда тақиқланган экинларни экиб, булар учун умумий қасдга эга бўлса, унинг қилмиши **ЖК 270-моддаси 2-қисми «а» банди** билан қўшимча квалификация қилинмайди, чунки у ягона давомий жиноятни ташкил этади ва унинг қилмиши экин майдони ўлчамидан келиб чиқиб квалификация қилиниши лозим.

Агар экин майдонининг умумий катталиги 250 квадрат метрдан кам бўлса, айбланувчининг қилмиши таҳлил қилинаётган модданинг биринчи қисми бўйича квалификация қилинади.

ЖК 270-моддаси 3-қисмида:

а) ўта хавфли рецидивист томонидан;
б) уюшган гуруҳ ёки унинг манфаатларини кўзлаб;
в) катта экин майдонида содир этилган тақиқланган экинларни етиштириш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Уюшган гуруҳ томонидан тақиқланган экинларни етиштириш жамият учун жиддий хавф туғдиради, чунки режалаштирилган қилмишни самарали амалга ошириш ва айни вақтда шахс, жамият ва давлатга зарар етказиш имкониятини оширади.

«Жиноий гуруҳни уюшган деб квалификация қилиш учун асосий мезон тариқасида, масалан, гуруҳнинг барқарорлигини, унда ташкилотчининг бўлишини, одатда, бир неча жиноятни содир этиш мақсадида тузилганлигини, жиноятни амалга ошириш режаси ва йўл-йўриғи ишланганлигини, ҳар бир иштирокчи ўртасида вазифалар тақсимланганлигини, техника билан таъминланганлигини, жиноятни яшириш чоралари кўрилганлигини, умумий интизомга ва жиноий гуруҳ ташкилотчисининг кўрсатмаларига итоат қилинишини ва шу кабиларни ҳисобга олиш лозим»¹.

Ҳукмда жиноий гуруҳ қайси белгисига кўра уюшган деб топилиши кўрсатилган бўлиши керак.

Уюшган гуруҳ иштирокчилари вазифаларини тақсимлашлари ва тақиқланган экинларни етиштириш билан ҳар қайсиси бевосита шуғулланмаслиги, балки бу фаолият бошқа шахслар томонидан бажарилишини таъминлаши мумкин (масалан, ер майдонини кўриқлаш).

Тақиқланган экинларни **катта экин майдонида** етиштириш деганда, ЖК VIII бўлимига мувофиқ, 1000 квадрат метр ва ундан ортиқ экин майдонида экиш тушунилади.

Кўриб чиқиляётган модданинг қолган оғирлаштирувчи ва алоҳида оғирлаштирувчи ҳолатларининг мазмуни бошқа жиноят таркибларини таҳлил қилишда ёритилган.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. — 35-б.

2-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш (ЖК 271-моддаси)

Айни ҳолда жиноятнинг **бевосита асосий объект**ни гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг муомалада бўлиши соҳасидаги ижтимоий муносабатлар ташкил этади. **Бевосита қўшимча объект** мулкӣ манфаатлар, мазкур жиноят талончилик ёки босқинчилик йўли билан содир этилган тақдирда эса, жабрланувчининг жисмоний дахлсизлиги, унинг соғлиғидир. **Факультатив объект** сифатида аҳоли соғлиғининг хавфсизлигини таъминловчи жамоат муносабатлари тушунилиши лозим.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар жиноятнинг **предмети** ҳисобланади. Мазкур воситалар ва моддалар қонуний муомалада бўлиши ҳам (таркибида гиёҳвандлик моддалари бўлган дори препаратлари), қўлбола усулда тайёрланган ва нархи белгиланмаган бўлиши ҳам мумкин.

(«Гиёҳвандлик воситалари» ва «психотроп моддалар» тушунчаларининг мазмуни ҳақида батафсилроқ ЖК 270-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 271-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томонини** гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда, ўғрилиқ ёки фирибгарлик йўли билан эгаллаш ташкил этади.

Қонунга хилоф равишда эгаллаш жиноятнинг кўрсатилган предметларини қасддан ғайриқонуний равишда қўлга киритиш ёки уларни шахсий истеъмол ёки ўзгача тарзда ғайриқонуний фойдаланиш мақсадида олиб қўйишдир.

Жиноят **ЖК 271-моддаси** бўйича квалификация қилиниши учун гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар айнан кимга — давлат ёки хусусий корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ёки уларга қонуний ёки қонунга хилоф равишда эгалиқ қилувчи айрим фуқароларга қарашли бўлгани аҳамиятга эга эмас.

Таркибида гиёҳвандлик моддаси бўлган ўсимликларни ёки бундай ўсимликларнинг қисмлари (кўкнор чаноғи ва пояси, наша ўсимлиги пояси ва ҳ.к.)ни қишлоқ хўжалиқ корхоналарининг далаларида ёки фуқароларнинг ер майдонларида экинларнинг ҳақиқий эгаси розилигисиз териш, бундай ўсимликлар қонунга хилоф равишда етиштирилган бўлса ҳам, ғайриқонуний эгалиқ қилиш деб тушунилиши лозим.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўғрилиқ йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп модда қўлга киритилган ва айбдор уларни тасарруф этиш ёки улардан ўз ихтиёрига кўра фойдаланиш имкониятига эга бўлган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб топилади.

Кўрсатилган воситалар ва моддаларни фирибгарлик билан қонунга хилоф равишда эгаллаш айбдор алдов ёки ишонччи суиистеъмом қилиш йўли билан гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўз тасарруфига олган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят ҳисобланади.

Субъектив томондан кўриб чиқилаётган жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаётганини англайди ва шу тарзда иш кўришни истайди.

14 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 271-моддаси 2-қисмида:

а) илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан;

г) талончилик йўли билан;

д) мансаб мавқеини суиистеъмом қилиб;

е) тамагирлик йўли билан;

ж) кўп миқдорда содир этилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Шахс гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни сўнги эгаллашидан аввал психотроп модда ёки гиёҳвандлик воситаларнинг қонунга хилоф равишда муомалада бўлишини ташкил қилувчи жиҳатлардан бирини содир этган бўлса, бунинг учун илгари судланган-судланмаганлигидан қатъи назар, айбдорнинг ҳаракатлари **ЖК 271-моддаси 2-қисми «а» банди** бўйича квалификация қилиниши лозим. Муҳими илгари содир этилган жиноят учун жавобгарликка тортиш муддати ўтмаган ёки судланганлик олиб ташланмаган ёки тугалланмаган бўлиши керак.

Икки ёки ундан ортиқ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб содир этилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш **ЖК 271-моддаси 2-қисми «б» банди** билан квалификация қилинади.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган жиноят предметларини айбдор уларни ўз фойдасига айлантириш мақсадида ўзлаштирган (қонунга хилоф равишда ўзида олиб қолган) пайтдан эътиборан ёки айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар растрата

қилинган (сотилган, истеъмол қилинган, ўзга шахс фойдасига бошқа ҳар қандай тарзда ўтказилган) пайтдан эътиборан **тугалланган** жиноят деб эътироф этилади.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни **талончилик йўли билан** қонунга хилоф равишда эгаллаш жиноят предметларини очикдан-очик, шу жумладан ҳаёт ва соғлиқ учун хавfli бўлмаган зўрлик ишлатиб ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиб, айбдор гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни эгаллаган ва унда мазкур жиноят предметларини ўз ихтиёрига кўра тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан эътиборан **тугалланган** жиноят деб тушунилади.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни **мансаб мавқеини суистеъмол қилиш йўли билан** қонунга хилоф равишда ўз хизмат лавозимидан фойдаланиб, ўзи ёки бошқалар фойдасига эгаллашини билдиради.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни **товламачилик йўли билан** қонунга хилоф равишда эгаллаш жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан қўрқитиб ўзгачан бу воситаларни (моддаларни) топширишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини бу воситаларни (моддаларни) беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш амалга оширилган пайтдан эътиборан **тугалланган** жиноят деб тушунилади.

Қонунга хилоф сақлашдан ёки муомаладан олинган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларининг кўп бўлмаган, ўртача ва кўп миқдорларга мансублиги рўйхати Наркотик моддалар устидан назорат қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат комиссиясининг 1998 йил 22 майдаги 3-сонли қарори билан тасдиқланган. Бу рўйхатга мувофиқ **кўп миқдорга**, масалан, қуйидагилар киради: қуритилган марихуана — 5,0 г дан ортиқ; қуритилмаган марихуана — 50,0 г ва ундан ортиқ; каннабис мойи (ҳар қандай) тўлдиргичлар мавжудлигидан қатъи назар — 0,5 г ва ундан ортиқ; гашиш мойи (ҳар қандай) тўлдиргичлар мавжудлигидан қатъи назар — 0,5 г ва ундан ортиқ; тетрагидроканнабиноллар (барча изомерлари) — 0,5 г ва ундан ортиқ; афъюн (шу жумладан тиббий афъюн) — 1,0 г ва ундан ортиқ ёки 0,01 грамдан 100 та таблетка (ҳар қандай) тўлдиргичлар мавжудлигидан қатъи назар; экстракт кўринишидаги афъюн — 1,0 г ва ундан ортиқ; қуритилган кўкнор (ҳар қандай) тўлдиргичлар мавжудлигидан қатъи назар — 10,0 г ва ундан ортиқ, қуритилмаган кўкнор — 50,0 г ва ундан ортиқ; героин — 0,005 г ва ундан ортиқ, йўлдош моддалар ва (ҳар қандай) тўлдиргичлар мавжудлигидан қатъи назар; кодеин (асоси ва тузи) — 1,0 г ва ундан ортиқ (0,015 грамдан

66 та таблетка); кокаин (асоси ва тузи йўлдош моддалар ва (ҳар қандай) тўлдиргичлар мавжудлигидан қатъи назар) — 0,1 г ва ундан ортиқ ва ҳ.к.¹

ЖК 271-моддаси 3-қисмида:

а) ўта хавfli рецидивист томонидан;

б) уюшган гуруҳ ёки унинг манфаатларини кўзлаб;

в) босқинчилик йўли билан содир этилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлардан дастлабки иккитасининг мазмуни юқорида ёритилган шундай белгилар билан бир хилдир.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни босқинчилик йўли билан қонунга хилоф равишда эгаллаш ўзганинг гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларини талон-торож қилиш мақсадида ҳужум қилиш, ҳаёт ёки соғлиқ учун хавfli бўлган зўрлик ишлатиш ёхуд шундай зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш амалга оширилган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

«Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўғрилик, фирибгарлик, ўзлаштириш ёки растрата қилиш, талончилик, мансаб мавқеини суиистеъмол қилиш, товламачилик, босқинчилик йўли билан эгаллаш (Жиноят кодексининг 271-моддаси) ва ўзгалар мулкани талон-торож этишни назарда тутган тегишли моддаларида кўрсатилган жиноятлар мажмуи билан, фақат бу моддалар (моддалар қисмлари) санкцияси Жиноят кодексининг 271-моддасидагидан оғирроқ жазони кўзда тутган ҳоллардагина квалификация қилиниши лозим.

Тергов органлари ва судлар гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллашдан мақсад нима эканлигини аниқлашлари зарур. Эгаллаш келгусида ўтказиш ёки сотиш учун амалга оширилганлиги аниқланган тақдирда айбдорнинг ҳаракатлари қайд этилган жиноятларга тайёргарлик кўриш деб ҳам квалификация қилиниши керак»².

¹ Қаранг: Наркотик моддалар устидан назорат қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат комиссиясининг 1998 й. 22 майдаги 3-сонли қарори «Қонунга хилоф равишда сақлашдаги ёки муомаладаги топилган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ўлчамини оз, озгинадан кўпроқ ва кўп миқдорга мансублиги Рўйхати» // Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг айланиши бўйича норматив ҳужжатлар тўплами / Тузувчилари: Т.К. Азизов, А.А. Туляганов. — Т.: 2005. — 231–239-б.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. — 35-б.

3-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек, уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш (ЖК 273-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг муомалада бўлишини тартибга солувчи ижтимоий муносабатлардир. **Қўшимча объект** — аҳолининг соғлиғи ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуни 3-моддаси 7-қисмига биноан, **гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш** деганда, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни олиб кириш (олиб чиқиш), транзит тарзида ўтказиш, сақлаш, бериш, сотиш, тақсимлаш, олиш, ташиш, жўнатиш, ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тайёрлаш, улардан фойдаланиш ва уларни йўқ қилиш, шунингдек, таркибида гиёҳвандлик моддаси бўлган ўсимликларни етиштириш тушунилади.

NOTA BENE!

Гиёҳвандлик воситалари билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш — халқаро-ҳуқуқий ва давлат назорати остида бўлган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан боғлиқ ижтимоий хавfli ва ғайриқонуний қилмишлар йиғиндиси.

Жиноятнинг **предмети** гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар, шунингдек, прекурсорлардир. Мазкур жиноятнинг предмети ҳақида маълумотлар ЖК 270-моддаси таҳлил қилинганида батафсил берилган.

ЖК 273-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томонини** кўп бўлмаган миқдордаги гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, шунингдек, уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш ташкил этади.

Тайёрлаш деганда, пировард натижада гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ҳосил қилишга қаратилган ҳар қандай ҳаракат, шунингдек, тегишли рухсатномасиз наркотикларни тўйинтириш ва наркотик модданинг таъсир кучини ошириш мақсадида уларни қайта ишлаш ва тозалаш (бегона аралашмалардан холи қилиш) тушунилиши лозим. Фойдаланиш учун тайёр ҳолатдаги гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни сурункали равишда олишга қаратилган ҳаракатлар уларни ишлаб чиқариш ҳисобланади.

Тайёрлаш гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг фойдаланиш учун тайёр бўлган, ҳеч бўлмаса битта дозаси яратилган пайтдан эътиборан **тугалланган** деб эътироф этилади.

ЖК 273-моддаси 1-қисмида назарда тутилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни **олиш** деганда, уларни сотиб олиш, бошқа нарса ва буюмларга алмаштириш, қарзи эвазига ёки ҳадяга олиш, қарзга топиб олинган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўзлаштириш, айбдор олган моддаларининг наркотик эканлигини билган бўлса, ёввойи ҳолда ўсаётган наشا ва кўкнор ўсимликлари ёки уларнинг бўлаклари, шунингдек, таркибида наркотик моддаси бўлган ўсимлик экинларининг қўриқланмаётган қолдиқларини йиғиб-териш олиш тушунилади¹.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар айбдорнинг ихтиёрига амалда ўтган пайтдан эътиборан олиш жинояти **тугалланган** деб ҳисобланади.

Сақлаш деганда, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни айбдорнинг эгаллигида: ёнида, бинода, махфий ерда ва бошқа жойларда бўлиши билан боғлиқ ҳар қандай қасддан содир қилинган ҳаракатлар тушунилиши лозим².

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга ҳилоф равишда сақлаш давомли жиноят бўлгани ва қилмиш жиноят қонуни билан қўриқланадиган объектга узоқ вақт мобайнида узлуксиз тажовузда ифодаланувчи бир неча айнан ўхшаш ғайриқонуний ҳаракатлардан иборат бўлганлиги боис, у жиноий қилмиш тўхта-тилган ёки айбдор айбига иқрор бўлиб, арз қилган пайтдан эътиборан **тугалланган** деб эътироф этилади.

Ташиш деганда, ташиш усулидан қатъи назар, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни бир жойдан иккинчи жойга олиб ўтиш билан боғлиқ ҳар қандай қасддан қилинган ҳаракатлар тушунилиши лозим.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга ҳилоф равишда ташишни уларни сафар чоғида қонунга ҳилоф равишда сақлашдан фарқлаш учун айбдорнинг қасди нимага қаратилганлиги, транспорт воситасидан қандай мақсадда фойдаланилганлиги, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг миқдори ва жойланган ери ҳисобга олинishi лозим. Жумладан, ўзининг шахсий истеъмоли учун мўлжалланган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни сафар чоғида сақлаш қонунга ҳилоф равишда ташиш деб топилиши мумкин эмас.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга ҳилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 21-сонли қарори // Тўплам, 1-жилд. — 37-6.

² Ўша жойда.

Ташиш гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бир жойдан бошқа жойга кўчирилган пайтдан эътиборан **тугалланган** деб эътироф этилади.

Жўнатиш деганда, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ташиш жараёнида жўнатувчи иштирок этмаган вазиятда, алоқа бўлими жўнатмаси, багаж тариқасида ёки бошқа усулларда бир жойдан иккинчи жойга қонунга хилоф равишда юбориш тушунилиши лозим¹.

Жўнатиш гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ҳар қандай усулда бир жойдан иккинчи жойга юборилган пайтдан эътиборан **тугалланган** деб эътироф этилади.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни **қонунга хилоф равишда ўтказиш** деганда, уларни турли усулда тарқатиш (ўзга-гага бериш, ҳадя этиш, бошқа шахсга укол қилиш, алмаштириш, қарзга ва қарзи эвазига бериш ҳамда сотиш ва ҳ.к.лар) тушунилади.

Айбдорда гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда ўтказиш ниятининг мавжудлиги ҳақида унинг мижоз билан келишганлиги; ушбу восита ёки модданинг анча миқдорда эканлиги ва ўтказишга қулай бўлган тарзда қадоклангани; гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўзи истеъмол қилмайдиган шахснинг олганлиги, тайёрлаганлиги ва ҳ.к.лар далолат бериши мумкин.

Ўтказиш гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ўзга шахс ихтиёрига амалда ўтган пайтдан эътиборан **тугалланган** деб эътироф этилади. Бунда гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўзга шахсга топшириш шакли қилмишни квалификация қилишга таъсир этмайди.

Айбдорга гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп модда эмаслиги аён бўлган бошқа бирон-бир ўзга моддалар ўтказилган бўлса, бундай ҳаракатлар фирибгарлик сифатида ЖК 168-моддаси билан, олувчининг ҳаракатлари эса, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда олишга суиқасд қилиш сифатида (ЖК 25-моддаси 2-қисми ва **ЖК 273-моддаси**) квалификация қилиниши лозим.

Агар шахс ўтказилаётган воситалар ёки моддалар гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар эканлигини билмаган бўлса, унинг ҳаракатлари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказишга суиқасд қилиш сифатида квалификация қилиниши лозим. Бу ҳолда харидорлар қонунда назарда тутилган асослар мавжуд бўлган тақдирда гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 21-сонли қарори // Тўплам, 1-жилд. — 37-б.

қонунга хилоф равишда олишга суиқасд қилганлик учун жавобгар бўлишлари мумкин.

ЖК 273-моддаси 1-қисми бўйича шахсни жиноий жавобгарликка тортишнинг зарурий шарти кўрсатилган моддаларни **кўп бўлмаган миқдорда** ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилишдир. Гашишнинг 0,1 г гача, кўкнорининг 1,0 дан 5,0 г гача, кокаиннинг 0,01 г гача бўлган миқдори кўп бўлмаган миқдор деб эътироф этилади¹.

«Айбдор томонидан гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг фақат бир қисми сотилиб, қолгани ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан топилган ва олиб қўйилган ҳолларда, бундай восита ёки моддаларнинг миқдори уларнинг умумий миқдоридан келиб чиққан ҳолда белгиланади»².

ЖК 273-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаётгани, олаётгани, сақлаётгани ва бошқа ҳаракатлар қилаётгани ёки уларни қонунга хилоф равишда ўтказётганини англайди ва шундай қилишни истайди.

Ўтказиш мақсади жиноят таркибининг зарурий (конструктив) белгиси бўлиб, бундай мақсаднинг мавжудлиги исботланмаса, қилимиш ЖК 276-моддаси (Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга хилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар) билан квалификация қилиниши лозим.

1995 йил 27 октябрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорида: «Айбдорда қонунга хилоф равишда тайёрланган, олинган, сақланаётган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсади борлиги тўғрисидаги масалани ҳал этишда (Жиноят кодекси 273-моддаси), судлар, бу восита ёки моддалар ҳақиқатдан ҳам ўтказиш учун тайёрланганлигини намоён этувчи далиллар мажмуига асосланмоқлари лозим. Масалан, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни фақат истеъмол қилинишини истисно этадиган миқдорда топилганлиги, наркотиклар ёки психотроп моддаларнинг маълум ўлчамда қадоқланганлиги, ташиш ёки жўнатишда уларни махсус махфий жойга яширилганлиги, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаш учун

¹ Ушбу масала тўғрисида *қаранг*: Наркотик моддалар устидан назорат қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат комиссиясининг 1998 й. 22 майдаги 3-сонли қарори «Қонунга хилоф равишда сақлашдаги ёки муомаладаги топилган гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг ўлчамини оз, озгинадан кўпроқ ва кўп миқдорга мансублиги Рўйхати».

² *Қаранг*: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. — 36-б.

асбоб-ускуналарнинг мавжудлиги, айбдорнинг ўзи банги эмаслиги тўғрисида экспертиза хулоса берганлиги ва ҳ.к.лар. Ишнинг аниқланган ҳақиқий ҳолатларига қараб айбдорнинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг 25-, 273-моддасининг 5-қисми билан квалификация қилиниши керак»¹.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс жиноят субъекти бўлиши мумкин.

ЖК 273-моддаси 2-қисмида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб озгинадан кўпроқ миқдорда қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш ёки жўнатиш, шунингдек, уларни кўп бўлмаган миқдорда қонунга хилоф равишда ўтказиш учун жавобгарлик белгиланган.

ЖК 273-моддаси 3-қисмида ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган қилмишлар:

а) илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўташ жойларида;

г) ўқув юртларида ёки ўқувчилар, студентлар ўқув, спорт ва жамоат тадбирларини ўтказадиган бошқа жойларда содир этилгани учун жавобгарлик назарда тутилган.

(Мазкур жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларнинг хусусиятлари ҳақида ЖК 247-, 270- ва 271-моддаларининг таҳлилига қаранг.)

ЖК 273-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони:**

1) гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни лабораторияларда ёхуд ўзганинг мулки ҳисобланган воситалар ва асбоб-ускуналардан ёки прекурсорлардан фойдаланган ҳолда қонунга хилоф равишда тайёрлаш ёки қайта ишлашда;

2) бундай воситаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун бангихоналар ташкил қилиш ёки сақлашда;

3) ушбу модданинг иккинчи ёки учинчи қисмида назарда тутилган қилмишлар:

а) ўта хавfli рецидивист томонидан;

б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган жазони оғирлаштирувчи ҳолатлар учун жавобгарлик белгиланган.

Биринчи ҳолда махсус махфий лабораторияларда, илмий-текшириш институтларининг лабораторияларида, бошқа муассасаларда

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. – 36-б.

воситалар, асбоб-ускуналар, прекурсорлардан фойдаланган ҳолда гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаш ёки қайта ишлаш тушунилади.

Қайта ишлаш деганда, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тозалаш, яъни уларни бегона аралашмалардан холи қилиш тушунилиши лозим. Айбдорнинг фойдаланиш учун тайёр бўлган бир ёки бир неча гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни олиш мақсадида қаттиқ ёки суюқ қоришмадаги гиёҳвандлик воситасининг миқдорини камайтиришга қаратилган ҳаракатлари ҳам қайта ишлаш сифатида баҳоланиши даркор.

Амалда аксарият ҳолларда ўсимлик хом ашёси, хусусан, кўкнор ва наша қайта ишланади. Бундай хом ашёни қайта ишлаш элаш, қуритиш, майдалаш, пресслаш, экстракт шаклига келтириш, дамлаш каби манипуляциялардан иборат бўлиши мумкин.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни лабораторияларда ёхуд ўзганинг мулки ҳисобланган воситалар ва асбоб-ускуналардан ёки прекурсорлардан фойдаланган ҳолда қонунга хилоф равишда тайёрлаш ёки қайта ишлаш гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг фойдаланиш учун тайёр бўлган, шунингдек, битта дозаси яратилган пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади.

ЖК 273-моддаси 4-қисмига кўра бангихона деганда, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун фойдаланилган турар жой ёки турар жой бўлмаган бино ёки хона тушунилиши лозим.

Бангихоналар ташкил қилиш — бино ёки хонани гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун мослаштириш, бу ерга гиёҳвандларни чорлаш ва бошқа шунга ўхшаш ҳаракатларни ўз ичига олган фаолият.

Шахснинг бангихонани мослаштиришга ва унинг фаолиятини таъминлашга қаратилган ҳаракатлари (таъмирлаш, тозалаш, мебель билан жиҳозлаш ва ҳ.к.), агар улар бангихона ташкил қилинганидан кейин амалга оширилган бўлса, бангихонани ташкил қилиш ҳисобланмайди.

Мазкур жиноят бангихонани ташкил қилишга бевосита қаратилган ҳаракатлар бошланган пайтдан эътиборан, унинг фаолият кўрсата бошлаган-бошламаганидан қатъи назар, **туғалланган** деб эътироф этилади.

Бангихоналар сақлаш гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиш учун махсус шароит яратилган хоналарни учинчи шахсларга бундай воситалар (моддалар)ни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун мунтазам равишда бериб туришда намоён бўлади. Масалан, гиёҳвандларни қабул қилиш, уларни шприцлар ҳамда гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилиш учун бошқа мосламалар билан таъминлаш ва ш.к.

Айбдорга ҳеч қандай алоқаси бўлмаган бинолар ёки хоналар (ташландиқ уй, кўп қаватли уй ертўласи ёки чордоғи ва ш.к.)да жойларни мослаштириш бангхонани сақлаш сифатида қаралиши мумкин эмас.

Бангхонани сақлаш айбдор бангхонани сақлашга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларни амалга оширган пайтдан эътиборан **тугалланган** деб эътироф этилади.

Ўта хавfli рецидивист томонидан ёки уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш каби жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар юқорида, хусусан ЖК 270-моддасида назарда тутилган жиноят таркибининг таҳлилида ёритилган белгилар билан айнан ўхшашдир.

ЖК 273-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда тайёрлаётгани ёки қайта ишлаётганини ёинки бундай воситаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун бангхоналар ташкил қилаётгани ёки сақлаётганини англайди ва бундай қилишни истайди.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун бангхоналар ташкил қилиш ёки сақлашнинг субъектив томони зарурий белгиси бўлган **мақсад** — гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиш учун хоналарнинг бериб турилишидир. Бунда айбдор ўзининг қонунга хилоф фаолиятдан моддий наф кўриш мақсадини кўзлаганлиги ёки кўзламаганлиги аҳамиятга эга эмас.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни кўп миқдорда қонунга хилоф равишда сотишдан иборат ҳаракатлар **ЖК 273-моддаси 5-қисми** билан квалификация қилинади.

Сотиш деганда, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ҳақ эвазига ўтказиш тушунилади. ЖК 273-моддаси 5-қисмида назарда тутилган жиноятнинг таркиби кўп миқдордаги гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар қонунга хилоф равишда сотилганида вужудга келади (жиноят **тугалланган** деб эътироф этилади).

Субъектив томондан гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни кўп миқдорда қонунга хилоф равишда сотиш ҳам **тўғри қасд** билан содир этилади.

ЖК 273-моддаси 6-қисмида ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган қилмишни содир этган шахс ўз ихтиёри билан айбини бўйнига олиб, ҳокимият органларига арз қилса ва гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни топширса, унинг жазодан озод қилиниши белгиланган.

Кўрсатилган воситалар ва моддаларни **ўз ихтиёри билан топшириш** деганда, шахснинг амалда уларни тасарруф этиш имкониятига эга

бўла туриб, ўз ихтиёри билан ушбу моддаларни ҳоқимият органларига топшириши тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг тушунтиришларига кўра: «Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўз ихтиёри билан топширган шахс топширилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаганлиги, олганлиги, шунингдек, уларни сақлаганлиги, ташиганлиги ва жўнатганлиги учун жиноий жавобгарликдан озод қилинади. Шахснинг гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиши муносабати билан тиббий ёрдам кўрсатишни сўраб тиббиёт муассасаларига ўз ихтиёри билан мурожаат қилганлиги, уни илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда олганлиги, сақлаганлиги, ташиганлиги ва жўнатганлиги, истеъмол қилганлиги учун жиноий жавобгарликдан озод қилишга фақат бундай мурожаат шахснинг бангиликдан тузалиш нияти билан қилинган ва уни фош этилиши билан боғлиқ бўлмаган ҳоллардагина асос бўлиши мумкин»¹.

4-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш (ЖК 274-моддаси)

Гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни ҳар қандай шаклда истеъмол қилишга жалб этиш жамият учун ўта хавфлидир, чунки бундай ҳаракатлар ушбу воситалар ва моддаларни тарқатишнинг бир усули ҳисобланиб, кўрсатилган воситалар ва моддаларни нотиббий мақсадларда истеъмол қилишга ружу қўйган шахслар миқдорининг кўпайишига, гиёҳвандлик воситаларининг қонунга хилоф муомаласи билан боғлиқ қилмишларнинг ўсишига сабаб бўлади.

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддалар билан муомалада бўлишнинг белгиланган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади. **Кўшимча объекти** — жамоат хавфсизлиги, аҳолининг соғлиғидир.

Кўриб чиқилаётган жиноятнинг **предмети** мавжуд эмас, чунки жиноят объекти бўлган ижтимоий муносабатлар доирасига гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддалар кирмайди. Гиёҳвандлик воситалари ва қонунда кўрсатилган бошқа моддалар жиноятни содир этиш воситаси ҳисобланади, шахс улардан фойдаланиб муайян натижа — уларни истеъмол қилишга ўзга шахсларни жалб этиш ва шу тариқа уларни ушбу моддаларга қарам қилишга ҳаракат этади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. — 38-б.

ЖК 274-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни ҳар қандай шаклда истеъмол қилишга жалб этишда ифодаланади.

Мазкур жиноятнинг объектив томони жиноий натижа — ўзга шахсни гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни ҳар қандай шаклда истеъмол қилишга жалб этишга қаратилган фаол хулқ-атвор (ҳаракат) билан тавсифланади.

Ҳаракат **ундашда**, яъни субъектнинг ўзга шахсда кўрсатилган воситалар ёки моддаларни истеъмол қилиш майлини уйғотишга қаратилган ҳар қандай қасддан қилинган ҳаракатлар (унатиш, таклиф қилиш, маслаҳат бериш ва ш.к.)да, шунингдек, таъсир ўтказилаётган шахсни гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилдириш мақсадида алдаш, руҳий ёки жисмоний зўрлик ишлатиш, озодлигини чеклаш ва ҳ.к.ларда акс этади¹.

Ундаш шахсни ушбу моддаларни истеъмол қилишга ишонтириш ва мажбурлашда ифодаланади. Ундашнинг ишонтириш ва мажбурлаш шакли турли усул ва ҳаракатлар йиғиндиси бўлиб, жиноий қилмиш субъекти уларнинг ёрдамида ўз нияти — ўзга шахсни гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этишни рўёбга чиқаришга ҳаракат қилади.

Ишонтириш йўли билан амалга ошириладиган ундаш деганда, ўзга шахсда гиёҳвандлик воситалари ёки бошқа моддаларни унатиш, таклиф қилиш, маслаҳат бериш, қизиқтириш, устидан кулиш, ҳақ беришни ваъда қилиш (сотиб олиш) ва ҳ.к.лар воситасида истеъмол қилишга майлини уйғотишга қаратилган ҳар қандай таъсир кўрсатиш тушунилади.

Мажбурлаш йўли билан амалга ошириладиган ундаш ўзга шахсни унинг хоҳиш-ихтиёрига зид равишда қонунда кўрсатилган қўрқитиш, алдаш, шантаж қилиш, озодликни чеклаш, уриб-дўппослаш, қийнаш, азоб бериш, баданга ҳар хил оғирликда шикаст етказиш ёки зўрлик ишлатишнинг бошқа усуллари воситасида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга мажбур қилиш мақсадида жабрланувчини жалб қилувчининг хоҳиш-иродасига бўйсундиришга қаратилган руҳий ёки жисмоний тазйиқ ўтказишида ифодаланади.

Агар жабрланувчига жисмоний зўрлик ишлатиш йўли билан жалб қилиш чоғида унинг баданига енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг қилмиши **ЖК 274-моддаси 1-қисми** билан

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. — 38-б.

квалификация қилинади. Аммо жабрланувчининг баданига оғир шикаст етказилган тақдирда айбдорнинг қилмиши жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 104-моддаси (Қасддан баданга оғир шикаст етказиш) ва **ЖК 274-моддаси** билан квалификация қилиниши лозим.

Гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга ўзга шахсни ишонтириш ёки мажбурлаш билан бевосита боғлиқ бўлмаган ҳаракатлар (масалан, мазкур воситалар ёки моддаларни ўзга шахсларнинг олдида тайёрлаш, уларни истеъмол қилиш, намойиш қилиш ва ҳ.к.) ундаш сифатида квалификация қилиниши мумкин эмас.

Жиноий ундашнинг давом этиш вақти жалб этувчи қўллаган ундаш шакллари, усуллари; ундаш юз берган шароит; жиноий қилмиш субъекти билан жабрланувчининг ўртасидаги муносабатлар; гиёҳвандлик воситалари, психотроп ва бошқа моддаларни истеъмол қилишга жабрланувчининг мойиллик даражаси ва ҳ.к.ларга боғлиқ бўлади. Шу сабабли ундаш бир марталик ва давомли жараён бўлиши ҳам мумкин. Бироқ, ҳуқуқий баҳо бериш учун ўзга шахсни гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки бошқа моддаларни истеъмол қилишга ишонтириш ёки мажбурлашга бевосита қаратилган дастлабки ҳаракатлар муҳим эканлиги ҳисобга олиниб, шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун етарли асос деб ҳисобланади.

Мазкур жиноят шахсда гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга майл уйғотишга ёки шахсни бундай воситалар ёки моддаларни истеъмол қилишга мажбурлашга қаратилган ҳаракатлар бошланган пайтдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади. Жалб этиш учун жиноий жавобгарлик ҳатто бундай ҳаракатлар бир карра амалга оширилган ҳолда ҳам келиб чиқади ва жабрланувчи гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни илгари тиббий кўрсатмага биноан ёки шифокор кўрсатмасисиз истеъмол қилгани қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Агар кўрсатилган воситалар ёки моддаларни истеъмол қилишга жалб этган шахс айна вақтда уларни қонунга хилоф равишда ўтказган ёки уларни қонунга хилоф равишда эгаллаш ёки тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш, жўнатишга қўмаклашган бўлса, унинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича **ЖК 274-моддаси** ва ишнинг ҳолатларига қараб ЖК 271-моддаси ёки 273-моддаси билан квалификация қилиниши лозим. Шахснинг гиёҳванднинг илтимосига кўра гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни олишда ёрдам кўрсатиши борасидаги ҳаракатлари қўшимча квалификация қилиниши мумкин эмас.

Гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддалар жиноятни содир этиш **воситаси** ҳисобланади.

(«Гиёҳвандлик воситалари» ва «психотроп моддалар» тушунчаларининг мазмуни ҳақида батафсилроқ ЖК 270-моддаси таҳлилига қаранг.)

Шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар қаторига онгни заҳарлайдиган, маиший ҳаётда, ишлаб чиқаришда, аҳолига тиббий ёрдам кўрсатишда кенг қўлланиладиган, онгни заҳарлайдиган, уларнинг аксарияти билан муомалада бўлишнинг алоҳида тартиби белгиланмаган бир қанча препаратлар (масалан, буғларидан нафас олиш гангитадиган локлар, бўёқлар, айрим навдаги елимлар) киради. Восита ва моддаларнинг бу гуруҳи учун норматив белги йўқлиги туфайли тергов-суд амалиётида қуйидаги метод, яъни агар экспертиза хулосасига мувофиқ истеъмол қилинганда онгни заҳарлайдиган ва бошқа ножўя таъсирларга сабаб бўладиган дори препаратлари ёки бошқа моддалар халқаро конвенциялар ва давлат доирасида қабул қилинган нормаларга мувофиқ гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларга мансуб деб топилмаган бўлса, улар шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар сифатида қаралиши лозим.

Субъектив томондан ЖК 274-моддасида назарда тутилган жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўзга шахсни гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга унатиш, алдаш, руҳий ёки жисмоний зўрлик ишлатиш йўли билан ёки бошқача усулда жалб этаётганини англайди ва ушбу шахс бундай воситалар ёки моддаларни истеъмол қилишини истайди.

Мақсад ва мотивлар жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

Вояга етган шахс гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга вояга етмаган шахсни жалб этган бўлса, у ҳолда қилмиш ЖК 127-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

16 ёшга тўлган вояга етмаган шахс бошқа вояга етмаган шахсни гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки ақл-идроқка таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этиши **ЖК 274-моддаси** бўйича квалификация қилиниши керак.

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этишни ЖК 273-моддасида назарда тутилган ушбу моддаларни қонунга хилоф равишда ўтказишдан фарқлаш лозим. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тарқатиш шакли ҳисобланган ўтказиш, яъни ўзга шахслар ихтиёрига ва тасарруфига бериш кўрсатилган воситалар ёки моддаларни пулга ёки текинга

сотишнинг ҳар қандай усуллари назарда тулади. Гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддани ўзга шахсга ўтказишнинг оддий усули, яъни уларни сотиш, ҳадя қилиш, қарз эвазига бериш, қарзга бериш, айирбошлаш ва ҳ.к.лар ўз мазмунига кўра жалб этувчи мазкур қилмишга ўзга шахсни оғдираётганда қўллайдиган усуллар билан мос келмайди, чунки бу доим гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш мақсадида руҳий таъсир ўтказишни назарда тулади, бу эса ўтказишга хос эмас. Бинобарин, агар ўтказиш жабрланувчида унга ўтказилаётган гиёҳвандлик воситасини истеъмол қилишга майл уйғотиш мақсадида унга руҳий таъсир ўтказиш билан бирга амалга оширилган бўлмаса, у фақат ЖК 273-моддасида назарда тutilган жиноятни ташкил қилади.

Жалб этишда жалб этувчининг дастлабки ташаббусини мазкур жиноятнинг зарурий шарти деб ҳисоблаш лозим. Ўтказиш доим гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп моддани сотиш чоғида юз беради ва бунда ким ташаббус кўрсатгани аҳамиятга эга бўлмайди. Агар гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп модда уни олишни истаган шахснинг илтимосига, ташаббусига биноан ўтказилаётган бўлса, бу моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш таркиби мавжуд бўлмайди, қилмиш ўтказувчи учун ЖК 273-моддаси билан, олувчи учун эса, мақсадга қараб, ЖК 273-моддаси ёки 276-моддаси билан квалификация қилинади.

Гиёҳвандлик воситаси ёки психотроп модда ҳақ эвазига ўтказилган бўлса, кўриб чиқиладиган жиноятларнинг мажмуи мавжуд бўлмайди. Бундай ўтказиш ҳаракатлари, одатда, жалб этиш билан боғлиқ бўлмайди, чунки уларни содир этишга тамагирлик нияти туртки бериб, бундан наф кўриш мақсади кўзланган бўлади.

Мотив ва мақсад айбнинг мазмунини белгилайди, яъни ўтказувчи гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказар экан, шу тариқа уларни истеъмол қилишга ўзга шахсни жалб этишни эмас, балки кўрсатилган воситалар ёки моддаларни сотишни ва бундан моддий фойда олишни кўзлайди. Аммо жалб этиш ҳақ эвазига ўтказиш билан бирга амалга оширилган тақдирда жиноятлар мажмуи мавжуд бўлади. Гиёҳвандлик воситаларини бировга меҳмон қилиш тариқасида текинга ўтказиш юз берган ва бу вақт жиҳатидан уларни истеъмол қилишга ишонтириш ёки мажбурлаш (жалб этиш) билан мос келган тақдирда ҳам қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича квалификация қилиниши лозим.

ЖК 274-моддаси 2-қисмида:

а) илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан;

б) озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўташ жойларида;

в) икки ёки ундан ортиқ шахсга нисбатан содир этилган гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни ҳар қандай шаклда истеъмол қилишга жалб этиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жиноят субъекти сифатида илгари ЖК Махсус қисмининг XIX бобида кўрсатилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлардан бирини ёки ЖК 127-моддаси (Вояга етмаган шахсни ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиш) 2-қисмида назарда тутилган жиноятни содир этган ҳолларда, у мазкур жиноят учун ҳукм қилинган ёки қилинмаганлигидан қатъи назар, унинг ҳаракатлари **ЖК 274-моддаси 2-қисми «а» банди** билан квалификация қилиниши лозим.

Агар гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш озодликдан маҳрум қилиш сифатидаги жазони ижро этиш жойларида (барча турдаги колониялар ва турмада) амалга оширилган бўлса, қилмиш **ЖК 274-моддаси 2-қисми «б» банди** билан квалификация қилиниши лозим.

Гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга икки ёки ундан ортиқ шахсни жалб этиш, бу бир вақтда ёки олдинма-кетин амалга оширилганлигидан қатъи назар, **ЖК 274-моддаси 2-қисми «в» банди** билан квалификация қилиниши лозим. «Айбдорнинг икки ёки ундан ортиқ шахсларда гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиш майлини уйғотишга қаратилган ҳаракатлари, бу ҳаракатлар бир неча шахсларга нисбатан бир вақтнинг ўзида ёки уларнинг ҳар бирига нисбатан турли вақтда содир этилганлигидан қатъи назар, ЖК 274-моддасининг 2-қисми «в» банди билан квалификация қилиниши керак»¹.

5-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 275-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита асосий объекти** гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни ишлаб чиқариш ва тарқатиш билан шуғулланувчи давлат корхоналари, ташкилотлар, муассасаларнинг нормал фаолиятини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. **Кўшимча объект** — аҳоли соғлиғининг хавфсизлиги ҳисобланади.

Жиноятнинг **предметини** гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ташкил этади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1995 йил 27 октябрдаги «Гиёҳвандлик воситалари ёки... // Тўплам, 1-жилд. — 38-б.

(Мазкур тушунчалар мазмуни ЖК 270-моддаси таҳлилида батафсил берилган.)

ЖК 275-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёки жўнатишнинг белгиланган қоидаларини бузиш билан тавсифланади.

Кўриб чиқилаётган норма бланкет диспозицияли бўлиб, жавобгарлик норматив ҳужжатларда ифодаланган, кўрсатилган воситалар ёки моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёки жўнатишга тааллуқли бўлган қайси махсус қоидалар айбдор томонидан бузилганини ва унинг қайси конкрет қилмишида бу қоидабузарлик намоён бўлганини аниқлаш заруриятини белгилайди. Кўрсатилган қоидаларни тартибга солувчи норматив ҳужжатлар қаторига Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг муомалада бўлиши билан боғлиқ фаолиятни лицензиялаш тўғрисида» 2003 йил 16 июндаги 315-сон қарори¹; Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлардан экспертлик фаолиятида фойдаланиш тартиби тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 26 июндаги 288-сон қарорига² илова); Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг муомалада бўлиш тартибини белгилаб берувчи низомларни тасдиқлаш тўғрисида» 2003 йил 29 октябрдаги 472-сон қарори³; Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва Ички ишлар вазирлигининг «Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни сақлаш бўйича техник талаблар тўғрисида Низомни тасдиқлаш ҳақида» 2001 йил 17 июндаги 2/2-сон қарори⁴ (Адлия вазирлиги томонидан 2001 йил 11 июлда 1048-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган); Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлардан тиббий мақсадларда фойдаланиш тартиби⁵ (Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирининг 2001 йил 19 январдаги 29-сон буйруғига 1-илова); Гиёҳванд моддалар, психотроп воситалар ва прекурсорларни сақлаш, бериш, сотиш, тақсимлаш ва ҳисобга олиш шартлари тўғрисидаги

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 14-сон, 114-модда; 2006 й., 20-21-сон, 181-модда; 46-47-сон, 458-модда.

² Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 12-сон, 96-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2003 й., 20-сон, 198-модда; 2004 й., 30-сон, 345-модда.

⁴ Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат қўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси, 2003 й., 13-сон.

⁵ Справочник «Фармацевтическая деятельность в Республике Узбекистан». — Т.: Изд-во имени Абу Али ибн Сины, 2003.

Низом¹ (Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирининг 2001 йил 28 ноябрдаги 527-сон буйруғи билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2001 йил 29 декабрда 1090-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган) ва бошқа ҳужжатлар² киради.

«Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида»ги Қонуннинг 18-моддасига мувофиқ гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларини ишлаб чиқиш фақат давлат эҳтиёжлари учун буюртмага мувофиқ мазкур фаолият тури учун лицензияси бўлган давлат илмий-тадқиқот муассасалари томонидан амалга оширилади. Тиббий мақсадларда фойдаланиладиган янги гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларни давлат рўйхатидан ўтказиш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади. Шу Қонуннинг 19-моддасига мувофиқ II рўйхатга киритилган гиёҳвандлик воситаларини Қонунда белгиланган мақсадларда **ишлаб чиқариш** ва тайёрлаш Ўзбекистон Республикасининг эҳтиёжлари доирасида давлат корхоналари ва муассасалари томонидан, муайян гиёҳвандлик воситаларини ишлаб чиқариш ва тайёрлаш учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилади. III рўйхатга киритилган психотроп моддаларни қонунда белгиланган мақсадларда ишлаб чиқариш ва тайёрлаш махсус ваколатли орган қарорига мувофиқ юридик шахслар томонидан, муайян психотроп моддаларни ишлаб чиқариш ва тайёрлаш учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилади. IV рўйхатга киритилган прекурсорларни қонунда белгиланган мақсадларда ишлаб чиқариш ва тайёрлаш Ўзбекистон Республикасининг эҳтиёжлари доирасида давлат корхоналари ва муассасалари томонидан, муайян прекурсорларни ишлаб чиқариш ва тайёрлаш учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилади³. Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни ишлаб чиқариш ва тайёрлашни амалга оширувчи юридик шахслар қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат рўйхатидан ўтказилади.

Кўрсатилган Қонуннинг 13-моддасига мувофиқ гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни **сақлаш** махсус ажратилган ва жиҳозланган жойларда, ваколатли орган томонидан белгиланган тартибда мазкур фаолият тури учун лицензияси бўлган юридик шахслар томонидан амалга оширилиши тушунилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси вазирликлари, давлат кўмиталари ва идораларининг меъёрий ҳужжатлари ахборотномаси, 2001 й., 23-24-сон.

² *Қаранг:* Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг айланиши бўйича норматив ҳужжатлар тўплами / Тузувчилари: Т.К. Азизов, А.А. Туляганов. – Т.: 2005.

³ *Қаранг:* Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг муомалада бўлиши билан боғлиқ фаолиятни лицензиялаш тўғрисидаги Низом (Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 16 июлдаги 315-сон қарорига 1-илова).

Ҳисобга олиш қоидаларини бузиш гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг муомаласи билан боғлиқ операцияларни махсус рўйхатга олиш журналларини юритиш ва сақлаш тартибининг бузилишидир. Белгиланган қоидалар гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг муомаласи билан боғлиқ фаолиятни амалга оширувчи юридик шахсларга рўйхатдан ўтказиш журналларини юритиш мажбуриятини юклайди. Журналда гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг миқдори ва ҳолати ўзгаришига сабаб бўлувчи фаолиятни амалга ошириш чоғидаги ҳар қандай операциялар кўрсатиб ўтилиши лозим.

Кўрсатилган Қонуннинг 14-моддасида гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни **бериш**, сотиш ва тақсимлаш махсус ваколатли орган белгилаган тартибда, юридик шахслар томонидан, мазкур фаолият турлари учун лицензиялари бўлган тақдирда амалга оширилиши белгиланган¹.

Қонуннинг 12-моддасига мувофиқ гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни **олиб кириш (олиб чиқиш)**га лицензия, шунингдек, олиб кириш (олиб чиқиш) ҳуқуқи тўғрисида махсус ваколатли орган томонидан бериладиган сертификат бўлган тақдирда йўл қўйилади. Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни махсус ваколатли орган рухсатисиз Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали транзит тарзида ўтказиш тақиқланади².

Шу Қонуннинг 16–17-моддаларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудида гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни **ташиш** махсус ваколатли орган белгилаган тартибда, юридик шахслар томонидан, мазкур фаолият тури учун лицензияси бўлган тақдирда амалга оширилади. Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни почта жўнатмаларида, шу жумладан, халқаро почта жўнатмаларида **жўнатиш** тақиқланади, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Белгиланган қоидаларни бузиш юқорида кўрсатилган нормалар ва қоидаларга риоя этмасликда, шунингдек, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалардан фойдаланиш ва уларни сотиш тартиби устида лозим даражада назорат қилмасликда ифодаланади.

¹ Гиёҳванд моддалар, психотроп воситалар ва прекурсорларни сақлаш, бериш, сотиш, тақсимлаш ва ҳисобга олиш қоидалари тўғрисида батафсил маълумотларни қаранг: Гиёҳванд моддалар, психотроп воситалар ва прекурсорларни сақлаш, бериш, сотиш, тақсимлаш ва ҳисобга олиш шартлари тўғрисидаги Низом (Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирининг 2001 й. 28 ноябрдаги 527-сон буйруғи билан тасдиқланган, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2001 йил 29 декабрда 1090-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган).

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 31 июлдаги «Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни Ўзбекистон Республикаси ҳудуди орқали олиб кириш, олиб чиқиш ва транзит тарзида ўтказиш тўғрисида»ги 293-сонли қарори.

Жинойт гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёки жўнатишнинг белгиланган қоидалари бузилган пайтдан эътиборан, ижтимоий хавфли оқибатлар юз бергани ёки юз бериш реал хавфи яратилган (масалан, бу моддалар қонунга ҳилоф муомалага киритилган)лигидан қатъи назар, **туғалланган** деб эътироф этилади.

Субъектив томондан бу жинойт **қасдан** ёки **эҳтиётсизлик** орқасида содир этилиши мумкин. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёки жўнатишнинг белгиланган қоидаларини бузган шахс фақат мавжуд қоидалар билан таниш бўлган тақдирдагина жавобгарликка тортилади.

Ўзига топширилган иш юзасидан гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ишлаб чиқариш, сақлаш, ҳисобга олиш, бериш, ташиш ёки жўнатишнинг белгиланган қоидаларига риоя этишга мажбур бўлган, 16 ёшга тўлган мансабдор ва ўзга шахслар кўриб чиқиладиган жинойтнинг **субъекти** бўлади.

6-§. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар (ЖК 276-моддаси)

Жинойтнинг **асосий бевосита объекти** гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг муомаласи билан боғлиқ ижтимоий муносабатлардир. Қилмишнинг **қўшимча объекти** аҳоли соғлиғининг хавфсизлигидир.

Жинойтнинг **предмети** гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалардир.

(Мазкур тушунчалар мазмуни ҳақида батафсилроқ ЖК 270-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 276-моддасида назарда тутилган жинойтнинг **объектив томонини** гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай, қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, эгаллаш, ташиш ёки жўнатиш ташкил этади.

(Бу қилмишлар тушунчасининг мазмуни ЖК 273-моддасида назарда тутилган жинойт таркибининг таҳлилида ёритилган.)

Субъектив томондан мазкур жинойт **тўғри қасд** билан содир этилади. Шахс гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга ҳилоф равишда тайёрлаётганлиги, сақлаётганлиги, эгаллаётганлиги, ташиётганлиги ёки жўнатаётганлигини англайди ва шундай қилишни истайди.

Шахс гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларнинг муомаласи билан боғлиқ муайян операцияларни ўтказаетганида уларни

ўтказиш мақсадини кўзламаганлиги қилмишни мазкур модда билан квалификация қилиниши учун асос ҳисобланади. Одатда, гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни шахсий истеъмол учун қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, эгаллаш, ташиш ёки жўнатиш ушбу моддада назарда тутилган жиноят таркибини ташкил этади.

16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 276-моддаси 2-қисмида:

а) кўп миқдорда;

б) илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс томонидан содир этилган гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай, қонунга хилоф равишда тайёрлаш, сақлаш, эгаллаш, ташиш ёки жўнатиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

(«Кўп миқдор» (ЖК 276-моддаси 2-қисми «а» банди) ва «илгари гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятни содир этган шахс (ЖК 276-моддаси 2-қисми «б» банди) тушунчаларининг мазмуни юқорида ЖК 270-моддаси ва 271-моддасида назарда тутилган жиноят таркибларининг таҳлилида ёритилган.)

ЖК 276-моддаси 3-қисмида «Ушбу модданинг биринчи қисмида назарда тутилган қилмишларни содир этган шахс ўз ихтиёри билан айбини бўйнига олиш тўғрисида ҳокимият органларига арз қилса ва гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни топширса, жазодан озод қилинади», деган рағбатлантирувчи норма ўз аксини топган.

(«Ихтиёрий топшириш» тушунчасининг мазмуни ҳақида ЖК 273-моддаси таҳлилига қаранг.)

«Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишдан иборат жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Тақиқланган экинларни етиштириш қандай ҳаракатлардан иборат? Бундай экинларга нималар киради? ЖК 270-моддаси (Тақиқланган экинларни етиштириш)да назарда тутилган ўртача катталиқдаги ва катта экин майдони деганда нима тушунилади?

2. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда эгаллаш қандай усуллар орқали амалга оширилади? Мазкур жиноят қачон тугалланган ҳисобланади?

3. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар сирасига нималар киради? Прекурсорлар нима?

4. Шахнинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддалар сирасига нималар киради?

5. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш деганда нима тушунилади? Бу тушунча қайси жиноий қилмишларни ўз ичига олади?

6. ЖК 273-моддаси (Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб қонунга хилоф равишда тайёрлаш, олиш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар қилиш, шунингдек, уларни қонунга хилоф равишда ўтказиш) бўйича шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун қандай зарурий шарт мавжуд бўлиши керак?

7. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш нима?

8. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилиш ёки тарқатиш учун бангхоналар ташкил қилиш ёки сақлаш нимадан иборат?

9. Гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёки шахнинг ақл-идрокига таъсир этувчи бошқа моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш деганда нима тушунилади? Унинг қандай турлари, содир этиш усуллари бор?

10. ЖК 274-моддаси (Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш) учун жиноий жавобгарликка тортишнинг қандай зарурий шартлари бор?

11. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш нималарда ифодаланadi?

12. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш мақсадини кўзламай қонунга хилоф равишда тайёрлаш, эгаллаш, сақлаш ва бошқа ҳаракатлар нималардан иборат?

Кўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Ахмедов Г., Кадыров М. Наркомания. Преступность. Ответственность. – Т.: 1989.

Гасанов Э.Г. Наркотизм: тенденции и меры преодоления. – М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1997.

Икрамова М.Г. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. – Т.: «Фан», 1982.

Икрамова М.Г. Ответственность за организацию и содержание притонов для потребления наркотиков. – Т.: 1994.

Кадыров М.М. Уголовно-правовая борьба с незаконным возделыванием наркотикосодержащих культур. – Т.: 1991.

Кадыров М.М. Проблемы уголовно-правовой борьбы с незаконным оборотом наркотических средств. — Т.: «Ўзбекистон», 1993.

Калачев Б.Ф., Моднов И.С. Незаконное распространение наркотиков как многофакторная угроза национальной безопасности России. — М.: 1998. — 52 Б.

Каракетов Ю.М. О пьянстве, алкоголизме, токсикомании, наркомании, преступности и законе. — Нукус.: «Билим», 1997. — 192 Б.

Курманов К.Ш. Наркомания: уголовно-правовые и криминологические проблемы. — Фрунзе: 1989.

Майоров А.А., Малинин В.Б. Наркотики: преступность и преступления. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002.

Мирошниченко Я.А., Музыка А.А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — Киев: 1988.

Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ. Учебное пособие / Под ред. А.Н. Сергеева. — М.: Центр юридической литературы «Щит», 2001. — 580 Б.

Прохорова М.Л. Наркотизм: уголовно-правовое и криминологическое исследование. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. — 287 Б.

Романова Л.И. Наркомания и наркотизм. — СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. — 481 Б.

Ўзбекистон Республикасида гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларнинг айлланиши бўйича норматив ҳужжатлар тўплами / Тузувчилари: Т.К. Азизов, А.А. Туляганов. — Т.: 2005.

Ткачевский Ю.М. Правовые аспекты борьбы с наркоманией и алкоголизмом. — М.: 1990.

Хоменкер М.Л. Борьба с преступлениями, связанными с наркотическими веществами. — Т.: 1976.

Илмий мақолалар

Абдумажидов А., Абдурасулова К.Р. Правовой анализ организованной преступности и наркомании. // Ж. Научные Труды Академии финансовой полиции. Вып. 2. Алматы.: Жеты жаргы. 2001. 144–147-б.

Абдухаликов М.А. Проблемы распространения наркомании и международно-правовой аспект // Гиёҳвандликка қарши кураш: назария ва амалиёт (ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатлар). Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. — Т.: СилМЭГ, 2002. — 48–54-б.

Ахроров Б.Ж., Бакунов П.Б. Гиёҳвандлик ёки психотроп моддалар ишлаб чиқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш жиноятларининг субъектлари ва уларни квалификация қилиш муаммолари // Гиёҳвандликка қарши кураш: назария ва амалиёт (ижтимоий-

ҳуқуқий жиҳатлар). Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т.: СилМЭГ, 2002. – 72–74-б.

Икрамова М.Г. Судебная практика по борьбе с наркоманией // Сборник научных трудов ТашГУ, – Т.: ТашГУ, 1980, № 636.

Калачев Б.Ф., Сухачевская М.В., Целинский Б.П. Подпольное производство наркотиков. Теоретические и правовые основы борьбы с незаконным оборотом наркотиков // Сборник научных трудов. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1998. – 86–94-б.

Раҳмонқулов А.Х., Қодиров М.М., Айдаров Т.Т. Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан муомала қилганлик учун жавобгарликнинг айрим муаммолари // Ҳуқуқ–Право–Law. 1999. № 2. – 89–93-б.

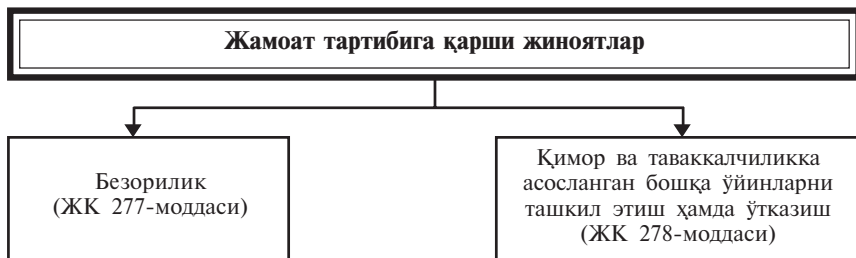
Сбирунов П.Н. Состояние теоретической разработки проблем борьбы с незаконным оборотом наркотиков и их злоупотреблением. Теоретические и правовые основы борьбы с незаконным оборотом наркотиков. // Сборник научных трудов. – М.: 1998. – 14–31-б.

Тоҳиров Ф. Гиёҳвандлик – хавfli иллат // Инсон ва қонун. 2002. 5-сон. – 28–30-б.

Утениязов М.К. Некоторые вопросы профилактики наркомании несовершеннолетних // Ж. Миллий истиқлол ғояси ва мафқураси фалсафий ва ҳуқуқий жиҳатлар. – Т.: ЎзР ФА. Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2001. – 56–58-б.

IV БОБ. ЖАМОАТ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

5-схема

1-§. Безорилик (ЖК 277-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** жамоат тартибини таъминловчи муносабатлардир. **Қўшимча бевосита объекти** шахснинг соғлиғи, жисмоний дахлсизлиги, шаъни, қадр-қимматини, шунингдек, ўзганинг мулки хавфсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар ҳисобланади.

NOTA BENE!

Жамоат тартиби — хавфсизлик ва фуқароларнинг тинчлигини, ўзгалар мулкини сақлашни, жамоат ва давлат ташкилотлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг бир меъёрда ишлаб туришини таъминлашга йўналтирилган одамлар ўртасидаги ахлоқ ва ҳуқуқ нормаларига асосланган муносабатлар тартибидир.

Объектив томондан безорилик жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасдан менсимаслик, уриш-дўппослаш, баданга энгил шикаст етказиш ёки ўзганинг мулкига шикаст етказиш ёхуд нобуд қилиш натижасида анча миқдорда зарар етказишда ифодаланади.

«Жамиятда юриш-туриш қоидаларини менсимаслик деганда, қонунларга, ахлоқ-одоб нормаларига, жамиятда мавжуд бўлган урф-одат ва анъаналарга ҳурматсизлик тушунилади»¹.

Жамиятда юриш-туриш қоидаларини менсимаслик мўлжалланмаган жойларда алкогольли ичимликларни ичиш, фуқароларга ҳақоратомуз муомала ва шилқимлик қилиш, уят сўзлар билан сўқиниш, жамоат жойларида очиқчасига ҳожат чиқариш, яланғоч ҳолда бўлиш,

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безорилikka онд ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида»ги 9-сонли қарори // Тўплам, 2-жилд. — 110-б.

хайвонлар билан шафқатсиз муносабатда бўлиш, ўсимликларга зарар етказиш ва ҳ.к.ларда ифодаланади.

«Қонун мазмунига кўра, айбдор ўзининг ҳаракатлари билан жамоат тартибини бузаётганлигини англаши лозим. Бунда мазкур хатти-ҳаракатлар билан жамоат тартибини бузиш ўртасида сабабий боғланиш бўлиши шарт. Сабабий боғланиш аниқланмаган ҳолда қилмиш шахсга ёки мулкка қарши қаратилган жиноят деб баҳола-ниши лозим»¹.

Жамиятдаги юриш-туриш қоидаларининг бузилиш факти ўз-ўзи-дан жиноят қонунига мувофиқ жазога лойиқ бўлган безорилик тар-кибини ташкил этмайди, балки маъмурий ҳуқуқбузарликни ташкил этади.

Судлар безорилик жинояти билан маъмурий ҳуқуқбузарлик ҳи-собланмиш майда безориликни бир-биридан фарқлашлари зарур. Майда безорилик тушунчаси Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси 183-моддасида берилган бўлиб, унинг мазмунига кўра, ушбу ҳуқуқбузарлик жамоат жойларида уятли сўзлар айтиш ёки шундай сўзлар билан сўкиниш, беҳаё қилиқлар кўрсатиш ёхуд одамларга нисбатан ҳақоратомуз шилқимлик қилиш ҳамда жамоат тартиби ва фуқаролар осойишталигини бузиш каби жамиятда юриш-туриш қоидаларини очиқдан-очиқ менсимаслик ҳаракатларида ифодаланади. Бунда **ЖК 277-моддаси 1-қисмида** на-зарда тутилган жиноий оқибатлар рўй бермаган бўлиши керак. Гуруҳ томонидан содир этилган майда безориликни, башарти, уларнинг ҳаракатида **ЖК 277-моддаси 1-қисми** аломатлари бўлмаса, **ЖК 277-моддаси 2-қисми «б» банди** билан квалификация қилиш мумкин эмас.

Шунингдек, хавфли рецидивист томонидан содир этилган майда безорилик ҳам ўз-ўзидан жиноий жавобгарликни келтириб чиқар-майди.

Агарда майда безорилик ҳаракатлари давом эттирилиб, айбдор-нинг кейинги ҳаракатлари шахсни уриш-дўппослаш, унга енгил тан жароҳати етказиш ёки мулкка анча миқдорда шикаст етказиш ёхуд нобуд қилиш билан содир этилган бўлса, шахс маъмурий жавобгар-ликка тортилмасдан, фақат **ЖК 277-моддаси** бўйича жиноий жавоб-гарликка тортилади².

Жамиятда юриш-туриш қоидаларини бузиш билан уриш-дўппос-лаш ёки баданга енгил шикаст етказиш ёхуд ўзганинг мулкани нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш ўртасида сабабий боғлиқликнинг

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июн-даги «Безориликка оид ишлар бўйича... // Тўплам, 2-жилд. – 110-б.

² Ўша жойда. – 111-б.

мавжудлиги безорилик объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Кўриб чиқиладиган модда маъносида **уриш-дўппослаш** деганда, айбдор томонидан жамиятда юриш-туриш қоидаларини қасддан бузиб, шахснинг баданига шикаст етказмаган ҳолда бир неча зарба бериш тушунилади¹.

Безориликни содир этиш чоғида баданга енгил шикаст етказиш соғлиқнинг бузилишига олиб келиши ҳам, олиб келмаслиги ҳам мумкин.

(«Мулкни нобуд қилиш», «мулкка шикаст етказиш» тушунчаларининг мазмуни ҳақида ЖК 244-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 277-моддаси 1-қисмида назарда тутилган ва уриш-дўппослаш, баданга енгил шикаст етказиш билан боғлиқ бўлган безорилик уриш-дўппослаш ёки баданга енгил шикаст етказиш амалга оширилган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Ўзганинг мулкига шикаст етказиш ёки нобуд қилиш билан боғлиқ бўлган жамиятда юриш-туриш қоидаларини менсимаслик анча миқдорда зарар етказиш тарзидаги оқибатлар юз берган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан безорилик **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор жамоат тартибини бузаётгани, дўппослаётгани, баданга шикаст етказётгани ёки ўзганинг мулкни нобуд қилаётгани ёки унга шикаст етказётганини англайди ва бу ҳаракатларни амалга оширишни истайди.

Мазкур жиноятнинг **мотиви** безорилик, яъни жамиятга очиқдан-очиқ ҳурматсизлик мотиви бўлиб, у ўзини атрофдагиларга ғайриқонуний қарши қўйишда, ўзининг алоҳида шахсиятини намоён қилишда, дағал кучни намоёиш этишда акс этади. Бунда жиноий ҳаракат қандай предметга қаратилганлиги ва у қайси ижтимоий муносабатлар тизимида амалга ошириладиганлиги аҳамиятга эга эмас.

Жамиятга очиқдан-очиқ ҳурматсизлик деганда, умум эътироф этилган, ахлоқ, ҳукмрон одатлар, анъаналар билан мустақамланган хулқ-атвор қоидалари ва меъёрларини намоёишкорона менсимасликни тушуниш лозим.

Безорилик нияти жиноий қилмишнинг ўзи, жамоат тартибини бузиш субъектга лаззат бахш этишини англатади.

Безориликнинг **мақсади** — зўрлик ишлатиш йўли билан жабрланувчини эсанкиратиб қўйиш, унинг иродасини синдириш, уни ўз хуқмига бўйсундириш.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс **ЖК 277-моддаси 1-қисмида** назарда тутилган безориликнинг **субъекти** ҳисоб-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича ... // Тўплам, 2-жилд. — 111-б.

ланади, кўриб чиқиладиган модданинг **2-** ва **3-қисмлари** бўйича эса 14 ёшга тўлган шахслар ҳам шундай субъект сифатида эътироф этилиши мумкин.

ЖК 277-моддаси 2-қисмида:

- а) баданга ўртача оғир шикаст етказиб;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан;
- в) совуқ қурол ёки кишининг соғлиғи учун амалда шикаст етказиши мумкин бўлган нарсаларни (қурол сифатида) намоиш қилиб, уларни кўллаш билан қўрқитиб ёхуд кўллаб;
- г) ўз мазмунига кўра умум эътироф этилган ахлоқ қоидаларини намоишкорона менсимасликда ифодаланувчи ўтакетган беҳаёлик билан;
- д) ёш бола, қария, ногирон ёки ожиз аҳволдаги шахсларни хўрлаб;
- е) кўп миқдорда зарар етказиб, бировнинг мулкани нобуд қилиб ёки унга шикаст етказиб содир этилган безорилик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этиладиган безорилик бир гуруҳ шахсларнинг кўриб чиқиладиган жиноят объектив томонини бевосита бажаришида ифодаланади, лекин иштирокчилар олдиндан тил бириктирмаган ҳолда ҳаракат қиладилар. Бундай ҳолларда иштирокчилар безорилик содир этаётган бажарувчига қўшиладилар.

Агар безорилик содир этиш чоғида совуқ қурол ёки шахснинг соғлиғига шикаст етказиши мумкин бўлган бошқа нарсалар намоиш қилинган (кўрсатилган), уларни ишлатиш билан қўрқитилган ёки улар ишлатилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари **ЖК 277-моддаси 2-қисми «в» банди** бўйича квалификация қилиниши лозим.

Совуқ қурол ёки шахснинг соғлиғига шикаст етказиши мумкин бўлган бошқа нарсаларни кўллаш деганда, айбдорнинг улар воситасида безорилик ҳаракатлари давомида жабрланувчига тан жароҳати етказган ёки етказишга ҳаракат қилганлиги тушунилиши лозим.

Совуқ қурол деганда, ўз моҳиятига кўра инсоннинг ҳаёти ва соғлиғига қарши ишлатиш учун мўлжалланган, суд-криминалистик экспертизаси хулосасига мувофиқ совуқ қурол деб топилган нарсалар тушунилади.

(«Совуқ қурол» тушунчасининг мазмуни ҳақида батафсилроқ ЖК 242-моддаси таҳлилига қаранг.)

«Шахснинг соғлиғига амалда шикаст етказиши мумкин бўлган бошқа нарсалар туркумига айбдор томонидан ўша мақсадларда безорилик ҳаракатлари давомида фойдаланилган ҳар қандай нарсалар кирази»¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича ... // Тўпلام, 2-жилд. — 111-б.

Совуқ қурол ёки ишлатилиши соғлиққа амалда шикаст етказиши мумкин бўлган нарсани **намойиш қилиш** деганда, безорининг ўз ихтиёрида мавжуд бўлган нарсаларни уларни ишлатиш билан қўрқитмасдан кўрсатишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларини тушуниш лозим.

Совуқ қурол ёки ишлатилиши соғлиққа амалда шикаст етказиши мумкин бўлган нарсаларни **қўллаш ёхуд қўллаш билан қўрқитиш** деганда, айбдорнинг шахсга шикаст етказиши ёки шикаст етказишга ҳаракат қилишидан иборат бўлган ҳаракатларни, шунингдек, мазкур нарсаларнинг ишлатилиши шахс соғлиғи ёки ҳаётига амалда таҳдид уйғотувчи ҳаракатларни тушунмоқ даркор.

NOTA BENE!

Ўтакетган беҳаёлик — жамиятда қабул қилинган ахлоқ қоидаларини, умум эътироф этилган ҳурмат, одоб қоидаларини менсимаслик, жамоат жойларида шахвоний табиатга эга бўлган ҳаракатларни намойишкорона бажариш, жамоат жойида қип-яланғоч ҳолда пайдо бўлиш, қариялар, ногиронлар, ожиз одамлар, аёлларни, тарихий обидаларни таҳқирлаш ва ҳ.к.

Безорилик ҳаракатларини **ЖК 277-моддаси 2-қисми «г» банди** билан квалификация қилишда суд айбдорнинг айнан қайси ҳаракатлари ўтакетган беҳаёлик деб баҳоланаётганлигини ҳукмда кўрсатиши шарт.

«Безорилик ҳаракатларини ўтакетган беҳаёлик билан содир этилган деб топиш масаласини ҳал этиш чоғида суд ишнинг муайян ҳолатлари мажмуидан келиб чиқиши ҳамда содир этилган жиноятнинг хусусияти, вақти, жойи ва шарт-шароитларини инобатга олиши лозим»¹.

NOTA BENE!

Хўрлаш — бу жабрланувчининг шаъни ва қадр-қимматини таҳқирлашга, унга маънавий, жисмоний азоб беришга қаратилган ҳар қандай ҳаракатлар.

Қонун мазмунига кўра, **ёш бола** деганда 14 ёшга тўлмаган шахс, **қария** деганда 55 ёшдан ошган аёл ва 60 ёшдан ошган эркак, ногирон деганда эса, белгиланган тартибда I, II, III гуруҳ ногирони ёки болаликдан ногирон сифатида тан олинган шахс тушунилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича ... // Тўплам, 2-жилд. — 111-б.

Ожиз аҳвол жабрланувчининг жисмоний ёки руҳий носоғломлиги туфайли жиноятчига қаршилиқ кўрсата олмаслигида, ўз ҳуқуқлари, манфаатлари, шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қила олмаслигида, шунингдек, кутилаётган хавфдан сақлана олмаслигида намоён бўлади.

Жиноий ҳаракатни **ЖК 277-моддаси 2-қисми «д» банди** билан квалификация қилиш учун айбдор шахс жабрланувчининг ёш болалиги, қариялиги, ногиронлиги ёки ожиз аҳволда эканлигини англаб етган бўлиши талаб этилади¹.

Кўп миқдорда зарар етказиш, бировнинг мулкани нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш билан боғлиқ ҳолда содир этилган безорилик **ЖК 277-моддаси 2-қисми «е» банди** билан қамраб олинади ва шунинг учун ҳам ушбу ҳолатни ЖК 173-моддаси билан қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди. Худди шунингдек, безорилик оқибатида ўзганинг мулкига шикаст етказиш ёки нобуд қилиш анча миқдорда зарар етказиш билан боғлиқ ҳолда содир этилган бўлса, қилмишни **ЖК 277-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилишининг ўзи кифоядир.

ЖК 277-моддаси 3-қисмида:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) ўқотар қуролни намоёиш қилиб, уни қўллаш билан кўрқитиб ёки қўллаб;
- в) оммавий тадбирлар ўтказилаётган вақтда;
- г) жамоат тартибини сақлаш вазифасини бажариб турган ҳокимият вакили ёки жамоатчилик вакилига ёхуд безорилик ҳаракатларининг олдини олиш чорасини кўрган бошқа фуқароларга қаршилиқ кўрсатиб содир этилган безорилик учун жиноий жавобгарлик назарда тутилган.

(Такроран ёки хавфли рецидивист томонидан жиноят содир этилиши ҳақида ЖК 247- ва 248-моддаси таҳлилига қаранг.)

Айбдорнинг ҳаракатини **ЖК 277-моддаси 3-қисми «б» банди** билан квалификация қилиш учун унинг безорилик ҳаракатлари давомида ўқотар қуролни намоёиш қилганлиги фактининг ўзи етарлидир. Иш бўйича айбдор томонидан ўқотар қуролни қўллашга таҳдид қилинганлиги ёки қўлланилганлиги ҳолатлари жазо тайинлашда эътиборга олинishi лозим.

(«Ўқотар қурол» тушунчасининг мазмуни ҳақида ЖК 247-моддаси таҳлилига қаранг.)

Бунда судлар шуни эътиборга олишлари лозимки, айбдорнинг ҳаракатини **ЖК 277-моддаси 3-қисми «б» банди** билан квалификация

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича ... // Тўплам, 2-жилд. — 112-б.

қилиш учун қурол жиноят содир этиш пайтида отишга яроқли деб топилган бўлиши шарт. Башарти, яроқсиз бўлса, безорилик **ЖК 277-моддаси 2-қисми «в» банди** билан квалификация қилиниши лозим.

Агар безорилик жиноятини содир этишда ишлатилган ёки намоёйиш этилган ўқотар қурол тегишли рухсатномасиз айбдорнинг эгалигида бўлган бўлса, қилмиш **ЖК 248-моддаси** билан ҳам қўшимча квалификация қилинади.

Оммавий тадбирлар пайтидаги безорилик оммавий тартибсизликларни келтириб чиқариш таҳдиди билан хавфлидир.

«**Оммавий тадбирлар** деганда, белгиланган тартибда давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, жамоат бирлашмалари, шунингдек, ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан ташкил этилган расмий тадбир (байрам сайллари, намоёйишлар, митинглар, мажлислар, сайловлар, халқ ҳашарлари ва ҳ.к.)лар тушунилади»¹.

NOTA BENE!

Ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш — итариш, кийимни йиртиш, уриш-дўппослаш, баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказиш, транспорт воситаларидан итариб тушириб юбориш, безорилик ҳаракатларини тўхтатиш талабига жавобан уриб-дўппослаш билан қўрқитиш ва ҳ.к.ларда акс этувчи фаол ҳаракатлар.

Безорилик ҳаракатлари давомида айбдор жамоат тартибини сақлаш вазифасини бажариб турган ҳокимият ёки жамоатчилик вакилига ёхуд безорилик ҳаракатларининг олдини олиш (тўхтатиш) чорасини кўрган бошқа фуқароларга фаол қаршилик кўрсатса, шу жумладан уларга нисбатан ўртача оғир шикаст етказиш даражасида зўрлик ишлатса, бундай қилмиш **ЖК 277-моддаси 3-қисми «г» банди** билан тўлиқ қамраб олинади ва **ЖК бошқа моддалари** билан қўшимча квалификация қилишни талаб этмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми бу хусусда шундай тушунтириш беради: «Агар безорилик ҳаракатларини тўхтатиш чорасини кўраётган шахсга қаршилик кўрсатиш пайтида ишлатилган зўрлик натижасида айбдор томонидан яна бошқа оғир жиноят содир этилган бўлса, бу ҳол безорилик жиноятни таркиби билан қамраб олинмайди.

Безорилик ҳаракатлари тугагандан кейин, шу жумладан айбдор ушлангандан сўнг кўрсатилган қаршилик безорилик жиноятининг

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича ... // Тўплам, 2-жилд. — 113-б.

аломатларига хос ҳолат деб ҳисобланмаслиги ва бундай ҳолда қилмиш жиноятлар мажмуи билан квалификация қилиниши лозим.

Маъмурий жавобгарликка сабаб бўладиган майда безорилик давомида жамоат тартибини сақлаш вазифасини бажариб турган ҳокимият ёки жамоатчилик вакилига ёхуд бундай ҳаракатларни тўхтатиш чорасини кўрган фуқарога нисбатан қаршилик кўрсатилса, бундай қилмиш ЖК 277-моддаси 3-қисми «г» банди билан квалификация қилиниши мумкин эмас. Бу ҳолда айбдорнинг ҳаракатлари, кўрсатилган қаршиликнинг хусусиятига қараб, ЖК Махсус қисмининг тегишли моддалари билан квалификация қилинади»¹.

Агар жамоат тартибини сақлаш вазифасини бажариб турган ҳокимият вакили ёки жамоатчилик вакилига ёхуд безорилик ҳаракатларининг олдини олиш чорасини кўрган бошқа фуқароларга қаршилик кўрсатиш билан боғлиқ безориликни амалга ошириш жараёнида баданга оғир шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 104-моддаси билан квалификация қилиниши лозим.

«Тергов органлари шахсни айбланувчи тариқасида жиноят ишида иштирок этишга жалб қилиш тўғрисидаги қарориди, айблов хулосасида, суд эса ҳукмда қайси аломатларга кўра айбдорнинг қилмиши Жиноят кодекси 277-моддасининг тегишли қисми ва бандлари билан квалификация қилинганлигини аниқ кўрсатиши шарт.

Агар суд, айбланувчи зиммасига илгари қўйилган айблов билан боғлиқ бошқа айбловни қўйиш учун ёхуд айбловни оғирроқ айблов билан ёки ҳақиқий ҳолатга кўра айблов хулосасида назарда тутилганидан жиддий фарқ қиладиган айблов билан алмаштириш учун асослар мавжуд деган фикрга келса, жиноят ишини қўшимча тергов юритиш учун қайтаради»².

Бу ўринда шуни назарда тутиш керакки, суд айбдорнинг ҳаракатини мазкур модданинг муайян қисмидаги бир банддан ўша қисмидаги бошқа бандга қайта квалификация қилишга ҳақли эмас.

Агар ЖК Махсус қисмининг муайян моддаларида (ЖК 277-моддасидан бошқа) безорилик ўша жиноятни квалификация қилувчи алоҳида белги сифатида назарда тутилган бўлса, бу ҳолат қилмишни **ЖК 277-моддаси** билан қўшимча квалификация қилишни истисно этади (масалан, ЖК 104-моддаси 2-қисми «е» банди, 97-моддаси 2-қисми «л» банди).

«Судлар айбдор қасдининг моҳияти ва у нимага қаратилганлигидан, содир этилган ҳаракатнинг мотиви, мақсади ва муайян ҳолатларидан келиб чиққан ҳолда безориликни бошқа жиноятлардан фарқ-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича ... // Тўплам, 2-жилд. – 113-б.

² Ўша жойда.

лай олишлари керак. Жумладан, оилада, уйда қариндош-уруғ, таниш-билишларга нисбатан содир этилган ҳақоратлаш, уриш-дўппослаш, баданга енгил шикаст етказиш каби ҳаракатлар, агар улар шахсий келишмовчилик натижасида келиб чиққан бўлса ёхуд жабрланувчининг ножиоз хатти-ҳаракатлари оқибатида содир этилган бўлса, шахсга қарши жиноят деб баҳоланиши ва ЖК Махсус қисми тегишли моддалари билан квалификация қилиниши лозим. Башарти, шахс ўз хатти-ҳаракатлари билан айна вақтда жамоат тартибини бузаётганлигини ва жамиятга нисбатан очиқдан-очиқ ҳурматсизлик қилаётганлигини ҳам яққол англаган бўлса, қилмиш безорилик сифатида квалификация қилинади ва шахсга қарши жиноятларни назарда тутувчи моддалар билан қўшимча квалификация қилишни талаб этмайди.

...Безорилик жинояти аксарият ҳолларда мастлик ҳолатида ёки гиёҳвандлик воситалари, психотроп ёхуд кишининг ақл-идрокига таъсир қилувчи бошқа моддалар таъсири остида содир қилинишини инобатга олган ҳолда, судлар, алкоголизмга, гиёҳвандликка ёки захарвандликка йўлиққан шахсларга нисбатан, бу ҳақда ишда тегишли тиббий хулоса мавжуд бўлганда, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларни қўллаш масаласини ҳукмда муҳокама қилишлари лозим»¹.

2-§. Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш (ЖК 278-моддаси)

«Кўрилган чора-тадбирларга қарамасдан, миллий урф-одатлари-миз ва аҳолининг менталитетига ёт бўлган қимор ўйинларини ғайриқонуний равишда ташкил этиш ҳолатларининг учраши давом этмоқда. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан ўсмирлар ва ёшларни жалб этувчи яширин қиморхоналарни ташкил этиш фактлари аниқланмоқда»².

Бу жиноятнинг **ижтимоий хавфлилиги** шундан иборатки, қимор ўйинларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш билан боғлиқ бўлган қонунга хилоф фаолият нақд пулларнинг банкдан ташқари муомаласи кўпайишига, солиқлар ва бошқа тўловларни тўлашдан бўйин товлашига шароит яратади ва шу тариқа мамлакатнинг иқтисодий асосларига путур етказиши. Бундан ташқари, қимор ўйинларига жалб этиш фуқаролар, айниқса ёшларнинг онгига салбий таъсир кўрсатади,

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги «Безориликка оид ишлар бўйича ... // Тўплам, 2-жилд. – 114-б.

² Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 28 мартдаги «Қимор ўйинларини ташкил этиш ва ўтказиш билан боғлиқ ноқонуний фаолиятнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-608-сон қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 13-сон, 116-модда.

шунингдек, жамоат тартибининг бузилишига, спиртли ичимликлар меъёридан ортиқ истеъмол қилинишига ва ижтимоий хавfli қилмишлар (одатда, шахсга қарши жиноятлар ва турли ўғирликлар), шунингдек, суицид (ўзини ўзи ўлдириш)га замин яратади.

ЖК 278-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **асосий бевосита объекти** жамоат тартиби, яъни муҳим ижтимоий муносабатларнинг нормал ишлаб туришини, аниқроқ айтганда, одамларнинг нормал ишлаши, ўқиши, дам олишини таъминловчи, шунингдек, қимор ўйинларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш, қимор бизнеси ривожланиши салбий оқибатларининг олдини олиш борасидаги фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир. **Қўшимча объект** Ўзбекистон Республикасининг иқтисодиёт асослари, шунингдек, жамиятнинг ахлоқий негизларидир.

ЖК 278-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни қонунга хилоф равишда ташкил этиш ёки ўтказиш, шу жумладан ана шундай ўйинлар учун қиморхоналар ташкил этиш ёки уларни сақлашда ифодаланади.

ЖК VIII бўлимида баён этилган қонун чиқарувчининг тушунтиришларига биноан, **қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйин** — бу «ўйин ташкилотчиси (ўйин муассасаси) томонидан бир ёки ундан ортиқ иштирокчилар билан тасодифга (воқеага) ва (ёки) ўйин иштирокчисининг қобилияти, эпчилиги ва бошқа сифатларига боғлиқ бўлган ютуқ тўғрисида тузилган, таваккалчиликка асосланган битимга мувофиқ ўйин ташкилотчилари ва иштирокчиларининг хатти-ҳаракатлари мажмуини назарда тутувчи ўйин, шу жумладан тотализаторлар, казино, шунингдек ўйин автоматларидан фойдаланиладиган ўйин»дир.

Бундай ўйинларни **ташкил этиш** бир ёки бир неча шахсларнинг уларни ўтказиш учун зарур бўлган шароитларни яратишга қаратилган изчил ҳаракатлари (бўлғуси қиморхона ходимларини танлаш, унинг ташкилий тузилмасини ишлаб чиқиш, қиморхонани белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказиш нияти мавжуд бўлган ҳолда устав ҳужжатларини тайёрлаш, молиявий масалаларни ҳал қилиш, қиморхонани ўйинлар ўтказиш учун махсус жиҳозлар билан таъминлаш, ходимларни ўқитиш ва ҳ.к.) мажмуидир.

Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни **ўтказиш** яширин ўйинхона ёки қиморхонадан бевосита уларнинг вазифасига кўра фойдаланиш ёки ўйновчиларнинг эҳтиёжларини ўзга шароитда (масалан, Интернетда, телекоммуникация тармоқларида) қондиришдан иборат. Қимор ўйинларини ўтказиш чипталарни тарқатиш, тикилган пулларни қабул қилиш, ютуқлар ўтказиш, ютуқ фондини шакллантириш ва тақсимлаш, ютуқни тўлаш каби тадбирлар мажмуини ўз ичига олиши мумкин.

Қилмиш **ЖК 278-моддаси 1-қисми** билан квалификация қилиниши учун қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки уларни ўтказиш **қонунга хилоф** бўлиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 28 мартдаги «Қимор ўйинларини ташкил этиш ва ўтказиш билан боғлиқ ғайриқонуний фаолиятнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорига мувофиқ, шунингдек, қимор ўйинларини ташкил этиш ва ўтказиш фаолиятини давлат томонидан тартибга солишни такомиллаштириш, ғайриқонуний қимор ўйинларини ташкил этишга ҳамда уларга ўсмирлар ва ёшларни жалб этишга қўмаклашувчи шартшароитларга барҳам бериш, қимор бизнесининг ривожланиши салбий оқибатларининг олдини олиш, ғайриқонуний қимор ўйинлари ташкилотчилари ва қатнашчиларининг жавобгарлигини кучайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Қимор ўйинларини ташкил этиш ва ўтказишни янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори қабул қилинди ва унга кўра 2007 йил 1 сентябрдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қимор ўйинларини ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни (шу жумладан тотализаторлар) ташкил этиш ва ўтказиш (тиражли, бир лаҳзали ва рақамли лотереялардан ташқари) тақиқланди¹.

Яъни кўриб чиқиладиган турдаги ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказишнинг ўзи қонунга хилофдир, лотереялар бундан мустасно. Лотереяларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш улар лицензиялаш тартибини бузиш билан боғлиқ бўлган ҳоллардагина ғайриқонуний бўлади. Қонун ҳужжатларига биноан рухсат олиш тартибига риоя қилиниши лозим бўлиб, бунда биринчи навбатда лотереялар ташкил этишга лицензия олиш талаб қилинади². Иккинчидан, ўйинлар ўтказишнинг лицензияловчи орган томонидан тасдиқланган шартларига риоя қилиниши лозим³.

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 16 августдаги «Қимор ўйинларини ташкил этиш ва ўтказишни янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 176-сон қарори, 1-банд // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 33-34-сон, 344-модда.

² *Қаранг:* Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг Рўйхати (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2001 йил 12 майдаги «Амалга оширилиши учун лицензиялар талаб қилинадиган фаолият турларининг рўйхати тўғрисида»ги 222-II-сон қарорига 1-илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 2-сон, 14-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 1-сон, 8-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 110-модда; 2007 й., 29-30-сон, 295-модда, 37-38-сон, 377-модда; 2009 й., 37-сон, 403-модда.

³ *Қаранг:* Лотереялар ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисида Низом (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 й. 15 ноябрдаги «Пулбуюм лотереялари ўтказишни ташкил этишни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 396-сон қарорига илова) // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2002 й., 21-сон, 173-модда; 2006 й., 8-сон, 52-модда; 42-сон, 418-модда, 51-52-сон, 507-модда; 2009 й., 25-сон, 288-модда.

NOTA BENE!

Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар учун қиморхона пул ёки бошқа ҳар қандай бойликлар ёхуд мулкӣ ва бошқа неъматлар тикиб ўйналадиган ҳар қандай ўйинларни ўтказиш учун мослаштирилган ҳар қандай хонадир.

Қиморхонанинг муқаррар белгиси унга номуайян доирадаги шахслар ташриф буюриши, шунингдек, қиморхонанинг мунтазам ишлаб туришидир.

Қиморхона ташкил этиш ва уни сақлаш деганда, унга мос келадиган хонани топиш, уни молиялаштириш, таъминлаш ёки зарур асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш, у узок вақт фаолият кўрсатиши учун маиший шароитларни қувватлаш, ходимларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, сиртдан ниқоблаш ва қўриқлашни таъминлаш, қиморхонага ўйинчиларни жалб этиш, уни реклама қилиш ва ҳоказолар тушунилади.

ЖК 278-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни қонунга хилоф равишда ташкил этиш ёки ўтказиш борасидаги ҳар қандай ҳаракатлар амалга оширилган пайтдан ёки ана шундай ўйинлар учун қиморхоналар ташкил этилган ёки уларни сақлашга қаратилган ҳаракатлар бажарилган пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни қонунга хилоф равишда ташкил этиш ёки ўтказиш, шу жумладан ана шундай ўйинлар учун қиморхоналар ташкил этиш ёки уларни сақлашга қаратилган ҳаракатларни амалга ошираётганини англайди ва буни истайди.

Жиноятни содир этиш **мотиви** ва **мақсади** аксарият ҳолларда тамағирлик билан тавсифланади, лекин қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ўйинхоналарнинг ташкилотчилари, қимор ўйинларини ўтказиш учун масъул шахслар, шунингдек, қиморхоналарнинг ташкилотчилари ёки уларни сақловчилар ушбу жиноятнинг **субъекти** бўлиши мумкин. Ўйинчиларнинг ўзи ёки бошқа ташриф буюрувчилар, ўйинхоналар, қиморхоналарнинг ходимлари бу жиноят субъекти бўлиши мумкин эмас.

ЖК 278-моддаси 2-қисмида:

- а) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- б) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни қонунга хилоф равишда ташкил этиш ёки ўтказиш, шу жумладан ана шундай ўйинлар учун қиморхоналар ташкил этиш ёки уларни сақлаш учун жавобгарлик белгиланган.

ЖК 278-моддаси 3-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** вояга етмаган шахсни қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларга жалб қилиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган айни шундай ҳаракатлар билан тавсифланади.

Айни ҳолда фақат вояга етмаган шахс, яъни айбдор қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларга жалб қилган пайтгача 18 ёшга тўлмаган шахс жиноятнинг **жабрланувчиси** бўлиши мумкин.

ЖК 278-моддаси 3-қисмида назарда тутилган **жалб қилиш** деганда, айбдорнинг вояга етмаган шахсни қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларда иштирок этишга бевосита ўйинчи сифатида жалб қилиш борасидаги изчил фаол ҳаракатлари тушунилиши лозим. Бундай вазиятда жалб қилиш одатда ўсмирда ўйнашга майл, кейинчалик эса, ўйинга руҳий қарамлик уйғотишга қаратилган ишонтириш йўли билан амалга оширилади.

(Жалб қилиш тушунчасининг мазмуни ва жалб қилиш усуллари ҳақида батафсилроқ ЖК 274-моддаси таҳлилига қаранг.)

Жалб қилиш вояга етмаган шахсда ўйнашга майл уйғотишга ёки уни бундай ҳаракатларни ўз хоҳиш-иродасига зид равишда бажаришга мажбурлашга қаратилган ҳаракатлар бошланган пайтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади. Қилмиш **ЖК 278-моддаси 3-қисми** билан квалификация қилиниши учун жабрланувчи қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларда илгари иштирок этгани аҳамиятга эга эмас.

Яна шуни ҳам ҳисобга олиш лозимки, кўриб чиқиладиган норма маъмурий преюдицияга эга, яъни шахс **ЖК 278-моддаси 3-қисми** бўйича жавобгарликка тортилиши учун у йил давомида шундай ҳаракатлар учун ЎзМЖТК 191-моддаси (Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар) бўйича жавобгарликка тортилган бўлиши лозим.

Субъектив томондан вояга етмаган шахсни қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларга жалб қилиш **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор жабрланувчини ўйинга жалб қилаётганини англайди ва бунни истайди. Жиноятни содир этиш **мотиви** ва **мақсади** қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Жиноят **субъекти** – вояга етмаган шахсни қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларга жалб қилаётган 16 ёшга тўлган шахс.

ЖК 278-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш учун телекоммуникация тармоқларида, шу жумладан Интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари томонидан хизматлар кўрсатиш, тегишли дастурий таъминотдан нусха кўпайтириш, уни кўпайтириш, тарқатиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган айни шундай ҳаракатларда акс этади.

Телекоммуникация тармоқлари алоқа линиялари орқали ахборотни узатиш учун мўлжалланган технологик тизим бўлиб, унга кириш ҳисоблаш техникаси воситалари ёрдамида амалга оширилади.

ЖК 278-моддаси 4-қисмида назарда тутилган **телекоммуникация тармоқларида хизматлар кўрсатиш** қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар ҳақида ахборотни фойдаланувчига етказиш борасидаги информацион фаолиятни (ахборот хизматлари), шунингдек, почта жўнатмалари ёки электроалоқа хабарларини қабул қилиш, қайта ишлаш, узатиш ва етказиш борасидаги фаолиятни (алоқа хизматлари) амалга оширишдан иборат бўлиши мумкин.

Интернет тармоғи глобал ахборот тармоғи бўлиб, унинг қисмлари бир-бири билан ягона адрес майдони воситасида мантиқий боғланган. Интернет бир-бири билан боғланган кўп сонли компьютер тармоқларидан иборат ва компьютерлар, электрон почта, эълонлар тахталари, маълумотлар базалари ва мунозара гуруҳларига масофадан туриб уланишни таъминлайди.

Провайдер — ахборот технологиялари соҳасида хизматлар (масалан, телекоммуникация тармоқларига улаш) кўрсатувчи шахс (фирма).

Интернет бутунжаҳон ахборот тармоғи провайдерлари деб, фойдаланувчиларга Интернет тармоғига кириш хизматларини, шу жумладан тижорат асосида телекоммуникация операторлари тармоқлари орқали ҳамда серверларни яратиш ва қувватлаш хизматларини кўрсатувчи юридик шахслар эътироф этилади.

Интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари томонидан хизматлар кўрсатиш тармоқ абонентларига амалий протоколлар: электрон почта, файлларни қабул қилиш ва узатиш, тармоқда ҳужжатларни сақлаш ҳамда қидириш ва ҳоказолар ёрдамида тақдим этиладиган функционал имкониятлар мажмуидан иборат.

Дастурий таъминот — ахборотни қайта ишлаш тизими дастурлари ҳамда бу дастурлардан фойдаланиш учун зарур бўлган дастурий ҳужжатлар мажмуи¹.

(Дастурий таъминот ҳақида батафсилроқ ЖК 278³-моддаси таҳлиliga қаранг.)

Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш учун дастурий таъминотдан нусха кўпайтириш деганда, дастлаб маълумотлар блокининг бир нусхасида бажарилган ўзгаришларни бошқа нусхаларга татбиқ этиш технологиясини тушуниш лозим. Бунда базанинг барча қисмларидаги маълумотлар деярли бир вақтда ўзгаришини назарда тутувчи синхрон нусха кўпайтириш ва маълумотлар навбатма-навбат ўзгаришини назарда тутувчи асинхрон нусха кўпайтириш фарқланади.

Нусха кўпайтириш қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш учун дастурий таъминотнинг

¹ *Қаранг:* Ўзбекистон давлат стандарти. Ахборот технологиялари. Атамалар ва уларнинг таърифлари. O'z DSt 1047: 2003. — Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги. — 22-б.

ҳеч бўлмаса битта нухаси ўзгартирилган пайдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

Мазкур дастурий таъминотни **кўпайтириш** унинг нухалари соини кўпайтиришни назарда тутади.

Кўпайтириш тегишли дастурий таъминотнинг ҳеч бўлмаса битта янги нухаси яратилган пайдан эътиборан **туғалланган** деб эътироф этилади.

ЖК 278-моддаси 4-қисми маъносида **тарқатиш** ҳар қандай моддий шаклда шакллантирилган дастурий таъминотдан фойдаланиш имкониятини номуайян доирадаги шахсларга беришга қаратилган ҳаракатлар содир этилишини англатади. Бунда тарқатиш усуллари турли-туман (тармоқ усули, сотиш, ҳадя қилиш, ижарага бериш, қарзга бериш ва бошқ.) бўлади ва қилмишни квалификация қилишда иккинчи даражали аҳамият касб этади.

Дастурий таъминотни қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ёки ўтказиш учун тарқатиш мазкур ахборотни ҳеч бўлмаса битта шахс олган вақтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

ЖК 278-моддаси 4-қисми ҳам маъмурий преюдицияга эга.

ЖК 278-моддаси 4-қисмида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади. **Мотив** ва **мақсад** жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ақли расо шахс мазкур жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

«Жамоат тартибига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Безорилик нима? Жиноят қонунида назарда тутилган жазога лойиқ бўлган безориликнинг майда безориликдан фарқи нимада?

2. Жамоат тартиби деганда нима тушунилади?

3. Қандай ҳолатлар безорилик учун жавобгарликнинг оғирлашини белгилайди?

4. Совуқ ва ўқотар қуроллар қаторига нималар киради?

5. Қимор, шунингдек, таваккалчиликка асосланган бошқа ўйин нимани англатади? Уларни қонунга хилоф равишда ташкил этиш ёки ўтказиш нимадан иборат?

6. Қиморхона тушунчасига тавсиф беринг. Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар учун қиморхоналар ташкил этиш деганда нима тушунилади? Бундай қиморхонани сақлаш деганда нима тушунилади?

7. Шахсни қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларга жалб қилиш деганда нима тушунилади? Бундай жалб қилиш усуллари қандай?

8. ЖК 278-моддаси (Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ташкил этиш ҳамда ўтказиш) 4-қисми маъносида телекоммуникация тармоқларида хизматлар кўрсатиш, шунингдек, тегишли дастурий таъминотдан нусха кўпайтириш, уни кўпайтириш, тарқатиш нимадан иборат?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Зокирова О.Г. Предупреждение хулиганства. Учебное пособие. — Т.: «Адолат», 1999. — 86 Б.

Кадыралиева С. Хулиганство: уголовно-правовые и криминологические вопросы. — Фрунзе: «Илим», 1981.

Калмыков В.Т. Хулиганство и меры борьбы с ним. — Минск: «Беларусь», 1979.

Козаченко И.Я. Квалификация хулиганства и отграничение его от смежных составов преступлений. — Свердловск: СВЮИ, 1984.

Нарбутаев Э.Х. Квалификация преступлений против общественного порядка. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — Т.: 1983.

Рустамбаев М.Х. Закон и общественная безопасность. — Т.: «Ўзбекистон», 1989.

Рустамбаев М.Х. Преступления против общественной безопасности и борьба с ними. — Т.: Общество «Знание», 1983.

Тканевский Ю.М. Ответственность за хулиганство. — М.: «Знание», 1983.

Умуров Т. Критерии квалифицирующих признаков хулиганства и применение закона // Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с нарушениями общественного порядка. — Т.: 1985.

Утанов М.А. Проблемы борьбы с хулиганством. — Алматы: ТоО «Ая+дет», 1998. — 224 Б.

Яценко С.С. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. Сравнительно-правовой аспект. — Киев: 1986.

Илмий мақолалар

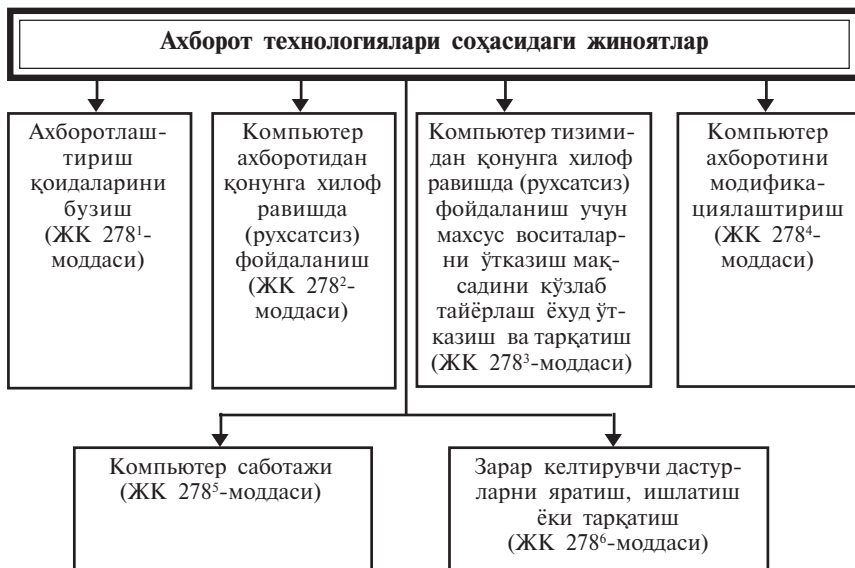
Антонян Ю.М., Эминов В.Е., Давитадзе М.Д. Групповое молодежное хулиганство. Современная преступность: новые исследования. // Сборник статей. — М.: 1993.

Иргашев Ю.С. Квалификация насильственных посягательств, совершаемых из хулиганских побуждений // Актуальные проблемы борьбы с преступностью. Сборник научных трудов. — Т.: 1983.

Сиденко Г.Г. О соотношении понятий общественного порядка и общественной безопасности. — Вестник МГУ. Право. 1978. № 6.

V БОБ. АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР

6-схема

Илмий-техника тараққиётининг ривожланиши, хўжалик ва бошқарув фаолияти кенг миқёсда компьютерлаштирилиши компьютер ахборотининг мавжудлиги ва амал қилиши, шунингдек, ЭҲМдан фойдаланиш соҳасида турли суиистеъмоллар вужудга келиши билан бирга юз бердики, бу жисмоний ва юридик шахслар, жамият ва давлатнинг маълумотларни автоматлаштирилган усулда қайта ишлаш борасидаги қонуний ҳуқуқлари ва манфаатларининг бузилишига олиб келди. Аини ҳол ахборот технологиялари соҳасида юз бераётган жараёнларни жиноят-ҳуқуқий тартибга солишни талаб қилди. Бунинг натижаси ўлароқ ЖК га компьютер жиноятлари учун жавобгарликни белгиловчи бутунлай янги боб киритилди¹.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 25 декабрдаги «Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 137-сон Қонуни, 1-модданинг 2-банди // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 52-сон, 532-модда.

1-§. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш (ЖК 278¹-моддаси)

NOTA BENE!

Ахборотлаштириш — юридик ва жисмоний шахсларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ҳамда ахборот тизимларидан фойдаланган ҳолда шароит яратишнинг ташкилий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техникавий жараёни¹.

Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жиноятининг **асосий бевосита объекти** компьютер хавфсизлигини (компьютер ахборотининг дахлсизлигини), шунингдек, маълумотларни қайта ишлаш автоматлаштирилган тизимларидан фойдаланиш тартибини таъминлашга доир ижтимоий муносабатлардир. **Қўшимча бевосита объект** сифатида бу ерда фуқароларнинг шахсий ёки мулкый манфаатларини ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларини қўриқлаш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар амал қилади.

NOTA BENE!

Компьютер ахбороти — бу ЭҲМ, ЭҲМ системаси ёки уларнинг тармоғида мавжуд бўлган ва ЭҲМ ёрдамида қайта ишланиши мумкин бўлган у ёки бу фактлар, шахслар, воқеалар, жараёнлар ҳақидаги ахборот.

«Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонунда мазкур атама билан бир хил мазмунда бўлган бошқа тушунча — «**ахборот ресурси**» тушунчаси қўлланилади. У ахборот тизими таркибидаги электрон шаклдаги ахборот, маълумотлар банки, маълумотлар базасини англатади².

Ахборот (маълумотлар) хавфсизлиги деганда, қуйидагилар тушунилади:

«1. Ахборот (маълумотлар)нинг ахборот эгасига зиён етказувчи тасодифий ёки қасддан содир этилган таъсирларга (таҳдидларга) қаршилик кўрсатиш интеграл хоссаси. Ахборот (маълумотлар) хавфсизлиги махфийлик, яхлитлик ва очиқлик даражаси билан тавсифланади.

2. Ахборот (маълумотлар)нинг ахборот (маълумотлар) чиқиб кетиши, сохталаштирилиши, нусха кўчирилиши, модификациялаштирилиши, ошкор этилиши, бузилиши, тўсилишига олиб келувчи рухсат-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги 560-П-сон Қонуни, 3-модданинг 1-қисми // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2004 й., 1-2-сон, 10-модда.

² Ўша жойда, 3-модданинг 3-қисми.

сиз тасодифий ёки қасддан содир этиладиган ҳаракатлардан ҳимояланганлиги»¹.

Компьютер ахбороти ўз идентификация атрибутларига эга бўлган алоҳида файл, дастур ёки маълумотлар базасида жамланади ва ЭҲМда, ундан алоҳида машина манбаларда, компьютер тизимлари ёки тармоқлар қурилмаларининг хотираларида сақланиши мумкин.

Машинадаги ахборот жисмлари — ахборотни электрон-ҳисоблаш техникаси воситаларида акс эттириш, сақлаш ва ўқиш имконини берувчи физик хоссаларга (шу жумладан физик майдонларга) эга бўлган нарсалар ва қурилмалар (ё ЭҲМ таркибий қисми, ё унинг периферия қурилмаси элементи ҳисобланган магнит дисклар, магнит тасмаси, жамғарувчи юмшоқ магнит диск (дискета), компакт-диск ва бошқ.).

ЭҲМ (электрон-ҳисоблаш машинаси) — бу «символли ва образли ахборот устида дастур ва (ёки) фойдаланувчи буюрган операцияларни (ахборотни қайта ишлаш ва қурилмаларни бошқариш борасидаги ҳаракатлар кетма-кетлигини) бажариш, шу жумладан уни киритиш-чиқариш, йўқ қилиш, нусха кўчириш, модификациялаштириш, ЭҲМ тармоғида ахборотни узатиш ва бошқа ахборот жараёнларини амалга ошириш имконини берувчи электрон қурилмалар мажмуи»².

ЭҲМ қаторига интеграциялаштирилган тизимлар (ноанъанавий мазмундаги компьютерлар — уяли телефон аппаратлари, пейжерлар, электрон назорат-касса машиналари, электрон банкоматлар ва пластик ҳисоб-китоб карточкалари билан ишловчи терминаллар)ни ҳам киритиш лозим.

Жумладан, уяли телефон тармоғи компьютер тармоғи сифатида қаралиши мумкин бўлиб, унинг таркибий қисмлари сифатида уяли телефон аппаратлари, базавий станциялар, коммутатор ва контролер амал қилади. Бунда микропроцессорли қурилма ҳисобланган уяли телефон аппарати симсиз тармоқнинг узоқдаги иш жойи сифатида, марказий контролер эса, файл ва коммуникацион сервер сифатида амал қилади. Бундай тармоқнинг иш тизими компьютер техникасига ва марказий компьютер (контролер, коммутатор) ҳамда периферия қурилмалари (уяли телефон аппаратлари) ўртасида юзага келадиган ахборот алмашинувига асосланади.

Пейжинг тизими ҳам айнан шундай тармоқ сифатида қаралиши мумкин, фарқи шундаки, пейжер узоқдаги терминал ҳисобланади³.

¹ *Қаранг:* Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». ТSt 45.010: 2002. — Т: Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги. — 2-б.

² *Крылов В.В.* Информационные компьютерные преступления. — М.: ИНФРА*М—НОРМА, 1997. — 32-б.

³ Преступления в сфере компьютерной информации: квалификация и доказывание. Учеб. пособие / Под ред. Ю.В. Гаврилина. — М.: ЮИ МВД РФ, 2003. — 31–32-б.

Шу сабабли уяли алоқа ва пейжинг тармоқларидаги ахборотга ЖК «Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар» деб номланган ХХ¹ боби моддалари татбиқ этилади.

ЭҲМ тизими (ҳисоблаш тизими, ахборот-ҳисоблаш тизими, компьютер тизими) — «периферия қурилмалари ва дастурий таъминотнинг предмет ёки функционал белгига кўра ҳосил бўладиган, ахборотни қабул қилиш, сақлаш, қайта ишлаш ва бериш жараёнларини автоматлаштириш учун мўлжалланган ва конкрет амалий (тор ихтисослаштирилган) вазифаларни ёки вазифалар спектрини мазкур тизим учун умумий бўлган ахборот ресурсларида ечиш мақсадида юксак даражада самарадорликка эришишга ёки ҳисоблаш техникаси воситаларининг ишончлилиқ даражаси, қуввати ва тез ишлаш қобилиятини оширишга қаратилган ЭҲМ ёки ўзаро боғланган ва ўзаро таъсирга киришувчи процессорлар мажмуи»¹.

ЭҲМ тармоғи (ҳисоблаш тармоғи, ахборот-ҳисоблаш тармоғи, компьютер тармоғи) қуйидагиларни англатади:

«1. Маълумотларни узатиш тармоқлари мажмуи, у билан боғланган ЭҲМ ва бу боғланишни амалга ошириш учун зарур бўлган дастурий таъминот ва (ёки) техника воситаларининг ахборотни тақсимланган усулда қайта ишлашни ташкил этиш учун мўлжалланган.

2. Телекоммуникация ва маълумотларни узатиш воситалари ва (ёки) тизимларининг фойдаланувчиларга ўз ресурсларига узоқда туриб киришни ва бу ресурслардан коллектив фойдаланишни таъминловчи ўзаро боғланган ҳудудий тақсимланган маълумотларни қайта ишлаш тизимлари мажмуи»².

Ахборотлаштириш қоидаларини бузишнинг **предмети** ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари, белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш эса, алоҳида файл, дастур, маълумотлар базасида жамланган, интеллектуал мулк объекти сифатида қонун билан қўриқланадиган компьютер ахбороти.

Ахборот тизими — ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ҳамда ундан фойдаланиш имконини берадиган, ташкилий жиҳатдан тартибга солинган жами ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва алоқа воситалари³.

¹ Мазуров В.А. Компьютерные преступления: классификация и способы противодействия: Учебно-практическое пособие. — М.: «Палеотип», «Логос», 2002. — 59—60-б.

² Қаранг: Ўзбекистон давлат стандарти. «Ахборот технологиялари. Атамалар ва уларнинг таърифлари». О'з DSt 1047: 2003. — 19-б.

³ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2003 й. 11 декабрдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги 560-П-сон Қонуни, 3-модданинг 6-қисми.

Маълумотлар базаси — «объектив шаклда ифодаланган ҳамда электрон ҳисоблаш машиналари (ЭҲМ) ёрдамида топиш ва ишлов бериш мумкин бўладиган тарзда бир тизимга солинган маълумотлар (масалан: мақолалар, ҳисоб-китоблар) мажмуи»¹. Масалан, аҳоли учун маълумотлар базалари, қонун ҳужжатлари ва норматив ҳужжатларнинг маълумотлар базалари, архивлар, музейлар, ўқув юртларининг маълумотлар базалари ва ҳ.к.

Маълумотлар банки — маълумотлар марказлаштирилган тартибда сақланадиган ва улардан коллектив тарзда фойдаланиладиган автоматлаштирилган ахборот тизими. Маълумотлар банки таркибига бир ёки бир неча маълумотлар базалари, маълумотлар базалари маълумотномаси, маълумотлар базаларини бошқариш тизими, шунингдек, сўровлар ва амалий дастурлар кутубхоналари киради². Мисол тариқасида вазирликлар, идоралар, илмий-тадқиқот муассасалари, кутубхоналарнинг маълумотлар банкларини келтириш мумкин.

Ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизими — компьютер ахборотига ишлов бериш ҳамда уни узатишни таъминловчи бир ёки бир неча компьютерлар, периферия қурилмаси ва дастурий воситалардан таркиб топган тизим.

Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш **объектив томондан** белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш натижасида фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишида акс этади.

Ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини **яратиш** ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари яратувчи назарда туган мақсадда фаолият кўрсатиши учун дастурий таъминотни ёзиш, аппарат воситаларини танлаш ва ўрнатишни англатади.

Кўриб чиқиладиган модда мазмунида **жорий этиш** ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларидан уларнинг функционал вазифасига кўра амалда фойдаланилишига эришишни англатади.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1994 й. 6 майдаги «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида»ги 1060-ХП-сон Қонуни, 1-модданинг 1-қисми // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1994 й., 5-сон, 136-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 4-5-сон, 74-модда, 9-сон, 165-модда.

² Қаранг: Ўзбекистон давлат стандарти. «Ахборот технологиялари. Атамалар ва уларнинг таърифлари». О'з DSt 1047: 2003. — 2-б.

Ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банклари, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларидан **фойдаланиш** деганда, улардан амалда фойдаланиш жараёни тушунилиши лозим.

Ахборот тизимларидан фойдаланиш деганда, шахс ЭҲМ қурилмалари билан ўзаро алоқага киришиши тушунилади. Бундай ўзаро алоқага киришиш аксарият ҳолларда компьютер ахборотига кириш мақсадида амалга оширилади. Бунинг натижасида шахс бу ахборотни ўз ихтиёрига кўра тасарруф этиш (фойдаланиш, ўзгартириш, тўсиб қўйиш, нусха кўчириш, йўқ қилиш ва ш.к.) имкониятини қўлга кирилади. Айти вақтда ахборот тизимларидан (ЭҲМдан) рухсат билан фойдаланишни компьютер ахборотидан рухсат билан фойдаланишдан фарқлаш лозим. Ахборот тизимидан фойдаланишга рухсати бўлган шахснинг унда сақланаётган муайян компьютер ахборотини олишга рухсати бўлмаслиги мумкин.

(Компьютер ахборотидан рухсат билан фойдаланиш ҳақида батафсилроқ 278²-модда таҳлилига қаранг.)

ЭҲМ ёки машинанинг ахборот ташувчи предмет ёки ускуналарни эгаллаш, шунингдек, компьютер ахбороти билан машина манбаларига турли нурланишлар, механик таъсирлар, электромагнит тўлқинлар ва бошқа шунга ўхшаш усуллар ёрдамида сиртдан таъсир кўрсатиш йўли билан манипуляция қилиш ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш, худди шунингдек компьютер ахборотидан рухсат билан фойдаланиш сифатида эътироф этилиши мумкин эмас.

NOTA BENE!

Ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш – ахборот тизими мулкдори ёки қонуний эгаси томонидан рухсат этилган (маъқулланган) шахснинг ЭҲМ қурилмалари билан ўзаро алоқаси.

Ўз навбатида ахборот тизимларидан рухсатсиз фойдаланиш фойдаланувчи бундай ҳаракатларни бажариш ҳуқуқига эга эмаслигини англатадики, бу фойдаланишнинг қонунга хилофлигидан далолат беради.

Жумладан, ахборот тизимларидан фойдаланиш учун рухсат (фойдаланиш ҳуқуқи)га қуйидаги шахслар эга:

– маълумотлар базаларидан фойдаланиш ёки уларга ишлов бериш режимида бевосита ишлайдиган, компьютер тизими ёки тармоғи қурилмалари билан ўзаро алоқаси ваколатли шахс томонидан тартибга солинган ахборотдан фойдаланувчилар (ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фойдаланувчи ўзи ишлашни мўлжаллаётган ахборот майдони доирасида албатта рўйхатдан ўтишини назарда тутати);

– ўз фаолият турига кўра компьютер қурилмаларига техник хизмат кўрсатиш билан мунтазам равишда шуғулланадиган шахслар

(қурилмаларни созловчилар, маълумотларни киритиш операторлари, тармоқ маъмурлари, дастурчилар, системачи-муҳандислар, периферия қурилмаси ва алоқа воситалари мутахассислари ва ш.к.).

Кўрсатилган шахслар фақат ўз ваколатлари ёки вазифалари доирасидан четга чиққан ва фойдаланиш ўзларига рухсат этилмаган ЭҲМ қурилмалари билан ўзаро алоқага киришиш имкониятини қўлга киритгандагина уларнинг ҳаракатлари ахборот тизимларидан рухсатсиз (ғайриқонуний, қонунга хилоф) фойдаланиш деб топилади.

Қоровуллар, фаррошлар, электриклар, курьерлар ва ЭҲМ билан бевосита алоқага киришмайдиган, лекин у ўрнатилган хонага киришга рухсат этилган бошқа шахслар ЭҲМ, ЭҲМ тизими ва тармоғидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмайди.

Ахборот тизимларидан ва компьютер ахборотидан рухсат билан фойдаланиш уни муҳофаза этиш чораларига қатъий риоя этган ҳолда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонунининг 20-моддасига биноан: «Ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари, агар улар билан ғайриқонуний муносабатда бўлиш натижасида ахборот ресурсларининг ёки ахборот тизимларининг мулкдорларига, эгаларига ёхуд бошқа юридик ҳамда жисмоний шахсларга зарар етказилиши мумкин бўлса, муҳофаза қилиниши керак.

Давлат органлари, юридик ва жисмоний шахслар давлат сирлари ҳамда махфий сирлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг муҳофаза қилинишини таъминлашлари шарт.

Ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари муҳофаза қилинишини ташкил этиш тартиби уларнинг мулкдорлари, эгалари томонидан мустақил белгиланади.

Давлат сирлари ҳамда махфий сирлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг муҳофаза қилинишини ташкил этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади¹.

Ахборотни (маълумотларни) ҳимоя қилиш ахборот (маълумотлар) мулкдорининг манфаатларига зарар етказилишининг олдини олиш ёки қийинлаштиришга қаратилган ҳуқуқий, ташкилий ва техник (дастурий-аппарат) тадбирлар мажмуидан иборат².

Ҳар қандай турдаги ахборотни муҳофаза этишнинг энг умумий белгилари:

– ахборотни муҳофаза қилишни ахборот мулкдори ёки у ваколат берган шахслар ташкил этади ва ўтказади;

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 11 декабрдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги 560-П -сон Қонуни, 20-модда.

² Қаранг: Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». ТSt 45.010: 2002. – 3-б.

– ахборотни муҳофаза қилиш орқали унинг мулкдори (эгаси) ўзининг ахборотга эгалик қилиш ва уни тасарруф этишга бўлган ҳуқуқларини муҳофаза қилади, уни қонунга ҳилоф қўлга киритилишига ва ундан ўз манфаатларига зид равишда фойдаланилишига йўл қўймасликка ҳаракат қилади;

– ахборотни муҳофаза қилиш муҳофаза қилинаётган ахборотдан рухсат билан фойдаланиш имкониятини чеклаш бўйича унинг тарқатилишини чекловчи ва махфийлаштирилган ахборот ва унинг манбаларидан қонунга ҳилоф (рухсатсиз) фойдаланишни истисно этувчи ёки сезиларли даражада қийинлаштирувчи тадбирлар мажмуини ўтказиш йўли билан амалга оширилади.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш воситалари мажмуи (ахборотни муҳофаза қилиш воситалари) қуйидагиларни ўз ичига олади: ахборотни муҳофаза қилишнинг аппарат, дастурий, техник (аппарат-дастурий), қонун йўли билан, ташкилий, физик воситаларини; ахборотдан рухсатсиз фойдаланилишидан муҳофаза қилиш воситаларини ва ҳ.к. Ахборотни муҳофаза қилиш усуллари ҳам ҳар хил бўлиши мумкин: криптографик усул, тўсиш, ниқоблаш, тартибга солиш, мажбурлаш, кўп даражали муҳофаза, рухсатсиз киришдан муҳофаза қилиш, шифрлаш, имитомуҳофаза, рухсат билан фойдаланишни бошқариш ва ҳ.к.

Ахборотни (маълумотларни) ҳимоя қилиш тизими – «ахборот (маълумотлар)ни тасодифий ёки қасддан бузиш, бузиб кўрсатиш ёки фойдаланишдан муҳофаза қилишни таъминловчи аппарат, дастурий ва криптографик воситалар ҳамда тадбирлар мажмуи»¹.

Ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш чоғида **белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаслик** фойдаланувчи компьютер ахбороти, ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки тармоғининг муҳофазаси (хавфсизлиги)ни таъминловчи муайян қоидаларга риоя этмаслиги ёки уларни тўғридан-тўғри четлаб ўтишидан иборат. Жумладан, бу ходим сертификатланмаган дастурий воситалардан фойдаланиши; фойдаланилаётган ахборот машина манбаларида зарар келтирадиган дастурлар бор-йўқлигини текшириш вазифаларини бажармагани; ахборот тизимидан рухсатсиз фойдаланилишидан муҳофаза этиш тизимини тўсиб қўйиши; ҳисоблаш техникасининг муайян воситаси билан ишлов беришни амалга ошириш техник имконияти мавжуд бўлмаган маълумотларни киритиши; дастурий воситалар билан диалог қоидаларини, техник хизмат кўрсатиш муддатларини бузиши; пароллар ўрнатмаслик ва ҳоказоларда акс этиши мумкин.

¹ Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». ТSt 45.010: 2002. – 21-б.

Бунда ҳар бир муайян ҳолда айнан қандай зарурий муҳофаза чоралари кўрилмагани, ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган шахс айнан қайси хавфсизлик қоидаларини бузгани, шунингдек, бу қоидабузарликлар билан кўриб чиқиладиган модда биринчи қисмининг диспозициясида баён этилган оқибатлар келиб чиқиши, яъни фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилиши ўртасида сабабий боғланиш мавжудлиги аниқланиши лозим. Мазкур жиноий оқибатлар юз берган вақтдан эътиборан ахборотлаштириш қоидаларини бузиш **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

ЖК Махсус қисми саккизинчи бўлими қоидаларига биноан, **кўп миқдордаги зарар** деганда, «энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача бўлган миқдордаги зарар» тушунилиши лозим. Бундай зарар, хусусан, ЭҲМ воситаларини қимматга таъмирлаш зарурияти вужудга келишида намоён бўлиши мумкин.

Ахборотлаштириш қоидаларининг бузилиши натижасида етказилган зарар миқдорини аниқлашда ахборот ресурсининг қийматигина эмас, балки шахснинг жиноий ҳаракатлари оқибатларини тугатишга тўғридан-тўғри харажатлар ҳам ҳисобга олинishi лозим. Нима бўлганда ҳам зарар тури ва миқдори бундай вазиятларда ахборотлаштириш, иқтисод ва бошқа соҳалардаги махсус билимлар ёрдамида ўтказиладиган комплекс экспертиза воситасида аниқланмоғи даркор.

Агар ахборотлаштириш қоидаларини бузиш компьютер техникаси жиддий шикастланишига олиб келган ва шу тариқа унинг мулкдори ёки эгаси кўп миқдорда зарар кўришига сабаб бўлган бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари фақат **ЖК 278¹-моддаси** билан квалификация қилинади ва ЖК 173-моддаси (Мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш) билан қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди.

Ахборотлаштириш қоидаларининг бузилиши натижасида фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига **жиддий зиён** етказилганлиги ёки етказилмаганлиги ҳар бир муайян ҳолда тергов ва суд органлари томонидан аниқланади. Мазкур тушунча нисбий хусусият касб этади, компьютер ахборотининг муҳимлик даражасига боғлиқ бўлади ва ахборотлаштириш қоидаларининг бузилиши натижасида ахборот тизимининг мулкдори (эгаси)га етказилган зиён ҳажмини аниқлаш олинган барча маълумотлар йиғиндисини ҳисобга олиб амалга оширилиши лозим. Мазкур вазиятда муҳим ахборотнинг йўқолиши, корхона, ташкилот иши, ишлаб чиқариш фаолияти тўхтаб қолиши ёки издан чиқиши, технологик жараёнларнинг бузилиши, шахсий, шифокорлик, адвокатлик сирига мансуб бўлган махфий маълумотларни ошкор этиш йўли билан шахсга маънавий зиён етказилиши жиддий зиён деб эътироф этилиши мумкин.

Шахнинг ахборотлаштириш қоидаларини бузиш билан боғлиқ бўлса-да, лекин қонунда кўрсатилган оқибатларга олиб келмаган ҳаракатлари муайян ҳолатларда тугалланмаган жиноятни ташкил этиши ва ЖК 25-моддасига ҳавола қилган ҳолда квалификация қилиниши мумкин.

ЖК 278¹-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони** қуйидагилар билан ифодаланади:

— **қасддан**, башарти шахс ахборотлаштириш қоидаларини бузаётганини англаган, бунинг натижасида фойдаланувчига анча миқдорда зарар етказилиши мумкинлиги ёки муқаррарлигига кўзи етган, бу оқибатларнинг юз беришини истаган (**тўғри қасд**) ёки уларнинг юз беришига онгли равишда йўл қўйган (**Эгри қасд**) бўлса;

— **эҳтиётсизлик орқасидан**, башарти шахс ахборотлаштириш қоидаларини бузаётганини англаган, ўз хулқ-атвори қонунда назарда тутилган ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етган, лекин эҳтиёткорлик чора-тадбирларига онгли равишда риоя этмаган ҳолда бундай оқибатлар келиб чиқмаслигига асоссиз равишда умид қилган (**ўз-ўзига ишониниш**) ёки ўз хулқ-атвори қонунда назарда тутилган ижтимоий хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигига кўзи етмаса-да, лекин кўзи етиши лозим ва мумкин бўлган (**жиноий бепарволик**) бўлса;

— **мураккаб айб** билан, башарти жиноий қилмиш, яъни ахборотлаштириш қоидаларини бузишга нисбатан қасд, қонунда назарда тутилган кўнгилсиз оқибатларга нисбатан эса, эҳтиётсизлик мавжуд бўлса.

Мотив ва **мақсад** кўриб чиқиладиган жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс **ЖК 278¹-моддаси 1-қисмида** назарда тутилган жиноят **субъекти** бўлиши мумкин. Қонун бу шахс компьютер технологиялари соҳасида мутахассис бўлиши ёки муайян фаолият билан шуғулланишини талаб қилмайди, муҳими унинг ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланаётганлиги талаб этилади.

Агар ахборотлаштириш қоидаларини бузиш жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари **ЖК 278¹-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилинади.

ЖК Махсус қисмининг саккизинчи бўлими қоидаларига биноан, **жуда кўп миқдордаги зарар** деганда, «Энг кам ойлик иш ҳақининг уч юз баравари ва ундан ортиқ бўлган миқдордаги зарар» тушунилади.

2-§. Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш (ЖК 278²-моддаси)

Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланишнинг **бевосита объекти** компьютер ахбороти хавфсизлигини ва ЭҲМ, уларнинг тизимлари ёки тармоғи нормал ишлашини таъ-

минлашга доир муносабатлардир. **Қўшимча объект** сифатида бу ерда фуқароларнинг шахсий ёки мулкый манфаатлари ёхуд давлат ёки жамоат манфаатлари амал қилиши мумкин.

ЖК 278²-моддаси 1-қисмида тўғридан-тўғри кўрсатилганидек, жиноятнинг **предмети** компьютер ахбороти, яъни ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлардир.

(«Компьютер ахбороти», «ахборот-ҳисоблаш тизими», «ахборот-ҳисоблаш тармоғи» тушунчаларининг мазмуни ҳақида ЖК 278¹-моддаси таҳлилига қаранг.)

Ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлар — бу ички ва ташқи жамғаргичлар, компьютер хотираси, периферия қурилмалари хотирасидаги ахборот ҳамда алоқа каналлари орқали ўтувчи ахборотлардир.

ЖК 278²-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига сабаб бўлган компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш билан тавсифланади.

NOTA BENE!

Компьютер ахборотидан фойдаланиш деганда, унга киришнинг ҳар қандай шакли, тармоқдаги, тизимдаги ёки машина манбаларидаги маълумотлар билан шахснинг танишиши тушунилади.

Компьютер ахборотидан қонуний (рухсат билан) фойдаланиш ахборот тизими мулкдори ёки қонуний эгаси томонидан рухсат этилган (маъқулланган) фойдаланувчининг машина манбаи, ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки тармоғидаги ахборот билан танишишидир.

Кўриб чиқилаётган жиноят-ҳуқуқий нормага биноан айбдор шахсни жавобгарликка тортиш учун зарурий асослардан бири унинг ҳаракатлари қонунга хилоф эканлиги аниқланганлигидир.

NOTA BENE!

Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш деб, машина манбаларидаги ёки ЭҲМдаги маълумотлар билан шахснинг тегишли ҳуқуқсиз, яъни ахборот мулкдори (эгаси)нинг рухсатсиз ёки бундай рухсат мавжуд бўлганда, тизимда белгиланган рухсатни тартибга солиш қоидаларини бузиб танишиши эътироф этилиши лозим.

Бошқача айтганда, қуйидаги ҳолатларда ахборотдан фойдаланиш қонунга хилоф (рухсатсиз) деб қаралади, агар шахс:

- муайян ахборотдан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлмаса;
- бундай ҳуқуққа эга бўлса-да, лекин ундан белгиланган тартибга зид равишда фойдаланса.

Компьютер ахбороти мулкдори (эгаси) фойдаланувчининг ахборот олиш тартибини белгилаши (жойи, вақтини, масъул мансабдор шахслар, зарур тартиб-таомиллар ва ҳоказоларни кўрсатиши) ҳамда фойдаланувчилар ахборот олиши учун шароитларни таъминлаши шарт.

Фойдаланишнинг фарқлаб қўйилиши қоидалари «рухсат субъектларининг рухсат объектларидан фойдаланиш ҳуқуқларини тартибга солувчи қоидалар мажмуи»дир¹.

«Бирон-бир ахборотдан рухсат билан фойдаланишни назорат қилишнинг ҳар қандай механизми, бу ерда гап жараёнлар таъсири устидан назорат ҳақида борадими ёки жисмоний шахсларнинг ҳаракатлари устидан назорат ҳақида борадими, бундан қатъи назар, бир қанча вазифаларни ечишни назарда тутати:

- кўриб чиқиладиган тизим, ахборот ёки ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқига ким эга;
- мазкур шахс ресурсларнинг айнан қайси элементларига мурожаат этиши мумкин;
- мазкур шахс ўзи фойдаланиши мумкин бўлган объектга нисбатан қандай ҳаракатларни бажариши мумкин;
- шахс зарурий амалларни бажариши қай тарзда рухсат этилади;
- қандай ҳолатларда фойдаланишга рухсат берилиши мумкин»².

Ўзбекистон Республикаси «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонунининг 11-моддасига биноан: «Ахборот ресурслари улардан эркин фойдаланиш тоифалари бўйича ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот ресурсларига ва эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурсларига бўлинади.

Чекланмаган доирадаги фойдаланувчилар учун мўлжалланган ахборот ресурслари ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот ресурсларидир.

Давлат сирлари тўғрисидаги ахборотни ва махфий ахборотни ёки эркин фойдаланилиши ахборот ресурсларининг мулкдорлари томонидан чеклаб қўйилган ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари **эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурсларига** киради».

Ахборот ресурсларидан ахборот олиш тартибини ахборот ресурсларининг мулкдори ёки эгаси қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга риоя этган ҳолда аниқлайди (Қонуннинг 12-моддаси 5-қисми).

¹ Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». ТSt 45.010: 2002. – 23-б.

² Мазуров В.А. Кўрсатилган асар. – 64-б.

Бунда эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурслари учун ахборотни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш, тарқатиш ва ундан фойдаланишнинг махсус тартиби белгиланади.

Юридик ва жисмоний шахслар қонуний асосларда ахборот ресурсларидан ўзлари олган ахборотдан ахборот манбаини албатта ҳа-вола этган ҳолда ҳосила ахборот яратиш учун фойдаланишлари мум-кин (Қонуннинг 12-моддаси 4-қисми).

Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фой-даланиш доим айбдор томонидан фаол ҳаракатлар билан содир эти-лади. Бу жиноят ҳаракатсизлик йўли билан содир этилиши мумкин эмас. Бунда компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсат-сиз) фойдаланиш усуллари ҳар хил бўлиши мумкин (бировнинг паролидан фойдаланиш, техника воситаларининг физик адресларини ўзгартириш, ўзини қонуний фойдаланувчи қилиб кўрсатиш, систе-мани муҳофаза қилишнинг заиф бўғинларини топиш ва унга «бузиб» кириш, бировнинг ахборот тизимига «кодни тусмоллаб аниқлаш» йўли билан кириш, дастурий ва ахборот таъминотини модификация-лаштириш ва ҳ.к.), лекин улар қилмишни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Мазкур жиноятни содир этиш воситаси сифатида компьютер тех-никаси, яъни ҳар хил турдаги ЭҲМ, аппарат воситалари, периферия қурилмалари, шунингдек, ҳисоблаш техникасини ахборот тармоқ-ларига бирлаштиришда фойдаланиладиган алоқа линиялари амал қилади¹.

Шуни қайд этиш лозимки, компьютер ахборотидан қонунга хи-лоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш натижасида шахс, аввало, бу ахборот билан танишиш имкониятини қўлга киритади. Бундай тани-шиш, одатда, уни амалда чақиритиш ёки кўздан кечириш йўли билан амалга оширилади. Бунда машина манбада сақланаётган компьютер ахборотини қонунга хилоф равишда чақиритиш ёки кўздан кечириш ўз-ўзидан кўриб чиқиладиган жиноят таркибини ташкил этмайди, лекин ўзга қасддан жиноятни, масалан, жосуслик (ЖК 160-моддаси), товламачилик (ЖК 165-моддаси)ни содир этишга тайёргарлик кўриш ёки суиқасд қилиш сифатида квалификация қилиниши мумкин. Бундай ҳолларда қилмишни **ЖК 278²-моддаси** бўйича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди.

ЖК 278²-моддасида назарда тутилган жиноятнинг иккинчи му-қаррар белгиси — ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйи-лиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилиши, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон

¹ *Қаранг:* Уголовное право России. Общая и особенная части. Учебник для выс-ших учебных заведений / Под общ. ред. д.ю.н., проф. И.Г. Кадникова. — М.: «Книжный мир», 2007. — 662-б.

ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилиши тарзидаги ижтимоий хавфли оқибатлар. Кўрсатилган оқибатларнинг ҳеч бўлмаса биттаси юз берган пайтдан эътиборан кўриб чиқиладиган жиноят **туғалланган** деб эътироф этилади. Бунда **ЖК 278²-моддаси 1-қисми** диспозициясида санаб ўтилган оқибатларнинг юз бериши ва компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланишни амалга ошириш ўртасида тўғридан-тўғри сабабий боғланиш аниқланиши шарт.

Ахборотнинг **йўқ қилиб юборилиши** деганда, ахборотнинг машина манбаларидан тўлиқ ёки қисман чиқариб (ўчириб) ташланиши тушунилади. Бунда мазкур ахборот ўзининг асосий сифат белгилари йўқолиши натижасида бутунлай йўқ бўлиб кетади, у тикланиши ва вазифасига кўра қўлланилиши мумкин бўлмайди. Бунда қилмиш кўриб чиқиладиган норма билан квалификация қилиниши учун жабрланувчида айбдор йўқ қилиб юборган ахборотнинг нухсаси борлиги ёки йўқлиги аҳамиятга эга эмас. Ахборотни бошқа ЭҲМ ёки машина манбасига рухсатсиз ўтказиш ҳам, агар бу ҳаракатлар натижасида ахборот ресурси мулкдорнинг ёки ўзга қонуний фойдаланувчининг ихтиёридан чиққан бўлса, юқорида баён этилган тарзда квалификация қилиниши лозим.

Ахборотнинг **тўсиб қўйилиши** мазкур ахборот сақланиб қолгани ҳолда мулкдор (ахборот эгаси) ёки қонуний фойдаланувчи ундан бевосита вазифасига кўра вақтинчалик ёки доимий равишда фойдалана олмаслиги (компьютер ахбороти билан бирон-бир амални бажара олмаслиги)дир. **Ахборот (маълумотлар) узатишнинг тўсиб қўйилиши** тушунчаси ҳам мавжуд бўлиб, у ахборот хавфсизлиги соҳасидаги қоидабузарликлардан бири ҳисобланади ва ахборотни узатишнинг тўхтатилишида ёки шундай бир вақтга кечиктирилишида акс этадики, бу муддат мобайнида мазкур ахборот фойдаланувчи учун ўз қимматини йўқотади¹.

Ахборотнинг **модификациялаштирилиши** техника воситалари билан ишлов бериш чоғида унинг дастлабки мазмуни ёки манбалардаги ҳажми рухсатсиз ўзгартирилишида акс этади (маълумотлар базасининг адаптацияси билан боғлиқ ўзгаришлар бундан мустасно). Масалан, маълумотлар базаси файлларидаги ёзувларнинг ўчириб ташланиши ёки уларга ёзувларнинг қўшилиши, компьютер ахборотининг бир тилдан бошқа тилга ўгирилиши, маълумотлар базасининг қайта ташкил этилиши ва ҳ.к.

(Ахборотни модификациялаштириш ҳақида батафсилроқ ЖК 278⁴-моддаси таҳлилига қаранг.)

¹ Қаранг: Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». ТSt 45.010: 2002. – 12-б.

Кўриб чиқилаётган модда мазмунида **нусха кўчириш** тегишли ахборотни ёки унинг бир қисмини бир моддий жисмдан бошқа моддий жисмга асл нусхасига шикаст етказмасдан ва ундан кейинчалик бевосита вазифасига кўра фойдаланиш имкониятини сақлаган ҳолда ўтказишни англатади.

Ахборотнинг **қўлга киритилиши** — кенг тарқатиш учун мўлжалланмаган ахборотни қасдан рухсатсиз эгаллаб олиш бўлиб, у техника воситалари ёрдамида бевосита компьютер тизимидан ёки ундан ташқарида, бундай ахборот акс эттирилган электромагнит нурланишларни олиш ҳисобига амалга оширилади¹.

Замонавий техника воситалари ахборотни компьютер тизимида бевосита уланмасдан олиш имконини беради: уни қўлга киритиш марказий процессор, дисплей, коммуникация каналлари, принтер ва ҳоказоларнинг нурланиши ҳисобига амалга оширилади. Буларнинг барчасини қўлга киритилаётган объектдан анча узоқда туриб амалга ошириш мумкин. Қўлга киритиш усуллари ҳар хил бўлиши мумкин: бевосита (фаол) қўлга киритиш; тезда қўлга киритиш; символларни қўлга киритиш; хабарларни қўлга киритиш; электромагнит (пассив) қўлга киритиш; аудио қўлга киритиш (ахборотни виброакустик каналлар орқали олиш); видео қўлга киритиш ва ҳ.к. Ахборотни қўлга киритиш ё тизимнинг ташқи коммуникация каналлари орқали тўғридан-тўғри, ё периферия қурилмалари линияларига бевосита уланиш йўли билан амалга оширилади. Бунда бевосита «эшитиб туриш» объектлари кабелли ва симли тизимлар, ер устидаги микротўлқинли тизимлар, йўлдош алоқа тизимлари, шунингдек, ҳукумат алоқаси махсус тизимлари ҳисобланади.

Электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилиши ЭҲМ ёки унинг қурилмалари билан ностандарт вазият юзага келишидан иборат бўлиб, бунда уларнинг нормал фаолият кўрсатишига вақтинчалик ёки турғун халақитлар (ишнинг секинлашуви ёки ишдан чиқариш) яратилади, лекин ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки уларнинг тармоқларининг моддий яхлитлигига дахл этилмайди. Масалан, ахборот қурилмасининг ишидаги носозликлар, ахборотни беришни рад этиш, бузиб кўрсатилган ахборотни бериш ва ҳ.к. Агар зикр этилган носозликлар билан бир қаторда компьютер қурилмасининг моддий буюм сифатидаги яхлитлигининг бузилиши ҳам юз берган бўлса, қилмиш жиноятлар мажмуи бўйича ЖК 173-моддаси (Мулкни қасдан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш) билан квалификация қилинади.

ЖК 278²-моддаси 1-қисми диспозициясида кўрсатилган оқибатларнинг ўзига хос хусусияти шу билан белгиланадики, шахс компью-

¹ Преступления в сфере компьютерной информации: квалификация и доказывание. Учеб. пособие / Под ред. Ю.В. Гаврилина. — 8-б.

тер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланишга доир айна бир ҳаракатларни содир этиши баъзан турли жиноий натижаларга олиб келади. Одатда, бу компьютер ахборотининг муҳофаза қилинишига, ҳисоблаш тизимининг ишончлилик даражасига, ҳисоблаш тизимининг бошқа тизимлар билан алоқасига ва бошқа шунга ўхшаш омилларга боғлиқ бўлади. Занжир реакция юз бериши, яъни бир жиноий натижа бошқа жиноий натижа келиб чиқишига сабаб бўлиши ҳам мумкин.

Шуни ҳисобга олиш лозимки, компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш бошқа жиноятни қасддан содир этиш усули сифатида амал қилган, ЭҲМдан эса, жиноий ниятни амалга ошириш қуроли сифатида фойдаланилган бўлса, қилмиш ЖК тегишли моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим. Масалан, кўриб чиқилган оқибатлар компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланишдан кейин амалга оширилган мазкур ахборотга ўзгача усулда қасддан таъсир кўрсатиш натижасида юз берган бўлса, қилмиш қонунда кўрсатилган белгилар мавжуд бўлган тақдирда ЖК 278⁴-моддаси (Компьютер ахборотини модификациялаштириш) ёки ЖК 278⁵-моддаси (Компьютер саботаж) бўйича квалификация қилиниши лозим.

ЖК 278²-моддасида назарда тутилган жиноят субъектив томондан **қасддан**, яъни **тўғри** ёки **эгри** қасд билан содир этилади. Айбдор компьютер ахборотидан бу ахборот мулкдори (эгаси)нинг рухсатсиз ёки рухсат билан фойдаланишнинг белгиланган тартибини бузиб фойдаланаётганини англайди, ўз ҳаракатлари натижасида қонунда белгиланган ижтимоий хавфли оқибатлар юз беришига кўзи етади ва уларнинг юз беришини истайди ёки уларнинг юз беришига онгли равишда йўл қўяди. **Эҳтиётсизлик** айна ҳолда шахс компьютер тизимида сақланаётган ахборотдан фойдаланишнинг қонунийлигига берган баҳосида, шунингдек, унинг мазкур ҳаракатлар натижасида юз берган ижтимоий хавфли оқибатларга бўлган муносабатида намоён бўлиши мумкин.

Ижтимоий хавфли қилмиш содир этиш ниятсиз компьютер ахборотидан рухсатсиз фойдаланиш жиноят таркибини ташкил этмайди. Масалан, бевосита фойдаланувчининг хатоси туфайли ахборотдан беихтиёр фойдаланиш ва ш.к.

Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланишнинг **мотивлари** ва **мақсадлари** кўриб чиқиладиган жиноят таркибининг муқаррар белгилари ҳисобланмайди ва, бинобарин, жиноятни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди, лекин айбдорга одилона жазо тайинлаш чоғида ҳисобга олиниши мумкин.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс ЖК 278²-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** бўлиши мумкин. Бу бутунлай бегона шахс бўлиши ҳам, муайян тоифадаги ахборот би-

лан ишлаш ҳуқуқига эга бўлмаган қонуний фойдаланувчининг ўзи бўлиши ҳам мумкин.

ЖК 278²-моддаси 2-қисмида компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар назарда тутилган. Бундай ҳолатлар қуйидагилардан иборат:

- а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- в) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;
- г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш.

Жиноят **ЖК 278²-моддаси 2-қисми «а» банди** бўйича квалификация қилиниши учун жиноят содир этган шахслар уни биргаликда содир этиш ҳақида олдиндан келишган бўлишлари лозим. Мисол учун, жиноий гуруҳнинг бир иштирокчиси муҳофаза тизимини бузиб кириши ва шу тариқа компьютер ахборотидан фойдаланиш учун бевосита имконият яратиши, гуруҳнинг бошқа иштирокчиси эса бу ахборот билан қонунда кўрсатилган ижтимоий хавфли оқибатлар юз беришига сабаб бўлган тегишли манипуляцияларни бажариши мумкин.

ЖК 278²-моддаси 2-қисми «в» банди мазмунидаги **хизмат мавқеидан фойдаланиш** деганда, меҳнат ёки фуқаролик-ҳуқуқий шартномасига биноан бажарувчи ишига кўра компьютер ахборотидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган шахснинг компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланишини ёки ўз хизмат мавқеига кўра бундай фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган бошқа шахсларга таъсир ўтказишини тушуниш лозим.

Шахс ўз хизмат мавқеидан фойдаланар экан, хизмат бўйича ўзига берилган ҳуқуқлар ва бурчлардан амалда фойдаланади, лекин бу ҳуқуқлар ва бурчларни амалга ошириш тартибини бузади, яъни ўзининг хизмат ваколатлари доирасидан четга чиқади ва ўз ҳуқуқлари ва бурчлари татбиқ этилмайдиган ёки фойдаланиш учун ўзида рухсат бўлмаган компьютер ахборотини тасарруф этиш имкониятини қўлга киритади.

(ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки уларнинг тармоқларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган шахслар ҳақида батафсилроқ ЖК 278¹-моддаси таҳлилига қаранг.)

Компьютер тизимидан фойдаланувчи ташкилотларнинг ходимлари ҳам, назорат қилувчи ташкилотларнинг ходимлари ҳам **ЖК 278²-моддаси 2-қисми «в» бандида** назарда тутилган жиноят субъекти бўлиши мумкин. Агар жиноят субъекти мансабдор шахс бўлса, ишнинг ҳолатларини ҳисобга олиб қилмиш жиноятлар жами тариқасида ЖК 278²-моддаси ва 205-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб

ваколатини суиистеъмол қилиш) ёки 206-моддаси (Ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш) билан квалификация қилиниши мумкин.

Такроран ёки хавфли рецидивист томонидан, шунингдек, уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш жиноятини квалификация қилишнинг ўзига хос хусусиятлари биз юқорида бошқа жиноят таркибларининг таҳлилида кўриб чиққан жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатлар билан бир хилдир.

3-§. Компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш (ЖК 278³-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** компьютер ахборотининг хавфсизлигини ва ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки уларнинг тармоқлари нормал ишлашини таъминлашга доир ижтимоий муносабатлардир. **Кўшимча объект** сифатида бу ерда фуқароларнинг шахсий ёки мулкӣ манфаатлари ёхуд давлат ёки жамоат манфаатлари амал қилиши мумкин.

Жиноятнинг **предмети** — ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситалари.

Дастурий ва аппарат воситалари компьютер техникаси воситаларига киради.

Дастурий восита — бу «ахборотга ишлов бериш тизимининг фаолият кўрсатишига тааллуқли бўлган дастурлар, таомиллар, қоидалардан, шунингдек, агар назарда тутилган бўлса, уларга йўлдош ҳужжатлар ва маълумотлардан таркиб топган объект»¹.

Дастурий воситаларга қуйидагилар киради:

— **дастурий таъминот** — бошқарувчи ва ишлов берувчи дастурларнинг қуйидагилардан иборат мажмуи: система дастурлари (операцион системалар, техник хизматлар кўрсатиш дастурлари), амалий дастурлар (муайян типдаги вазифаларни ечиш учун мўлжалланган дастурлар, масалан матн муҳаррирлари, антивирус дастурлари, маълумотлар базаларини бошқариш тизимлари ва ш.к.), шунингдек, инструментал дастурлар (дастурлаштириш тиллари — Turbo C, Microsoft Basic ва ҳоказолар ҳамда трансляторлар — алгоритмик ва символик тиллардан машина кодларига ўз-ўзидан ўгиришни таъминловчи дастурлар мажмуи)дан;

¹ Қаранг: Ўзбекистон давлат стандарти. «Ахборот технологиялари. Атамалар ва уларнинг таърифлари». O'z DSt 1047: 2003. — 15-б.

— ахборот мулкдори, эгаси, ахборотдан фойдаланувчининг машинадаги ахбороти.

Дастурий воситалар ўзлари қандай жисмга ёзилганлигидан қатъи назар интеллектуал маҳсулот ҳисобланади.

Ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий воситалар, асосан, ахборотдан рухсатсиз фойдаланиш, нусха кўчириш, уни ўғирлаш ёки модификациялаштиришдан муҳофаза қилувчи тизимни бузиб кириш учун мўлжалланган дастурлардан иборат.

Аппарат воситалари — маълумотларга ишлов бериш учун қўлланиладиган техника воситалари. Уларга маълумотларга автоматлаштирилган усулда ишлов бериш учун мўлжалланган барча механик, электр ва электрон ускуналар (шахсий компьютер, периферия қурилмаси ва машина ахборотининг моддий манбалари) киради.

ЖК 278³-моддаси мазмунидаги **махсус аппарат воситалари** деганда, ахборотдан рухсатсиз фойдаланиш, нусха кўчириш, уни ўғирлаш ёки модификациялаштиришдан муҳофаза қилувчи тизимни бузиб кириш учун мўлжалланган механик, электромеханик, электрон, оптик, лазер, радио, радиотехник, радиолокацион ва бошқа қурилмалар, тизимлар ва иншоотлар тушунилади.

(«Қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш» тушунчаси ҳақида ЖК 278²-моддаси таҳлилига қаранг. «Компьютер тизими» тушунчасининг мазмуни ЖК 278¹-моддаси таҳлилида ёритилган.)

Ҳимояланган компьютер тизими — бу муомалада бўлиш тартибини мулкдори (эгаси) ўрнатган ахборотдан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланилишига қарши туришга қодир бўлган компьютер тизими.

Компьютер тизимини ҳимоялаш, аввало, ундаги ахборотни муҳофаза қилиш мақсадида амалга оширилади.

(Ахборотни муҳофаза қилиш ҳақида батафсилроқ ЖК 278¹-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 278³-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатишда акс этади.

Ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни **тайёрлаш** шахс томонидан бу воситаларни яратишга қаратилган ҳар қандай ҳаракатларнинг амалга оширилишини англатади. Хусусан, махсус дастурий воситаларни тайёрлаш ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда фойдаланиш учун мўлжалланган компьютер дастурларини яратишда ифодаланади. Махсус аппарат воситаларини тайёрлаш эса, компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда фойда-

ланиш учун имконият яратадиган турли техник тизимлар, асбоблар, қурилмаларни яратишдан иборат.

Шуни қайд этиш лозимки, компьютер номенклатурасидан келиб чиқиб, «тайёрлаш» атамасини фақат аппарат воситаларига нисбатан қўллаш ўринли бўлади, дастурий воситаларга нисбатан «яратиш» атамаси ишлатилса, мақсадга мувофиқдир.

Ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини тайёрлаш (яратиш) кўриб чиқиладиган жиноят таркибини фақат айбдор **уларни ўтказиш мақсадини** кўзлаган ҳоллардагина ташкил этади.

Қонуннинг мазкур қоидаси ҳам аниқлик киритишни талаб этади. «Ўтказиш» атамасини дастурий воситаларга нисбатан қўллаш мумкин эмас, уларни фақат тарқатиш мумкин.

Шу туфайли ҳам **ЖК 278³-моддаси** мазмунидаги **ўтказиш** деганда, махсус аппарат воситаларини номуайян доирадаги шахслар фойдасига (жумладан, сотиш, ҳада қилиш, ижарага бериш, қарзга бериш йўли билан) бегоналаштиришнинг ҳар қандай шакли тушунилиши лозим.

Айни ҳолда **тарқатиш** деганда, номуайян доирадаги шахслар кўриб чиқиладиган норманинг диспозициясида тавсифланган махсус дастурий воситалардан фойдаланиш имкониятини қўлга киритиши учун шароит яратиш тушунилиши лозим. Дастурий воситаларни тарқатиш усуллари ҳар хил (электрон почта орқали бировга ўтказиш, компьютер тармоғи воситасида алоқа линияси орқали бировга ўтказиш ва ш.к.) бўлиши мумкин ва қилмишни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Кўриб чиқиладиган моддада қўлланилган атамалар хусусида билдирилган фикр-мулоҳазаларни ҳисобга олиб, **ЖК 278³-моддаси 1-қисмининг** диспозицияси қўйидаги таҳрирда баён этилса, ўринли бўлар эди: «*Ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини тарқатиш ёки ўтказиш мақсадини кўзлаб яратиш ёки тайёрлаш, шунингдек, тарқатиш ёки ўтказиш*». Шунга мос равишда модданинг номи ҳам ўзгартирилиши лозим.

Кўриб чиқиладиган жиноят қонунда кўрсатилган, вазифасига кўра фойдаланиш учун тайёр бўлган махсус воситаларнинг ҳеч бўлмаса битта нухаси тайёрланган (яратилган) пайтдан ёки бундай воситалардан ҳеч бўлмаса биттаси ўтказилган ёки тарқатилган пайтдан эътиборан **туғалланган** ҳисобланади.

ЖК 278³-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** фақат **тўғри қасд** билан содир этилиши мумкин. Айбдор ўзи махсус воситаларни компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун уларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаганини англайди ёки мазкур воситаларни ўтказиётгани ёки тар-

қатаётганини англайди ва шундай қилишни истайди. Ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситалари тайёрланганда махсус **мақсад** — кўрсатилган дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш ҳам аниқланиши лозим.

16 ёшга тўлган ҳар қандай ақли расо жисмоний шахс мазкур жиноят **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 278³-моддаси 2-қисмида:

а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

б) тақроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

в) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;

г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

(Мазкур белгиларнинг мазмуни ҳақида ЖК 278²-моддаси таҳлиliga қаранг.)

**4-§. Компьютер ахборотини модификациялаштириш
(ЖК 278⁴-моддаси)**

Компьютер ахборотини модификациялаштиришнинг **асосий бевосита объекти** компьютер ахборотининг хавфсизлигини ва ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки уларнинг тармоқлари нормал ишлашини таъминлашга доир ижтимоий муносабатлардир. **Кўшимча бевосита объект** — фуқароларнинг шахсий ёки мулкӣ ҳуқуқлари ва манфаатларини, шунингдек, давлат ва жамоат манфаатларини амалга оширишни кафолатловчи ижтимоий муносабатлар.

(«Компьютер ахбороти», «ЭҲМ», «ЭҲМ тизими», «ЭҲМ тармоқлари» тушунчаларининг мазмуни ҳақида ЖК 278¹-моддаси таҳлиliga қаранг.)

Жиноятнинг **объектив томони** фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлган компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, унга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек, била туриб унга ёлғон ахборотни киритишдан иборат.

NOTA BENE!

Компьютер ахборотини **модификациялаштириш** — мазкур ахборотни қайта ишлаш, яъни компьютер тизимида сақланаётган ахборотга адаптация ҳисобланмаган ҳар қандай ўзгаришларни киритиш.

Кўриб чиқиладиган модда бўйича жиноий жавобгарлик келиб чиқиши учун компьютер ахборотини модификациялаштириш, яъни компьютер тизимида сақланаётган ахборотни ўзгартириш, унга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек, била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш **қонунга хилоф равишда**, яъни шахс томонидан қонунда белгиланган ҳуқуқсиз ёки бу ахборотнинг мулкдори ёки қонуний эгасининг рухсатсиз амалга оширилган бўлиши лозим. Компьютер ахборотини қонуний модификациялаштириш, тегишли равишда, фақат бу ахборотга қонуний эгалик қилувчи шахс томонидан амалга оширилиши мумкин. Жумладан, шахс дастурлар ва маълумотлар базаларини қонуний модификациялаштиришни:

- очиқ-ойдин хатоларни тузатиш;
- дастурлар, маълумотлар базаларига улар фойдаланувчининг техника воситаларида фаолият кўрсатиши учун тузатишлар киритиш;
- бошқа дастурлар билан ўзаро алоқа қилиш қобилиятига эришиш учун дастурни қисман декомпиляция қилиш тарзида амалга оширилиши мумкин.

Ҳар қандай ҳолда амалга оширилган модификациялаштиришнинг қонунийлиги тўғрисидаги масала Ўзбекистон Республикасининг 2006 йил 20 июлдаги «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида»ги ЎРҚ-42-сон Қонуни¹ қоидаларини ҳисобга олиб ҳал қилиниши лозим.

Ахборотни ўзгартириш деганда, компьютер ахборотининг дастлабки ҳолатига унинг мазмунини ўзгартирмайдиган ҳар хил тузатишларнинг киритилиши (масалан, маълумотлар базасини реструктуризация қилиш ёки қайта ташкил этиш, унинг файлларидаги ёзувларни қўшиш, ЭҲМ ёки маълумотлар базаси учун дастурни бир тилдан бошқа тилга ўгириш) тушунилиши лозим.

Ахборотга **шикаст етказиш** деб, уни техника воситалари билан ишлов бериш чоғида яроқсиз ҳолатга келтирилиши (агар уни тиклаш имконияти мавжуд бўлса) тушунилиши лозим.

Компьютер тизимида сақланаётган ахборотни **ўчириш** амалда уни йўқ қилиб юбориш ҳисобланади ва файлни ёки унинг бир қисмини мантиқий ва моддий жиҳатдан фойдаланиб бўлмайдиган ҳолатга келтирувчи операциядан иборат.

Кўриб чиқиладиган норма мазмунидаги **била туриб ёлғон ахборотни киритиш** компьютер тизимида сақланаётган ахборотга ҳақиқатга мос келмайдиган маълумотларни қўшиб қўйишдан иборат.

Компьютер ахборотини модификациялаштиришнинг кўрсатилган объектив белгиларини синчиклаб таҳлил қилиш бизга кўриб чиқиладиган жиноят-ҳуқуқий норма диспозициясининг қонундаги

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 28–29-сон, 260-модда.

тузилишида айрим жиддий зиддиятларни аниқлаш имконини берди ва уларга ўқувчи эътиборини қаратмоқчимиз.

Биринчидан, компьютер ахборотини модификациялаштириш унга шикаст етказиш (ахборотни яроқсиз ҳолатга келтириш) ва уни ўчириш (ахборотни йўқ қилиб юбориш) билан боғлиқ бўлиши мумкин эмас. Модификациялаштириш ахборотни қайта ишлашни, яъни уни ўзгартириш, бузиб кўрсатиш, сохталаштиришни англатади.

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида»ги Қонуни 1-моддаси (Асосий тушунчалар) 7-қисмида **ЭҲМ учун яратилган дастур ёки маълумотлар базасини модификациялаш (қайта ишлаш)** тушунчаси белгиланган бўлиб, у кўрсатилган дастурлар ва маълумотлар базаларини адаптация деб ҳисобланмайдиган ва бошланғич матн ўзгаришига олиб келадиган ҳар қандай тарзда ўзгартиришни англатади.

Тармоқ стандартида ахборотни модификациялаштириш «ахборот мазмуни ёки ҳажмини унинг манбаларида техника воситалари билан ишлов бериш чоғида рухсатсиз ўзгартириш» сифатида тавсифланади (2.7-банд)¹. Шунингдек, стандартда «ахборотни бузиб кўрсатиш» ва «ахборотни сохталаштириш» тушунчаларига ҳам таъриф берилган бўлиб, улар айнан ахборотни рухсатсиз *модификациялаштириш* сифатида талқин қилинади:

«Ахборотни бузиб кўрсатиш — ахборотни унга техника воситалари билан ишлов бериш (узатиш) чоғида сиртдан таъсирлар (шовқинлар), аппаратура ишидаги носозликлар ёки хизмат кўрсатувчи ходимларнинг янглиш ҳаракатлари натижасида тасодифий ёки қасддан рухсатсиз модификациялаштириш» (2.6-банд)².

«Ахборотни сохталаштириш — ахборотни унга техника воситалари билан ишлов бериш чоғида рақиб олдида муайян қулайлик (устуналик)ларга эришиш ёки унга зарар етказиш мақсадида қасддан рухсатсиз модификациялаштириш» (2.8-банд)³.

Иккинчидан, «ахборотга шикаст етказиш» ва «ахборотни ўчириш» каби тушунчалар компьютер соҳасидаги норасмий терминологияга киради, чунки улар стандартлаштирилмаган ва ахборотлаштириш соҳасидаги бошқа норматив ҳужжатларда мавжуд эмас.

«Ахборотни ўчириш» тушунчасига Тармоқ стандартида «ахборотни йўқ қилиб юбориш» тушунчасига берилган таърифда дуч келиш мумкин:

¹ *Қаранг*: Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». TSt 45.010: 2002. — 11-б.

² Ўша жойда. — 11-б.

³ Ўша жойда. — 12-б.

«Ахборотни йўқ қилиб юбориш — ахборотни унинг манбаларида техника воситалари билан ишлов бериш чоғида тасодифий ёки қасдан ўчириш» (2.9-банд)¹. Бу таърифдан кўриниб турганидек, ахборотни ўзгартириш, бузиб кўрсатиш ва уни сохталаштиришдан фарқли ўлароқ, ахборотни йўқ қилиб юбориш (худди шунингдек, уни ўчириш) ахборотни модификациялаштириш ҳисобланмайди.

Худди шу гапни ахборотга шикаст етказиш ҳақида ҳам айтиш мумкин. Мазкур тушунчага расмий таъриф берилмагани боис, уни этимологик мазмунидан келиб чиқиб, хусусан, ахборотни бузиш, уни фойдаланиш учун яроқсиз ҳолатга келтириш сифатида талқин қилишга тўғри келадики, булар ҳам компьютер ахборотини модификациялаштиришнинг маъно ва мазмунига мос келмайди.

Мазкур тушунчалар ўз табиатига кўра кўпроқ компьютер сабогажига тааллуқлидир.

Бундан ташқари, қонун чиқарувчининг ўзи ЖК 278²-моддаси (Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш) ва 278⁶-моддаси (Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш)ни тузишда йўқ қилиб юбориш ва модификациялаштиришни турли жинсли тушунчалар сифатида ишлатган, кўриб чиқилаётган модда диспозициясида эса, «йўқ қилиб юбориш» атамасининг ўрнига у билан айний бўлган «ўчириш» атамасини ишлатиб, ахборотни йўқ қилиб юборишга уни модификациялаштиришнинг тур хили сифатида ёндашган. Яъни ЖК 278⁴-моддасида ахборотни модификациялаштириш амалда ахборотни йўқ қилиб юбориш (ўчириш)га нисбатан кенгроқ тушунча сифатида намоён бўлади. Бизнингча, бу ёндашув мантиққа зид ва компьютер терминологиясини қўллашда ноизчилликни намоёйиш этади.

Учинчидан, ЖК 278⁴-моддаси 1-қисмидаги «била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш» иборасини ҳам ўз ўрнида ишлатилган деб айтиш мушкул. Бу ерда муайян такрорийлик кузатилади: била туриб унга (яъни *ахборотга*) ёлғон *ахборотни* киритиш. Бундан ташқари, компьютер ахборотига ёлғон, яъни ҳақиқатга мос келмайдиган маълумотларни киритиш уни бузиб кўрсатиш ёки сохталаштиришни англатади.

Шуни эътиборга олиб кўриб чиқилаётган модда биринчи қисмининг мазмуни қуйидагича таърифланса, бизнингча, мақсадга мувофиқ бўлар эди: «*Компьютер ахборотини модификациялаштириш, яъни компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга хилоф равишда ўзгартириш, бузиб кўрсатиш, худди шунингдек, уни сохталаштириш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлса*».

¹ Қаранг: Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». ТSt 45.010: 2002. — 12-б.

Бу фикр-мулоҳазалар миллий жиноят қонунчилигимизни янада такомиллаштириш чоғида эътиборга олинади деб умид қиламиз.

Компьютер ахборотини қонунга хилоф равишда модификациялаштириш **ЖК 278⁴-моддаси 1-қисмида** кўрсатилган ижтимоий хавфли оқибатлар юз берган, яъни фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилган вақтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

Мазкур жиноят содир этилиши натижасида фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига **жиддий зиён** етказилиши муҳим ёки ҳатто ўта ноёб ахборотнинг йўқолишидан; муҳим техника воситалари ишдан чиқишидан (жумладан, авария, ҳалокат ва одамлар ўлимига сабаб бўлиши мумкин бўлган авианавигация техникаси ишдан чиқишидан); компьютер тармоғига бирлаштирилган ЭҲМ ўртасида алоқанинг қайта созлаш ёки узоқ вақт таъмирлашни талаб этувчи узилишидан ва ҳоказолардан иборат бўлиши мумкин.

(Кўрсатилган ижтимоий хавфли оқибатларнинг тавсифи ва уларни квалификация қилиш хусусиятлари ҳақида батафсилроқ ЖК 278¹-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 278⁴-моддасида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан қасддан (тўғри ёки эгри қасд билан), эҳтиётсизлик орқасида** ёки **мураккаб айбли жиноят** тарзида содир этилиши мумкин.

(Мазкур айб шаклларининг ақл ва идрок омиллари мазмуни ҳақида ЖК 278¹-моддаси таҳлилида айтиб ўтилган.)

Қилмишни квалификация қилишда унинг **мотиви** ва **мақсади** иккинчи даражали аҳамият касб этади.

ЖК 278⁴-моддаси 2-қисмида:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган компьютер ахборотини қонунга хилоф равишда модификациялаштириш учун жавобгарлик белгиланган.

(Мазкур жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларни квалификация қилиш хусусиятлари ҳақида ЖК 278¹-моддаси ва ЖК 278²-моддаси таҳлилига қаранг.)

5-§. Компьютер саботаж (ЖК 278⁵-моддаси)

Мазкур жиноятнинг **бевосита объектини** компьютер ахбороти ёки дастурларнинг, шунингдек, компьютер ускунасининг бутлигини таъминлашга доир ижтимоий муносабатлар ташкил этади. Бу ерда **кўшимча объект** сифатида фуқароларнинг шахсий ёки мулкый манфаатларини ёхуд давлат ва жамоат манфаатларини таъминловчи ижтимоий муносабатлар амал қилиши мумкин.

С.И.Ожегов изоҳли луғатига кўра, **саботаж** ўзини худди ишни лозим даражада бажараётгандек қилиб кўрсатиб, уни қасддан издан чиқариш ёки барбод қилишни, бирон-бир нарсани бажариш, амалга оширишга зимдан қарши ҳаракат қилишни англатади¹.

Ушбу изоҳ ҳамда кўриб чиқиладиган модда диспозициясининг таҳриридан келиб чиқиб, **компьютер саботаж**и деб, компьютер ускунаси ёки компьютер тизимининг ишига улар нормал фаолият кўрсатишига халақит бериш ниятида аралаштиришни эътироф этиш мумкин.

Ўзганинг компьютер ускунаси ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунаси, шунингдек, компьютер тизими жиноят **предмети** ҳисобланади.

Компьютер ускунаси – ахборотни ўзгартириш ва сақлаш учун мўлжалланган ускуна. Бу турдаги ускунага қуйидагилар киради: алоқа тизимлари ва воситалари ускунаси, ўлчаш ва бошқариш воситалари, ҳисоблаш техникаси воситалари (маълумотларга автоматлаштирилган усулда ишлов бериш учун аналогли ва аналогли-рақамли машиналар, электрон ҳисоблаш, электромеханик ва механик комплекслари ва машиналари, маълумотларни сақлаш, қидириш ва уларга ишлов бериш учун мўлжалланган, турли вазифаларни ечиш билан боғлиқ бўлган қурилмалар) ва ташкилий техника воситалари, ахборотни визуал ва акустик акс эттириш воситалари, ахборотни сақлаш воситалари, театр-саҳна ускунаси ва ҳ.к.

(«Компьютер тизими» тушунчаси ҳақида ЖК 278¹-моддаси таҳлилига қаранг.)

Компьютер саботажининг **объектив томони** ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини ишдан чиқариш, шунингдек, компьютер тизимини бузишдан иборат.

Компьютер ускунасини ишдан чиқариш компьютер тизими, тармоғи, ЭҲМ таркибидаги айрим элементларни уларнинг вазифасига мувофиқ ишлаб туришини жиддий қийинлаштирувчи тарзда яроқсиз ҳолатга келтиришни англатади.

Компьютер тизимини бузиш деганда, тизимнинг барча аппарат (техник) компонентлари ёки уларнинг айримлари йўқ қилиб юборилиши натижасида бу тизим ўз фаолиятини тўхтатиши тушунилиши лозим. Бунда қилмишни ЖК 173-моддаси (Мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш) билан қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди.

Компьютер саботажини амалга ошириш усули моддий (блокларни йўқ қилиб юбориш, дискеталар, магнит барабанлари, дисклар, тасмалар ва шу кабиларни яроқсиз ҳолга келтириш) ёки аппаратдастурий (қурилмаларни мазкур ЭҲМ, унинг тизими ёки тармоғига

¹ Тармоқ стандарти. «Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги. Атамалар ва уларнинг таърифлари». ТSt 45.010: 2002. – 684-б.

мос келмайдиган бошқа қурилмалар билан алмаштириш; маълумотлар базаси устидан ўйин дастурларини ёзиш; файлларнинг номларини ўзгартириш ва ш.к.) бўлиши мумкин, лекин бу айбдорнинг ҳаракатларига юридик баҳо беришга таъсир кўрсатмайди.

Компьютер саботажига шахс кўриб чиқилаётган модда диспозициясида кўрсатилган ҳаракатларни бажарган, яъни ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқарган ёхуд компьютер тизимини бузган вақтдан эътиборан **туғалланган** жиноят деб эътироф этилади.

Субъектив томондан мазкур жиноят **тўғри қасд** билан содир этилиши мумкин. Айбдор компьютер ускунасини ишдан чиқариш ёхуд компьютер тизимини бузишга қаратилган ҳаракатларни бажараётганини англайди ва бунга истайди.

Бизнингча, кўриб чиқилаётган модда биринчи қисмининг диспозицияси ҳам такомиллаштиришни талаб этади. Уни қуйидаги таҳрирда баён этиш ўринли бўлади деб ўйлаймиз: *«Компьютер саботажига, яъни электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишини бузиш мақсадида компьютер ахборотини қасддан йўқ қилиб юбориш, унга шикаст етказиш ёки уни тўсиб қўйиш ёхуд ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш, худди шунингдек, компьютер тизимини бузиш».*

Жиноий қилмишнинг махсус мақсади — электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишини бузишни кўрсатиш, аввало, компьютер саботажининг моҳиятини, унинг қилмишни тўғри квалификация қилиш учун зарур бўлган муқаррар элементларини тўлиқ акс эттириш ва уни турдош жиноят таркиби — мулкни қасддан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш (ЖК 173-моддаси)дан фарқлаш имконини беради.

Масалан, компьютер ускунасини ишдан чиқариш уни шундай бир ҳолатга келтиришни англатадики, бунда мазкур ускунадан унинг ўз функционал вазифасига кўра фойдаланиш мумкин бўлмайди. Бу, юқорида қайд этиб ўтилганидек, моддий буюм сифатидаги компьютер ускунасининг яхлитлигини бузиш йўли билан амалга оширилиши мумкин. Бундай вазиятларда айнан айбдор ғайриқонуний хулқ-атворининг махсус мақсади қилмишга тўғри юридик баҳо бериш имконини беради.

Компьютер ахборотини йўқ қилиб юбориш, унга шикаст етказиш (худди шунингдек, уни тўсиб қўйиш)га келсак, юқорида қайд этиб ўтганимиздек, мазкур ҳаракатлар қасддан (ва айниқса махсус мақсад билан) содир этилганда айнан компьютер саботажига кирилиши лозим.

(Бу ҳақда батафсилроқ ЖК 278⁴-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 278⁵-моддаси 2-қисмида:

- а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган компьютер саботажидан унун жавобгарлик назарда тутилган.

(Жавобгарликни оғирлаштирувчи мазкур ҳолатларнинг мазмуни ва уларни квалификация қилиш хусусиятлари ҳақида ЖК 278²-моддаси таҳлилига қаранг.)

6-§. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш (ЖК 278⁶-моддаси)

Ушбу жиноятнинг **бевосита объекти** компьютер ахбороти хавфсизлигини ва ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки уларнинг тармоқлари нормал ишлашини таъминлашга доир ижтимоий муносабатлардир. Бу ерда **қўшимча объект** сифатида фуқароларнинг шахсий ёки мулкый манфаатлари ёхуд давлат ва жамоат манфаатлари ҳам амал қилиши мумкин.

Жиноятнинг **предмети** – зарар келтирувчи компьютер дастурлари, шунингдек, махсус вирус дастурлари.

Компьютер дастури (ЭҲМ учун дастур) – бу «муайян натижа олиш мақсадида ЭҲМ, ЭҲМ шохобчалари ва бошқа компьютер воситаларининг ишлаши учун мўлжалланган маълумотлар ва кўрсатмалар мажмуи»¹. Компьютер дастури деб, уни ишлаб чиқиш чоғида олинган тайёргарлик ҳужжатлари ҳамда у билан яратиладиган аудиовизуал тасвирлар ҳам эътироф этилади.

Шуни қайд этиш лозимки, **ЖК 278⁶-моддаси** диспозициясида айнан **зарар келтирувчи** компьютер дастури (ЭҲМ дастури) назарда тутилади.

NOTA BENE!

Зарар келтирувчи компьютер дастурлари – фойдаланувчи рухсат бермаган ҳаракатларни бажаришга ва шу тариқа компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборот мулкдори (эгаси)га уни йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш тарзида зиён етказишга, шунингдек, ўзга нохуш оқибатлар (ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилиши)га сабаб бўлишга қодир бўлган, махсус яратилган дастурлар.

Дастурнинг зарарлилигини аниқлаш учун у компьютер тизимларида сақланаётган маълумотлар ёки дастурлар рухсатсиз тўсиб қўйи-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майдаги «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида»ги 1060-ХП-сон Қонуни, 1-модданинг 2-қисми.

лиши, улардан нусха кўчирилиши, уларнинг модификациялаштирилиши, йўқ қилиб юборилишига олиб келишга қодирлиги ёки қодир эмаслиги, яъни бу дастур ишининг хусусияти ҳақида ахборот мулкдори (эгаси) ёки ўзга ваколатли фойдаланувчини олдиндан хабардор этиш назарда тутилганлиги ёки назарда тутилмаганлиги, шунингдек, дастур ўз функцияларини бажаришига унинг рухсатини олиш назарда тутилганлиги ёки назарда тутилмаганлиги аниқланиши лозим. Агар бу талабларнинг ҳеч бўлмаса биттаси бузилса ҳам дастур ғайриқонуний (зарар келтирувчи) деб топилиши лозим.

Зарар келтирувчи дастурлар тоифасига куйидагилар киради: вирус дастурлари; электрон калитларнинг дастур-эмуляторлари; паролли муҳофазани бузувчи дастурлар; «мантиқий бомбалар»; «троя оти», «курт» қабилдаги ва бошқа дастурлар.

Ўз вақтида (2001 йил) компьютер ахборотини қўлга киритиш ва ўзганинг ЭХМ устидан назорат ўрнатишга мўлжалланган «троя оти» дастури барча зарар келтирувчи дастурлар орасида айниқса кенг тарқалган эди. Мазкур дастур дастурий таъминот муаллифи томонидан назарда тутилмаган кўрсатмалар блокдан иборат бўлиб, улар ўз вазифасини бажариб бўлганидан сўнг ўз-ўзидан йўқ бўлади. Шундан сўнг мазкур дастурий модулларни топиш деярли мумкин эмас. Троя дастурларининг ўзига хос хусусияти шундаки, улар компьютер тизимига чуқур киради, яхшилаб ниқобланади, шу боис уларни аниқлаш ва ўчириб ташлаш жуда қийин.

«Мантиқий бомбалар» ҳам анча кенг тарқалган зарар келтирувчи вируслардир. Улар қасддан дастур кодини ўзгартиришдан иборат бўлиб, бунинг натижасида ЭХМ дастури ёки тизими олдиндан белгиланган шароитда, масалан, муайян вақтда тўлиқ ёки қисман ишдан чиқади.

«Мантиқий бомбалар»нинг компьютер вирусларидан фарқи шундаки, улар аввал-бошдан дастурнинг бир қисми ҳисобланади ва бошқа дастурларга ўтмайди, компьютер вируслари эса, ҳаракатчан дастурлар бўлиб, ҳатто компьютер тармоқлари бўйлаб тарқалиши ҳам мумкин¹.

NOTA BENE!

Вирус дастури — бошқа дастурларга ўз-ўзидан қўшилишга (яъни уларни «зарарлаш»га) ва улар ишга туширилганда ваколатли фойдаланувчи учун номақбул бўлган турли амалларни бажариш, чунончи: файллар ва каталогларга шикаст етказиш йўли билан улардаги ахборотни йўқ қилиб юбориш, модификациялаштириш, тўсиб қўйиш; компьютер хотирасини кераксиз маълумотлар билан тўлдириш ёки ўчириш, унинг иши секинлашувига олиб келиш ва ҳоказоларга қодир бўлган зарар келтирувчи махсус дастур.

¹ Преступления в сфере компьютерной информации: квалификация и доказывание. Учеб. пособие. / Под ред. Ю.В. Гаврилина. — 39-б.

Вирус дастурлар, одатда, улар ўз-ўзидан нусха кўчириши ва ниқобланишини таъминловчи кўрсатмаларни ўз ичига олади. Муайян давр мобайнида вирус ўзини намоён этмаслиги мумкин, лекин кейинчалик компьютер «касалланади» ва сиртдан сабабсиз ишдан чиқади. Аксарият ҳолларда компьютер ишидаги носозликлар ахборот тўлиқ ёки қисман йўқ бўлиб кетиши билан бирга юз беради.

Расмий даражада рўйхатдан ўтказилган, компьютерни бутунлай яроқсиз ҳолатга келтиришга қодир бўлган компьютер вируслари орасида «Покистон вируси», «Рождество арчаси», «Моррис вируси», «I love you», «666» вирусларини қайд этиш мумкин. Ҳозирги вақтда ЭҲМ учун вируслар сони бир неча ўн мингтага етади ва уларнинг сони тинимсиз ўсиб бормоқда.

ЖК 278⁶-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб компьютер дастурларини яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш, худди шунингдек, махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш, улардан қасддан фойдаланиш ёки уларни қасддан тарқатишда акс этади.

Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, худди шунингдек, махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш дастурий алгоритминини ёзишни, яъни мантиқий кўрсатмалар кетма-кетлигини ва кейинчалик уни ЭҲМ машина тилига ўтказишни назарда тутати.

Умуман олганда, ҳар қандай компьютер дастурини яратиш алгоритминини ёзиш тилини танлаш, кейинчалик ЭҲМ машина тилига ўтказиш, дастурни ростлаш ва сақлаб қўйишни ўз ичига олувчи изчил фаолиятдир. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш вазифаси қўйилганда бу ҳаракатлар жиноят қонунига биноан жазога лойиқ деб топилиши мумкин.

Мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш — бу безарар бўлган дастурни унга вирус киритиш орқали (унинг алгоритминини ўзгартириш, унинг айрим қисмларини олиб ташлаш ёки тўлдириш, уларни бошқа қисмлар билан алмаштириш йўли билан) модификациялаштириш бўлиб, бунинг натижасида дастур янги функцияларни орттиради ва компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборот рухсатсиз йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёки у қўлга киритилишига олиб келишга қодир бўлади.

(«Ахборотни йўқ қилиб юбориш», «ахборотнинг тўсиб қўйилиши», «ахборотни модификациялаштириш», «ахборотдан нусха кўчириш» ва «ахборотни қўлга киритиш» тушунчаларининг мазмуни ҳақида ушбу бобда кўриб чиқилган олдинги моддалар таҳлиliga қаранг.)

Зарар келтирувчи дастур ёки махсус вирус дастуридан фойдаланиш деганда, Ўзбекистон Республикасининг «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида»ги Қонуни 1-моддасининг қоидаларини ҳисобга олганда, қуйидагилар тушунилиши лозим:

– тегишли дастурни босиб чиқариш, яъни унинг нусхаларини номуайян доирадаги шахсларга бериш (шу жумладан, ЭҲМ хотирасида ёзиб қўйиш ва босма матнни чиқариш йўли билан);

– ундан нусха олиш, яъни дастурнинг бир ёки бир неча нусхаларини ҳар қандай моддий шаклда тайёрлаш, шунингдек, уларни ЭҲМ хотирасида ёзиб қўйиш;

– тарқатиш;

– дастурни хўжалик муомаласига (жумладан, модификациялаштирилган шаклда) киритиш юзасидан бошқа ҳаракатларни амалга ошириш. Бунда босиб чиқарилган тегишли дастур ҳақидаги хабарларни оммавий ахборот воситаларида эълон қилиш зарар келтирувчи ёки махсус вирус дастуридан фойдаланиш деб эътироф этилмайди¹.

Шуни айтиб ўтиш лозимки, айрим ҳолларда зарар келтирувчи дастурлардан рухсат билан фойдаланилади, яъни бунда тегишли зарар келтирувчи дастурнинг қўлланилишини ахборот ресурсининг мулкдори ёки бошқа қонуний эгаси маъқуллайди (янги дастурий таъминотни ишлаб чиқишда, вирусга қарши воситаларни яратиш борасидаги тадқиқот ишларини ўтказишда ва ш.к.).

Зарар келтирувчи ёки махсус вирус дастурини тарқатиш деганда, зарар келтирувчи дастурнинг ҳар қандай моддий шаклда, шу жумладан тармоқлар воситасида ва бошқа усуллар ёрдамида, шунингдек, сотиш, прокатга бериш, ижарага топшириш, қарзга бериб туриш, жумладан ушбу мақсадларнинг исталгани учун импорт қилиш йўли билан олинган нусхаларидан фойдаланишни таъминлаш тушунилади². Кўриб чиқилаётган турдаги дастурларни тарқатиш бевосита улардан жабрланувчининг компютерида, масалан, дискетадан ёки бошқа манбадан нусха кўчириш йўли билан, шунингдек, билвосита, қонуний фойдаланувчининг алоқа линияси бўйлаб компьютер тармоғи орқали ёки электрон почта орқали узатиш йўли билан амалга оширилиши мумкин.

ЖК 278⁶-моддасида назарда тутилган жиноят мазкур норманинг диспозициясида белгиланган ҳаракатларнинг исталган бири амалга оширилган пайтдан эътиборан, компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 6 майдаги «Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида»ги 1060-ХII-сон Қонуни, 1-модда.

² Ўша жойда.

киритиш тарзидаги оқибатлар юз берганлиги ёки бермаганлигидан қатъи назар, **туғалланган** деб эътироф этилади. Хусусан, вирус дастурлари бирламчи матнлари мавжудлигининг ўзиёқ кўриб чиқиладиган модда бўйича жавобгарликка тортиш учун асос бўлади.

Шуни қайд этиш лозимки, «зарар келтирувчи дастурларни яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритишда акс этган қилмиш у амалда ахборотнинг рухсатсиз йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёки унинг қўлга киритилиши хавфини вужудга келтирган ҳолаги жиноят ҳисобланади. Акс ҳолда, шахснинг зарар келтирувчи дастурларни яратиш, улардан фойдаланиш ёки уларни тарқатиш борасидаги ҳаракатлари жиноят сифатида қаралиши мумкин эмас. Масалан, монитор экранда штрих ҳосил қилиб, дарҳол ғойиб бўладиган анча зарарсиз дастур-вирусни яратган шахснинг ҳаракатлари жиноий бўлмайди»¹.

Шу сабабли, яратилган, тарқатилган ёки ишлатилган зарар келтирувчи дастур амалда ахборотнинг тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёки унинг қўлга киритилишига олиб келиши ва шу тариқа унинг эгасига хавф туғдириши мумкин бўлмаган ҳолларда айбдорнинг ҳаракатлари ЖК 36-моддасига биноан кам аҳамиятли деб баҳоланиши лозим.

Субъектив томондан мазкур жиноят фақат **тўғри қасд** билан содир этилиши мумкин. Шахс ўзи яратаётган дастурнинг зарар келтирувчи хоссаларини олдиндан билади, мавжуд дастурларга бундай ўзгартиришларни онгли равишда киритади, махсус вирус дастурларини ишлаб чиқади, улардан фойдаланади ёки тарқатади ва буни истайди. Кўрсатилган ҳаракатларни айбдор **ЖК 278⁶-моддаси** диспозициясида белгиланган **мақсад** – компьютер тизимида сақланаётган ёки узатиладиган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритишни кўзлаб амалга оширади. Бу жиноятнинг **мотиви** қилмишни квалификация қилиш учун иккинчи даражали аҳамият касб этади.

Субъект – 16 ёшга тўлган ақли расо жисмоний шахс. Одатда, бу кибернетика ва ахборот технологиялари соҳасида махсус билимларга эга бўлган шахс.

ЖК 278⁶-моддаси 2-қисмида:

- а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

¹ Уголовное право России. Особенная часть. Учебник для высших учебных заведений / Под общ. ред. д.ю.н., проф. И.Г. Кадникова. – 664-б.

(Жавобгарликни оғирлаштирувчи бу ҳолатларнинг мазмуни ва уларни квалификация қилиш хусусиятлари ҳақида ЖК 278¹-моддаси ва ЖК 278²-моддаси таҳлилига қаранг.)

«Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш нималарда намоён бўлади?
2. Ахборотлаштириш қоидаларининг бузилиши натижасида жиддий зиён етказиш нимадан иборат?
3. Компьютер ахбороти деганда нима тушунилади?
4. Компьютер ахборотидан рухсатсиз фойдаланишдан компьютер ахборотидан рухсат билан фойдаланишнинг фарқи нимада? Компьютер ахборотидан фойдаланиш билан компьютер тизимидан фойдаланиш ўртасида фарқ борми?
5. Ахборотдан нусха кўчириш, уни тўсиб қўйиш, йўқ қилиб юбориш ва қўлга киритиш нимани англатади?
6. Электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилиши нимада акс этиши мумкин?
7. ЖК 278³-моддаси (Компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш)да назарда тутилган жиноятнинг предметини нималар ташкил этади?
8. Компьютер ахборотини модификациялаштириш деганда нима тушунилади? Модификациялаштириш ахборотни йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, ундан нусха кўчириш ва уни қўлга киритишдан нима билан фарқ қилади?
9. Компьютер саботажини нима?
10. Зарар келтирувчи компьютер дастури нима?
11. Зарар келтирувчи компьютер дастурини яратиш, ишлатиш ва тарқатиш деганда нима тушунилади?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Айков Д., Сейгер К., Фосторх У. Компьютерные преступления. Руководство по борьбе с компьютерными преступлениями. – М.: МИР, 1999.

Батулин Ю.М., Жодзинский А.М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность. – М.: НОРМА, 1991.

Вехов В.В. Компьютерные преступления: способы совершения и раскрытия. – М.: «Право и Закон», 1996.

Гаврилин Ю.В. Преступления в сфере компьютерной информации. Квалификация и доказывание. – М.: «Книжный мир», 2003.

Козлов В.Е. Теория и практика борьбы с компьютерной преступностью. – М.: Горячая линия – Телеком, 2002.

Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления. – М.: ИНФРА – М*НОРМА, 1997. – 285 Б.

Курушин В.Д., Минаев В.А. Компьютерные преступления и информационная безопасность. – М.: Новый Юрист, 1998.

Мазуров В.А. Компьютерные преступления: классификация и способы противодействия: Учебно-практическое пособие. – М.: «Палеотип», «Логос», 2002. – 148 Б.

Методика информационной безопасности / Под ред. Ю.С. Уфимцева – М.: «Экзамен», 2004.

Преступления в сфере компьютерной информации: квалификация и доказывание. Учеб. пособие / Под ред. Ю.В. Гаврилина. – М.: ЮИ МВД РФ, 2003.

Расулев А.К. Международное сотрудничество и уголовно-правовые меры борьбы с компьютерными преступлениями. Научно-практическое пособие. – Т.: ВШСАиП, 2006.

Стенг Д., Мун С. Секреты безопасных сетей. – Киев: 1995.

Щеглов А.Ю. Защита компьютерной информации от несанкционированного доступа. – СПб.: «Наука и технология», 2004.

Ярочин В.И. Информационная безопасность. – М.: «Академический проект», 2004.

Илмий мақолалар

Арипов К. Компьютерные преступления: сущность, понятие и виды // Ж. Демократизация и права человека. 2004. № 4.

Ляпунов Ю., Максимов В. Ответственность за компьютерные преступления // Ж. Законность. 2001. № 2.

Никифоров И.В. Уголовно-правовые меры борьбы с компьютерной преступностью и обеспечение компьютерной безопасности // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6, вып.4. 1995. № 27.

Расулев А.К. Борьба с компьютерными преступлениями. // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2002. № 1 (9). – 44–46-б.

Расулев А.К. Вина, мотив и цель в компьютерных преступлениях. // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2005. № 6 (28). – 55–56-б.

Расулев А.К. Меры борьбы с компьютерными преступлениями: национальный и международный опыт // Ж. Общественное мнение. Права человека. 2004. № 2 (26). – 81–87-б.

Расулев А.К., Неъматов Ж.А. Уголовно-правовые и криминологические аспекты определения понятия компьютерной преступности // Ж. Демократизация и права человека. 2005. № 1 (25). – 120–121-б.

Расулев А.К. Объективная сторона компьютерных преступлений. / // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2004. № 2 (18). – 38–44-б.

Расулев А.К. Уголовно-правовые проблемы борьбы с компьютерными преступлениями // Ж. Общественные науки в Узбекистане. 2002. № 2. – 87–89-б.

Расулев А.К. Юридическая характеристика субъекта, совершающего компьютерные преступления // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2005. № 4. – 52–54-б.

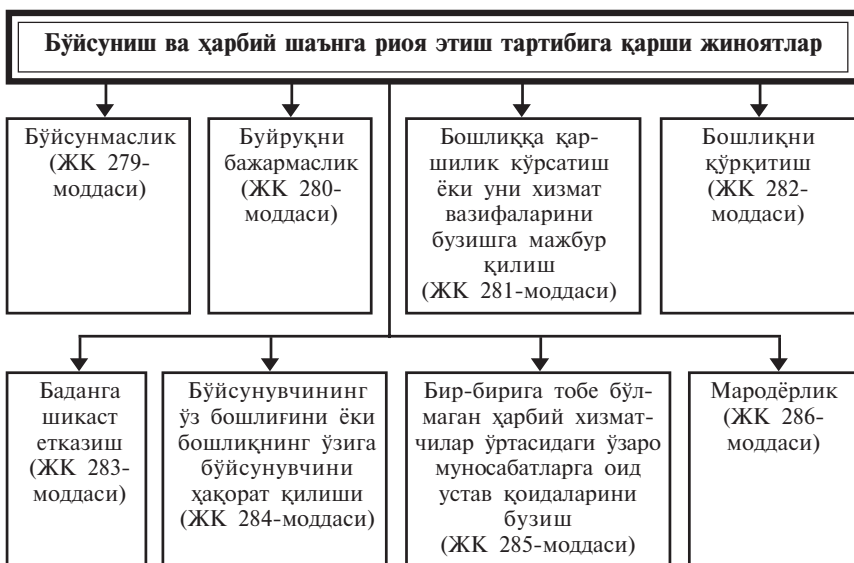
Рустамбаев М.Х., Расулев А.К. Ответственность за совершение компьютерных преступлений по законодательству зарубежных стран // Ж. Давлат ва ҳуқуқ. 2001. № 3 (7). – 46–50-б.

VI БОБ. БЎЙСУНИШ ВА ҲАРБИЙ ШАЪНГА РИОЯ ЭТИШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

7-схема

8-схема

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари, бошқа ҳарбий тузилмалар давлат суверенитети ва мамлакат ҳудуди бутунлиги, аҳолининг тинч осуда ҳаёти ва хавфсизлигини сақлаш учун ташкил этилган.

Қуролли Кучлар ва бошқа ҳарбий тузилмаларнинг асосий фаолияти, шунингдек, улар томонидан ўз олдларига қўйилган вазифаларни бажариш кафолати бўлиб ҳарбий хизматни ўташга аниқ ва шартсиз риюя этилиши саналади.

Ҳарбий судлар, ҳарбий жинойтларнинг жамоат учун хавфи, ҳарбий интизом ҳамда қўшиннинг ҳарбий тайёргарлигини сусайтириб, мамлакатнинг мудофаа қобилиятига зарар етказишида эканлигига эътибор қаратмоқлари лозим.

Ҳарбий хизматдан бўйин товлаш, ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларининг бузилиши, ўз ваколатларини суиистеъмол қилиш ёки уни ошириб юбориш ва ҳ.к.лар ҳарбий хизматчилар орасида анча кенг тарқалган жинойтлардан ҳисобланади. Бундан ташқари, ҳарбий хизматчилар томонидан умумжиноят характеридаги бошқа бир қатор жинойтлар ҳам содир этиладики, оғир ва ўта оғир жинойтлар шулар жумласидандир.

Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жинойтлар (ҳарбий жинойтлар) деганда, ЖК VII бўлимида келтирилган, чақирув бўйича (муддатли ҳарбий хизмат, сафарбарлик чақирув резервидаги ёки муқобил хизмат) ёки контракт (шартнома) бўйича Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида, Ўзбекистон Республикасининг бошқа ҳарбий тузилмаларида ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбийлар томонидан, шунингдек, захирадаги ҳарбий хизматга мажбур шахслар томонидан улар ҳарбий йиғинларда иштирок этаётган чоғларида ўрнатилган тартибдаги ҳарбий хизматни ўташга қарши жинойтлар тушунилади.

Ўзбекистон Республикаси 2002 йил 12 декабрдаги «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги 436-П-сонли Қонунининг¹ 4-моддасида ҳарбий хизматнинг қуйидаги турлари кўрсатилган:

- муддатли ҳарбий хизмат;
- сафарбарлик чақируви резервидаги ҳарбий хизмат;
- контракт (шартнома) бўйича ҳарбий хизмат;
- Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафида ҳарбий хизматни ўтаган резервчилар хизмати.

Муддатли ҳарбий хизмат — чақирилиш ёшидаги фуқароларнинг оддий аскарлар ва сержантлар таркиби лавозимларида, шунингдек, муқаддам ҳарбий хизматни ўтамаган офицерларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган муддат мобайнида Қуролли Кучлар сафидаги мажбурий хизматидир.

Муддатли ҳарбий хизматни ўташга яроқли ҳамда чақирилиш муддатини кечиктириш ва чақирилишдан озод этилиш ҳуқуқига эга бўлмаган, бироқ Қуролли Кучлар сафига навбатдаги муддатга қақирилмаган шахслар сафарбарлик чақируви резерви сафига олинадилар.

Сафарбарлик чақируви резерви хизмати ҳудудий принцип асосида ойлик йиғинлар тарзида ташкил этилади ҳамда чақирилувчилар

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 й., 12-сон, 217-модда; 2003 й., 9-10-сон, 149-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; 2008 й., 37-38-сон, 362-модда, 50-сон, 491-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 й., 6-сон, 262-модда.

томонидан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг махсус ҳисобварағига пул бадаллари киритилишини назарда тутди.

Контракт (шартнома) бўйича ҳарбий хизмат Қуролли Кучлар сафидаги ҳақиқий ҳарбий хизматга ихтиёрийлик асосида, ҳарбий хизмат назарда тутилган вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар орқали давлат билан тузиладиган контрактга биноан кирган фуқаролар бажарадиган ҳарбий хизмат туридир.

Резервчилар хизмати ҳақиқий ҳарбий хизматни, шунингдек, сафарбарлик чақируви резервидаги хизматни ўтаган оддий аскарлар, сержантлар ва офицерлар жумласидан бўлган ҳарбий хизматга мажбурлар учун Қуролли Кучларнинг қўшилмалари, қисмлари ва бўлинмалари сафини уруш даврида тақозо этиладиган штатлар даражасига қадар тўлдириш, шунингдек, уруш даври тақозо этадиган тузилмаларни кучайтириш мақсадида умумий ҳарбий мажбурият асосида жорий этиладиган ҳарбий хизмат туридир.

Резервчилар сифатида хизматни ўтаётган ҳарбий хизматга мажбурлар тинчлик даврида, қоида тариқасида, қўшинларнинг жанговар тайёргарлигини сақлаб туриш, резервчиларнинг ҳарбий ҳисобдаги ихтисослик бўйича мажбуриятларни тинчлик ва уруш даврида бажариши учун зарур бўлган кўникмаларини сақлаб қолиш ва такомиллаштириш мақсадида ҳарбий қисмлар базасида ҳудудий принцип асосида ташкил этиладиган ҳарбий тайёргарлик бўйича ҳарбий йиғинларни ўташга жалб этилишлари мумкин.

Ҳарбий хизмат ўташнинг ўрнатилган тартибини таъминловчи муносабатлар, яъни шахсларнинг ҳарбий хизмат ўташ чоғидаги ҳуқуқ ва мажбуриятларини Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида қонунчилик, умумҳарбий низомлар, бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ўрнатилган тартибда амалга ошириш бўйича ҳарбий хизматдаги ҳуқуқий муносабатларни ташкил этишни тартибга солиш ҳарбий жиноятларнинг **бевосита объекти** ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми таъкидлаганидек: «Ҳарбий хизматни ўташ тартиби – қўшинлар ҳаёти ва жанговар фаолияти жараёнида юзага келадиган муносабатлар бўлиб, улар қонунлар, ҳарбий қасамёд ва низомларда белгилаб қўйилган. Ушбу ҳужжатларда ҳарбий хизмат фуқаронинг конституциявий бурчи эканлиги, яккабошчилик ва ундан келиб чиқадиган тобе шахснинг бошлиққа сўзсиз итоат қилиши, ушбу муносабатлар субъектлари ҳуқуқ ва эркинликларининг аниқ белгилаб қўйилиши каби ҳарбий ташкилот тамойиллари мустаҳкамлаб қўйилган»¹.

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларга оид ишларни кўриш бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 23-сонли қарори (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги 20-сонли ва 2006 йил 3 февралдаги 5-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар билан) // Тўплам, 2-жилд. – 38-б.

Ҳарбий ҳуқуқий муносабатлар умумий ва махсус турга бўлинади. Биринчи турдаги ҳуқуқий муносабатлар, даражасидан қатъи назар (масалан, ҳарбий хизматчиларнинг ўзларини тутиш қоидалари) барча ҳарбий хизматчиларга тааллуқлидир. Махсус қўшин (ҳарбий) ҳуқуқий муносабатлари ҳарбий хизматчиларнинг алоҳида даражалари ўртасида, ҳарбий фаолиятнинг алоҳида соҳаларида, аниқ вазифаларни ҳал этиш бўйича (масалан, қоровул таркибидаги ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари) юзага келади.

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари, Давлат чегарасини қўриқлаш қўмитаси, Ички ишлар вазирлиги қошидаги ички ва қоровул қўшинлари, Миллий хавфсизлик хизмати, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, ҳарбий қисм ва муассасаларнинг ҳарбий хизматчилари, ҳарбий жиноятларнинг **субъекти** бўлишлари мумкин.

Юқорида таъкидланган Қонуннинг 3-моддасига кўра, **ҳарбий хизматчилар** — ҳақиқий ҳарбий хизматдаги шахслардир.

Ҳақиқий ҳарбий хизмат чақирув ёки контракт бўйича оддий аскарлар, сержантлар ва офицерлар таркиби лавозимларида Қуролли Кучлар сафидаги ҳарбий хизматдир.

Ҳарбий хизматнинг бошланиши фуқаро ҳарбий қисм шахсий таркиби рўйхатиغا киритилган кундан бошлаб ҳисобланади, **ҳарбий хизматнинг тугалланиши** вақти эса ҳарбий хизмат муддатининг тугалланишига тўғри келади. Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари, Давлат чегарасини қўриқлаш қўмитаси, Ички ишлар вазирлиги қошидаги ички ва қоровул қўшинлари, Миллий хавфсизлик хизмати, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, ҳарбий қисм ва муассасалари таркибида ҳарбий йиғинларни ўтаётган шахслар — ҳарбий хизматчилар ҳисобланадилар¹.

Ҳарбий хизматга мажбур шахслар — Қуролли Кучлар резерви ва захирасидаги шахслардир. Бу шахслар даврий равишда қонунда белгиланган ёшгача, ҳарбий хизматга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш учун 2 ой муддатгача ҳарбий йиғинларга чақирилади. Йиғинлар даврида улар ҳарбий хизмат ўтайдилар, ҳарбий низомлар ва ҳарбий хизматга қарши жиноятлар юзасидан жиноий жавобгарлик уларга ҳам тааллуқлидир. Йиғинларнинг биринчи куни улар хизмат ўташларининг бошланиши ҳамда охириги кун — хизматнинг охириги куни ҳисобланади.

Бошқа фуқаролар, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг фуқаролик ходимлари ҳам ҳарбий хизмат ўташ тартибига қарши жиноятларнинг субъектлари бўлмайдилар ҳамда ЖК VII бўлимида белгиланган қоидалар бўйича жиноий жавобгарликка тортилмайдилар. Ҳарбий жиноятларнинг объектив томонига ўхшаш

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 38-б.

жиноятлар содир этилган тақдирда ҳам, айбдор шахслар, агар уларнинг хатти-ҳаракатлари ушбу жиноятларнинг белгилари билан бир хил бўлганда, ЖК бошқа моддалари бўйича жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Ушбу қоида ҳарбий хизматга қарши ҳар қандай жиноятлар содир этишда шериклик қилган барча фуқароларга ҳам тааллуқлидир. Қонуний асосда ҳарбий хизматда бўлган шахсларгина бундай кўринишдаги жиноятларнинг ижрочиси ва бошқа шериклари сифатида тан олинислари мумкин.

«Жиноят ишларининг ҳарбий **судлар судловига тегишлилиги** «Ҳарбий судлар фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги Низомда белгиланган.

Жумладан, ҳарбий судлар судловига фавқулодда ҳолатларга кўра умумий судлар фаолият кўрсатмаётган жойлардаги барча жиноят ишлари, давлат сирларига дахлдор ишлар, шунингдек, ҳарбий хизмат даврида ҳарбий хизматчилар томонидан содир этилган, бироқ иш судда кўриладиган пайтга келиб ҳарбий хизматдан бўшатишган шахслар содир этган жиноятлар тўғрисидаги ишлар тааллуқлидир.

Шунинг учун ҳам судлар судловига тааллуқлилик ҳақидаги қонун талабларига қатъий риоя этишлари лозим»¹.

1-§. Бўйсунмаслик (ЖК 279-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Қурулди Қучларида ўрнатилган бўйсунуш тартиби жиноятнинг **асосий бевосита объекти** ҳисобланади. **Кўшимча бевосита объект** бўлиб эса, инсонлар ҳаёти ва саломатлигининг хавфсизлиги, ўзгалар мол-мулкининг сақланишини таъминловчи жамоат муносабатлари хизмат қилади (ЖК 279-моддаси 2-қисми).

Бўйсунуш тартиби ҳарбий низомлар билан тартибга солинади. Ҳарбий хизматда бошлиқ ва унга бўйсунувчи ўртасидаги ўзаро муносабатлар асоси «яккабошчилик» принципи ҳисобланиб, у командир (бошлиқ)нинг ўз қўл остидагиларни бошқаришда ягона масъуллигини ва бўйсунувчиларнинг командирнинг буйруғини сўзсиз бажаришини тушунилади.

Объектив томондан бўйсунмаслик, буйруқни бажаришдан очиқдан-очиқ бош тортиш демакдир, бу эса, буйруқни қасдан бажармаслик билан баробар.

NOTA BENE!

Буйруқ — қонун талабларига мувофиқ, бажарилиши мажбурий бўлган, командир (бошлиқ)нинг қўл остидагиларга қаратилган фармойиши.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 38-б.

NOTA BENE!

Бошлиқ — қўл остида бошқа ҳарбий хизматчилар бўлган, уларга буйруқ, фармойиш бериш ва унинг ижросини назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ҳарбий хизматчи.

Ҳарбий хизматчи лавозими ёки ҳарбий унвони бўйича бошлиқ бўлиши мумкин. Ҳарбий лавозимлар ҳарбий низомлар ва бошқа ҳужжатларда белгиланган. Бу — бўлимлар, взводлар, роталар, батальон ва бошқа жанговар бўлинмалар командирлари, бўлимлар ва хизматлар, суткали наряднинг алоҳида турлари (қоровул, назорат-ўтказиш шаҳобчалари ва бошқ.) бошлиқларининг штат лавозимларидир.

Бошлиқ лавозими штатдан ташқари бўлиши ҳам мумкин, у маълум бир вақтга, маълум вазифани бажариш учун (масалан, отиш машқлари, хўжалик ишлари, ўқув машғулоти ва бошқ.) ташкил этилиши мумкин. Ҳарбий хизматчи бошлиқ лавозимини доимий равишда ёки вақтинчалик эгаллаши мумкин. Бошлиқнинг вазифаларини, шунингдек, унинг ўринбосари ёки махсус кўрсатма бўйича бошқа ҳарбий хизматчи бажариши мумкин.

Ҳарбий хизматчининг унвон бўйича бўйсунуши Қурулди Кучлар ички хизмат Низоми билан белгиланади. Унга мувофиқ, мисол учун офицер рядовой ва сержантлик таркибидаги барча шахслар учун бошлиқ ҳисобланади, сержант — ўзи билан бир ҳарбий қисмдаги рядовойлар учун бошлиқ ҳисобланади ва ҳ.к.

NOTA BENE!

Бўйсунувчи — жанговар ҳарбий қисм, бўлим, хизмат, наряд таркибига кирувчи, ўз бошлиғининг буйруқларини сўзсиз бажаришга мажбур бўлган ҳарбий хизматчи ёки тегишли бошлиқ ҳарбий унвонига эга бўлган бошқа ҳарбий хизматчининг талабларини бажаришга мажбур бўлган, ҳарбий унвони бор ҳарбий хизматчи.

Буйруқ оғзаки ёки ёзма шаклда ёки техник воситалар орқали, алоҳида бир ёки бир неча ҳарбий хизматчига берилиши мумкин. У бўйсунувчи томонидан сўзсиз, аниқ ва ўз вақтида бажарилиши керак. Бунда буйруқ ваколатга эга бўлган бошлиқ томонидан қандай шаклда берилганлиги, унинг низом меъёрларига мувофиқ ёки мувофиқ эмаслиги, бўйсунувчининг ҳақиқатда уни бажариш имкониятига эга эканлиги ва нима сабабдан уни бажармаганлиги аниқланиши керак.

Шундай экан, хусусан, буйруқ фақатгина ижро этиш тартибида, мансаб вазифалари юклатилган командирлар (бошлиқлар) томонидан берилиши мумкин. Бўйсунувчига хизматдан ташқари масала бўйича берилган фармойишни (ҳарбий манфаатлардан ташқари, шахсий

манфаатларни кўзлаб) бўйруқ деб қабул қилиниши мумкин эмас. Худди шунинг ўзи бошлиқнинг хизмат бўйича, Низомдан ташқари шаклда, бўйсунувчининг инсонийлик гурурини камситувчи талабларига ҳам тааллуқлидир. Бошлиқнинг ғайриқонуний талабини бажармаган бўйсунувчи жавобгарликка тортилиши мумкин эмас.

Буйруқни бажаришни **очиқдан-очиқ** рад этиш ҳарбий хизматчи бўйруқни бажармаслигини очиқдан-очиқ айтган вақтда, очиқдан-очиқ буйруқни бажаришдан бош тортишни англатади. Бу сўз, қўл ҳаракатлари, хатти-ҳаракатлар, беҳурмат қилиш кўринишида, бўйсунувчининг бошлиқ бўйруғини бажариш нияти йўқлигидан далолат берувчи ва бошқа шаклларда бўлиши мумкин.

Буйруқни бошқа тарзда қасдан бажармаслик, бу бўйсунувчи томонидан аввалига бошлиқ буйруғига очиқдан-очиқ бўйсунмасликни билдирмай, гўё буйруқни қабул қилиб, сўнгра атайлаб ёки била туриб уни бажармаслик кўринишида амалга оширилиши мумкин.

Бундай ҳолатда, айбдор шахс олинган буйруқда ман этилган хатти-ҳаракатларни бажаради ёки буйруқда айтилган ҳаракатларни бажармайди ёки бўлмаса ўз иродасини бошлиқ иродасига қарши қўйиб, буйруқда кўрсатилган ҳаракат вақти, жойи ва мазмун-моҳиятини ўзбошимчалик билан ўзгартиради, ортга чекинади (қатъий белгиланган ҳаракатланиш йўналишини, топшириқни бажариш учун керакли воситалар ҳисоб-китобини ўзгартиради ёки бошқа йўл билан буйруқни бажаришдан чекинади).

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг бу борада таъкидлашича, «Ҳарбий хизмат вазифаларини ўташдан бош тортиш — ҳарбий хизматчи томонидан очиқдан-очиқ, ёлғон ишлатмасдан, оғзаки, ёзма ёки бошқа йўл билан ҳарбий хизматни ўташ ёки унинг баъзи мажбуриятларини бажаришни истамасликда ва амалда уларни бажармай қўйишда намоён бўлади.

Тобе шахснинг ўз қўмондонининг муайян топшириқларини бажаришдан бош тортиши (масалан, хизмат сафарига жўнаш, суткалик нарядга киришиш ва ҳоказо) ҳарбий хизматдан умуман бош тортиш сифатида кўрилиши мумкин эмас. Бундай ҳаракатлар бўйсунмаслик жинояти таркибини ташкил қилади, чунки бундай ҳолда қўмондон талаби буйруқ хусусиятига эга бўлиб, ҳаракат эса, ҳарбий хизматни ўташдан бош тортишга эмас, балки буйруқни очиқдан-очиқ бажармасликка қаратилган»¹.

Жиноятни квалификация қилиш учун буйруқни бажармаслик сабаблари аҳамиятга эга эмас, бироқ бўйсунувчи ҳақиқатдан ҳам, унга берилган буйруқни бажариш имкониятига эга бўлиши керак.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 40-б.

Ҳарбий низомлар, кўрсатмалар, қоидаларда кўрсатилган, барча ҳарбий хизматчилар учун мажбурий, лекин умумий талабларни бажармаслик кўрсатмалар бериш ва машғулотлар чоғида барча тингловчиларга берилган умумий кўрсатмаларни бажармаслик билан баробардир, лекин уларга буйруқни бажармаслик сифатида қараш мумкин эмас. Маълум шароитларда бундай умумий буйруқларни бажармаслик бир қатор бошқа жиноятларни, хусусан, қоровул хизматини ўташ қоидаларининг бузилиши (ЖК 291-моддаси)ни келтириб чиқариши мумкин.

Агар ҳарбий хизматчи бирон-бир ҳаракатни бажариш учун буйруқ олиб, бошлиқ бошқа ҳарбий хизматчига эмас, айнан унга мурожаат қилганлигидан норозилик билдирса ёки кўрсатмани муҳокама қилса, бирон-бир баҳона билан уни бажаришдан қутулишга ҳаракат қилса, лекин буйруқ берилганда уни бажарса, бундай гап талашини бўйсунмаслик саналмайди. Улар ҳарбий хизматчининг интизомий хатти-ҳаракати деб қабул қилиниши мумкин.

Бўйсунувчи, бажарилиши натижасида хизмат манфаатларига зарар етиш-етмаслигидан қатъи назар, белгиланган муддатда унга берилган буйруқни бажариш бўйича ҳеч қандай ҳаракатлар бажармаган вақтдан бошлаб, бўйсунмаслик **туғалланган** ҳисобланади.

ЖК 279-моддасида белгиланган жиноят **субъектив томондан** тўғри қасд билан содир этилади. Бунда айбдор қонуний, бажариши мажбурий бўлган бошлиқ буйруғини бажармаётганлигини ва буни истамаётганлигини англайди.

Кўрилаётган жиноятни содир этишнинг **мотив ва мақсади** турлича бўлиши мумкин ва бу квалификацияга таъсир этмайди.

Фақатгина 18 ёшга тўлган ҳарбий хизматчи ёки ҳарбий йиғинларга чақирилган ҳарбий хизматга мажбур, буйруқ берган командирга (бошлиққа) бўйсунувчи шахсларгина жиноят **субъекти** бўлишлари мумкин.

ЖК 279-моддаси 2-қисмида бўйсунмаслик қуйидагича тавсифланади:

- а) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган;
- б) оғир оқибатларга олиб келган.

Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган бўйсунмаслик деганда, икки ёки ундан ортиқ ҳарбий хизматчилар томонидан бошлиқнинг берган буйруғига бўйсунмаслик тушунилади. Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган бўйсунмаслик деб ҳисоблаш учун, гуруҳнинг барча иштирокчилари ушбу жиноятни объектив томондан бажармасликда иштирок этишлари, яъни унинг шериклари бўлишлари лозим. Гуруҳнинг айрим иштирокчилари алоҳида жиноий ҳаракатларда иштирок этишлари унчалик зарур бўлмаганда гуруҳий бўйсунмаслик, **ЖК 279-моддаси 2-қисми «а» бандига** мувофиқ шериклик квалификациясига таъсир кўрсатмайди, лекин жазо тайинлашда судлар томонидан ҳисобга олинishi лозим.

ЖК 279-моддаси 2-қисми «б» бандида назарда тутилган **оғир оқибатлар** дейилганда, бажарилмаган талабларнинг аҳамиятидан келиб чиққан **оқибатлар** тушунилади. Бу ҳарбий операциянинг бажарилишини тўхтатиш, ҳарбий қисм ёки алоҳида бўлинманинг курашиш қобилиятининг пасайиши, ўртача оғирликдаги ёки ўта оғир тан жароҳати етказиш, бўлинма шахсий таркиби ҳаёти ёки соғлиғига ҳақиқий зарар етказиш хавфининг юзага келиши, йирик ҳажмдаги моддий зарар етказиш, бошқа бўйсунувчиларга таъсир кўрсатиш (оғир оқибат деганда, масалан, буйруқни бажаришдан бош тортиш, бошлиқнинг бошқа ҳарбий хизматчиларга ҳам тегишли бўлган буйруғини бажармаслик, агар бундай чақирув амалга оширилган бўлса) ва бошқалар бўлиши мумкин. Ҳар бир алоҳида ҳолатда, айбдор хатти-ҳаракатлари билан боғлиқ оқибатлар оғирлиги, суд томонидан уларнинг қандай аҳамият касб этишига қараб баҳолалиши керак.

ЖК 279-моддаси 3-қисмида жанговар вазиятда содир этилган бўйсунмаслик жинояти учун жавобгарлик назарда тутилган.

Жанговар вазият деганда, қуролли тўқнашув ёки ҳарбий бўлинманинг душман билан шундай тўқнашуви хавфи билан характерланувчи тезкор вазият тушунилади. У уруш вақтида ҳам, тинчлик вақтида ҳам юзага келиши мумкин. Тинч вақтдаги ҳарбий вазият Ўзбекистон Республикаси ҳудудининг бутунлиги ва дахлсизлигига қарши йўналтирилган нодавлат ҳарбий ташкилотларининг қуролли ҳаракатлари чоғида юзага келиши мумкин.

Масалан, бу чет давлат томондан, ушбу давлатга тегишли бўлмаган бегона қуролланган бўлинмаларнинг, ҳудуднинг бирон-бир қисмида назорат ўрнатиш ёки сепаратизмга кўмаклашиш мақсадида давлатга кириб келиши кўринишида бўлиши мумкин.

Ҳарбий ҳолатда бўйсунмаслик юзага келган оқибатлардан қатъи назар **ЖК 279-моддаси 3-қисми** билан жавобгарликка асос бўлади.

2-§. Буйруқни бажармаслик (ЖК 280-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида ўрнатилган бўйсунуш тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлар жиноятнинг **асосий бевосита объекти** бўлиб хизмат қилади. Инсонлар ҳаёти, саломатлиги, ўзгалар мол-мулки хавфсизлигини таъминловчи муносабатлар **қўшимча бевосита объект** бўлиб хизмат қилади.

Объектив томондан ЖК 280-моддасида белгиланган жиноят оқибатида кўп миқдорда зарар ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган буйруқни бажармасликда намоён бўлади.

(«Буйруқ», «буйруқни бажариш» тушунчаси ЖК 279-моддасини таҳлил қилиш чоғида ёритиб берилди.)

Ушбу жиноят кўп миқдордаги зарар ёки оғир оқибатлар келиб чиққан пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Кўп миқдордаги зарар деганда, энг кам ойлик иш ҳақининг 100 баробаридан 300 баробаригача бўлган зарар тушунилади.

ЖК 280-моддаси 1-қисмида назарда тутилган **оғир оқибатлар** ЖК 279-моддаси 2-қисмида назарда тутилган оқибатлар билан бир хилдир.

Буйруқни бажармаслик жинояти **субъектив томондан** эҳтиётсизлик ёки хизматга совуққонлик билан ёндашиш натижасида содир этилади. Шундай экан, жинойий эҳтиётсизлик натижасида жиноят содир этилганда, айбдор буйруқни бажармаётганлигини англамайди, лекин керакли даражада зийраклик ва юзага келиши мумкин бўлган ҳолатларни олдиндан кўра билганда, бунинг олдини олиши мумкин ва олдини олиши керак бўлади. **Жинойий ўз-ўзига ишониш** натижасида буйруқни бажармаслик айбдор буйруқда айтилганини бажармаган ва буни била туриб, бунга асоссиз равишда ўз-ўзига ишонган ҳолда буйруқ бажарилишига ишониб ҳаракат қилган тақдирда юзага келади. Бундай ҳолатда шуни ёдда тутиш лозимки, бўйсунувчи томонидан фарз билан ғайриқонуний буйруқ бажарилмаганда, уни жинойий жавобгарликка тортиш мумкин эмас.

Жиноят содир этилишининг **мотиви ва мақсади** уни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Ҳар қандай 18 ёшга тўлган ҳарбий хизматчи ёки ҳарбий йиғинларга чақирилган ҳарбий хизматга мажбур бўлган шахс буйруқни бажармаслик жиноятининг **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 280-моддаси 2-қисмида жанговар вазиятда буйруқни бажармаслик учун жавобгарлик белгилаб қўйилган.

(«Жанговар вазият» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлиliga қаранг.)

3-§. Бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш (ЖК 281-моддаси)

Ўрнатилган бўйсунуш тартибларини, айнан, командир (бошлиқлар)нинг нормал хизмат фаолиятини, яккабошчилик принципи ва уларга юклатилган хизмат вазифаларини бажараётган ҳарбий хизматчилар обрўсини таъминловчи ижтимоий муносабатлар жиноятнинг **асосий бевосита объекти** ҳисобланади.

Бу жиноятда, бошлиқ, унвони бўйича юқори бўлган ҳарбий хизматчи ёки унга ҳарбий хизмат бўйича юклатилган вазифаларни бажараётган бошқа шахс — **жабрланувчи** ҳисобланади.

(«Бошлиқ» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлиliga қаранг.)

Олинган буйруқ ёки низом қоидаларига (қоровул, кўриқчи, патруль, кундузги кўриқловчи ва ҳ.к.) мувофиқ равишда хизмат вазифаларини бажараётган ҳар қандай ҳарбий хизматчи (айбдорга нисба-

тан бошлиқ бўлиши шарт эмас) — **ҳарбий хизмат юзасидан ўзига юклатилган вазифаларни бажараётган шахс** ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят бошлиққа, шунингдек, ҳарбий хизмат бўйича ўзига юклатилган вазифани бажараётган бошқа шахсга қаршилик кўрсатиш ёки уни ушбу вазифаларни бузишга мажбур этиш кўринишида намоён бўлади.

Қаршилик кўрсатиш деганда, бошлиқ ёки ҳарбий хизмат бўйича унга юклатилган хизмат вазифаларини бажараётган бошқа шахсга очикдан-очик фаол қаршилик кўрсатиш тушунилади. Айбдор қаршилик кўрсатиш чоғида ўзининг фаол хатти-ҳаракатлари билан ҳарбий хизматчилар томонидан кўрсатилган ҳарбий вазифаларни бажаришга монелик қилади ва уларни низом қоидалари ёки мавжуд буйруқ, кўрсатма ва фармойишларда талаб этиладиган вазифаларни бажариш имкониятидан маҳрум этишга ҳаракат қилади.

Ҳарбий хизмат вазифалари деганда, ўрнатилган хизмат вақти куни давомида ҳарбий қисм ҳудудида бўлишнинг ўзигина эмас, балки ушбу ҳарбий хизматчи ҳарбий низом талаблари ёки бошлиқнинг тегишли буйруғига мувофиқ, хизмат манфаатларида бажарувчи аниқ конкрет хизмат вазифалари тушунилади.

Бундай ҳолатда, Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучлари бўйсунуш тартибида белгиланган, намоёиш характерга эга бўлади. Ҳарбий хизмат манфаатларига зид равишда амалга оширилади ҳамда жабрланувчининг шахсияти устидан зўрлик ишлатиш ёки шунга ўхшаш зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш хавфи кўринишида амалга ошиши мумкин.

Бу ерда **зўрлик ишлатиш** деганда, жабрланувчига етказилган энгил, ўртача оғирликдаги тан жароҳатларини тушуниш лозим.

Қаршилик кўрсатиш бошлиқ ёки бошқа шахс томонидан ҳарбий хизмат вазифаларини бажариш чоғида амалга оширилиши мумкин.

Бошлиқ, ўз хизмат ваколатларини амалга ошираётган чоғида (ўз қўл остидагиларнинг хатти-ҳаракатларини бошқаради, ўқув машғулотлари ўтказади, унга бўйсунувчилар билан суҳбатлашади, уларни нарядга киришишга тайёрлайди ва ҳ.к.) ҳарбий хизмат вазифаларини бажараётган деб ҳисобланади. Алоҳида ҳолларда у қутилмаганда хизмат бўйича вазифаларни бажаришни бошлаши мумкин. Масалан, бошлиқ шаҳарда жамоат тартибини бузаётган ўз қўл остидаги бўйсунувчини учратиб қолиб, бундай ҳуқуқбузарликни бас қилишини талаб қилади.

Бошқа ҳарбий хизматчиларга (бошқа шахсларга), масалан, қоровул, патруль ёки ички наряд таркибида бирон-бир махсус вазифани бажараётган пайтда ҳарбий хизматчиларга қаршилик кўрсатиш ҳоллари ҳам учрайди.

Одатда қаршилик кўрсатиш — бошлиқ ёки унга юклатилган ҳарбий вазифаларни бажараётган шахснинг йўл қўйилган ҳарбий

интизомни (ваколатли командирнинг буйруғи билан патруль наряд томонидан жамоат жойида содир этилган ҳуқуқбузарлик содир этишни қўлга олишга ёки интизомий тартибда қамоққа олиш учун гаупвахтага келтириш, комендатурага олиб келишга монелик қилиш) бузиш бўйича тенг ҳаракатларига жавоб реакцияси ҳисобланади.

Мажбур қилиш деганда, бошлиқ ёки ҳарбий хизмат вазифалари юклатилган ҳар қандай шахсни хизмат манфаатларига зид равишда, ушбу вазифаларни бузишга қаратилган ҳаракатлари тушунилиши лозим. Мажбурлаш чоғида айбдор ўз манфаатларини кўзлаб, юқорида таъкидланган ҳарбий хизматчиларни ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар қилишга мажбурлашга (масалан, ғайриқонуний равишда қисқа муддатли таътил бериш, хизмат бўйича у ёки бу вазифаларни бажаришдан озод этиш ва ҳ.к.) ҳаракат қилади. Хусусан, айрим ҳарбий хизматчилар, масалан, хизматнинг охири ойларида сержантларга нисбатан зўрлик ишлатиб ёки таҳдид қилиб, ёш солдатларга нисбатан хизмат шароитларини ўзларига энгиллаштирадilar.

Қаршилик кўрсатишдан фарқли ўлароқ, айбдор ўз кучи билан бошлиққа ёки бошқа ҳарбий хизматчига хизмат вазифаларини бажаришга тўсқинлик қилганда, мажбур қилиш ушбу шахсларнинг ўзлари қоидаларга қарши чиқишлари учун уларнинг идроки ва иродасига таъсир ўтказади.

Мажбур қилиш бошлиққа ва ўзига юклатилган ҳарбий вазифаларни бажарувчи шахсга нисбатан, шу билан бирга, келажақдаги хизмат вазифаларига (масалан, бошлиқни бўйсунувчини кўзда тутилаётган янги хизмат жойига ўтказишдан озод этишга мажбурлаш) нисбатан ҳам ишлатилиши мумкин. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, жабрланувчига у ёки бу ишни қилишга аниқ талаб қўйилиши ёки маълум бир ҳаракатни бажаришдан бош тортиш – мажбурлашнинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади.

Қаршилик кўрсатиш ёки мажбур қилиш жисмоний ёки руҳий зўрлик ишлатиш орқали ёки шундай зўрлик ишлатмасдан содир этилиши мумкин (масалан, ҳарбий хизматчининг патрулдан қочиши ёки айбдорнинг талабларини бажармаган ҳолда, бошлиқ нафсониятига тегадиган маълумотларни ошкор этиш). Агар қаршилик кўрсатиш чоғида баданга энгил, ўртача оғир шикаст етказилган бўлса, айбдорнинг ҳаракатларини жиноятлар жами бўйича қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди. Баданга оғир шикаст етказилиши жиноятлар жами тариқасида ЖК **281-** ва 283-моддалари (Баданга шикаст етказиш) бўйича квалификация қилиниши лозим.

Жиноят таркиби учун, қаршилик кўрсатиш натижасида бошлиқ (бошқа шахс) хизмат бўйича ўзига юклатилган вазифаларни бажариш имкониятидан маҳрум бўлиши, мажбур қилинганда эса, ушбу вазифа (мажбурият)ларни бузиши керак. Ҳарбий хизмат бўйича вазифалар-

ни бажаришга монелик қиладиган ҳаракатларни бажаришнинг ўзи ёки уларни бузишга мажбурлагандан бошлаб жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан ЖК 281-моддасида назарда тутилган жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўзининг қаршилик кўрсатиш ва мажбурлаш бўйича ҳаракатлари айнан бошлиқ ёки ҳарбий хизмат вазифаси юклатилган бошқа шахсга қарши қаратилганлигини англайди ва ушбу ҳаракатларни амалга оширишни истайди. Бунда вазиятга кўра, агар айбдор жабрланувчининг ҳуқуқий мақомини англай олмаган бўлса, у содир этган жиноят кўрилаётган моддага асосан квалификация қилинади, асослар мавжуд бўлган тақдирда эса, ЖК бошқа нормалари бўйича квалификация этилиши лозим.

Жиноятни квалификация қилишда унинг **мотиви** ва **мақсади** аҳамият касб этмайди.

Ҳар қандай ҳарбий хизматчи, жумладан, жабрланувчига бўйсунмайдиган ҳарбий хизматчи ҳам жиноятнинг **субъекти** бўлиши мумкин.

ЖК 281-моддаси 2-қисмида қуйидаги ҳолатларда бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларни бузишга мажбур қилиш учун жавобгарлик белгилаб қўйилган:

- а) бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган;
- б) қурол ишлатиб содир этилган;
- в) оғир оқибатларга сабаб бўлган.

(«Бир гуруҳ шахслар» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 281-моддаси 2-қисми «б» бандида назарда тутилган **қурол** тушунчаси остида штат армия қуроли (автомат, тўппонча, штик-нож) ёки бошқа ўқотар ёки совуқ қурол (ов қуроли, финн пичоғи ва ҳ.к.), яъни тирик нишонни яралашда махсус фойдаланилувчи предметлар тушунилади. Ўқотар ёки совуқ қурол бўлмаган, қурол сифатида фойдаланиладиган нарсалар (ошпичоқ, болта, ўқлов ва ҳ.к.) айбдорни **ЖК 281-моддаси 2-қисми «б» банди** бўйича квалификация қилиш учун асос бўла олмайди. Шунингдек, бузилган қурол ёки сохта қурол қурол деб ҳисобланмайди.

Қурол ишлатиш ундан ўз мақсадида фойдаланишидир (ўқ отиш, пичоқ отиш ва ҳ.к.). «Қуролдан унинг конструкцияси ва моҳиятидан келиб чиқадиган яқсон қилувчи восита сифатида эмас, балки фақат калтаклаш предмети сифатида фойдаланиш қуролни қўллаш ҳисобланмайди»¹.

(«Оғир оқибатлар» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлилига қаранг. Ушбу аломат кўрилаётган моддага нисбатан ажралиб турувчи хусусиятларга эга эмас.)

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 42-б.

ЖК 281-моддаси 3-қисмида жанговар вазиятда содир этилган бошлиққа қаршилик кўрсатиш ёки уни ўз хизмат вазифаларини бажармасликка мажбур қилиш жинояти учун жавобгарлик белгилаб қўйилган.

(«Жанговар вазият» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлиliga қаранг.)

Баъзан бошлиқ ёки бошқа ҳарбий хизматчига қаршилик кўрсатиш ҳарбий хизматчи томонидан зўрлик ишлатиб жамоат тартиб-қоидаларининг бузилиши ёки мол-мулкни йўқ қилиб юборилиши ва шу каби тартибсизлик кўринишидаги ҳаракатларда намоён бўлиши мумкин, қаршилик кўрсатиш эса, тартибсизлик ҳаракатларини тўхта-тиш бўйича кўрилувчи чора-тадбирларга нисбатан реакциядир. Бундай ҳолатларда, ЖК 281- ва 277-моддаларида кўзда тутилган икки жиноят, яъни ҳарбий ва умумжиноий жиноятларга ишора аниқ кўриниб туради.

4-§. Бошлиқни кўрқитиш (ЖК 282-моддаси)

Бошлиқнинг ҳаёти, соғлиғи, жисмоний дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлар — мазкур жиноятнинг **бевосита объекти** бўлиб хизмат қилади.

Ушбу жиноятда унвони бўйича юқори турувчи бошлиқ **жабрланувчи** ҳисобланади.

(Бошлиқ тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлиliga қаранг.)

ЖК 282-моддасида кўрсатилган жиноят **объектив томондан**, жанговар вазиятда бошлиқни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитишда, бундай ҳаракат амалга оширилиши учун етарли асослар мавжуд бўлган тақдирда содир этилишида намоён бўлади.

Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш деганда, объектив ҳақиқатдаги (оғзаки, ёзма, қуролни намоийиш қилиш ва ҳ.к.) шахсан бошлиққа ёки учинчи шахслар орқали уни ўлдириш ёки соғлиғига шикаст етказиш (баданга ҳар қандай оғирликдаги шикаст етказиш йўли билан) ёки унинг жисмоний дахлсизлигига куч ишлатиш (уриш, калтаклаш) тушунилиши лозим.

(«Жанговар вазият» тушунчаси ҳақида ЖК 279-моддаси таҳлиliga қаранг.)

Айбдор томоннинг бошлиққа нисбатан кўрқитиш ҳаракатлари ЖК 112-моддаси (Ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш) бўйича қўшимча квалификация қилинмайди.

Бошлиқни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш юз берса, бундай кўрқитишнинг амалга оширилиши учун етарли даражадиги асослар мавжуд бўлса-ю, ушбу ҳаракатлар жанговар вазиятда амалга оширилмаган бўлса, бизнинг фикримизча, ЖК 112-моддаси қўлланиши лозим.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбланувчи жанговар вазиятда бошлиқни ўлдириш ёки зўрлик ишла-тиш билан қўрқитаётганлигини англайди ва ушбу ҳаракатларини амалга оширишни истайди.

Жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** ҳар хил бўлиши мумкин ва улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Жиноятнинг **субъекти** — унвони ёки лавозими бўйича бўйсунувчи вазиятида бўлган ҳарбий хизматчидир.

5-§. Баданга шикаст етказиш (ЖК 283-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** бошлиқнинг соғлиғи, жисмоний дахлсизлиги, унинг обрўйини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир.

ЖК 283-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг объектив томони ҳарбий хизмат юзасидан ўз вазифаларини бажарганлиги муносабати билан ёки бажараётган вақтда бошлиқни дўппослаш, унинг баданига енгил ёки ўрта оғир шикаст етказишда ифодаланadi.

Юқоридаги зўравонлик ҳаракатларини ҳарбий хизмат юзасидан ўз вазифаларини бажараётган бошлиққа нисбатан ёки уни ўз вазифаларини бажариш вақтида айбдор томоннинг қаршилиқ кўрсатмаган ҳолда ёки уни ўз хизмат вазифаларини бузишга мажбурлаган куч ишлатиш ҳолатлари кўрилатган модда бўйича жиноятни квалификация қилишнинг зарурий белгиси ҳисобланади. Агарда бошлиққа нисбатан содир этилган зўравонлик унга қаршилиқ билан бирга амалга оширилса ёки уни ҳарбий хизмат вазифаларини бузишга мажбурлаган бўлса, бу ҳолда айбланувчининг ҳаракатлари **ЖК 281-моддаси** билан квалификация қилинади ва **ЖК 283-моддаси** билан қўшимча квалификация талаб этилмайди.

(«Ҳарбий хизмат мажбуриятлари» тушунчаси ҳақида **ЖК 281-моддаси** таҳлилига қаранг.)

Дўппослаш — бу жабрланувчи баданига шикаст етказиш билан боғлиқ ва тан жароҳатлари аломатлари йўқлигида икки ёки ундан ортиқ зарба кўрсатишидир.

ЖК 109-моддасига асосан **баданга енгил шикаст етказиш** соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига олиб келмаган ҳолда содир этилиши мумкин.

ЖК 105-моддасига асосан **баданга ўртacha оғир шикаст етказиш** — бу содир этилаётган пайтда ҳаёт учун хавfli бўлмаган ва **ЖК 104-моддаси** (Қасддан баданга оғир шикаст етказиш)да назарда тутилган оқибатларга олиб келмаган, лекин соғлиқнинг узоқ вақт, яъни камида 21 кун, аммо тўрт ойдан кўп бўлмаган даврда ёмонлашувига ёки умумий меҳнат қобилиятининг ўн фоизидан ўттиз уч фоизгача йўқолишига сабаб бўлган шикаст етказишидир.

ЖК 283-моддаси бўйича жиноий жавобгарликка тортиш бошлиққа нисбатан зўравонлик ишлатиш ҳоллари унинг ҳарбий хизмати бўйича вазифаларини бевосита бажараётган вақтда рўй берган (масалан, хизмат юзасидан қилган танбеҳига жавобан уни дўппослаш) ёки унинг олдинги хизмат фаолияти билан боғлиқ (масалан, жаримага тортгани учун, бўйсунувчиларга нисбатан умумий талабчанлик ва ҳ.к. учун дўппосланиши) ҳолларда амалга оширилади. Шундай қилиб, айбланувчининг ҳаракатлари жабрланувчининг айнан хизмат вазифалари билан боғлиқ бўлиши лозим.

Жиноят содир этилаётган вақтда бошлиқ бўлмаган, собиқ бошлиғига нисбатан хизмат фаолияти билан боғлиқ зўрлик ишлатиш **ЖК 283-моддаси** билан квалификация қилинмайди.

Шуни назарда тутиш лозимки, бошлиқнинг хизмат юзасидан қонуний ҳаракати, хизмат манфаатлари, ҳарбий ва низом талабларига мос ҳаракатларига жавобан содир этилган зўрлик учун бўйсунувчи **ЖК 283-моддасига** мувофиқ, жиноий жавобгарликка тортилади. Агар бошлиққа нисбатан ишлатилган зўрлик унинг қонунга хилоф ҳаракатларига жавобан содир этилган бўлса, бўйсунувчи таҳлил этилаётган модда бўйича жавобгар бўлмайди. Бундай зўрлик ишнинг ҳолатларидан келиб чиқиб, зарурий мудофаа ёки шахснинг ҳаёти ёхуд соғлиғига қарши қаратилган жиноят деб баҳоланиши мумкин.

ЖК 283-моддасида назарда тўтилган қилмиш баданга енгил ёки ўртача оғир шикаст етказилган вақтдан **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан қилмиш **тўғри қасд** билан содир қилинади, айбдор бошлиққа нисбатан зўрлик ишлатаётганини англайди ва унинг соғлиғига зарар етказишни истайди.

Жиноятнинг **мотиви** бошлиқнинг хизмат фаолиятдан норозилик ёки ундан хизмат фаолияти билан боғлиқ ўч олиш ҳисобланади.

«Ушбу жиноятларнинг ўзига хослиги шундан иборатки, улар ҳарбий хизмат муносабатлари доирасида содир этилади. Агарда кўрсатилган жиноятлар шахсий муносабатлар доирасида содир этилса, бундай ҳаракатлар ҳарбий жиноят деб тан олинмайди ва шахсга қарши жиноят сифатида тавсифланиши керак»¹.

Жиноятнинг **субъекти** хизмат вазифаси ёки ҳарбий унвонига кўра бошлиққа доимий ёки вақтинча бўйсунётган ҳарбий хизматчи ҳисобланади.

Бир ҳарбий хизматчининг ўзига тобе бўлмаган ёки ўзидан паст унвонга эга бўлган бошқа ҳарбий хизматчининг баданига шикаст етказиши ЖК 285-моддасига кўра ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш сифатида квалификация қилинади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 43–44-б.

ЖК 283-моддаси 2-қисмида баданга оғир шикаст етказиш, шунингдек, ушбу модданинг 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатлар:

а) бир гуруҳ шахслар томонидан;

б) қурол ишлатиб содир этилганлиги учун жавобгарлик белги-ланган.

Баданга оғир шикаст етказиш — бу содир этилаётган пайтда ҳаёт учун хавfli бўлган ёки кўриш, сўзлаш, эшитиш қобилиятини йўқотиш ёхуд бирон аъзонинг ишдан чиқиши ёки унинг фаолияти тамоман йўқолишига, руҳий касалга чалинишга ёки умуман соғлиғи бузилиб, умумий меҳнат қобилиятининг ўттиз уч фоизидан кам бўлмаган қисмининг доимий йўқолишига ёки ҳомиланинг тушиши ёхуд баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашишига сабаб бўлган баданга шикаст етказишдир (ЖК 104-моддаси).

ЖК 283-моддаси 2-қисмининг оғирлаштирувчи ҳолатлари бошлиққа қаршилиқ кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилишнинг юқорида кўриб чиқилган оғирлаштирувчи ҳолатлари билан бир хил, уларни мазкур моддага нисбатан қўшимча тарзда кўриб чиқиш тақозо этилмайди.

Агарда бошлиқнинг баданига у ҳарбий хизмат юзасидан ўз вазифаларини бажарганлиги муносабати билан ёки бажараётган вақтда оғир шикаст етказиш натижасида унинг ўлими юзага келса, айбдорнинг ҳаракатлари **ЖК 283-моддаси 2-қисми** ва ЖК 104-моддаси 3-қисми «д» банди бўйича квалификация қилиниши керак, чунки одамни ўлдириш **ЖК 283-моддаси 2-қисми** мазмуни билан қамраб олинмайди.

Бошлиқни кўриб чиқиладиган моддада кўрсатилган ҳолатларда қасдан ўлдириш ЖК 97-моддаси 2-қисми «г» банди бўйича квалификация қилинади. Бу ҳолда жиноятнинг **ЖК 283-моддаси 2-қисми** бўйича қўшимча квалификацияси тақозо этилмайди.

Ушбу модданинг биринчи ёки иккинчи қисмида назарда тутилган ҳаракатлар жанговар вазиятда содир этилган бўлса, **ЖК 283-моддаси 3-қисми** билан квалификация қилинади.

(«Жанговар вазият» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлилига қаранг.)

6-§. Бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини ҳақорат қилиши (ЖК 284-моддаси)

Жиноятнинг бевосита объекти — бошлиқ ва бўйсунувчининг шаъни ва қадр-қимматини ҳурмат қилишни таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

Бошлиқ ёки унга бўйсунувчи ушбу жиноятнинг **жабрланувчиси** ҳисобланади.

Объектив томондан жиноят бўйсунувчининг ўз бошлигини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини шундай ҳаракатлар учун интизомий жазо қўлланганидан кейин ҳақоратлашидир.

Биринчи бўлиб ҳақорат қилган шахс Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари интизомий низомига мувофиқ равишда интизомий жазога тортилади.

Ҳақорат қилиш деганда, ҳарбий хизматчининг шаъни ва қадр-қимматини беодоблик билан таҳқирлаш тушунилади.

Ҳақорат қилиш куч ишлатиш кўринишида амалга оширилгани каби, куч ишлатмаслик ҳаракатлари кўринишида бўлиши ҳам мумкин. Куч ишлатиш орқали ҳақоратлаш жисмоний оғриқ ёки соғлиққа зарар етказиш эмас, балки ҳарбий хизматчининг шаъни ва қадр-қимматини ерга уриш орқали (масалан, жабрланувчидаги форма мундирларини яроқсиз ҳолга келтириш, погонларни узиб олиш, тарсаки уриш, қўл билан туртиш ва ш.к.) айнан маънавий (руҳий) зарар етказиш. Агар куч ишлатиш орқали ҳақоратлаш оқибатида энгил тан жароҳатлари етказилса, агар етарли асослар мавжуд бўлса, бундай ҳолатни ЖК 284-, 283- ёки 285-моддаларига (Бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш) мувофиқ равишда квалификация қилиш лозим.

Куч ишлатмай қилинган ҳақорат жабрланувчига актив жисмоний таъсир кўрсатиш (масалан, сўзлар билан ҳақоратлаш, тупуриш, номуносиб тана ҳаракатлари ва ҳ.к.) билан боғлиқ эмас.

Агар айбдорнинг ҳаракатлари жабрланувчига маънавий зарар етказишга эмас, балки жисмоний зарар келтиришга қаратилган бўлса, бу ҳолатни етарли асослар бўлган тақдирда ЖК 283- ёки 285-моддалари бўйича квалификация қилиш лозим.

Содир этилиш усулидан қатъи назар ҳақорат қилиш, жабрланувчининг шахсиятига салбий шаклда намоён бўлиши, унга нисбатан ҳурматсизликни ўзида акс эттириши ҳамда айнан ҳақоратлаш характерига эга бўлиши керак. У ёки бу ҳаракатлар ҳақоратлашга кириш-кирмаслиги баҳоланади ва ҳар бир алоҳида ҳолатда, ишнинг мазмун-моҳиятига қараб суд томонидан ҳал этилади, жумладан, бундай ҳаракатлар қандай шаклда бўлганлиги ва жабрланувчи томонидан қандай қабул қилинганлиги инобатга олинади.

ЖК 284-моддасида кўрсатилган жиноят таркиби бўлиши учун, юзма-юз ёки учинчи шахслар иштирокида ҳақорат қилинган ёки қилинмаганлиги аҳамиятга эга эмас. Ҳарбий хизматчи ҳатто сиртдан — хатлар, мазмунига мос келувчи расмлар тарқатиш йўли билан ҳам ҳақоратланиши мумкин, лекин бундай ҳолларда, айбдорнинг айбини тан олиши, уларнинг мазмуни жабрланувчига маълум бўлиши юридик асосга эга бўлиши мумкин. Ушбу шарт мавжуд бўлган тақдирда, жиноий жазога тортилувчи ҳамкасблар билан ўзаро суҳбатда, жамоатчилик олдида сўзлаганда, жараёнда ва бошқа оммавий ахборот воситаларида ҳақорат қилинган бўлиши мумкин.

ЖК 284-моддасида назарда тутилган жиноят бошлиқнинг ўзига бўйсунувчи томонидан ёки бўйсунувчининг ўз бошлиғи томонидан ҳақоратланган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томондан жиноят, **тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ўз ҳаракатлари билан аниқ ҳарбий хизматчининг шаъни ва қадр-қимматини таҳқирлаётганлиги, камситаётганлигини англайди ва уни ҳақорат қилишни истайди. Буни англамаган ҳолларда эса, уни ҳарбий жиноят учун жавобгарликка тортиш мумкин эмас.

Ҳақорат қилиш **мотиви** ҳар хил бўлиши мумкин, лекин у ҳарбий хизмат хизматчилари билан боғлиқ бўлиши лозим.

Агар ҳарбий хизматчиларнинг ўзаро шахсий муносабатларида ҳақорат қилишнинг сабаби жабрланувчининг ҳарбий хизматни бажариши билан боғлиқ бўлмаса ва айбдор ҳам ўз хизмат вазифасини ўтаётган бўлмаса, у ҳолда ҳақорат ҳарбий жиноят деб қаралиши мумкин эмас. Бундай қилмиш ЖК 140-моддаси билан квалификация қилиниши лозим¹.

Жиноятнинг **субъекти** хизмат ёки ҳарбий унвони бўйича бошлиқ ёки бўйсунувчи бўлиши мумкин.

Бир ҳарбий хизматчининг бошқа ҳарбий хизматчи билан ўзаро бўйсунуш муносабатларида бўлмаганда бир-бирини ҳақоратлаши ЖК 140-моддаси бўйича квалификация қилинади. Агар бундай ҳолатда жабрланувчи дўппосланган бўлса ёки унга нисбатан бошқа куч ишлатиш ҳоллари бўлса, айбдорнинг ҳаракатлари ЖК 285-моддасига биноан ёки тегишлича шахсга қарши жиноятлар орқали квалификация қилиниши мумкин.

7-§. Бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш (ЖК 285-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** — ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид қоидаларни тартибга солувчи умумҳарбий уставлар талабларига риоя этилишини таъминловчи ижтимоий муносабатлар. **Қўшимча бевосита объект** — ҳарбий хизматчининг соғлиғи, жисмоний дахлсизлиги, унинг шаъни, қадр-қимматини ҳурмат қилишни таъминловчи ижтимоий муносабатлар.

Айбдорга нисбатан бошлиқ бўлмаган ёки унга бўйсунмайдиган ҳарбий хизматчигина ушбу жиноятда **жабрланувчи** бўлиши мумкин. Қоида тариқасида, бу муддатли ҳарбий хизматчилар бўлади.

ЖК 285-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 43–44-б.

муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш, яъни мунтазам хўрлаш, азоб бериш, соғлиқнинг бузилишига сабаб бўлган баданга енгил шикаст етказиш ёки ўртача оғир шикаст етказиш, қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум қилишдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг тушунтиришларига мувофиқ, «ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш деганда, хизматдошларини ўзига бўйсундиришни таъминлаш, хизматни ўташ чоғида ўзи учун имтиёзли шароитлар яратиш мақсадида бир ҳарбий хизматчининг бошқасига нисбатан турли хил зўрликлар ишлатиши, унинг шаъни ва қадр-қимматини таҳқирлаши деб тушунилиши лозим.

Ушбу қоидалар хизмат мавқеи ва ҳарбий унвони тенг, шунингдек, катта ва кичик, лекин тобелик муносабатларида бўлмаган шахслар ўртасида бузилса, Жиноят кодексининг 285-моддаси бўйича жиний жавобгарлик вужудга келади»¹.

Айбдор ва жабрланувчига тааллуқли бўлган ҳарбий хизматчилар категорияси уларни квалификация қилиш чоғида аҳамият касб этмайди, шунингдек, улар чақирув бўйича ҳарбий хизматчилар томонидан содир этилгани каби контракт (шартнома) асосида хизмат қилувчи, бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар томонидан ҳам содир этилиши мумкин.

NOTA BENE!

Хўрлаш — жабрланган шахсга нисбатан унинг шаъни ва ғурурини таҳқирлаш йўли орқали унинг шаънини ерга уриш билан боғлиқ ҳар қандай ҳаракатлар.

Бу хусусда, хўрлаш зўрлик ишлатиш ва зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш орқали, ҳамкасабани хоналарни йиғиштиришга, бошқаларнинг ухлаш ўринларини йиғиштиришга, бошқаларнинг кирини ювишга, ашула ижро этишга мажбурлаш, ундан идишдаги озиқ-овқатини, формали кийим-кечакларини, пул маблағларини олиб қўйишда ва ҳ.к. да намоён бўлади.

Агарда ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларининг бузилишлари жарбланувчидан шахсий мулкани олиб қўйиш билан биргалликда амалга оширилса, бу ҳолда жиний ҳаракатлар ЖКга мувофиқ, ўзгалар мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ нормалар орқали қўшимча квалификация қилиниши лозим. Худди шу тарзда жинсий характердаги зўрлик ҳаракатлари ёки шундай ҳаракатларни қилишга мажбурлаш ҳам кўрилаётган модда доирасидан четга чиқиб, қўшимча

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 40–41-б.

тарзда ЖК 119-моддаси (Жинсий эҳтиёжни зўрлик ишлатиб ғайритабiiй усулда қондириш) ёки ЖК 120-моддаси (Бесоқолбозлик) билан квалификация қилиниши лозим.

Мунтазам хўрлаш деганда, ушбу ҳаракатларнинг уч ёки ундан ортиқ маротаба қилинганлиги тушунилиши лозим.

Азоб бериш ҳаракатлари жисмоний азобларни етказиш йўли орқали ёки узоқ муддатли ва изтиробли оғриқ етказиш орқали амалга оширилади. Қийнаш, уриш, чимчилаш, тишлаш, кўп миқдорда тирнаш, кўп миқдордаги, аммо катта ҳажмда бўлмаган ёки ўткир санчиқли нарса орқали жароҳат етказиш, термик, кимёвий ва бошқа моддалар билан таъсир ўтказиш ва ҳ.к.

Соғлиқнинг бузилишига сабаб бўлган баданга енгил шикаст етказиш — бу соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашувига ёки меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолишига олиб келмаган шикаст етказиш. Бунда соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашиши бевосита етказилган шикаст билан боғлиқ бўлиб, давомийлиги 6 кундан ортиқ, лекин 21 кундан кўп бўлмаган соғлиқнинг ёмонлашишини тушуниш лозим. Меҳнат қобилиятининг унча узоқ бўлмаган муддатга йўқолиши деганда эса, умумий меҳнатга лаёқатликнинг 10 фоизигача йўқотилиши тушунилади.

Қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум қилиш жабрланувчининг ҳаракат эркинлигига, унинг ўз жойини ўзи танлаш эркинлигига, ўзига маъқул бўлган вақтда ва усулда бошқа шахслар билан мулоқот қилишига тўсқинлик қилиш, жабрланувчининг ўз хоҳиши билан бўлган доимий ва вақтинчалик турар жойида яккалаш (изоляция), уни бошқа жойга ўтказмаслик йўли орқали (ЖК 138-моддаси) ҳаракатларни амалга оширишдан иборат.

Кўриб чиқиладиган жиноятни амалга оширадиган айбдорнинг ҳаракатлари ЖК шахсга қарши жиноятлар бўлимидаги моддаларида ҳам назарда тутилган бўлиб, улар билан қўшимча квалификация қилиш талаб этилмайди.

Шуни назарда тутиш керакки, кўрсатиб ўтилган ҳаракатлар агарда улар ҳарбий хизматчининг (жабрланувчи ёки айбланувчи) ўз хизмат вазифаларини ўташ ёки уларни ўташ билан боғлиқ, шунингдек, ушбу вазифаларни бажариш билан боғлиқ бўлмаган ҳолларда, агарда ҳарбий жамоага очиқ ҳурматсизлик, бўлинмада ички тартибни бузиш, шахсий таркибнинг одатдаги уйқу ёки дам олишини бузиш билан биргаликда амалга оширилса, **ЖК 285-моддаси** билан квалификация қилинади.

Ҳар қайси санаб ўтилган аломатлар ҳаракатларда ўрин олса, улар кўриб чиқиладиган модда билан квалификация қилишнинг зарурий белгиси ҳисобланади, жиноятнинг содир этилган жойи эса, ҳар хил бўлиши мумкин. Жиноят бевосита ҳарбий қисм жойлашган ўрнида бўлиши ёки унинг чегарасидан ташқари, казармада, даволаш муассас-

сасида, хўжалик ишларини бажариш жойида, бўшаган вақтида, бўлинманинг таркибидаги хизмат сафариди ва ҳоказо амалга оширилиши мумкин.

ЖК 285-моддасида назарда тутилган жиноят хўрлаш, азоб бериш, соғлиққа зарар етказиш ёки қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум этиш ҳаракатлари амалга оширилган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Субъектив томонидан жиноят **тўғри қасд** билан амалга оширилади. Жабрланувчи ўз ҳаракатлари билан умумий ҳарбий устав билан ўрнатилган муносабатлар тартибини бузаётганлигини англайди ва буни хоҳлайди.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг **мотиви** ҳар хил бўлиши мумкин. Кўпинча, бу безорилик ниятлари, унда айбланувчи ўзининг хаёлий устунлигини жабрланувчи устидан ўрнатишга қаратилган, унинг кадр-қимматини таҳқирлаш, ўзининг ўрнига ишларни бажаришга, камситадиган хизматларни кўрсатишга мажбур қилиш ҳаракатларини амалга оширади. Ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларининг бузилиши миллатчилик ва диний қарама-қаршилиқ асосида бўлиши мумкин, унда жабрланувчининг унинг миллий ёки диний ҳиссиётларини англаган ҳолда камситиш ҳаракатлари амалга оширилади.

Агарда **ЖК 285-моддаси** диспозициясида кўрсатилган ҳаракатлар чуқур шахсий муносабатлар асосида (масалан рашк, ёқтирмаслик, тортишув асосида, агар ҳарбий хизматчиларда қариндошлиқ ёки никоҳ муносабатлари мавжуд бўлса) хизматдан ташқари вақтда ва бошқа ҳарбий хизматчилар йўқлиги пайтида амалга оширилса, **ЖК 285-моддаси** бўйича квалификация қилинмайди, чунки бундай ҳаракатлар ҳарбий ҳуқуқ-тартиботига таъсир ўтказмайди.

Агарда жабрланувчи билан бўйсунуш муносабатлари бўлмаса ҳар қандай ҳарбий хизматчи **субъект** бўлиши мумкин.

ЖК 285-моддаси 2-қисмида қуйидаги ҳолатларда бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш жинояти учун жавобгарлик назарда тутилган:

- а) бир гуруҳ шахслар томонидан амалга оширилса;
- б) қурол ишлатиб содир этилса;
- в) баданга оғир шикаст етказилишига сабаб бўлса.

«**Гуруҳ сифатидаги ноустав зўравонлик ҳаракатлари** қасд умумийлиги билан бирлашган икки ёки ундан ортиқ ҳарбий хизматчилар томонидан содир этилади ва уларнинг ҳар бири Жиноят кодексининг 285-моддасида кўрсатилган жиноят субъекти бўлади ва жиноятда шерик сифатида иштирок этади. Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган жиноят олдиндан ўзаро тил бириктириб ёки

бириктирмасдан содир этилиши мумкин. Сўнгги ҳолда ҳаракатларни Жиноят кодексининг 285-моддаси 2-қисми «а» банди билан тавсифлашнинг зарур шarti – ҳар бир айбдор ўз ноустав ҳаракатларини гуруҳ ичида, бирлашиб содир этаётганлигини англаб етганлигидир.

Қурол тан жароҳатларини етказиш учун қўлланилиши, бошқа хил зўрлик пайтида эса, масалан, айбдор қурол ишлатиш таҳдиди остида жабрланувчини ҳарбий хизмат юзасидан ўзига юклатилган вазифаларни бажаришга, ўзи учун турли хизматлар қилишга мажбурлаш, шунингдек, инсон шаънини камситадиган хатти-ҳаракатлар қилиш пайтида, руҳий таъсир ўтказиш учун қўлланилиши мумкин»¹.

«Бир-бирига тобелик муносабатларида бўлган ва бўлмаган шахслар томонидан зўрлик ҳаракатлари биргаликда содир этилган ҳоллар тавсифлаш учун бирмунча мураккаброқ.

Масалан, ҳам айбдорга ва ҳам жабрланувчига бошлиқ бўлган сержант солдат томонидан содир этилган ноустав ҳаракатларга қўшилади ёки тобе шахс ўз бошлиғининг зўравонлик ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди. Бундай ҳолларда бошлиқнинг ўзига тобе шахс томонидан содир этилган ноустав зўравонлик ҳаракатларида иштирок этишини ҳарбий мансабдорлик жинояти сифатида Жиноят кодексининг 301-моддаси билан тавсифлаш лозим. Ижрочининг ҳаракатларини эса, Жиноят кодексининг 285-моддаси 1-қисми билан тавсифлаш лозим, чунки бошлиқ ушбу жиноятнинг субъекти эмас ва шерик сифатида тан олинмайди.

Агар бошлиқ томонидан хизмат мавқеи ўзи билан тенг шахсларга нисбатан содир этилган ноустав ҳаракатларга жабрланувчига ҳам, айбдорга ҳам тобе шахс келиб қўшилса, бошлиқнинг ҳаракатлари Жиноят кодексининг 285-моддаси билан, тобе шахснинг ҳаракатлари эса, жиноятга шерик сифатида Жиноят кодексининг 28-, 285-моддалари билан тавсифланиши лозим»².

«Қурол тан жароҳатларини етказиш учун қўлланилиши, бошқа хил зўрлик пайтида эса, масалан, айбдор қурол ишлатиш таҳдиди остида жабрланувчини ҳарбий хизмат юзасидан ўзига юклатилган вазифаларни бажаришга, ўзи учун турли хизматлар қилишга мажбурлаш, шунингдек, инсон шаънини камситадиган хатти-ҳаракатлар қилиш пайтида, руҳий таъсир ўтказиш учун қўлланилиши мумкин.

Қуролдан унинг конструкцияси ва моҳиятидан келиб чиқадиган яксон қилувчи восита сифатида эмас, балки фақат калтаклаш предмети сифатида фойдаланиш қуролни қўллаш ҳисобланмайди»³.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. – 41-42-б.

² Ўша жойда. – 41-б.

³ Ўша жойда. – 42-б.

ЖК 285-моддаси 3-қисмида бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш одам ўлишига сабаб бўлган ҳолатлар учун жавобгарлик назарда тутилган.

«Одам ўлишига сабаб бўлган» деганда, эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш ёки уни ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш ҳаракатлари тушунилади. Бунда ЖК 102-моддаси (Эҳтиётсизлик орқасида одам ўлдириш) ёки 103-моддаси (Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш) билан квалификация этилмайди. Агарда бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузишда айбланувчи қасддан жабрланувчини ўлдирса, унинг қилмишини ЖК 97-моддаси ва **285-моддаси 3-қисми «а» банди** билан квалификация қилиш талаб этилади.

Амалиётда кўп ҳолларда жабрланувчининг вафоти юракнинг рефлектор тўхтаб қолиши ёки механик асфиксияси натижасида, юрак қафаси қисмига қўл билан зарба етказишда содир бўлади. Бундай ҳаракатлар, айбланувчининг жабрланувчи ўлимига қасдни тасдиқловчи ишонарли далиллар йўқ бўлган ҳолларда, бу бир-бирига тобе бўлмаган ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш ва улар инсон ўлимига олиб келиш ҳолати этиб квалификацияланади.

ЖК 285-моддаси 4-қисмига асосан, агарда жиноятнинг амалга оширилиши натижасида қуйидагилар келиб чиқса, жавобгарликка тортилади:

- а) одамларнинг ўлимига;
- б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса.

Одамларнинг ўлими деб, икки ёки ундан ортиқ инсоннинг вафоти тушунилади.

ЖК 285-моддаси 4-қисми «б» бандида кўрсатилган **бошқа оғир оқибатлар** деб, айбланувчининг уставдан ташқари ҳаракатлари билан боғлиқ оқибатлар тушунилади, уларнинг оғирлиги суд томонидан характериға қараб баҳолалиши керак.

«Ҳарбий хизматчилар ўртасида ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларининг бузилиши, баъзи пайтларда, нафақат одамлар ўлимига, балки жанговар вазифанинг бажарилмай қолишига, ҳарбий техниканинг ишдан чиқишига ва бошқа оқибатларга олиб келиши мумкин. Бундай оқибатлар суд томонидан оғир деб топилган тақдирда айбдорнинг ҳаракатларини Жиноят кодексининг 285-моддаси 4-қисми билан тавсифлашга асос бўла олади.

Ноустав зўравонлик ҳаракатлари оқибатида бир неча жабрланувчига Жиноят кодекси 285-моддасининг турли қисмларида кўзда тутилган зарар етказилган бўлса, бу ҳаракатлар Жиноят кодексининг 33-моддаси қоидасига кўра тавсифланиши лозим.

Ҳарбий хизматчилар ўртасида ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш айбдорлар ҳарбий хизматнинг махсус турлари бўйича мажбуриятларни бажараётган пайтда содир этилиши мумкин (қоровуллик, ички хизмат, ҳарбий навбатчилик ва ҳоказолар). Агар айбдор томонидан аини пайтда махсус хизмат қоидалари ҳам бузилса, бу ҳаракатлар Жиноят кодексининг 285-моддаси ва у ёки бу хизмат турини бузганлик учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалар мажмуи билан тавсифланиши лозим.

Махсус хизмат турларини ўташ қоидаларини бузиш, фақат, ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш аини пайтда махсус хизмат турларини ўташ қоидаларининг ҳам бузилишига олиб келсагина алоҳида ҳуқуқий баҳоланиши мумкин (мисол учун, қисм ёки бўлинма ички нарядига кирувчи шахс томонидан)»¹.

8-§. Мародёрлик (ЖК 286-моддаси)

Мародёрликнинг **бевосита объекти** Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг ахлоқий меъёрлари ҳисобланади.

Бу жиноятнинг **предмети** яраланган ёки вафот этган шахсларнинг мулки ҳисобланади.

Объектив томондан мародёрлик ҳалок бўлган ёки ярадорларнинг буюмларини жанговар вазиятда эгаллашда ифодаланади.

Буюмларни эгаллаш деганда, уларни тўлиқ ўз ихтиёрига ўтказиш тушунилади. **ЖК 286-моддаси** мазмунида эгаллаш ҳар қандай шаклда амалга оширилиши мумкин, у махфий эгаллаш (ўғрилиқ) ёки зўрлик ишлатиб эгаллаш (талончилик, босқинчилик) бўлиши мумкин. Бу ҳолатларда яраланганларнинг ёки вафот этганларнинг буюмларини эгаллашнинг зарурий белгиси жиноятнинг жанговар вазиятда содир этилиши ҳисобланади.

(«Жанговар вазият» тушунчаси ҳақида ЖК 279-моддасининг таҳлилига қаранг.)

Мародёрлик ҳалок бўлган ёки ярадорларнинг буюмларини эгаллаган вақтдан бошлаб **туғалланган** жиноят ҳисобланади.

Ушбу жиноят **субъектив томондан** тўғри қасд билан содир этилади. Айбланувчи жанговар вазиятда ҳалок бўлган ёки ярадорларнинг буюмларини қонунга хилоф равишда эгаллаганлигини англайди ва буни амалга оширишни хоҳлайди.

Жиноятнинг **мотив** ва **мақсади** турли бўлиши мумкин, лекин улар жиноятнинг квалификациясига таъсир этмайди.

Мародёрликнинг **субъекти** фақат ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин. Фуқаролар бундай вазиятларда «умумий» жиноятлар учун жавобгарликка тортилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 42-43-б.

**«Бўйсунмиш ва ҳарбий шаънга риоя этиш тартибига қарши
жиноятлар» мавзуси бўйича якуний саволлар**

1. Буйруқ деганда сиз нимани тушунасиш? Бўйсунмаслик нима дегани? Унинг намоён этилиш шакллари қандай? Мазкур жиноятнинг содир этилишида қонунда қандай оғирлаштирувчи шароитлар белгиланган?

2. Буйруқнинг бажарилмаслиги ва унга бўйсунмаслик ўртасидаги фарқ нимада? Буйруқнинг бажарилмаганлиги учун жинойий жавобгарликнинг зарурий белгиси қандай?

3. Бошлиққа қаршилиқ кўрсатиш ёки уни хизмат вазифаларини бузишга мажбур қилиш нимада намоён бўлади? Бошлиқни мажбур қилиш билан унга қаршилиқ кўрсатишнинг фарқи нимада?

4. Бошлиқни ўлдириш ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш деганда нималар тушунилади? Қайси ҳолларда бундай қўрқитиш жинойят деб ҳисобланади?

5. ЖК 282-моддаси (Бошлиқни қўрқитиш) бўйича жинойий жавобгарликка тортишнинг зарурий белгиси қандай?

6. ЖК 283-моддасида қандай жинойят назарда тутилган?

7. Бўйсунувчининг ўз бошлиғини ёки бошлиқнинг ўзига бўйсунувчини ҳақорат қилгани учун жинойий жавобгарлик қўлланилишининг зарурий белгиларини айтинг.

8. Ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш деганда нима тушунилади? У нима билан ифодаланади ва бундай жинойятлар учун жинойий жавобгарлик келиб чиқишининг зарурий белгилари қандай?

9. Мародёрлик деб нимага айтилади? Қандай вазиятларда ҳалок бўлган ёки ярадорларнинг буюмларини эгаллаш мародёрлик деб ҳисобланмайди?

VII БОБ. ҲАРБИЙ ХИЗМАТНИ ЎТАШ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР

9-схема

1-§. Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш (ЖК 287-моддаси)

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш — ҳар бир фуқаронинг бурчидир деб белгиланган. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар.

Ўзбекистон Республикасида ҳақиқий ҳарбий ёки альтернатив хизматни ўташ тартиблари Ўзбекистон Республикасининг «Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғрисида»ги, «Мудофаа тўғрисида»ги¹ Қонунлари ва Ўзбекистон Республикасининг ҳарбий низомлари асосида ўрнатилган.

Жиноятнинг **бевосита объекти** Қуролли Кучларда ҳарбий хизматни ўташнинг қонунчиликда ўрнатилган тартибларини регламентлаштирувчи, ҳар бир ҳарбий хизматчи белгиланган жойда хизматни ўта-

¹ Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 3 июлдаги «Мудофаа тўғрисида»ги 641-ХП-сон Қонуни (Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 11 майдаги 211-ХП-сон Қонуни билан тасдиқланган таҳрирда) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 й., 5-сон, 80-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 51-сон, 514-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006 й., 6-сон, 262-модда.

ши ва ҳарбий хизмат давом этаётган вақт давомида хизмат мажбуриятларини тўла ҳажмда бажариши лозимлигидан таркиб топган ижтимоий муносабатлардан иборат.

ЖК 287-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчисининг ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиши, шунингдек, ҳарбий қисмдан қисқа муддатга рухсат берилганда, бошқа хизматга тайинланганда ёки бошқа хизмат жойига ўтказилганда, хизмат сафаридан, отпусказдан ёки даволаш муассасасидан узрли сабабларсиз бир кеча-кундуздан ортиқ, лекин ўн кеча-кундуздан кўп бўлмаган муддат давомида хизмат жойида ҳозир бўлмаслигида ифодаланади.

Чақирув бўйича ҳарбий хизмат ўтаётган ҳарбий хизматчилар ҳарбий қисм ҳудудида жойлашган казармаларга ўрнашадилар. Ҳарбий хизматни ўташ бошқа жойларда бўлиши ҳам мумкин.

Ҳарбий қисм ҳудуди қоровул, наряд ёки бошқа усул билан қўриқланадиган, шу ҳарбий қисм ёки алоҳида ост бўлим учун қисм командири ёки юқори қўмондон буйруғи билан ўрнатилган алоҳида чегараланган жойда жойлашган казарма, лагер ёки кўчма ҳудуд ҳисобланади. Чегара қўшинларида ҳарбий қисм ҳудудига нафақат чегара отряди жойлашган ҳудуд, балки чегара заставаси жойланмаси ҳам ушбу отряднинг алоҳида жойлашган ост бўлими сифатида киради.

Хизматни ўташ жойи деб, тегишли қўмондонлик фармойиши ёки рухсати билан ҳар қандай хизмат мажбуриятларини амалда бажариш жойларини тушуниш лозим. Бу хўжалик ишларини бажариш жойи ёки қоровулда, нарядда; ҳарбий-тиббий муассасада стационар даволашни даврида; вақтинча сафарга юборилган вақт қисмида; транспортда шахсий таркибни кўчиришда транспорт воситаларида (поездда, автомобиль эшелонларида, кемаларда) мажбуриятларни бажариш бўлиши мумкин.

Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини фақат тегишли ҳарбий бўлим командирининг (бошлигининг) рухсати билан тарк этиш мумкин. Командирнинг рухсатисиз ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ёки хизмат жойлашган жойни тарк этиш ҳарбий низом билан тақиқланади, акс ҳолда бу ҳарбий қисм ёки хизмат жойини **ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш** бўлади.

Агар эркинлик бериш ҳуқуқига эга бўлмаган (масалан, взвод командирининг рухсати билан) бошлиқнинг рухсати билан қисмдан кетиш ҳолатларида, ҳарбий хизматчининг олинган рухсатномасининг ваколатлилиги тўғрисида виждонан адашганлилиги шароитларида кўриб чиқиладиган жиноят пайдо бўлмайди. Бундай ҳолларда ўз хизмат ваколатларини оширган бошлиқ жавобгар бўлади.

Муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчисининг ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетишининг зару-

рий белгиси — бир суткадан ортиқ, аммо ўн суткадан кўп бўлмаган вақтда унинг йўқлигидир. Бу муддатни ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини тарк этган вақтдан то шу шахснинг қисмга қайтиши ёки унинг ушланиш вақтигача ҳисоблаш лозим.

Қисмдан эркинликка чиққанда, бошқа жойга тайинланганда ёки ўтказилганда, сафардан, таътилдан ёки даволаш **муассасасидан узрли сабабларсиз ўз муддатида хизматга келмаслик** деб, ҳарбий хизматчи қисмдан ёки хизмат жойидан қонунга асосланган ҳолда чиқиб кетиб, ҳарбий хизматчига берилган чақирув қоғози, сафар гувоҳномаси, таътил чиптаси, эркинлик ёзуви бўйича кўрсатилган қўмондон томонидан белгиланган муддатдан ортиқ вақт қисмдан ёки хизмат жойидан ташқарида бўлишига айтилади.

Қайтиб келмаслик учун узрли сабаблар бўлиб ҳарбий хизматчининг касал бўлиши, яқин қариндошларининг ўлими, табиий офатлар ва улар билан боғлиқ бўлган аҳоли пунктлари билан транспорт алоқаларининг узилиб қолиши, ҳарбий ҳолат ва бошқа ҳарбий хизматчини унинг хизмат жойига ўз вақтида қайтишига объектив тўсқинлик қилувчи бошқа вазиятлар ҳисобланади.

Ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш каби қайтиб келмаслик ҳам ҳарбий хизматчи қисмда 1 суткадан ортиқ, аммо 10 суткадан кўп бўлмаган вақтда йўқ бўлган бўлса жиноий жавобгарликка олиб келади.

Ушбу модданинг биринчи қисми маъмурий преюдицияга эга. Муддатли ҳарбий хизматчига ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетгани учун интизомий жазо чораси қўлланганидан сўнггина, унга нисбатан худди шундай қилмиш учун жиноий жавобгарлик келиб чиқади.

ЖК 287-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятлар, агар ҳарбий хизматчи қонунга хилоф равишда ҳарбий қисмдан ёки хизмат жойидан ташқарида бўлиб, 10 кун давомида хизматни ўташ жойига келмаса жиноят **туғалланган** деб топилади.

Қисмни ўзбошимчалик билан ташлаб кетишнинг давомийлиги қисмни (хизмат жойини) ўзбошимчалик билан ташлаб кетган ёки қисмга келиш вақти тугаганидан сўнг ва унинг қисмга (хизмат жойига) қайтган ёки ушланган вақтигача ҳисобланади. Бунда вақтни ҳисоблаш ЖКнинг 314-моддасида белгиланган муддатларни ҳисоблаш қоидаларига мувофиқ амалга оширилади.

Субъектив томондан жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилади. Агар, айбдор ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини командирнинг рухсатисиз тарк этаётганини ёки қисм ҳудудига белгиланган муддатда қайтмаслигини англаса ва ушбу қилмишни содир этишни истаса, ушбу ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш **қасддан** қилинган деб топилади. Ўз муддатида хизматга етиб келмаслик ҳам **қасддан**, ҳам **эҳтиётсизлик** билан содир этилиши мумкин.

Жиноят мотиви квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас. «Қариндош ва танишларни бориб қўриш, хизмат ҳордиғини чиқариш, оилавий ва шахсий ишларни бажариш, вақтинчалик муаммоларни ҳал этиш истаги каби сабаблар қисмни ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш ҳолларига хосдир»¹.

Агар ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш ҳарбий хизматдан бўйин товлаш мақсадида содир этилса, қилмиш ЖК 288-моддаси (Дезертирлик) билан квалификация қилинади.

ЖК 287-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **субъекти** бўлиб қонуннинг нормаларига мувофиқ муддатли ҳарбий хизматдаги ҳарбий хизматчилар, яъни аскарлар, матрослар, сержантлар ва муддатли хизмат старшиналари ҳисобланадилар.

ЖК 287-моддаси 1-қисмида назарда тутилган ҳаракатлар захирадаги ва ҳарбий йиғинларга чақирилган фуқароларга ҳам татбиқ этилади.

ЖК 287-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчиси, офицерлар таркибидан бўлган шахс ёки ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчининг қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиши, шунингдек, узрли сабабларсиз белгиланган муддатдан ўн кеча-кундуздан ортиқ, лекин бир ойдан кўп бўлмаган муддат давомида хизмат жойига етиб келмаслигидан иборатдир.

Офицерлар таркибидан бўлган шахслар, контракт бўйича ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчилар бундай хизматни ўтаётганда ҳарбий қисмда ёки бошқа хизмат жойида бўлишлари мумкин. Ҳарбий хизматни ўташдан бўш вақтларида бу тоифадаги ҳарбий хизматчилар ҳарбий қисм ва хизмат жойидан ташқарида бўлишлари мумкин. Шу сабабли бу тоифадаги ҳарбий хизматчилар учун **қисмни ва хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш** деб, ҳарбий хизмат ўташи лозим бўлганда узрли сабабларсиз хизматга чиқмаслигини тушуниш лозим. Бундай вазиятларда, кўрсатилган тоифадаги ҳарбий хизматчиларга нисбатан бошлиқ томонидан казармада жойлашув ўрнатилганда, қисм ва хизмат жойи чегарасидан махсус рухсатномасиз кетиш ўз хоҳиши билан қисмни тарк этиш каби қўриб чиқилиши лозим.

Офицерлар таркибидан бўлган шахслар, контракт (шартнома) бўйича ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчилар ҳарбий қисм жойидан ташқарида яшаб туриб, узрли сабабларсиз хизматга чиқмаса ва бу билан хизмат мажбуриятларини ўташдан бўйин товласа, бу ҳолатларни **ўз муддатида хизматга етиб келмаганлик** сифатида қўриб чиқилиши лозим.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 38-б.

Айбдорнинг қилмиши, бу шахс аввал шу каби қилмиши учун интизомий жазо чораси қўлланганидан қатъи назар, **ЖК 287-моддаси 2-қисми** бўйича квалификация қилинади.

ЖК 287-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноят **субъекти** муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчиси, офицерлар таркибига кирувчи ҳарбий хизматчилар, контракт бўйича ҳарбий хизматни ўтаётган ҳарбий хизматчилар бўлишлари мумкин.

Офицерлар таркибидан бўлган шахслар деб, ҳақиқий ҳарбий хизматда турган кичик, катта ва олий офицер таркибига айтилади.

Контракт бўйича хизмат қилувчилар деб, амалдаги қонунчиликка мувофиқ ҳарбий хизмат қилиш истагини билдирган ҳарбий хизматчиларга айтилади.

ЖК 287-моддаси 2-қисмида кўрсатилган субъектлар: муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчилари томонидан, офицерлар таркибига кирувчи ҳарбий хизматчилар томонидан, прапоршиклар, мичманлар, контракт бўйича ҳарбий хизмат ўтаётган ҳарбий хизматчилар томонидан содир этилган қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш ҳамда узрли сабабларсиз бир ойдан ортиқ муддат хизматга келмаслик учун **ЖК 287-моддаси 3-қисмида** тегишли жавобгарлик назарда тутилган.

Бунда қисмда ёки хизмат жойида қонунга хилоф равишда йўқ бўлишликнинг максимал давомийлиги квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас, бироқ жазо тайинлашда ҳисобга олинади.

Агар жиноят субъекти ўзбошимчалик билан қисмни ёки хизмат жойини ҳарбий хизматдан бўйин товлаш мақсадида ўн суткадан ортиқ ёки умуман мақсадсиз хизматдан бўйин товлаш мақсадида бир ойдан ортиқ давомийликда тарк этса, аммо бу муддатлар ўтмасидан олдин ушланган бўлса, унинг ҳаракатларини **ЖК 287-моддаси 1-, 2-ва 3- қисмларида** назарда тутилган жиноятни содир этишга суиқасд деб топилади.

ЖК 287-моддаси 4-қисми жанговар вазиятда содир этилган қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетганлиги учун, давомийлигидан қатъи назар жавобгарликни назарда тутди.

(«Жанговар вазият» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 287-моддаси 4-қисмида қўзда тутилган жиноятнинг **субъекти** ҳарбий унвонидан, хизмат асосларидан (контракт ёки чақирув асосида) қатъи назар ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

2-§. Дезертирлик (ЖК 288-моддаси)

Ушбу жиноятнинг **бевосита объекти** ҳарбий хизмат ўташнинг ўрнатилган тартиби ҳисобланади.

Дезертирликнинг **объектив томони** ҳарбий хизматдан бутунлай бўйин товлаш мақсадида ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш, шунингдек, шу мақсадда хизмат жойига етиб келмасликда ифодаланади.

(«Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш» ва «хизмат жойига етиб келмаслик» тушунчалари тўғрисида ЖК 287-моддаси таҳлилига қаранг.)

Дезертирлик деганда, ҳарбий хизматдан бутунлай бўйин товлаш мақсадида ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш, шунингдек, ўша мақсадда хизмат жойига етиб келмаслик тушунилади.

Дезертирликда ҳарбий хизматчи жойида йўқлигининг давомийлиги содир этилган жиноятнинг жамиятга хавфлилиги даражасини баҳолашда ва айбдорга жазо тайинлашда аҳамиятга эга бўлади¹. Агар дезертирлик содир этилганда хизмат жойидан ташқарида ўзбошимчалик билан бўлган вақти узоқ давом этмаса (муддатли ҳарбий хизматчилар учун — икки суткадан камроқ, контракт (шартнома) бўйича ҳарбий хизматчилар учун — ўн суткадан камроқ), бундай ҳаракатлар хизматга ўз хоҳиши билан қайтган шароитларда ёки иккита енгиллаштирувчи ҳолатларнинг мавжудлигида **ЖК 288-моддаси** белгиларининг формал таркибини ифодаловчи сифатида баҳоланиши ва ЖК 36-моддасига мувофиқ, кам аҳамиятли қилмиш деб топилиши мумкин.

Дезертирлик давомли жиноят ҳисобланади. У айбдорнинг ўз хоҳишига кўра ҳаракатларини тўхтатиши (масалан, унинг айбини бўйнига олиб қисмга ёки ҳукумат идораларига келиши) ёки дезертирликнинг давом этишига тўсқинлик қилувчи шароитнинг рўй бергунига (масалан, айбдорнинг ушланиши ва ш.к.) қадар давом этиши мумкин.

Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ташлаб кетиб муддатида хизматга келмаган вақтдан бошлаб дезертирлик **туғалланган** жиноят деб топилади. Бунда шуни назарда тутиш лозимки, дезертирликдан ўз хоҳиши бўйича қайтиши фақат ҳарбий қисмни ёки хизмат жойини тарк этгунигача ёки хизматга келиш муддати тугагунигача мумкин бўлади. Дезертирлик содир этган ҳарбий хизматчининг айбини бўйнига олиб келиши жазони енгиллаштирувчи ҳолат сифатида кўрилмоғи лозим (ЖК 55-моддаси «а» банди). Бундай вазиятларда ЖК 66-ва 71-моддаларида кўрсатилган маълум шароитларнинг мавжудлигида ҳарбий хизматчи жавобгарликдан ёки жазодан озод этилиши мумкин.

Субъектив томондан жиноят **тўғри қасд** билан содир этилади. Жиноят субъектив томонининг зарурий белгиси қисмни ёки хизмат

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 39-б.

жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетишнинг **мақсади** ҳисобланади. Айбдор қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетишни ёки хизмат ўташ жойига ҳарбий хизмат қилишдан умуман бўйин товлаш мақсадида қайтмаётганлигини англайди ва бу ҳаракатларни содир этишни истайди.

Ҳарбий хизматдан бўйин товлаш мақсадлари айбдорнинг қасдида намоён бўлади, яъни қонун томонидан ўрнатилган ҳарбий хизмат давомида ҳарбий хизмат мажбуриятларини ўташдан бош тортишида ифодаланади. Ҳарбий хизматчида ҳарбий хизматдан бўйин товлаш бевосита қисмни ёки хизмат жойини тарк этишдан олдин ёки хизматга келмаганида ва қисмни ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш жараёни содир бўлганида пайдо бўлиши мумкин.

ЖК 287-моддасида назарда тутилган жиноят ва дезертирликнинг объектив томонларини ўхшашликларида, бу жиноятлар таркибларини чегаралашни фақат содир этилган жиноятнинг охириги мақсади билан аниқланадиган айбдорнинг мақсад йўналиши бўйича – ҳарбий хизмат ўташдан бутунлай ёки маълум вақтга бош тортганлигидан ўтказиш лозим.

Ҳарбий хизмат ўташдан бутунлай бўйин товлаш мақсади тўғрисида қисмни ёки хизмат жойини ташлаб кетганидан сўнг ўтган вақтнинг давомийлиги ёки унга келмаганлиги гувоҳлик беради. Бундан ташқари, ҳарбий хизмат ўташдан бутунлай бўйин товлаш мақсадлари тўғрисида «айбдор томонидан сохта ҳужжатлар тўғрида олиш, фуқаровий кийимга қайта кийиниб олиш, ҳарбий кийимни йўқ қилиш, ишга жойлашишга ёки яшаш учун бошқа доимий манба топишга уриниш каби»¹ ҳолатлар ҳам гувоҳлик беради.

«Дезертирликни содир этган шахснинг асосий сабаб қилиб кўрсатадиган важлари – ҳарбий хизмат қийинчиликлари ва маҳрумликларини бошдан кечиришни истамаслик, доимий равишдаги шахсий ва оилавий муаммоларни ҳал қилишга интилиш, ҳарбий хизматни ўташ даврида содир этган жинояти учун жавобгарликдан қочиш ва ҳоказолар бўлиши мумкин»². Дезертирликда мотив жиноятни квалификация қилишда таъсир кўрсатмайди.

ЖК 288-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят **субъекти** муддатли хизматдаги оддий ҳарбий хизматчилар, яъни аскарлар, матрослар, сержантлар ва муддатли хизмат старшиналари ҳисобланадилар.

ЖК 288-моддаси 1-қисми ҳаракатлари захирадаги ва ҳарбий йиғинларга чақирилган фуқароларга ҳам тарқалади.

Интизомий тартибга чақирилган, интизомий қисмга жўнатиш жазосига ҳукм қилинган судланган ёки қамоқ кўринишидаги жазони

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. – 39-б.

² Ўша жойда.

ўтаётган (ЖК 48-моддасига қаранг) ҳарбий хизматчининг қочиши ҳарбий қонунбузарчилик ҳисобланади ва айрим ҳолатлардан келиб чиқиб ЖК 287- ва **288-моддаси** бўйича квалификация қилинади.

Унга нисбатан прокурор санкцияси ёки суд қарори бўйича қўриқлов остида сақлаш кўринишидаги чора танланган ҳарбий хизматчи томонидан тергов изоляторидан қочишни ЖК 222-моддаси (Қамоқдан ёки қўриқлов остидаги сақлаш жойидан қочиш) бўйича квалификация қилиш лозим.

ЖК 288-моддаси 2-қисмида офицерлар таркибидан бўлган шахслар, контракт (шартнома) бўйича хизмат ўтаётган ҳарбий хизматчи томонидан содир этилган дезертирлик учун жавобгарлик белгиланган.

Контракт бўйича ҳарбий хизмат ўтаётган ҳарбий хизматчиларга нисбатан дезертирлик ҳарбий хизматчи томонидан бир томонлама контрактни бузиш билан ифодаланади. Бу шундан келиб чиқадики, амал қилинаётган қонунчилик «контракт тузувчи»ни контрактни муддати тугамагунча ўз ташаббуси билан бузиши ҳуқуқини назарда тутмайди. Бундай бузиш фақат янги контракт тузилгандагина мумкин. Масалан, биринчи контракт уч йилга тузилган, у эса, уни бузиб, янги кўринишидаги контракт тузади – беш ёки ўн йилга.

Бундан ташқари, контракт бўйича ҳарбий хизмат ўтаётган ҳарбий хизматчилар учун, давом этаётган жиноят сифатидаги дезертирлик контракт муддати тугаган вақтдан бошлаб **туғалланган** деб тан олинади.

3-§. Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ташлаб кетиш (ЖК 289-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** ҳалокат ёки аварияларда, ҳарбий кема «ҳалокатида» ҳарбий муносабатларнинг ўрнатилган тартиби ҳисобланади.

Жиноят **объектив томондан** ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ўз хизмат вазифаларини охиригача бажармаган командир томонидан, шунингдек, командирнинг тегишли фармойиши бўлмасдан кема командаси таркибидаги шахс томонидан ташлаб кетилишида ифодаланади.

Ҳарбий кема деб, ҳарбий хизмат ўрнатилган вазирликка (идорага) тегишли ҳарбий қўмондон жавобгарлигида бўлган ҳар қандай ўзи юрар сув кемаси тушунилади.

Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ташлаб кетиш ҳам қирғоққа чиқиш йўли билан, ҳам бошқа кемага ўтиш ёки қутқарувчи сузувчи воситага ўтиш билан амалга оширилади. Ҳарбий хизматчининг ихтиёридан ташқари кема ҳалокатининг ташқи таъсирлари натижасида иложсиз борт ортида қолиши ушбу жиноят таркибини ҳосил қилмайди.

Ҳарбий кема командирининг ва команда аъзоларининг низомда белгиланган хизмат мажбуриятларидан келиб чиқиб, кема командири

ва команда аъзолари ҳалокатларда, аварияларда ҳарбий кемани қутқариш учун барча имкониятларни қабул қилишлари зарур.

Командирда одамларни, мол-мулкни қутқаришни ташкил этиш бўйича бевосита мажбурият ётади. Қисман олганда, кема ҳалокати хавфи шароитларида кема командири одамларни қутқариш учун уларни ташкилий эвакуация қилишни, биринчи навбатда, касалларни ва ярадорларни, болаларни, аёлларни, фуқаро шахсларни ва фақат улардан сўнг, ҳарбий хизматчиларни ва экипаж аъзоларини таъминлашга мажбур. Мажбурий тадбирлар саногига сирли ҳужжатларни, соқчилик ва навигация журналларини, хариталарни, пул маблағларини ва бошқа бойликларни сақлашни таъминлаш ҳам қиради. Жанг ҳолатида ҳужжатларни, қуролларни ва моддий бойликларни қутқариш имконияти йўқ бўлганида, улар душман қўлига тушмаслиги учун кема билан йўқ қилинишини таъминлаши лозим.

Командир ҳарбий кемани қутқариш учун барча имкониятларни ишлатган вазиятларда, аммо уни қутқариш имконияти йўқлигида ҳарбий кемани тарк этиш лозим деган ягона қарорга келса, у уни тарк этиш учун қарор қабул қилади. Командир ҳарбий кемани энг охирида тарк этади.

Ўз хизмат вазифаларини охиригача бажармаганлик деганда, Низомга мувофиқ ўз мажбуриятларини тўла бажармаганлик ёки тўла бўлмаган ҳажмда бажарганлик тушунилади.

Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани тарк этиш учун команда аъзоларининг жавобгарлиги кемани, мол-мулкни, ҳужжатларни қутқариш бўйича ҳарбий кема командирининг буйруқ ва фармойишларини бажармаган вазиятларда юзага келади. Кема командирининг командасисиз команда аъзоларидан ҳеч ким кемани тарк этиш ҳуқуқига эга бўлмайди. Бундай команда (рухсат) шахсан, техник алоқа воситалари билан ёки бошқа ҳарбий хизматчилар орқали берилиши мумкин. Агар кема командири ҳалок бўлса ёки ўз қўл остидагиларига тегишли рухсат бериш имкониятидан маҳрум бўлса, команда томонидан ҳалок бўлаётган кемани тарк этиш жиноят таркибини пайдо қилмайди.

ЖК 289-моддасининг мажбурий белгиси ҳарбий кема ҳаётига хавф солаётган ҳолатнинг мавжудлигидан иборатдир. Бундай ҳолат пайдо бўлишининг сабаблари турлича (бортдаги ёнғин, минадаги портлаш, бошқа судна билан тўқнашув, табиий офат ва ҳ.к.) бўлиши мумкин ва кўриб чиқиляётган жиноятни квалификациялашга таъсир қилмайди. Ҳамда охир-оқибатда кема ҳалок бўлгани ёки йўқми, бу далил ҳам жиноятни квалификациялашга таъсир этмайди.

Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани командири ўз хизмат вазифаларини охиригача бажармай амалда тарк этган вақтдан бошлаб ёки командирнинг рухсатисиз команда аъзолари томонидан кемани тарк этган вақтдан бошлаб жиноят **туғалланган** деб топилади.

Субъектив томондан ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани тарк этиш **тўғри қасддан** содир этилади. Командир ўз вазифаларини бажармасдан ёки тўла ҳажмда бажармасдан кемани ташлаб кетаётганини англайди ва кемани ташлаб кетишни истайди. Агар айбнинг эҳтиётсизлиги аниқланса жиноий жавобгарлик мустасно этилади.

Ҳарбий кеманинг команда аъзолари томонидан ташлаб кетилиши ҳам **тўғри қасд билан** содир этилади. Айбдор, ҳарбий кема командирининг командаси йўқ бўлишига қарамасдан кемани ташлаб кетаётганини англайди ва шуни истайди. Эҳтиётсизлик шаклидаги айблар ҳам жиноий жавобгарликни мустасно этади.

Жиноят **субъекти** – командир ёки ҳарбий кема командаси аъзоси. Ҳарбий кема командаси ҳарбий хизматчилардан шаклланади, аммо унинг таркибига ўқув йиғинлари ўтаётган даврдаги ҳарбий мажбурлар ҳам киришлари мумкин.

ЖК 289-моддаси 2-қисмида жанговар ҳолатда содир этилган ҳарбий кемани ташлаб кетганлик учун жавобгарлик назарда тутилади.

4-§. Ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ёки бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлаш (ЖК 290-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** ҳарбий хизмат ўташнинг ўрнатилган тартибларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

ЖК 290-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш, яъни ҳарбий хизматчининг ўз баданига бирон шикаст етказиш йўли билан, шунингдек, ўзини ёлғондан касалликка солиб, ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан ҳарбий хизмат вазифаларини бажаришдан бўйин товлаши ёки бу вазифаларни бажаришдан бош тортиш билан бўйин товлашда ифодаланади.

Ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан, яъни ҳарбий хизматчини ҳарбий хизматни ўташдан ўзининг бирон аъзосига қандайдир шикаст етказиш йўли билан бўйин товлаши, ҳарбий хизматчи томонидан аъзоларига, танаси тўқималарига шикаст етказиш билан соғлиғига зарар етказиши, шу билан баравар даволаш даврида ёки ҳамма вақт ҳарбий хизмат ўташига тўсқинлик қилувчи касалликнинг пайдо бўлиши ва ўткирлашуви учун шароит яратишдан иборатдир. Ўзига қандайдир шикаст етказиш усуллари турлича бўлиши мумкин, аммо бу жиноятни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас. Бу ҳар қандай қуролдан танага жароҳат етказиш (тўқималарга ўқотар қуролдан отиш, бармоқларни болта билан чопиш ва ҳ.к.), ҳақиқатда мавжуд касални медикаментлардан нотўғри фойдаланиш йўли билан чақириш, сунъий равишда ўзини касаллик ҳолатига келтириш (металл нарсаларни ютиш, тери остига заҳарли нарсаларни киритиш ва ҳ.к.)

бўлиши мумкин. Бўйин товлаш таркиби учун аъзони майиб қилиш қандай йўл билан содир этилганлиги аҳамиятсиз¹.

Белгилаб қўйиш лозимки, аъзоларга шикаст етказишда айбдорнинг соғлиғига зарар етади. Бунда, ҳарбий хизматчининг соғлиғига зарар ўзи томонидан ёки унинг илтимосига кўра бошқа шахс томонидан етказилиши ҳолатни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

Агар ҳарбий хизматчига шикаст етказиш ўзи томонидан эмас, унинг илтимосига кўра бошқа шахс томонидан етказилган бўлса, унда бу шахс жиноятга шерик сифатида жиноий жавобгарликка тортилиши лозим, жиноятнинг ижрочиси деб бундай илтимос билан мурожаат қилган ҳарбий хизматчи ҳисобланади, чунки у ҳарбий хизмат бўйича вазифаларини бажаришдан бўйин товлаган.

Аъзоларига шикаст етказишда шикаст даражасини аниқлаш учун мажбурий суд-тиббий экспертиза ва ҳарбий-табиб комиссиясининг ҳарбий хизматга лаёқатлилиги тўғрисидаги хулосаси талаб этилади.

Агар соғлиққа зарар етказиш айбдорга боғлиқ бўлмаган ҳолатларда содир бўлса, масалан, айбдор яроқсиз воситаларни қўллаши муносабати билан ёки соғлиққа етказилган зарар ўз тавсифи билан ҳарбий хизмат бўйича у ёки бу вазифаларни бажаришдан озод этиш учун асос бермаса, айбдорнинг ҳаракати ушбу жиноятни содир этиш учун суиқасд деб тан олинishi мумкин.

Ўзини ёлгондан касалликка солиш остида ҳарбий хизмат ўташга мажбур бўлган шахсда ҳарбий хизмат ўташига тўсқинлик қилувчи қанақадир касалликнинг борлиги тўғрисида тиббий комиссияни алдаш (кўр, кар, руҳий касал ва ҳ.к. деб кўрсатиш), бошқа ҳар қандай усуллар билан адаштириш ёки мавжуд бўлган касаллик симптомларини онгли равишда ошириб кўрсатиш («касаллик аггравацияси» деб аталувчи) ётади. Бунда ҳам соматик, ҳам психик, неврологик касалликлар симуляция қилиниши мумкин.

Виждонан, хизмат вазифаларини бажаришдан бўйин товлаш мақсадларисиз, мавжуд ёки тахмин этилаётган касалликка нисбатан адашиш жиноят таркибини ҳосил қилмайди.

Ҳужжатларни қалбакилаштириш ҳарбий хизматдан бўйин товлаш усули сифатида ҳарбий хизмат бўйича вазифаларни бажаришдан қонунга хилоф равишда озод бўлиш учун мазмунан қалбаки ҳужжатларни қўмондонликка тақдим этишда ифодаланади. Бундай ҳужжатлар туғилганлик тўғрисидаги гувоҳнома қалбаки туғилган санаси билан, муддатидан аввал захирага бўшаш мақсадида, иккинчи фарзанд туғилганлиги тўғрисидаги қалбаки гувоҳнома, соғлиғи тўғрисидаги

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. – 39-б.

қалбаки тиббий маълумотнома, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари-га ёлғон чақирув, оиладаги ўйлаб топилган бахтсизлик тўғрисидаги телеграмма ва ҳарбий хизматдан озод бўлиш учун асос бўладиган бошқа қалбакилаштирилган ҳар қандай ҳужжат бўлиши мумкин.

«Барча ҳолларда қалбакилаштиришнинг моҳияти шундаки, ҳужжатда кўрсатилган воқеа ва ҳодисалар амалда мавжуд бўлмасдан, уларга таянган ҳолда ҳарбий хизматчи ўзини вақтинча ёки доимий равишда ҳарбий хизмат мажбуриятларини ўташдан озод қилишни илтимос қилади»¹.

Қалбаки ҳужжат айбдор томонидан ёки унинг илтимосига кўра бошқа шахс томонидан тайёрланиши мумкин. Бунда охиригининг ҳаракатида зарур белгилар мавжудлиги ЖК 228-моддаси бўйича (Ҳужжатлар, штамплар, муҳрлар, бланкалар тайёрлаш, уларни қалбакилаштириш, сотиш ёки улардан фойдаланиш) ҳамда ЖК 28-моддаси тегишли қисмига суяниб **290-моддаси** билан биргаликда квалификацияланиши лозим.

Агар қалбаки ҳужжат ҳарбий хизматчи ёки ҳарбий хизматга мажбур шахс томонидан тайёрланса, унда унинг ҳаракатлари ЖК 228-моддаси бўйича қўшимча квалификацияни талаб этмайди, чунки улар бўйин товлашнинг ушбу усули билан тўла қамраб олинади².

Бўйин товлашнинг усули сифатида **бошқа алдов** ҳарбий хизматни ўташдан озод бўлиш мақсадида воқеа ёки ҳодисалар тўғрисида била туриб, ёлғон маълумот етказиш ёки мазкур ҳолатлар ҳақида хабар беришга бурчли бўла туриб, ўша мақсадда онгли равишда хабар бермасликдан иборат (масалан, захирага эртароқ бўшаш мақсадида олий маълумоти борлиги тўғрисида ёлғон маълумот бериш, худди шу мақсадда ўзининг ўрнига бошқа шахсни тиббий кўрикка юбориш)³.

Ҳарбий хизматдан бўйин товлаш мақсадида лавозимли шахсни сотиб олиш ҳолатлари бошқа алдов сифатида кўриб чиқилади. Агар бунда пора бериш (олиш) мавжуд бўлса, у ҳолда жавобгарлик содир этилган жиноятлар жами тариқасида белгиланади.

«Ҳарбий хизмат вазифаларини ўташдан **бош тортиш** — ҳарбий хизматчи томонидан очиқдан-очиқ, ёлғон ишлатмасдан, оғзаки, ёзма ёки бошқа йўл билан ҳарбий хизматни ўташ ёки унинг баъзи мажбуриятларини бажаришни истамасликда ва амалда уларни бажармай қўйишда намоён бўлади»⁴.

Бош тортиш икки шаклда намоён бўлиши мумкин:

биринчидан, у очиқ аризада, уларни бажаришни кейинчалик амалда тўхтатиш билан, ҳарбий хизмат мажбуриятларини ўташни

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 40-б.

² Ўша жойда.

³ Ўша жойда.

⁴ Ўша жойда.

истамаслигини ифодалаш мумкин. Агар ҳарбий хизматни ўташни истамаслиги тўғрисидаги очиқ ариза уларни амалдаги бажарилмаслиги билан кузатилмаса, бундай ҳаракатлар кўриб чиқиладиган жиноят таркибини пайдо қилмайди;

иккинчидан, бош тортиш бу тўғрисида очиқ аризада кузатилмасдан, ҳарбий хизмат мажбуриятларини бажаришни амалда тўхтатиш билан ифодаланиши мумкин.

Командирнинг аниқ талабини бажаришни истамаслик ёки амалда бажармаслик ҳарбий хизмат вазифаларини ўташдан бош тортиш бўлмайди (масалан, сафарга кетиш, суткали нарядга кириш ва ҳ.к.). «Бундай ҳаракатлар бўйсунмаслик жинояти таркибини ташкил қилади, чунки бундай ҳолда қўмондон талаби буйруқ хусусиятига эга бўлиб, ҳаракат эса, ҳарбий хизматни ўташдан бош тортишга эмас, балки буйруқни очиқдан-очиқ бажармасликка қаратилган»¹.

Агар ҳарбий хизмат вазифаларини бажаришдан бош тортиш айбдор томонидан, унга қонунчиликка ва Қуролли Кучларнинг Умум-ҳарбий Низомига мувофиқ махсус вазифалар юкланган даврда содир этилса (жанговар навбатчилик, суткали ёки гарнизон нарядида ва ҳ.к.), тегишли жиноятларнинг белгилари мавжуд бўлганда жавобгарлик ЖК 291–294 моддалари бўйича жиноятлар жами тариқасида белгиланади.

Ҳарбий хизматчини ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ўзига қандайдир шикаст етказиши, касалликнинг симуляцияси, қалбаки ҳужжатларнинг тақдим этилиши ёки бошқа ёлғон далиллар жиноятни пайдо қилмайди, бу йўл билан ҳарбий хизмат вазифаларини бажаришдан бўйин товлаш, яъни у ёки бу ҳарбий вазифаларни бажаришни амалда тўхтатишини пайдо қилади.

Ҳарбий хизматдан бўйин товлаш аъзоларига шикаст етказиш ёки касалликни симуляция қилиш, ҳарбий хизмат ўташдан бўйин товлаш мақсадида ҳужжатларни қалбакилаштириш, ҳарбий хизмат ўташдан бош тортиш вақтидан бошлаб **тугалланган** деб топилади.

Жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** билан содир этилади. Айбдор ҳарбий хизматдан қонунга хилоф равишда озод этилишга етишмоқчилигини англайди ва шуни истайди. Жиноят **мақсади** — ҳарбий хизмат вазифаларини ўташдан бўйин товлаш.

Жиноят **субъекти** ҳарбий хизматда турган шахс ҳисобланади. Бу чақирув бўйича ҳарбий хизмат ўтаётган оддий аскар ва сержант (старшина) таркибидаги шахслар ҳамда ҳарбий унвонидан ва қўшин туридан қатъи назар ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчилар бўлишлари мумкин. Кўриб чиқиладиган жиноят субъектлари, ҳарбий йиғинга чақирилган, захирада бўлган фуқаролар ҳам бўлишлари мумкин.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 40-б.

ЖК 290-моддасида назарда тутилган жиноят бу жиноят ишти-рокчилари деб топилган ҳарбий хизматчилар ва ҳарбий хизматчи бўлмаган шахслар иштирокида содир этилиши мумкин.

ЖК 290-моддаси 2-қисмида жанговар вазиятда содир этилган ҳарбий хизматни ўташдан бўйин товлаш учун оширилган жавоб-гарлик назарда тутилган.

(«Жанговар вазият» тушунчаси тўғрисида ЖК 279-моддаси таҳли-лида айтилган эди.)

5-§. Қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЖК 291-моддаси)

Ушбу жиноятнинг **асосий бевосита объекти** умумий тартибда ҳарбий хизматни ўташнинг таркибий қисми каби қоровул хизматини ўташнинг ўрнатилган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабат-лардан иборатдир. Бу тартибга қатъий риоя этиш қўриқлашга ишо-нилган объектнинг хавфсизлигини ва муҳофаза этилишини, ҳарбий хизматчилар орасида юқори ҳарбий тартибни ушлашни таъминлайди. Бундай тартиблар қоровул (соқчилик) хизматини ўташнинг шахслар алоҳида ҳуқуқий ҳолати, уларга махсус функцияларнинг юкланиши, улар билан боғлиқ ҳолда улар маълум бўлган махсус ҳуқуқ ва мажбу-риятлар, қоровул (соқчилик) хизматини ўташнинг низом асосида чиқарилган ва такомиллаштирилган тегишли буйруқлар, фармойиш-лар билан аниқ тартибга солинганлиги билан тавсифланади.

Қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузишнинг **қўшимча бевосита объекти** деб, қоровулга қўриқлашга топшириладиган маълум объектларнинг хавфсизлиги, жамият хавфсизлиги ва тартибларини (масалан, гаупвахтада сақланаётган шахсларни қўриқлашни) тушу-ниш лозим.

Жиноятнинг **объектив томони** зарарли оқибатлар келиб чиқиши олдини олиш учун тайинланган қоровул таркибига кирган шахс то-монидан қоровул (соқчилик) хизматини ўташнинг низом қоидалари-ни бузиши натижасида зарарли оқибатлар келиб чиқишида ифода-ланади.

Қоровул хизмати ўзида қонунчилик ва Қуролли Кучлар Умумҳар-бий Низомлари билан тартибга солинган ҳарбий ва давлат объектла-рини ҳамда гаупвахтада ва ҳарбий интизомий қисмида сақланаётган шахсларни қўриқлаш бўйича махсус хизматни ифодалайди. Қоровул хизматини ўташ жанговар вазифани бажариш ҳисобланади ва шахсий таркибдан барча Низом қоидаларига аниқ риоя этишни, юқори огоҳликни, аниқ ечимни ҳамда ташаббусни талаб этади.

Қоровул хизмати қўриқ остида сақланаётган ва жиноий-тузатиш муассасаларида жазо ўтаётган қамоққа олинганларни қўриқлаш ва ташиш бўйича хизмат ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикаси ИИВ ички қўшин ҳарбий хизматчилари томонидан амалга оширилади.

Ҳарбий кемадардаги **соқчилик хизмати** қоровул хизматиға тенг-лаштирилади. У кемадаги навбатчиликнинг алоҳида тури бўлиб ҳисобланади ва жанговар техникани ва кеманинг ўзини қўриқлаш ҳамда унинг доимий жанговар ҳолатини таъминлаш вазифасига эгадир. Кема бўйича соқчилик (бутун кема бўйича) ва махсус соқчилик (кеманинг жанговар қисмлари ва хизматлари бўйича) фарқланади.

Қоровул (соқчилик) хизматини ўташ қоидалари қонунчиликда, Куролли Кучлар Низомида, ИИВ меъёрий ҳужжатларида ва уларнинг бажарилиши бўйича чиқарилган турли буйруқлар, фармойишлар ва ҳ.к.да белгиланган. Шу муносабат билан жиноят таркиби белгиларини аниқлаш шу вазиятда бузилган қоровул хизмати қоидаларининг мазмунига боғлиқ бўлади.

Модданинг диспозицияси бланкетлидир. Жиноий жавобгарлик юзага келиши учун Низомнинг қайси конкрет қоидалари, ёзма фармойишларнинг талаблари ва постлар табелларида ва инструкцияларда кўрсатилган қоровул шахснинг алоҳида вазифалари бузилганлигини ҳар томонлама аниқлаш лозим.

Қоровул (соқчилик) хизмати устав қоидаларининг бузилиши ҳам ҳаракатда, ҳам ҳаракатсизликда ифодаланиши мумкин: постдан ўзбошимчалик билан кетиш, постдаги уйқу, эътиборсизлик, постда бегоналар бўлишига йўл қўйиш, қўриқланаётган объектдан мулкни ўғирлаш ва ҳ.к. Гаупвахтада ва интизомий ҳарбий қисмда сақланаётган шахсларни қўриқлаш бўйича ҳамда қўриқ остида сақланаётган ёки озодликдан маҳрум қилиш муассасаларида жазо ўтаётган маҳкумларни қўриқлаш ва ташиш қоровул таркибидаги ҳарбий хизматчилар томонидан қоровул хизмати низом қоидаларининг бузилиши, қамоқдагиларга зўрлик ишлатиш, уларнинг қадр-қимматини камситиш, улар ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини камситиш ва ҳ.к. йўллар билан содир этилиши мумкин.

ЖК 291-моддаси бўйича жиноятларни тўғри квалификация қилиш учун қоровул хизматини ўташнинг бошланиш ва охири вақтини аниқ белгилаш зарур бўлади.

Қоровул таркибидаги шахснинг қоровул хизмати бўйича вазифаларини бажаришга киришиш вақти бўлиб развод вақтида қоровул бўйича (қисм бўйича навбатчи) навбатчини кутиб олиш учун «йиғил» командаси берилган вақт ҳисобланади. Шу вақтдан бошлаб қоровуллар қоровул бўйича (қисм бўйича навбатчи) навбатчининг ҳукми остига ўтади.

Қоровул таркибидаги хизмат ўташнинг охири вақти бўлиб қоровул алмашган команда бошлиғи томонидан сменадан сўнг қисмга кетиш учун команда берилган вақт ҳисобланади. Шу вақтда қоровул кўрсатилган шахснинг бошқарувидан чиқади.

Агар қоровул хизматини ўташ қоидалари развод бошланиши олдидан ёки қоровул алмашганидан сўнг бузилса, унда ҳарбий хизматчи

ЖК 291-моддаси бўйича жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Масалан, разводга боришдан бош тортиш ва қоровулликка киришмагани учун ҳарбий хизматчи ЖК 279-моддаси бўйича буйруққа бўйсунмаганлик учун жавобгарликка тортилиши мумкин.

Қоровул хизматини ўташ қоидаларининг бузилиши ва келиб чиққан зарарли оқибатлар орасидаги сабабий боғланиш кўриб чиқиладиган жиноят таркибининг зарурий белгиси бўлиб ҳисобланади.

Кўриб чиқиладиган модданинг мазмунидаги **зарарли оқибатлар** — булар қоровул таркибида турган шахслар огоҳлантириши лозим бўлган вазифаларга кирган оқибатлардир. Бу, масалан, кўриқланаётган объектдан ҳарбий мулкни ўғирлаш, қамоққа олинганнинг конвой қилинаётган вақтда қочиши, патруль нарядининг ҳаракатсизлиги оқибатида ҳарбий хизматчи томонидан жамият тартибларининг қўпол равишда бузилиши ва ҳ.к.лар қоровул кўриқлаётган объектларга зарар сифатида, қамоқ остида сақланаётган шахсларга куч ишлатиш ёки бошқа ғайриқонуний чоралар билан таъсир этиш ҳамда кўриқдан ғайриқонуний қисқа вақтга озод этиш ҳолатлари сифатида кўриб чиқилиши лозим.

Зарарли оқибатларнинг келиб чиқиши кўринишидаги белгилар қоровул таркибига кирган ҳар бир шахсга нисбатан кўрилмоғи лозим. Агар, зарарли оқибатлар олдини олиш қоровул эмас, балки қайсидир кўриқчи ёки қоровул бошлиғининг мажбуриятига кирса, у томонидан қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузганлиги мавжуд бўлса, **ЖК 291-моддаси 1-қисми** билан у жавобгарликка тортилиши лозим.

Агар таҳлил этиладиган жиноятнинг содир этилиши натижасида уларнинг олдини олиш қоровулнинг вазифасига кирмаган бошқа зарарли оқибатларга сабаб бўлган бўлса, унда қилмиш қоровул хизматини ўташ қоидаларининг бузилиши таркибини ҳосил қилмайди. Масалан, кўриқчи, постга яқинлашаётган бегона одамни сезиб, огоҳлантиришсиз қурол ишлатади ва тажовузкорни ўлдиради. У қоровул хизматини ўташ қоидаларининг бузилишига йўл қўйган бўлсада, **ЖК 291-моддасида** назарда тутилган жиноят таркиби унинг ҳаракатларида мавжуд эмас, чунки зарар қоровул кўриқламаётган объектка етказилди.

Кўриқланаётган объектдаги муҳр ёки пломбани бузиш, қулфларни синдириш, кўриқланаётган объектка реал зарар етказмасдан уларга кўриқчи ёки бошқа шахснинг кириши зарарли оқибатлар деб топилмайди ва ЖК 291-моддаси 7-қисми билан жавобгарликни келтириб чиқармайди.

Бироқ, айрим вазиятларда кўриқчи олдини олиши лозим бўлган кўриқланаётган объектка бегона шахснинг киришининг ўзи зарарли оқибат деб кўриб чиқилиши лозим. Масалан, қоровул олдини олиши лозим бўлган кўриқланаётган махфий объектга бегона шахснинг киришининг ўзи зарарли оқибат деб қаралиши лозим.

Қоровул (соқчилик) хизмати устав қоидаларининг бузилиши фақат бир шароитда, агар бу қилмиш ушбу қоровул уларнинг олдини олиш учун тайинланган бўлса ва зарарли оқибатларни юзага келтирса **туғалланган** жиноят таркибини ҳосил қилади.

Агар қоровул (соқчилик) хизмати устав қоидаларининг бузилишидан зарарли оқибатлар келиб чиқмаса, унда **ЖК 291-моддаси** бўйича жавобгарлик мустасно этилади. Қоровул (соқчилик) таркибидаги ҳарбий хизматчилар бундай бузилишлар учун Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг Интизомий Низоми бўйича интизомий жавобгарликка тортилишлари мумкин.

Субъектив томондан жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик орқасида содир этилиши мумкин. Айрим қоида бузишлар фақат қасддан содир этилиши мумкин (постдан кетиш, қўриқланаётган объектдан ўғирлаш ва ҳ.к.). Бошқалари эса эҳтиётсизлик оқибатида содир этилади (қурол билан эҳтиётсиз муносабатда бўлиш, постда хизмат ўтаётганда етарли даражада огоҳ бўлмаслик ва ҳ.к.). Аммо ҳам қасддан, ҳам эҳтиётсизлик орқасида содир этиладиган бузилишлар бор (постдаги уйку, патруль қилиш йўли билан хизмат ўташда қўриқчи йўналишининг бузилиши ва ҳ.к.). Оғир оқибатларга нисбатан айб кўпинча эҳтиётсизлик кўринишида ифодаланади, аммо қасддан ҳам содир этилиши мумкин.

Жиноятнинг **мотив** ва **мақсади** турлича бўлади ва қилмишни квалификация қилишга таъсир кўрсатмайди.

ЖК 291-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти**, фақат қоровул ёки соқчилик (қоровул бошлиғи, разводчи, қўриқчи, қоровул ва бошқалар) таркибидаги шахслар бўлишлари мумкин. Қоровул (соқчилик) хизматини (масалан, гарнизон коменданнти, гарнизон гаупвахтаси бошлиғи) ташкил этишга ва ҳолатига жавобгар бўлган, аммо қоровул (соқчилик) таркибига кирмайдиган лавозимли шахслар кўриб чиқиладиган жиноятнинг субъектлари бўла олмайдилар. Бу шахслар томонидан қоровул (соқчилик) хизмати низом қоидаларининг бузилиши тегишли белгилари етарли бўлганида ҳарбий мансабдорлик жинояти сифатида квалификация қилиниши мумкин.

Қонунчилик ва Қуролли Кучларнинг Умумҳарбий Низоми ҳарбий қасам қабул қилмаганларни ҳарбий хизмат қоровулига тайинлашни тақиқлайди, қасамёд қабул қилиш – шахсни кўриб чиқиладиган жиноят субъекти деб топилиши учун зарурий шартдир.

Жиноятнинг бажарувчиси қоровул хизмати ўташ низом қоидаларининг бузилишида ифодаланаётган, қоровул хизмати ўтаётган шахс бўлади, уларнинг иштирокчилари эса, қоровул таркибига кирмаган ҳам ҳарбий хизматчилар, ҳам фуқаро шахслар бўлишлари мумкин.

Қоровул таркибига кирувчи шахслар, кўриб чиқиладиган жиноят қамраб олмайдиган бошқа жиноятларни содир этишлари мумкин, улардан бири қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузиш билан

биргаликда квалификация қилинади, бошқаси эса, қўшимча квалификация қилишни талаб этади.

Қоровул томонидан қоровулга қўриқлашга топширилган мулкни қўриқлаш бегонанинг мулкни талон-торож қилиш ва қоровул хизмати ўташнинг қоидаларини бузишдан ташкил топган жиноятлар йиғиндиси бўйича квалификация қилинади.

Шу билан бир вақтда, қоровул томонидан атрофдагилар учун орттирилган хавф туғдирувчи қурол, моддалар ва нарсалар билан муомалада бўлиш қоидаларининг бузилиши фақат ЖК 297-моддаси бўйича квалификация қилинади (атрофдагилар учун орттирилган хавф туғдирувчи қурол, моддалар ва нарсалар билан муносабат қоидаларининг бузилиши), агар бунда қўриқланадиган объектлар хавфсизлигини таъминловчи қоровул хизматини ўташ қоидалари амалда бузилмаган бўлса (масалан, қўриқчи қурол билан ўйнаб, ундан ўқ узиб, унга қўриқлаш учун топширилган ёқилғи-мойлаш материаллари омборини йўққа чиқарса), агар бу қоидалар бузилган бўлса, бунда қилмиш бир вақтнинг ўзида қоровул хизматини ўташ қоидаларининг бузилишига олиб келади, қилмишнинг тегишли белгилари мавжуд бўлганда ЖК 296-моддаси бўйича квалификация қилинади (Ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш).

Қўриқчи (қоровул) томонидан қўриқланаётган объектнигина эмас, балки жойлашган ҳарбий қисмни ташлаб кетиш ҳам жиноятлар жами бўйича квалификация қилиниши лозим: агар тегишли зарар етказилган бўлса, ҳарбий хизматдан бўйин товлашнинг тегишли тури (масалан, дезертирлик) ва қоровуллик хизмати қоидаларининг бузилиши.

ЖК 291-моддаси 2-қисмида қуйидаги оқибатларга олиб келган қоровуллик хизматини ўташ қоидаларининг бузилиши учун жавобгарлик назарда тутилган:

- а) баданга оғир шикаст етказилиши;
- б) одам ўлиши;
- в) бошқа оғир оқибатлар.

Оғир оқибатлар мавжудлиги тўғрисидаги масала (**ЖК 291-моддаси 2-қисми «в» банди**) баҳолаш тавсифига эга бўлиб, оқибатларнинг оғир деб топилиши ҳуқуқбузарликнинг аниқ ҳолатларига боғлиқ ва махсус хизматни ўташга қарши бошқа жиноятлардаги каби кўрсаткичлар билан амалга оширилади.

Қоровул (соқчилик) хизматини ўташнинг низом қоидалари бузилишининг **бошқа оғир оқибатларига**: бир неча шахсларга ўрта ва оғир тан жароҳатлари етказиш, бир неча кишининг ҳалокати, қўриқланаётган объектга кўп ва жуда кўп миқдорда зарар етказиш, объектнинг жанговар тайёргарлигини бузиш ёки эълон қилинганида уни таъминламаслик, тайинланган жойга қўшинни ўз вақтида ҳаракатлантirmаслик, қисмлар бошқарувининг ташкил этилишини бузиш, қўриқла-

наётган объектдан қурол, ўқ-дори ва бошқа ҳарбий мулкни ўғирлаш, жанговар техникани ишдан чиқариш, ҳарбий қисм байроғини йўқотиш, қамалганнинг қамоқдан қочиши ва ҳ.к. киради.

Қоровул (соқчилик) таркибидаги шахс томонидан қуриқланаётган объектдан қурол, ўқ-дори, портловчи моддалар ва портлатиш қурилмаларини талон-торож қилиш **ЖК 291-моддаси 2-қисми «в» банди** ва 247-моддаси бўйича жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши лозим.

Қоровул (соқчилик) хизматининг низом қоидалари бузилиши гайриқонуний бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қурол турларини эгаллаб олиш билан кузатилса, бундай ҳолларда жиноятлар **ЖК 291-моддаси 2-қисми «в» банди** ва 255¹-моддаси бўйича жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши лозим (Бактериологик, кимёвий ва бошқа хил ялпи қирғин қуроллари турларини ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш, тўплаш, олиш, бировга ўтказиш, сақлаш, қонунга хилоф равишда эгаллаш ва улар билан бошқа ҳаракатларни содир этиш).

(Бактериологик, кимёвий ва бошқа оммавий қирғин қурол турлари тўғрисида кенгроқ ЖК 255-моддаси таҳлилига қаранг.)

ЖК 291-моддаси 3-қисмида жанговар вазиятда содир этилган қоровул хизматини ўташ қоидаларининг бузилиши учун жавобгарлик назарда тутилган.

6-§. Ички хизматни ўташ ёки гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини бузиш (ЖК 292-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** – Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ички хизмат Устави билан ўрнатилган ички хизмат ўташнинг ва гарнизонда патруллик қилишнинг тартибларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. Ўрнатилган қоидаларни бузиш ҳарбий хизматчилар орасида ёки улар иштирокида тартибсизликлар пайдо бўлиши, ҳарбий қисмлар ва бўлинмаларнинг жанговар қобилиятини пасайтириб, қурол ва ўқ-дориларнинг ўғирланишига шароит яратади, ҳарбий хизматчилар орасида низомга хилоф ўзаро муносабатларнинг ва ҳ.к. пайдо бўлиши хавфини туғдиради. Шу муносабат билан кўриб чиқиладиган жиноятнинг **қўшимча бевосита объекти** жамоат тартибини, ҳарбий мулкнинг сақланишини ва ҳ.к.ни таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

ЖК 292-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** ички хизмат устави қоидаларини, шунингдек, гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини зарарли оқибатлар келтириб чиқарадиган тарзда бузишда ифодаланади.

Ички хизмат устави қоидалари Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ички хизмати Устави билан белгиланади, унга мувофиқ,

ички тартибни, бино ва қисм (бўлинма) мулкни қўриқлашни таъминлаш учун ҳамда бошқа ички хизмат вазифаларини бажариш учун ҳарбий хизматчилардан суткалик наряд тайинланади (қоровул ва соқчиликдан ташқари). Қисм бўйича навбатчидан, унинг ёрдамчисидан, бўлинма бўйича навбатчидан, кунлик навбатчидан ва бошқа ҳарбий хизматчилардан таркиб топган бу наряд, ички тартиб-қоидаларининг бажарилишини таъминлайди, қисмнинг назорат-ўтказув пунктини бошқаради, шахсий таркибни, қуролни, ўқ-дориларни, ҳарбий қисм биноси ва мулкни қўриқлайди ҳамда ички хизмат бўйича бошқа вазифаларни бажаради.

Ички хизмат ўташнинг устав қоидаларини бузиш рота бўйича навбатчи томонидан казармадаги уришишга тўсқинлик қилмаганида, кундалик навбатчининг ўз постидан ўзбошимчалик билан кетишида, бўлинмада содир этилган жиноят тўғрисидаги ахборотни қисм командиридан яширишда ва шунга ўхшаш бузилишларда, хизмат биносидаги ёнғинни ўчиришни ташкил этишда қисм бўйича навбатчининг ҳаракатсизлигида ва бошқаларда ифодаланади.

Қоровул (соқчилик) таркибидаги ҳарбий хизматчи хизматни ўташ устав қоидаларини бузишини ЖК 291-моддаси бўйича квалификация қилиш лозим.

Ушбу модда бланкет диспозицияли. Шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун ички хизмат Низомининг қайси моддаси бузилганлиги зарарли оқибатлар юзага келганлиги ва улар ўртасидаги сабабий алоқалар аниқланиши лозим.

Ички хизмат қоидаларининг бузилиши, агар бунинг натижасида уларнинг олдини олиш айбдорнинг вазифасига кирган бўлиб, зарарли оқибатларга олиб келган бўлса, жиноят **туғалланган** ҳисобланади.

Бундай **зарарли оқибатлар** қаторига қуйидагилар киритилади: кун тартибини ёки ҳарбий тадбирларни бузиш; ҳарбий хизматчилар ўртасидаги ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш; бўлинмадаги ҳарбий хизматчига оғир ёки ўрта оғирликдаги тан жароҳати етказиш; бўлинма шахсий таркибидан кимнингдир ҳарбий хизмат ўташдан бўйин товлаши ёки ўқ-дориларни, қуролларни ёки катта миқдордаги бошқа ҳарбий мулкни ўғирлаш ва ҳ.к.

Ички хизмат ўташ қоидаларини бузиш содир бўлса, аммо зарарли оқибатлар юзага келмаса, айбдор ички хизмат Низомига мувофиқ интизомий жавобгарликка тортилади.

Патруллик қилиш ҳар бир гарнизонда гарнизон бошлигининг буйруғи билан ҳарбий хизматчилар томонидан кўчаларда ва бошқа жамоат жойларида, вокзалларда, бекатларда ва ҳ.к.ларда ҳарбий интизомга риоя қилиш ва тартибини сақлашни назорат қилиш учун ташкил этилади.

Гарнизонда патруллик қилишнинг устав қоидалари Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг гарнизон ва қоровул хизмати

Уставида белгиланган ва у патруль бошлиғи ва бир неча патруллик қилувчидан таркиб топган патруллик қилиш наряди таркибидаги ҳарбий хизматчилар учун мажбурий ҳисобланади. Гарнизон патрулларида ташқари аҳоли пунктида патруллик қилиш учун ҳарбий комендатурада транспорт воситасига эга бўлган захира патрули бўлмоғи лозим.

Гарнизонда патруллик қилиш устав қоидаларини бузиш аҳоли пунктларида безорилик ҳолатларининг олдини олиш бўйича чоралар кўрмасликда, шахсларни асоссиз ушлашда, қуролни қонунга ҳилоф равишда ишлатишда, спиртли ичимликлар ичишда, патруллик қилиш жадвалини бажармасликда ва ҳ.к.ларда ифодаланиши мумкин.

Агар патруль олдини олиш учун ҳаракат қилаётган оқибат келиб чиқса, патруллик қилишнинг устав қоидаларини бузиш жинояти **туғалланган** деб топилади.

Бундай **зарарли оқибатларга** қуйидагилар киради: ҳарбий хизматчилар орасидаги муштлашув, ҳарбий хизматчилар ва фуқаровий аҳоли ўртасидаги низолар, улар томонидан содир этилган ўғирликлар ва бошқа жиноятлар, ушланган шахс соғлиғига асоссиз оғир ва ўртача оғир зарар етказиш ва ҳ.к. Соғлиққа зарар етказиш шахсга қарши жиноятлар тўғрисидаги моддалар бўйича қўшимча квалификация қилишни талаб этади. Келиб чиққан оқибат ва йўл қўйилган қоида бузилишлар орасидаги сабабий алоқаларни аниқлаш мажбурий. Бу алоқа патруллик қилаётганда олдини олишнинг объектив имконияти мавжудлигини ва бошқа оқибатларни кўзда тутаяди.

Ички хизмат ўташ ва гарнизонда патруллик қилиш низом қоидаларини бузиб ҳарбий мулкни талон-торож қилган ва ҳарбий хизмат ўташдан бўйин товлаган ёки бошқа жиноятлар содир этган шахснинг қилмиши жиноятлар жами тариқасида квалификация қилиниши лозим.

ЖК 292-моддасида назарда тутилган жиноят **субъектив томондан тўғри** ва **эгри қасд** билан содир этилади, аммо айбдорнинг қилмиши оқибатларига муносабати **эҳтиётсизликдан** ҳам бўлиши мумкин.

Квалификация учун **мотив** ва **мақсад** аҳамиятга эга эмас.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг **субъекти** қисмининг суткалик наряд таркибига кирувчи ёки патруль наряди таркибига кирувчи ҳарбий хизматчи ҳисобланади. Бу қисм бўйича навбатчи ва унинг ёрдамчиси, навбатчи ва бўлинма бўйича кундалик навбатчи, назорат-ўтказиш ва назорат-техник пунктлари бўйича навбатчилар, ошхонадаги навбатчи ва ишчилар ва ҳ.к. жавобгарликка тортиладилар.

Қоровул (соқчилик) таркибига кирувчи шахслар ушбу жиноятнинг субъектлари бўлмайдилар, чунки қоровул хизматини ўташ устав қоидаларини бузганлик учун улар ЖК 291-моддаси махсус моддаси бўйича жавобгарликка тортиладилар.

Шунингдек, ишга нарядга тайинланган ҳарбий хизматчилар ушбу жиноятнинг субъектлари деб тан олинмайдилар.

7-§. Жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш (ЖК 293-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** — Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ички хизмат Устави билан ва ҳар бир қўшин учун қўлланадиган қўмондонлик меъёрий ҳужжатлари билан ўрнатилган жанговар навбатчиликни ўташ тартибларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. Ушбу жиноятнинг **қўшимча бевосита объекти** Ўзбекистон Республикаси хавфсизлигини, чегаралари дахлсизлигини, суверенитетини ва манфаатларини ҳамда одамлар ҳаёти, соғлиғи ва ҳ.к.ларни таъминловчи ижтимоий муносабатлар бўлиши мумкин.

ЖК 293-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** қўриқланаётган объектга зарар етказувчи ёки жанговар вази-фанинг бажарилмай қолишига олиб келувчи жанговар навбатчи-ликни (жанговар хизматни) ўташ қоидаларини бузишда ифодаланади.

Жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) таркибига жанговар бўлинма (расчёт), кема ва учувчи аппаратлар экипажлари, бошқарув пунктларининг, жанговар таъминлаш ва хизмат кўрсатиш кучлари-нинг навбатчи сменалари киради. Жанговар навбатчиликни бевосита ташкил этиш учун ҳарбий қисм командири жавобгардир.

Жанговар навбатчилик стратегик аҳамиятга эга бўлган ракета қўшинларида, ҳаво мудофаасига қарши қўшинларда, бошқа турдаги қўшинларда ташкил этилади. Турли қўшинлардаги жанговар навбат-чилик (жанговар хизмат) ўташ тартиблари Ўзбекистон Республикаси тегишли турдаги Қуролли Кучларининг Бош қўмондонларининг буйруқлари билан ўрнатилади.

Жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) ўташ қоидаларининг бузилиши Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг ички хизмат Уставида баён этилган меъёрларни ҳамда тегишли буйруқлар, инструкциялар билан ўрнатилган тартибда белгиланган махсус функ-цияларини, навбатчи кучлар ва воситалар таркибидаги ҳарбий хиз-матчилар учун бошқа меъёрий идоравий ҳужжатлар билан белги-ланган вазифаларни бажармасликдан ёки етарли даражада бажарма-ганликдан ташкил топган. Бундай қоида бузиш жанговар постдан ке-тиш билан, постда ухлаб қолиш, навбатчиликда спиртли ичимликлар ичиш, жанговар навбатчилик ўтаётган жойга бегоналар киришига йўл қўйиш, техник воситаларни бузиш, махсус аппаратурадан фойдала-ниш қоидаларини бажармаслик, асбоблар кўрсаткичларини назорат қилмаслик, олинган командаларни бажармаслик ва бошқаларда ифо-даланиши мумкин. Бунда қоида бузиш жанговар навбатчилик ўтаёт-ган вақтда содир бўлиши лозим, айбдор жанговар постда бўлганми ёки дам олаётган сменадами, бу квалификация қилишда аҳамиятга эга эмас.

Кўриб чиқиладиган модда бланкет диспозициялидир. Ҳар бир аниқ ҳолатни **ЖК 293-моддаси 1-қисми** бўйича квалификация қи-

лишда жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) ўташнинг қайси қоидаси бузилганлигини, қўриқланаётган объектга зарар етказилганлигини ёки жанговар вазифа бажарилмаганлигини ва улар орасидаги сабабий боғланишни аниқламоқ зарур.

Кўрсатилган зарар етказилиши тўғрисидаги масала баҳолаш тавсифига эга ва ҳар бир алоҳида вазиятда ҳарбий хизматчи жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) ўтаётганда Ўзбекистон Республикасига тўсатдан қилинган ҳужумни ўз вақтида пайқаш ва унинг хавфсизлигини таъминлаш учун мўлжалланган вазифалар хусусиятларини ҳисобга олиб ҳал қилинади.

Қўриқланаётган объектларга зарар етказиш ёки жанговар топшириқни бажармаслик навбатчилик кучлари ва воситалари бошқаруви пункти билан алоқани йўқотишда, чет эл учувчи аппарати ёки сув кемаси билан давлат чегаралари кесиб ўтилганлиги тўғрисидаги ахборотни ўз вақтида бермаслик, бўлинманинг олдига қўйилган вазифаларни тўла ҳажмда бажариш қобилиятининг реал пасайиши ва ҳ.к.да ифодаланади.

Агар жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) ўташ қоидаларининг бузилиши ёки жанговар вазифани бажармаслик қўриқланаётган объектга зарар келтирмаса, айбдор шахс интизомий жавобгарликка тортилади.

Жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) ўташ қоидаларининг бузилишда ҳарбий хизматга нисбатан бошқа мустақил жиноят содир этилса, қилмиш бу жиноятлар йиғиндиси бўйича квалификацияни талаб этади. Масалан, агар навбатчи смена таркибидаги ҳарбий хизматчи ўғирлаш мақсадида радиоаппаратурадан айрим қисмларни ечиб олса, қилмиш **ЖК 293-** ва 296-моддалари бўйича квалификация қилиниши лозим (ҳарбий мулкни йўқ қилиш ёки зарар етказиш).

ЖК 293-моддаси 2-қисмида жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) ўташ қоидаларини бузиш учун жавобгарлик Ўзбекистон Республикасига тўсатдан қилинган ҳужумни ўз вақтида пайқамаслик ёки даф этмаслик оғир оқибатлар келтиришида ифодаланган.

ЖК 293-моддаси 2-қисми мазмунидаги **оғир оқибатлар** бевосита давлат хавфсизлигини таъминлаш бўйича жанговар навбатчилик вазифалари билан боғлиқ бўлмоғи лозим. Уларнинг мавжудлиги тўғрисидаги масала содир этилган жиноятнинг аниқ ҳолатларини ҳисобга олиш билан ҳал қилинади.

Бундай оқибатлар остида республика хавфсизлигига сезиларли етказилган зарарни тушуниш лозим: ҳудуд бўйича республика объеклари бўйича оловли зарбалар бериш, давлат ҳудудига чет эл жанговар самолётларини ва кемаларининг кириб бориши, жанговар техниканинг йўқотилиши, навбатчи кучлар ва воситалар таркибидан одамларнинг ҳалок бўлиши ва ҳ.к.

Қонунда кўрсатилган жанговар навбатчилик ўташ қоидалари бузилиши натижасидаги оқибатлар келиб чиққан вақтдан жиноятлар **туғалланган** деб топилади.

ЖК 293-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони** жанговар навбатчилик ўташ қоидалари бузилишига нисбатан тўғри ёки эгри қасднинг мавжудлиги билан тавсифланади, йўл қўйилган қоида бузишлар оқибатларига нисбатан айб эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади.

Мотив ва **мақсад** ҳар хил бўлиши мумкин, аммо жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** навбатчи кучлар таркибидаги ҳарбий хизматчи бўлади.

Агар ҳарбий хизматчи қонунга хилоф равишда ҳарбий хизматга чақирилган бўлса ёки зарур шартларни бузган ҳолда навбатчи кучлар таркибига тайинланган бўлса (ҳарбий қасамёд қабул қилишдан олдин, касаллик вақтида, ушбу ҳарбий хизматчи содир этган жиноят бўйича тергов ўтказилаётган вақтда ва ҳ.к.), бундай вазиятларда, қилмиш учун жавобгарлик, бундай ҳарбий хизматчини жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) ўташга жалб этиш тўғрисида ғайриқонуний қарор қабул қилган бошлиқ (командир) зиммасига юкланади.

8-§. Чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш (ЖК 294-моддаси)

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 20 августдаги «Ўзбекистон Республикасининг давлат чегараси тўғрисида»ги 820-1-сонли Қонунига¹ мувофиқ Давлат чегарасини кўриқлаш ўзига:

– ҳар қандай жой бўйича ўтган чегарани ғайриқонуний ўзгартиришга уринишни йўқотиш, Ўзбекистон ҳудудига кўшин гуруҳлари ва бандаларининг қуролли бостириб киришини даф этиш;

– чегарада қуролли ва бошқа провокацияни йўққа чиқариш;

– кўрсатилган тажовуздан аҳолини, барча турдаги мол-мулкни ҳимоя этиш;

– чегарани кесиб ўтишнинг олдини олиш ва унга йўл қўймаслик;

– чегара орқали портловчи, заҳарловчи, радиоактив, наркотик воситалар, қуроллар, ўқ дорилар ва Ўзбекистонга олиб кирилиши ва олиб чиқилиши тақиқланган бошқа нарсалар ҳамда контрабанда предметлари олиб ўтилишининг олдини олиш;

– чегара орқали мамлакатимизнинг иқтисодий ва сиёсий манфаатларига, давлат хавфсизлигига, жамоат тартибига, аҳоли саломатлигига ва ахлоқига ва ҳ.к.ларга зарар етказувчи маълумотларга эга бўлган тақиқланган нашрларни, видео ва товуш ёзиш аппаратларини олиб ўтишнинг олдини олишни қамраб олади.

Жиноятнинг **бевосита объекти** ўрнатилган чегара хизматини ўташ тартибларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1999 й., 9-сон, 217-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 2009 й., 3-сон, 9-модда, 262-модда.

Жиноятнинг **объектив томони** чегаранинг дахлсизлигига зарар етказиши мумкин бўлган, чегара наряди таркибига кирадиган шахс томонидан чегара хизматини ўташ тартибларининг бузилишида ифодаланади.

Чегара хизматини ўташнинг «Ўзбекистон Республикаси давлат чегараси тўғрисида»ги Қонунида ҳамда давлат чегараларини қўриқлаш инструкцияларида ўрнатилган қоида ва тартибларида ва Миллий хавфсизлик хизмати чегара қўшинлари бошқармаси қўмондонининг айрим буйруқларида чегара наряди таркибидаги шахсларнинг аниқ вазибалари белгиланган.

Модда бланкет диспозицияли ҳисобланиб, ҳар бир конкрет вазиятда чегара хизматини ўташнинг қайси қоидалари бузилганлигини ва улар Ўзбекистон Республикаси чегараларининг дахлсизлигига зарар етказилишига олиб келиши мумкинлигини аниқлаш лозим.

Чегара хизматини ўташ қоидаларининг бузилиши давлат манфаатларига зарар етказиши мумкин бўлган, қонун билан ва бошқа кўрсатилган меъёрий ҳужжатлар билан ўрнатилган чегара хизматини ўташ қоидаларини бажармасликда ёки етарли даражада бажармаганликда ифодаланади.

Кўрсатилган қоидаларнинг бузилиши постдан ўзбошимчалик билан кетиш, постда ухлаб қолиш, чегара наряди таркибидалиги вақтида спиртли ичимликлар истеъмол қилиш, давлат чегара бузилиши белгиларини ўз вақтида пайқамаслик, бегона шахсларни чегаранинг қўриқланаётган майдони орқали ўтказиб юбориш ва бошқаларда ифодаланади.

Жиноят чегара дахлсизлигига зарар етказиши мумкин бўлган, чегара хизматини ўташ қоидалари бузилган вақтдан бошлаб **туғалланган** деб топилади.

ЖК 294-моддасида назарда тутилган жиноят субъектив томондан **тўғри** ёки **эгри** қасд билан содир этилади, йўл қўйилган қоида бузишлар оқибатларига нисбатан айб эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади. **Мотив** ва **мақсад** ҳар хил бўлиши мумкин, ammo жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноятнинг **субъекти** фақат чегара наряди таркибига кирган ёки чегара хизматида бошқа вазибаларни бажарадиган ҳарбий хизматчи, шунингдек, чегара қўшинларини Ўзбекистон Республикаси давлат чегараларини қўриқлаш бўйича хизмат вазибаларини ўрнатилган тегишли меъёрий ҳужжатлар билан бажараётган ҳар қандай ҳарбий хизматчиси бўлиши мумкин.

ЖК 294-моддаси 2-қисмида қуйидаги ҳолатларда чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш учун жавобгарлик назарда тутилган:

- а) қонунга хилоф равишда чегарадан ўтиш;
- б) бошқа оғир оқибатларга олиб келувчи қилмиш.

Қонунга хилоф равишда чегарадан ўтиш — бу Ўзбекистон Республикаси чегарасини ҳар қандай йўналишда қонунда ўрнатилган

тартибни бузиш билан ўтиш (ваколатли ҳукумат идораларининг рухсатисиз, нотўғри расмийлаштирилган ҳужжатлар билан ва ҳ.к.).

ЖК 294-моддаси 2-қисми «б» бандида назарда тутилган бошқа оғир оқибатлар мазмуни остида Ўзбекистон Республикаси ҳудудига қуролланган босқинчи банда тўдалари, диверсантларнинг кириб келиши ёки давлат чегаралари орқали қуроллар, наркотик моддалар, бошқа контрабанда предметларининг олиб ўтилиши, одамларнинг ҳалокати, чегара бузувчилар томонидан чегара ҳудуди аҳолисига ҳужум қилиш ва бошқаларни тушуниш лозим.

«Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича яқуний саволлар

1. Офицер таркибига кирувчи ҳарбий хизматчилар, прапоршик, мичман ва ҳарбий хизматни контракт бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчиларни жиноий жавобгарликка тортиш шартлари ва муддатли ҳарбий хизматдаги ҳарбий хизматчининг ўзбошимчалик билан қисмни ёки хизмат жойини ташлаб кетганлиги, дезертирлик учун жавобгарликка тортиш шартларининг қандай фарқлари бор?

2. Дезертирлик қандай ҳаракатларда ифодаланади? Унинг ўзбошимчалик билан қисмни ёки хизмат жойини ташлаб кетишдан қандай фарқлари бор?

3. Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ташлаб кетиш учун жавобгар қилишнинг қандай хусусиятлари мавжуд?

4. Ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ҳарбий хизматдан бўйин товлашни содир этиш усуллари қандай? Уни амалга оширишнинг усуллари.

5. ЖК 290-моддасида назарда тутилган ҳарбий хизматдан бўйин товлашнинг қандай бошқа усуллари бор?

6. Жанговар ҳолат деганда нима тушунилади?

7. Қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузишга таъриф беринг. Ушбу жиноятни тўғри квалификация қилишнинг қандай зарурий шартлари мавжуд?

8. ЖК 291-моддаси (Қоровул хизматини ўташ қоидаларини бузиш) мазмунидан келиб чиқиб оғир оқибатлар деганда нималар тушунилади?

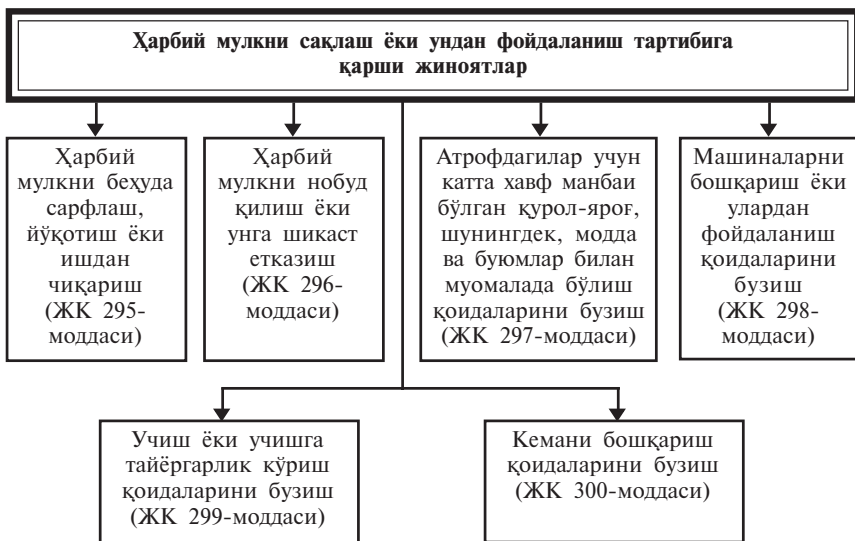
9. Ички хизмат ёки гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини бузиш қандай усулларда содир этилади? ЖК 292-моддаси мазмунидан келиб чиқиб зарарли оқибатлар деганда нима тушунилади (ички хизматни ўташ ёки гарнизонда патруллик қилиш қоидаларини бузиш)?

10. Жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш нимада ифодаланиши мумкин? Бундай жиноий қилмиш учун кучайтирилган жавобгарлик қандай вазиятларда назарда тутилади?

11. Чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш нимада ифодаланади? Бундай бузилишлар қандай оғир оқибатларга олиб келиши мумкин?

VIII БОБ. ҲАРБИЙ МУЛКНИ САҚЛАШ ЁКИ УНДАН Фойдаланиш тартибига қарши жиноятлар

10-схема

1-§. Ҳарбий мулкни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ёки ишдан чиқариш (ЖК 295-моддаси)

Жиноятнинг **бевосита объекти** ҳарбий низомлар, йўриқномалар, буйруқлар билан ўрнатилган ҳарбий мулкдан фойдаланиш ва сақлаш тартибларига риоя этилишини таъминлаш соҳасидаги ижтимоий муносабатлардир. Бу тартибга риоя қилиш қуроллардан, жанговар ва бошқа техникадан, таъминот воситаларидан, кийим-бошлардан ва бошқа мулкдан тўғри фойдаланиш ва уларни тежаб-тергашни таъминлайди.

Ҳарбий мулк ҳарбий хизматчига шахсий ёки хизматда фойдаланиши учун берилади. Шахсий фойдаланишга кийим-бош ва аслаҳа-анжомлар, хизмат учун – қуроллар, ўқ-дорилар, ҳаракатланиш воситаси ва ҳ.к. берилади.

Кўриб чиқилаётган жиноят **предметига** ҳарбий хизматчига шахсий фойдаланиши учун берилган ҳарбий аслаҳа-анжомлар (**ЖК 295-моддаси 1-қисми**) ҳамда унга хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган қурол, ўқ-дорилар, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмлари (**ЖК 295-моддаси 2-қисми**) киради.

Ҳарбий хизматчига шахсий фойдаланиш учун берилган экипировка (бронжилет, противогаз ва ҳ.к.), асбоблар (сапёр кураги, дозиметр ва ҳ.к.) ва бошқалар **ҳарбий аслаҳа-анжомлар** ҳисобланади.

Кийим-бош ва аслаҳа-анжомлар офицерлар таркибидаги шахсларга ва ҳарбий хизматни контракт бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчиларга шахсий мулк қилиб берилади, уларнинг бундай буюмларни кимгадир бериши, йўқотиши ёки бузиб қўйиши эса, жавобгарликни истисно қилади.

Муддатли ҳарбий хизматдаги ҳарбий хизматчилар ҳамда офицерларга ва ҳарбий хизматни контракт (шартнома) бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчиларга ҳарбий қисмнинг мулки бўлган инвентарь буюмлар ҳам берилиши мумкин. Уларни тасарруф этиш, беҳудага сарф этиш мумкин бўлмай, давлат мулкини ўғирлаш таркибини вужудга келтиради.

Қурол деганда, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий қисмларида (ҳарбий муассасаларида) қуролланишда, сақлашда ёки ҳарбий қисмда фойдаланишда турган, ўқ-дориларни қўллаш йўли билан жонли ёки бошқа нишонни нобуд этишга мўлжалланган жанговар техник қурилмани тушуниш лозим. Бу винтовка, пистолет, карабин, автомат, бошқа ўқ отувчи қурол, миномёт, огнемёт, гранатамёт, артиллерия тизими, ракета учирини қурилмаси ва ҳ.к. бўлиши мумкин.

Совуқ қурол, шунингдек, ўзи ясаган ўқ отиш қуроли ёки жанговар мўлжалга эга бўлмаган қурол (сигнал ёки қурилиш пистолети, симли-стволли ов қуроли) ушбу жиноят предмети ҳисобланмайди.

Айрим турдаги қуроллар фақат маълум техник қурилмаларга ўрнатиш учун махсус мўлжалланган бўлиши мумкин (самолётлар, вертолётлар, танклар). Уларга авиация пушқалари, танк пулемётлари ва ҳ.к.лар ҳам киради, қатор вазиятларда бундай турдаги қуроллар фақат ёрдамчи қурилмалардан фойдаланиб ҳаракатга келтирилиши мумкин, улар ўз ҳолича қурол ҳисобланмайди (авиация пушқалари учун электрик ва пневматик приводлар).

(Қурол тушунчаси тўғрисида кенгроқ ЖК 247-моддаси таҳлиliga қаранг.)

Ўқ-дорилар деганда, Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий қисмларида (ҳарбий муассасаларида) қуролланишда, сақлашда ва фойдаланишда бўлган жангга мўлжалланган техник буюмлар, жонли нишонни йўқотиш учун бевосита муносабат учун мўлжалланган портловчи моддалар аслаҳалари ёки ўқ-дориларни ҳаракатга келтирувчи, отувчи, артиллерия, ракетали, тегишли турдаги ўқ отиш қуроли ёки бошқа қурилмалар тушунилади. Булар: жанговар ўқлар, артиллерия ва реактив снарядлар, миномётларга миналар, гранатамётларга гранаталар ва бошқалар. Ўқ-дорилар бир марталик ҳаракати билан тавсифланади, чунки бир марта фойдаланганда (тўла ёки қисман) парчланади.

ЖК 295-моддаси 2-қисми мазмунида ўқ-қуролларини тан олиниши учун техник созлиги эмас, буюмнинг конструктив мўлжалланганлиги ва йўқотиш таъсирининг амалдаги хусусиятлари аҳамиятга

эга. Жонли ёки бошқа нишонни йўқотишга мўлжалланмаган сигнал ва имитация воситалари ўқ-дориларга кирмайди.

Ҳаракат қилиш воситалари кўриб чиқиладиган модда мазмунида — бу ҳарбий қисм (ҳарбий муассаса) ҳисобида турган ҳарбий техникага кирмайдиган транспорт воситалари (автомобиль, дарё транспорти ва ҳ.к.)

Техника таъминоти буюмларига ҳар хил турдаги ёриткичлар, техник эҳтиёж учун мўлжалланган ускуналар (транспорт воситалари учун эҳтиёт қисмлари, ёқилғи-мойлаш материаллари, электрон-ҳисоблаш машиналари учун қисмлар ва ҳ.к.) киради.

ЖК 295-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** ҳарбий мулкни беҳуда сарфлаш, яъни муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчисининг шахсан ўзи фойдаланиши учун берилган ҳарбий аслаҳа-анжомларни сотиши, фойдаланиш учун бировга бериши ёки гаровга қўйишидан иборат.

Беҳудага сарфлашнинг зарурий белгиси — муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчиларига шахсий фойдаланишга берилган ҳарбий аслаҳа-анжом буюмларини бошқа шахснинг ҳуқуқсиз эгаллик қилишига ўтишидир. Бу ҳолат қонунда кўрсатилганидек, беҳудага сарфлаш, сотиш, фойдаланишга топшириш ёки бошқа шахсга гаровга бериш йўли билан амалга оширилиши мумкин.

Ҳарбий аслаҳа-анжомни **сотиш** уни бошқа шахсларга ҳақ эвазига топширишда, яъни қандайдир моддий манфаат эвазига ёки бошқа буюмларга алмаштиришда ифодаланади.

Ҳарбий аслаҳа-анжомни сотиш ҳарбий аслаҳа-анжомни бошқа шахсга амалда ўтган вақтидан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Ҳарбий аслаҳа-анжомни фойдаланиш учун **бировга бериш** уни бошқа шахсларга текинга (масалан, ҳадя қилиш) бериш асосида ифодаланади. Бунда жиноят предмети топширилган вақт аҳамиятга эга бўлмайди (доимий ёки вақтинча фойдаланиш).

Ҳарбий аслаҳа-анжомни бировга бериш ҳарбий аслаҳа-анжомни бошқа шахсга амалда ўтган вақтидан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Ҳарбий аслаҳа-анжомни гаровга қўйиш — бу пул ёки мулккий зиённи қоплаш учун вақтинчалик топшириш. Ҳарбий аслаҳа-анжомни беҳудага сарфлашнинг бу усули гаровни расмийлаштирган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

Беҳудага сарфлашда ҳарбий мулк ҳамма вақт давлат мулки бўлиб қолади ва шунинг учун ҳам у ҳар қандай вазиятда ғайриқонуний эгалликдан олиб қўйилиши лозим, агар қайтариш имконияти бўлмаган ҳолларда айбдордан унинг икки баравар қиймати ундирилади.

ЖК 295-моддаси 1-қисми бўйича жиноят **субъектив томондан тўғри қасд** шаклида содир этилади. Айбдор унга шахсан фойдаланиш учун берилган мулкни сотаётганини, гаровга топшираётганини ёки бошқа шахсга фойдаланиш учун бераётганлигини англайди.

Жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** қоидага кўра ғараз, аммо бу квалификация учун аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жиноятнинг **субъекти** фақат муддатли ҳарбий хизмат ҳарбий хизматчиси бўлади.

ЖК 295-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **объектив томони** хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган қурол, ўқ-дорилар, ҳаракатланувчи воситалар, уларни эҳтиётлаш қоидаларининг бузилиши оқибатида техник таъминот предметларини ифодалайди.

Ишониб топширилган мулк деганда, ҳарбий хизматчига хизматда фойдаланиш учун ўрнатилган тартибда топширилган ҳарбий мулк тушунилади.

Ишониб топширилган қурол, ўқ-дорилар, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмларини эҳтиётлаш қоидаларининг бузилиши оқибатида ҳарбий хизматчи эгалигидан чиқиб кетишини **йўқотиш** деб тушуниш зарур ва бундай ҳолда, ҳарбий қисм (ҳарбий муассаса) вақтинча ёки бутунлай йўқолган ҳарбий мулкдан фойдаланиш ва тасарруф этиш имкониятидан маҳрум этилади.

Бу предметларни йўқотганлиги боис ҳарбий хизматчини жавобгарликка тортиш учун ҳарбий мулкни сақлашнинг қайси қоидаси бузилганлигини аниқлаш зарур. Бу қоидалар умумқўшин низомлари, буйруқлари, йўриқномалари, уқтирмалари, раҳбарномалари ва бошқа сақлаш, қўриқлаш, фойдаланиш, ушбу турдаги ҳарбий мулкнинг сақланишини таъминловчи ва турган жойи бўйича ҳарбий қисм (ҳарбий муассаса) ҳудудидан чиқиб кетиш имкониятининг олдини олиб транспортировка қилиш идоравий меъёрий актлари билан тартибга солинган.

Йўқотиш ҳарбий хизматчининг ихтиёридан ташқарида содир бўлади – предмет йўқотилган, унутиб қолдирилган, ҳарбий хизматчи томонидан қаровсиз қолдирилганда бегоналар томонидан ўғирланган ва ҳ.к. бўлиши мумкин.

Кўрсатилган предметлар ҳарбий хизматчининг эгалигидан чиқиб кетган вақтдан бошлаб йўқотиш **туғалланган** деб ҳисобланади.

ЖК 295-моддаси 2-қисми мазмунида **ишдан чиқариш** деганда, қуролни, ўқ-дориларни, ҳаракатланиш воситаларини, техника таъминоти буюмларини улардан мақсадли фойдаланиш учун қисман ёки тўла яроқсизликка келтириш тушунилади.

Кўрсатилган предметларни ишдан чиқариш уларни қисман ёки тўла яроқсиз ҳолатга келтирилган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади.

ЖК 295-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони қасддан** ёки **эҳтиётсизликдан** содир этилади. Кўрсатилган предметларни ишдан чиқариш қасддан ёки эҳтиётсизликдан содир этилади. Йўқотиш – фақат эҳтиётсизликдандир.

Жинойятнинг **мотиви** ва **мақсади** турлича бўлиши мумкин ва қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

Ушбу жинойятнинг **субъекти** қурол, ўқ-дорилар, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмлари хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган ҳарбий хизматчи бўлади.

ЖК 295-моддаси 3-қисмида хизматда фойдаланиш учун ишониб топширилган қурол, ўқ-дорилар, ҳаракат қилиш воситалари, техника таъминоти буюмларини беҳуда сарфлаш, йўқотиш ёки ишдан чиқариш уларни эҳтиёт қилиш қоидаларининг бузилиши оқибатида жанговар ҳолатда содир этилган жавобгарлик назарда тутилган.

2-§. Ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш (ЖК 296-моддаси)

Жинойятнинг **бевосита объекти** Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларида ўрнатилган ҳарбий мулкни сақлаш қоидалари бўлади.

ЖК 295-моддасидан фарқли равишда **ЖК 296-моддасида** нафақат шахсий ва хизматда фойдаланиш учун берилган предметларни, балки ҳар қандай ҳарбий мулкни асраш назарда тутилади. Қурол, ўқ-дорилар, ҳаракатланиш воситалари ва бошқа ҳарбий мулк давлат мулки ҳисобланади, шунинг учун уларни қасддан нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш билан бир вақтда айбдор давлат мулкига тажовуз қилган бўлади.

Жинойятнинг **предмети** ҳар қандай жанговар мулк бўлиши мумкин: қурол, ўқ-дорилар, ҳаракат қилиш воситалари, ҳарбий техника ва бошқа ҳарбий мулклар.

(«Қурол», «ўқ-дорилар», «ҳаракат қилиш воситалари» тушунчалари тўғрисида ЖК 295-моддаси таҳлилига қаранг.)

Ҳарбий техника ўз ичига жанговар ҳаракатлар олиб бориш учун, шахсий таркибни уларни бошқаришга ўргатиш учун, қўшинни кундалик фаолиятини таъминлаш учун турли техник воситаларни олади. Жумладан, ҳарбий техника предметларига: жанговар техника (самолётлар, вертолётлар, танклар, бронетранспортёрлар, артиллерия қуроллари, ракета комплекслари, жанговар воситаларни бошқариш тизимлари ва ҳ.к.), ҳарбий қисмнинг муҳандислик воситалари, тренажёрлар ва бошқа ўқитиш техник воситалари, алоқа аппаратуралари, тунги кўриш асбоблари ва ҳ.к. киради. Кўрсатилган хусусиятларга эга бўлмаган ҳарбий қисмнинг бошқа мулклари (бўлинма казармаларидаги телевизор ва ҳ.к.) ҳарбий техника предметлари ҳисобланмайди.

Кўриб чиқилаётган модда нуқтаи назаридан, **бошқа ҳарбий мулк** деганда, ҳарбий қисмнинг (ҳарбий муассасанинг) ҳисобида бўлган ва хўжалик-маиший мақсадларда хизмат қиладиган мулк (юмшоқ ва қаттиқ инвентарь), шунингдек, ҳарбий хизматчиларнинг маиший

ҳаётини яхшилаш мақсадида қўмондонлик ташаббуси билан ташкил этилган ёрдамчи хўжалик тушунилади.

Жиноят **объектив томондан** қурол, ўқ-дорилар, ҳаракат қилиш воситалари, ҳарбий техника ва бошқа ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказишда ифодаланади.

Кўрсатилган мулкларни **нобуд қилиш** деб, уни ҳам жанговар, ҳам техник ёки хўжалик муносабатларда яроқсиз ҳолга келтириш тушунилади, қачонки у оддий созлаш воситалари билан тикланиши ва ўз хусусиятига мувофиқ ишлатилиши мумкин бўлмаган ҳолатни тушунмоқ зарур. Бу нафақат уни жисмоний йўқотишда (портлатиш, ёқиб юбориш ва ҳ.к.), балки предметни тўғридан-тўғри ўз хусусияти бўйича ишлатиш имкониятидан маҳрум этишга йўналтирилган ҳаракатларни содир этишда (масалан, предметни қуруқликка чиқаришга техник имкониятлар йўқлиги ёки иқтисодий мақсадга мувофиқ эмаслигида уни сувга чўктириб юбориш) ифодаланади.

Шикаст етказиш мулкни шундай ҳолатга келтиришда ифодаланадики, бунда уни тиклашга ва хусусиятига кўра фойдаланиш имконияти мавжуд бўлади. Шикаст етказилганда предметлар ўзининг жанговар, техник ва хўжалик қийматини қисман йўқотади.

Нобуд қилиш ва шикаст етказиш усуллари жиноятни квалификация қилишга таъсир қилмайди.

Жиноят ҳарбий мулкни амалда нобуд қилинган ёки шикаст етказилган вақтидан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Агар айбдор бу мулкни нобуд этишга шайланган бўлса, аммо унга боғлиқ бўлмаган ҳолатлар бўйича фақат унга шикаст етказса, қилмишни нобуд қилишга тажовуз қилиш деб эмас, амалдаги оқибатлари бўйича ҳарбий мулкка шикаст етказилган каби квалификациялаш лозим, чунки кўрилатган модданинг диспозицияси икки қилмишни бир тенг сифатида бирлаштиради.

Ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш атрофдагилар учун хавfli усулда содир этилса (ўт қўйиш, чўктириб юбориш ва ҳ.к.) **ЖК 296-моддаси** билан қамраб олинади ва ЖК 173-моддаси бўйича қўшимча квалификацияни талаб этмайди (Мулкни қасдан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш).

Қасдан ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш баъзан шикаст етказилган мулкнинг қандайдир қисмини талон-торож қилиш билан кузатилади. Бундай қилмишлар бегонанинг мулкни ўғирлаш ва бу мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш каби жиноятлар жами бўйича квалификацияланиши лозим.

ЖК 296-моддаси 2-қисмида назарда тутилган жиноятнинг **субъектив томони тўғри** ёки **эгри қасд** билан содир этилади. Бунда мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш мақсади қўйилади ва онгли равишда бундай оқибатларга йўл қўйиб берилади.

Агар айбдор ҳарбий мулкни нобуд қилаётганини фараз қилса-ю, аммо амалда у бундай бўлмаса, қилмиш ҳарбий мулкни нобуд қилишга суиқасд қилиш сифатида баҳоланиши лозим.

Жиноятнинг сабабларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Агар ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш Ўзбекистон Республикасини кучсизлантириш мақсадида содир этилса, қилмиш давлатга қарши жиноят бўлмиш – қўпоровчилик сифатида баҳоланади (ЖК 161-моддаси).

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг **субъекти** ҳар қандай ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

ЖК 296-моддаси 2-қисмида ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш оғир оқибатларга олиб келгандагина жавобгарлик назарда тутилган.

Оғир оқибатлар деганда, эҳтиётсизликдан оғир тан жароҳатлари етказиш, ўлим ёки ҳалокатлар, бир неча дона қурол ёки жанговар техникани нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш, муҳим аҳамиятга эга хизмат вазифаси бажарилишига тўсқинлик қилиш, катта моддий зарар етказиш ва ҳ.к.лар тушунилади.

ЖК 296-моддаси 3-қисмида жанговар ҳолатда содир этилган ҳарбий мулкни нобуд қилиш ёки унга шикаст етказиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

3-§. Атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ, шунингдек, модда ва буюмлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш (ЖК 297-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол ва бошқа буюмлар билан муомала қилишнинг қонун билан ўрнатилган тартибини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир. **Қўшимча бевосита объект** – фуқаролар соғлиғи, ҳаёти дахлсизлигини таъминловчи ижтимоий муносабатлардир.

Жиноятнинг **предмети** атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қуроллар, ўқ-дорилар, портловчи, радиоактив ва бошқа моддалар, буюмлар ҳисобланади.

Назарда тутиш лозимки, ҳамма кўрсатилган қурилмалар ва предметлар заводда тайёрланган, ҳарбийга мўлжалланган ва қуролланишда, сақлашда ёки ҳарбий қисмда (ҳарбий муассасада) Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ёки бундай шаклланмаларнинг мавжудлиги назарда тутилган ҳарбийлаштирилган вазирликлар, идораларда фойдаланишда турган бўлиши лозим. Турли хил қўлда ясалган қурилма ёки буюмлар ҳамда ҳўжалик, спорт, имитацияга мўлжалланган қурилма ва буюмлар бундай жиноятнинг предмети бўлмайди, ҳатто улар ҳалок этиш хусусиятларига эга бўлса-да ва атрофдагиларга хавф солса-да.

(«Қуруллар», «ўқ-дорилар» тушунчаси тўғрисида ЖК 295-моддаси таҳлилига қаранг.) «Жиноят кодексининг 297-моддаси диспозицияси фақат ўқотар қурулни (пистолет, автомат, гарнатомёт, артиллерия ёки ракета қурул-яроғлари) ўз ичига олади, совуқ қурул бу гуруҳга кирмайди»¹.

Портловчи моддалар ташқи таъсир (уриш, ёқиш, зарба, ўз-ўзидан ёниш) оқибатида тез химик ўзгаришларга кирувчи модда ва буюмлар бўлиб, бу химик ўзгаришлар натижасида улоқтириш ёки вайрон қилиш кучига эга бўлган кўп миқдорда иссиқлик ва қизиган газ пайдо бўлади ва ажралиб чиқади. Портловчи моддаларга порох, тротил ва унинг қоринмаси, пластид ҳамда иницировкачи моддалар деб аталувчи, асосий портловчи моддани ҳаракатга келтириш учун хизмат қиладиган моддалар (тетразен, гумбурловчи симоб ва бошқалар) киради. Жанговар ва йўқотишга мўлжалланмаган пиротехник таркиблар (улар билан, масалан, сигнал ва ёритувчи ракеталар тўлдирилади) портловчи моддаларга кирмайди.

Радиоактив моддалар ўз-ўзидан парчаланиши ва корпускуляр ёки электр магнит нурланиши орқали тирик мавжудотларга зарар келтириш хусусиятига эга ядро қурулини ҳамда турли техник назорат ва тадқиқотга мўлжалланган воситаларни тўлдириш учун фойдаланилади. Бундай моддаларга қурул учун плутоний, стронций, кобальт, тўйдирилган уран, радий ва бошқалар киради².

Атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган бошқа модда ва буюмларга физик, кимёвий ёки биологик кўрсаткичлари бўйича инсон организмга зарарли таъсир кўрсатувчи ҳар қандай моддалар, предметлар, техник қурилмаларни емириш хусусиятларига кўра қуруллар, ўқ-дорилар, портловчилар ёки радиоактив моддалар билан тенглаштирилади. Булар: юқори заҳарли моддалар сақланадиган сифимлар, биологик препаратлар, радиоактив ёки заҳарловчи моддалардан бўшаган идишлар, юқори ўтказгичли электр тизимлари ва ҳ.к.

ЖК 297-моддасида назарда тутилган жиноят **объектив томондан** атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган, ўртача ёки оғир тан жароҳатларини келтириб чиқарувчи қурул билан ҳамда ўқ-дори, портловчи, радиоактив ёки бошқа моддалар ва буюмлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузишда ифодаланади.

Модданинг диспозицияси бланкет тавсифга эга. Ушбу модда бўйича шахсни жинойий жавобгарликка тортиш учун ҳар бир алоҳида вазиятда кўрсатилган предмет билан муомала қилишнинг қайси қويدаси ва бу қоиданинг қайси банди бузилганлигини аниқлаш лозим. Кўрсатилган қоидалар ички хизмат Низомида, Ўзбекистон Рес-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 48-б.

² Уша жойда. — 49-б.

публикаси Қуrolли Кучларининг гарнизон ва қоровул хизмати Низомида ҳамда бошқа махсус меъёрий актларда (уқтирмаларда, йўриқномаларда, идоравий буйруқларда ва бошқаларда) баён этилиб, уларда қуrol билан, тегишли модда ва предметлар билан муомалада бўлишнинг хавфсиз шартларини таъминловчи қоидалар рўйхати ифодаланган.

NOTA BENE!

Қуrol-яроғ билан муомалада бўлиш қоидалари — бу қуrolдан фойдаланиш жараёнида атрофдагиларнинг хавфсизлигини таъминловчи усул ва ҳаракатларнинг кетма-кетлиги йиғиндисидир. Масалан, олдиндан сақлаш механизмидан фойдаланиш қоидалари, нишонга олиш, ўқлаш, ўқни чиқариш ва ҳ.к.

Атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган бошқа модда ва буюмлар билан муомала қилиш қоидалари уларда фойдаланиш тартибларини ҳам ўз ичига олади. Яъни, миналарни ўрнатишда, портлатиш ишларини амалга оширишда, электр қурилмалари билан ишлашда ва ҳ.к.ларда хавфсизлик қоидалари мавжуд. Шу билан бирга атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган моддалар ва предметлар билан муомала қилиш тартиби, улардан фойдаланиш қоидаларининг гина эмас, балки уларни сақлаш ва транспортировка қилиш қоидаларини ҳам ўз ичига олади.

Атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган қуrolлар, ўқ-дорилар, портловчи, радиоактив ва бошқа моддалар ва буюмлар билан **муомалада бўлиш қоидаларини бузиш** шу билан тавсифланадики, улар билан муомала қилишда ҳарбий хизматчи мажбурий усулларни бажармайди ёки кўрсатилган предметлар билан муомала қилишда ўрнатилган кетма-кетликка риоя қилмайди ҳамда уларни сақлаш хавфсизлиги қоидаларини бузади, бу эса, ўз навбатида одамларнинг ҳалок бўлишига ва жароҳатланишига, ҳарбий техниканинг нобуд бўлишига, ҳарбий тадбирларнинг тўхташига ва бошқа оғир оқибатларга олиб келади¹.

Портловчи моддалар омборида ҳарорат режимига риоя қилмаслик, газ ёки ёқилғи мой материаллари сифимлари яқинида олов ёқиш, радиоактив ва заҳарли моддалар билан ишлаганда ҳимоянинг йўқлиги ва ҳ.к.ларни муомала қилиш қоидаларини бузиш деб тан олиш мумкин.

Атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган қуrolлар, моддалар ва предметлар билан муомала қоидаларини бузишни ва бу предмет-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 48-б.

лардан мўлжалланмаган жойда фойдаланишни фарқлаш зарур — охиргиси ўзида таҳлил қилинаётган жиноят таркиби белгиларини ифодаламайди. Кўрсатилган предметлардан мўлжалланмаган жойда фойдаланиш, атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган бу қуроллар, моддалар ва предметлардан жонли кучларни нишонга олиш мақсадида эмас, балки бошқа мақсадларда, масалан ковлаш учун, ишни енгиллаштирувчи восита сифатида ва ҳ.к.да фойдаланиш фарз қилинади. Зарур белгилар мавжудлигида бу қилмишлар, қуролни бепарво сақлаш ёки шахсга қарши жиноят учун жавобгарликни назарда тутган ЖК тегишли моддалари бўйича квалификацияланиши мумкин.

Агар қоровул қоровул хизмати вазифаларини ўташдан чалғиб қурол билан муомалада бўлиш қоидаларини бузса ва натижада уларнинг олдини олиш учун қоровул тайинланган зарарли оқибатлар келиб чиқса, унда қилмиш **ЖК 297-** ва 291-моддалари билан жиноятлар жами тариқасида квалификация қилинади.

Кўриб чиқиладиган жиноят қонунда кўрсатилган оқибатлар, жумладан, ўртача оғирликдаги тан жароҳатлари келиб чиққан вақтдан бошлаб **туғалланган** деб ҳисобланади (**ЖК 297-моддаси 1-қисми**).

Назарда тутиш лозимки, ўртача оғирликдаги тан жароҳати етказиш бу жиноят таркиби билан қамраб олинади ва шахсга қарши жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи моддалар бўйича қўшимча квалификацияни талаб этмайди.

Жиноятнинг зарурий белгиси — атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган қуроллар, моддалар ва предметлар билан муомала қилиш қоидаларини бузиш ва бу қоидаларнинг бузилиши билан келиб чиққан жамиятга хавfli оқибатлар ўртасидаги сабабнинг боғлиқлигидир.

Субъектив томондан қурол билан ва бошқа моддалар, предметлар билан муомала қилиш қоидаларини бузиш **қасддан** ҳам, **эҳтиётсизликдан** ҳам содир этилади. Ҳамма вазиятларда келиб чиққан оқибатларга айбдор фақат жиноий ўз-ўзига ишониш ва бепарволик кўринишидаги эҳтиётсизлик билан муносабатда бўлади. Агар ҳарбий хизматчи ушбу жиноятни содир этишда зарарли оқибатларига қасддан муносабатда бўлса, унда қилмишни шахсга қарши ва мулкка қарши жиноятлар тўғрисидаги тегишли моддалар бўйича келиб чиққан оқибатларига кўра қўшимча квалификациялаш лозим бўлади (мулкка зарар етказиш «бошқа оғир оқибатлар» белгиси билан қамраб олинади — **ЖК 297-моддаси 3-қисми «б» банди**).

Жиноятнинг **мотиви** ва **мақсади** қилмишни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга эмас.

ЖК 297-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган қурол, моддалар ва предметлардан ўз хизмат фаолияти бўйича фойдаланувчи ёки уларни сақлашни, ташишни ёки етказиб беришни таъминловчи ёки улар ёнига ки-

ришга ва улар билан муомала қоидаларини бузадиган ҳарбий хизматчи бўлади. Бу ҳарбий хизматчи оддий аскар ва сержант, шу билан баравар старшина таркиби, офицерлар, ҳарбий хизматни контракт бўйича ўтаётган ҳарбий хизматчилар ҳамда ҳарбийга мажбурлар, ўқув ва текширув йиғинларига чақирилганлар бўлиши мумкин.

Агар кўриб чиқилаётган жиноят атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган моддалар ва предметларга эгалик қилиш учун қонуний асослари бўлмаган шахслар томонидан содир этилса, улар ЖК бошқа моддалари бўйича жавобгарликка тортилишлари лозим.

Агар кўмондонлик таркибидаги лавозимли ҳарбий хизматчи шахс атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган кўрсатилган модда ва предметлар билан муомала қилишнинг етарли хавфсизлигини таъминламаса ёки улар билан муомала қилишнинг ўрнатилган қоидаларига риоя қилишни назорат қилиш бўйича вазифаларини етарли даражада бажармаса, улар хизматга совуққонлик билан қарашганликлари учун жавобгарликка тортилмоқлари лозим (ЖК 302-моддаси).

ЖК 297-моддаси бўйича квалификация қилинадиган қилмишлардан, қоровул, чегара ва бошқа махсус хизмат ўтаётган шахслар томонидан тегишли низомларнинг талабларини бузиш билан инсон қурбонларига ва бошқа оғир оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган ўқотар қуролларни қўллаш ҳолатлари фарқланиши лозим. Бундай ҳолатлар ўзида қоровул ёки бошқа махсус хизмат ўтаётганда қурол қўллаш устав қоидаларини бузишни ифодалайди ва алоҳида қисмнинг тегишли моддалари бўйича квалификация қилиниши лозим.

ЖК 297-моддасида гап ўз ҳолича атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган қуроллар, портловчи, радиоактив ва бошқа моддалар ва предметлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш ҳақида кетаяпти.

ЖК 297-моддаси 2-қисмида қуйидагиларга олиб келган, атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган қуроллар ҳамда моддалар ва предметлар билан муомала қилиш қоидаларини бузганлик учун жавобгарлик назарда тутилган:

а) икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига ўртacha оғир шикаст етказилишига;

б) оғир шикаст етказилишига;

в) одам ўлишига.

ЖК 297-моддаси 3-қисмида қуйидагиларга олиб келган ўша қилмишлар учун жавобгарлик назарда тутилган:

а) одамлар ўлимига;

б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлса.

«Одамлар ўлими» белгилари ўзида атрофдагилар учун катта хавф туғдирадиган қуроллар, тенг бараварликда моддалар ва предметлар

билан муомала қилиш қоидаларини бузиш натижасида содир этилган икки ёки ундан ортиқ одамлар ўлимини қамраб олади¹.

Бошқа оғир оқибатлар деганда, экологик катастрофаларни, одамларнинг оммавий касалланишини, бир неча шахслар баданига оғир шикаст етказилиши, катта миқдорларда моддий ва моддий бўлмаган зарар етказишнинг турли шакллари ва ҳ.к. ларни тушуниш лозим.

Моддий зарар ҳарбий мулкни, муҳандислик иншоотларини, фуқаролар қурилишларини ва ҳ.к. ларни нобуд қилиш ва унга шикаст етказишда ифодаланиши мумкин. Моддий бўлмаган тавсифдаги зарар муҳим ҳарбий вазифани, жанговар, ўқув-жанговар вазифаларини ёки бошқа тадбирларни бузиш билан ифодаланади.

4-§. Машиналарни бошқариш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (ЖК 298-моддаси)

Жинойтнинг **асосий бевосита объекти** қонун томонидан ўрнатилган жанговар техникани, махсус ва транспорт машиналарини бошқариш ва фойдаланиш тартибларини таъминловчи ижтимоий муносабатлардан иборат. **Қўшимча бевосита объект** — одамларнинг ҳаёти ва саломатлиги.

Жинойтнинг **предмети** — жанговар, махсус ва транспорт машиналари. Бундай машиналар дейилганда, ҳар қандай автоном двигателга эга бўлган ва одам бошқарадиган қуруқликда ғилдиракда ёки гусеницада ўзи ҳаракатланадиган ҳарбий-транспорт воситаси тушунилади.

Жанговар машиналар — бу машиналар, жанговар вазифани бажариш учун мўлжалланган ва жонли кучларни, душман ҳарбий техникасини ва бошқа объектларни (танклар, бронетранспортёрлар, ўзи юрар артиллерия ва ракета қурилмалари, артиллерия тизимларини буксир қилишга мўлжалланган машиналар ва ўтни бошқариш аппаратураси ўрнатилган тиркагич ва бошқа шундай ҳарбий-техник воситалар) нишонга олиш учун жиҳозланган.

Махсус машиналар — бу жанговар машиналар қаторига кирмайдиган, ҳарбий қисмларни ва бўлинмаларни муҳандислик-техник таъминлашда махсус функцияларни бажариш учун мўлжалланган машиналар. Турли муҳандислик машиналари (траншея қазувчилар, бульдозерлар, ковлагичлар ва ҳ.к.), санитар транспорти, ҳаракатланувчи таъмирлаш устахоналари, лабораториялар ва ҳ.к. махсус ҳисобланади.

¹ Ушбу тарзда мазкур белги транспорт воситаларига нисбатан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятларга оид ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 32-сонли қарорига мувофиқ изоҳланади // Тўплам, 2-жилд. — 56-б.

Транспорт машиналари шахсий таркибни, қурулларни, ўқ-дори-ларни, ҳарбий техник мулкни ташиш учун мўлжалланган ҳамда кундалик ҳўжалик, маданий-маиший, тиббий ва ҳарбий қисмга бошқа хизмат кўрсатувчи (енгил ва юк автомобиллари, автобуслар, санитар транспорти ва бошқалар) машиналардир¹. Бундай машиналарга Ўзбекистон Республикаси Қурулли Кучларининг рельсли транспорти — тепловоз, темир йўл дрезиналари ва бошқалар ҳам киради.

Жиноят **объектив томондан** баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етишига олиб келган жанговар, махсус ва транспорт машинасини бошқариш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузишда ифодаланади.

«Жанговар, махсус ёки транспорт машиналаридан белгиланган мақсадда фойдаланиш Ички хизмат Низоми, Йўл ҳаракати қоидалари ва бошқа ҳуқуқий актларда белгиланган тартибга қатъий риоя қилишни назарда тутати»².

Модданинг диспозицияси бланкетли. Шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун, машиналарни бошқариш ва улардан фойдаланиш қоидаларининг қайси пункти бузилганлигини ва бу бузилишлар ва улар оқибатида келиб чиққан баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши орасида сабабий боғлиқлик мавжудлигини аниқлаш лозим.

Бошқариш деганда, ҳаракатланувчи машинани бевосита бошқариш жараёни тушунилади. Бошқаришнинг бошланиш вақти машинанинг юриш қисми (ғилдирак, гусеница) ҳаракатланаётган вақтдан бошланади, тугаган вақти — ҳаракатнинг тўхтатилишидир. Ҳаракатнинг бошидан то охиригача ҳайдовчи ўрнатилган бошқарув қоидаларига риоя этиши лозим.

Бошқариш қоидаларини бузиш ҳарбий хизматчилар учун мажбурий бўлган ҳаракат қилиш ёки ҳаракат қилмаслик йўли билан ҳарбий-транспорт воситаларининг ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш меъёрларини бажармасликдан иборат. Ҳаракат тезлигини ошириш, қувиб ўтиш қоидаларини бузиш, узоқни кўриш чироғини яқинига алмаштирмаслик ва ҳ.к.лар шулар жумласидандир.

Ҳарбий машиналардан фойдаланиш деганда, улардан мўлжалга мувофиқ фойдаланиш ва зарур техник хизматни кўрсатиш тушунилади. Машиналардан фойдаланиш деганда, агрегатлар, тизим ва механизмларни нормал ишлашини таъминловчи техника меъёрларига ва қоидаларига риоя этган ҳолда ишлатиш ҳамда ҳар қандай шароитларда хавфсизлик талабларини бажариш тушунилади.

Фойдаланиш қоидаларини бузиш — мўлжалланганига ва техник имкониятларига ҳамда техник хизматига мувофиқ машинани ишлатиш қоидаларини бузиш: рейсга техник носоз машинани чиқариш,

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 49-б.

² Ўша жойда.

хуқуқи бўлмаган шахс машинани бошқаришига йўл қўйиш, ҳайдовчи нотўғри ҳаракатларининг олдини олмаслик (масалан, машинада бошлиқ вазифасини бажараётган шахс томонидан) ва ҳ.к.ни ифодалайди.

«Жиноят кодексининг 298-моддаси назарда тутган жиноятнинг муқаррар аломати — йўл қўйилган қонунбузарликлар натижасида одамларнинг ҳалок бўлиши уларга оғир ёки ўртача оғир шикаст етказиш каби муайян зарарнинг келиб чиқишидир. Ҳаёт ва соғлиққа зарар етказиш ушбу жиноят таркиби билан қамраб олинган ва у шахсга қарши жиноятлар учун жавобгарликни кўзда тутувчи моддалар билан қўшимча тавсифлашни талаб қилмайди»¹.

Жиноят қонунда кўрсатилган оқибатлар, жумладан, баданга оғир ёки ўртача оғир шикастлар етказилган вақтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади (**ЖК 298-моддаси 1-қисми**).

Кўриб чиқилаётган жиноят **субъектив томондан қасдан** ёки **эҳтиётсизлик** бўйича содир этилади. Келиб чиққан оқибатларга айбдор фақат эҳтиётсизлик бўйича муносабатда бўлади. Айбдор ўз қилмиши жамиятга хавфли оқибатлар келтириб чиқариши мумкинлигини кўра билади, аммо унга етарлича асосланмасдан, ўзининг энгилтаклиги бўйича, улар ҳақиқатан келиб чиқмаслигига ёки олдини олишига умид қилади (**жиноий ўз-ўзига ишониш**). Айбдор бундай оқибатларнинг келиб чиқиш имкониятини кўра олмайди, аммо иш ҳолатлари бўйича у уларни олдиндан кўриши лозим эди (**жиноий бепарволик**).

Агар ҳарбий хизматчи ушбу жиноятни содир этганда зарарли оқибатларига қасдан муносабатда бўлса, унда қилмишни оқибатларидан келиб чиқиб шахсга қарши ва мулкка қарши жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган ЖК тегишли моддалари бўйича квалификация қилиш лозим.

Жиноятни содир этиш **мотивлари** ва **мақсади** уни квалификациялаш учун аҳамиятга эга бўлмайди.

Жиноятнинг **субъекти** жанговар, махсус ёки транспорт машинасидан фойдаланиш учун масъул бўлган ёки уни бевосита бошқарадиган ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

«Қоидабузарни бошқариш қоидаларини бузганлик учун жавобгарликка тортишда унинг штат бўйича ҳайдовчи бўлиш-бўлмаслигининг ва машинани бошқара олиш-олмаслигининг аҳамияти йўқ»².

Ҳарбий машиналардан фойдаланиш қоидаларини бузиш субъекти фақат ушбу қоидаларга риоя қилиш мажбурияти махсус юклатилган ҳарбий хизматчигина бўлиши мумкин: ҳайдовчилар хизмати бўйича бўйсунадиган бошлиқлар, машина бўйича катталар, КТП бўйича

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 49-б.

² Ўша жойда. — 50-б.

навбатчилар ва ҳоказо. У, шунингдек, маълум фойдаланиш қоидаларига риоя қилишга мажбур бўлган машина ҳайдовчиси ҳам бўлиши мумкин.

Машина бўйича каттанинг ушбу катта вазифаларини бузиш билан боғлиқ бўлган ҳаракатлари бошқа жиноят таркибларини ҳам юзга келтириши мумкинлигини ҳисобга олиш керак.

«Инструктор назорати остида ўқув машинасида бошқаришни ўрганаётган ҳарбий хизматчини Жиноят кодексининг 298-моддасида назарда тутилган жиноят учун жавобгарликка тортиб бўлмайди. Бундай ҳолда ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш инструкторга юклатилган бўлиб, айнан у бошқариш қоидаларини бузганлик учун жавобгардир»¹.

Машинанинг техник ҳолатини назорат қилиш мажбуриятлари юклатилмаган ҳарбий хизматчилар ҳам ушбу жиноятнинг субъектлари бўлмайди. Масалан, суткалик наряд шахслари, хусусан, фақат ҳайдовчида ҳарбий қисмдан ташқарига чиқиш учун тегишли ҳужжатнинг бор-йўқлигини текширишга мажбур бўлган назорат-ўтиш пунктининг навбатчилари.

ЖК 298-моддасида кўрсатилган жиноят ҳарбий хизматчи томонидан жанговар, махсус ёки транспорт машинасида содир этилади. Ҳарбий хизматчи томонидан жанговар, махсус ёки транспорт машинаси бўлмаган машинани бошқариш қоидаларини бузиш, худди фуқаровий шахс томонидан жанговар, махсус ёки транспорт машинасини бошқариш қоидаларини бузиш каби, ЖК 266-моддасининг аломатларига мос келади (Транспорт воситалари ҳаракати ёки улардан фойдаланиш хавфсизлиги қоидаларини бузиш).

ЖК 298-моддаси 2-қисмида:

а) икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилишига;

б) одам ўлишига сабаб бўлган машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш учун жавобгарлик кўзда тутилган.

ЖК 298-моддаси 2-қисми «а» банди мазкур модданинг биринчи қисмидаги кўрсатилган тегишли аломатлардан ягона фарқи шуки, улар икки ёки ундан ортиқ шахсга етказилган бўлади, қолган жиҳатдан эса улар айнан ўхшаш бўлиб, қўшимча таҳлилни талаб этмайди.

Ҳарбий машинани бошқариш қоидаларини бузишни ҳамда ушбу ҳодисанинг натижасида ҳаёти хавф остида қолган ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлган шахсга ёрдам кўрсатмасликни биргаликда содир этган шахснинг ҳаракатларини **ЖК 298-моддаси** билан биргаликда ЖК 117-моддасининг тегишли қисми бўйича квалификация қилиниши лозим².

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 50—51-б.

² Ўша жойда. — 50-б.

Агар айбдор шахс томонидан бошқариш қоидалари бузилмаган бўлса, лекин жабрланувчининг ҳаёти хавф остида қолдирилган бўлса ва воқеа жойидан кетган бўлса ёки воқеа жойидаги бошқа шахслар ҳаёти хавф остида қолган ва ўзини ўзи ҳимоя қилиш имкониятидан маҳрум бўлган жабрланган шахсга ёрдам кўрсатади, деган фикрда жабрланувчига ёрдам кўрсатмаган бўлса, унинг ҳаракатлари ЖК 117-моддаси бўйича квалификация қилиниши лозим.

Агар жабрланувчига машинани бошқариш қоидаларини бузиш оқибатида ҳаёт учун хавфли бўлмаган енгил тан жароҳатлари етказилган бўлса ёки унинг ўлими бевосита воқеа пайтида юз бергани очиқ-ойдин бўлса ёки айбдор шахснинг жабрланувчига ёрдам кўрсатиши мажбурий бўлса-да, унинг ўз ҳаёти ёки соғлиги учун очиқ хавф юзага келган бўлса, яъни унинг ёрдам кўрсатиш имконияти бўлмаса, шахс ЖК 117-моддаси бўйича жавобгарликдан озод этилади¹.

ЖК 298-моддаси 3-қисмида:

а) одамлар ўлимига;

б) бошқача оғир оқибатларга сабаб бўлган қилмишлар учун жавобгарлик кўзда тутилган.

«**Бошқа оқибатлар**»га анча миқдордаги моддий ёки моддий бўлмаган зарар киради. Моддий зарар автомашина, муҳандислик қурилмалари ва бошқа биноларни йўқ қилиш ёки шикаст етказишда, чорва молларининг нобуд бўлиши ва ҳоказоларда ифодаланиши мумкин. Моддий бўлмаган оғир оқибатлар муҳим ҳарбий топшириқлар, жанговар, ҳарбий-ўқув вазибалари ёки бошқа тадбирларнинг барбод бўлишида ифодаланиши мумкин².

Жанговар, махсус ёки транспорт машиналарини бошқариш ёхуд улардан фойдаланиш қоидаларини бузишни унга ўхшаш бошқа жиноятлардан фарқлаш лозим.

ЖК 266-моддасида кўзда тутилган жиноятлардан қаралаётган жиноят объекти билан, объектив томонининг баъзи аломатлари билан ёки субъекти билан фарқланиб туради. **ЖК 298-моддаси** бўйича жиноятнинг объекти Қуролли Кучларда ўрнатилган жанговар, махсус ёки транспорт машиналаридан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ҳарбий хизматни ўташ тартиби бўлади, ЖК 266-моддасида кўзда тутилган жиноят эса, ҳаракат хавфсизлиги ва транспортдан фойдаланишга тажовуз қилади. **ЖК 298-моддасида** кўрсатилган жиноят ҳарбий хизматчи томонидан жанговар, махсус ёки транспорт машинаси-

¹ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 22 декабрдаги «Транспорт ҳаракати ёки ундан фойдаланиш хавфсизлигига қарши жиноятларга оид ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида»ги 32-сонли қарори // Тўплам, 2-жилд. — 57-б.

² Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 49-б.

да содир этилади. Ҳарбий хизматчи томонидан жанговар, махсус ёки транспорт машинаси бўлмаган машинада бошқариш қоидаларини бузиш, худди фуқаровий шахс томонидан жанговар, махсус ёки транспорт машинасида бошқариш қоидаларини бузиш каби, ЖК 266-моддаси таркибининг аломатларига мос келади.

Транспорт воситаларининг техник ҳолати ёки фойдаланилиши учун масъул бўлган шахс томонидан техник носоз ҳолдаги жанговар, махсус ёки транспорт машиналарининг фойдаланишга чиқарилиши, агар бу ЖК 262-моддасида кўрсатилган оқибатларга олиб келган бўлса (Транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш), ЖК 262-моддаси бўйича малакалашни талаб этмайди, чунки содир этилган қилмиш **ЖК 298-моддаси** диспозицияси билан қамраб олинади.

ЖК 298-моддаси ҳарбий машиналарни бошқариш ёхуд улардан фойдаланиш қоидаларини бузишнинг барча эҳтимолий оқибатларини, жумладан бир неча шахсларнинг ўлимини кўзда тутати. Шунинг учун бир неча шахсларнинг ўлими каби аломатнинг мавжудлиги содир этилган қилмишни ЖК 262-моддаси бўйича квалификациялашга асос бермайди¹.

5-§. Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузиш (ЖК 299-моддаси)

Жинойятнинг **асосий бевосита объекти** Қуролли Кучларда ўрнатилган учиш ёки учишга тайёргарлик кўришнинг тартибига ҳамда ҳарбий учиш аппаратларидан фойдаланиш қоидаларига риоя этилишини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар бўлади. **Қўшимча бевосита объект** — фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, Қуролли Кучлар мулкисининг хавфсизлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир.

Ушбу жиноятнинг **предмети** деб учиш аппаратлари тан олинади.

Учиш аппаратларига Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларига тегишли бўлган самолётлар, вертолётлар, планерлар ва уларнинг мақсадидан қатъи назар бошқа инсон томонидан бошқариладиган учиш аппаратлари (жанговар, разведка, транспорт учиш аппаратлари), шунингдек, учувчисиз учадиган самолётлар ва планерлар киради.

Объектив жиҳатдан ЖК 299-моддасида кўзда тутилган жиноят ҳалокат юз беришига ёки бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини, шунингдек, учиш аппаратларидан фойдаланиш қоидаларини бузишда ифодаланади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 50-б.

Ушбу модда бланкет диспозицияли. Ҳар бир алоҳида ҳолатда учиш қоидаларининг, шунингдек, учиш аппаратларидан фойдаланиш қоидаларининг қайси банди бузилганлиги ҳамда ушбу бузиш ва ҳалокат ёки бошқа оғир оқибатлар шаклидаги юз берган оқибатлар ўртасида сабабий боғланишни аниқлаш лозим бўлади.

Учишларни бажариш тартиби, шунингдек, ҳарбий учиш аппаратларидан фойдаланишнинг қоидалари ҳам умумфуқаровий, ҳам махсус ҳарбий қўлланувчи турли меъерий ҳужжатлар (бошқариш техникаси, ҳарбий авиация хизматларининг муҳандислик-авиация, штурманлик, навигация, метеорологик ва бошқа турлари масалалари бўйича буйруқлар, қўлланмалар, йўриқномалар) билан батафсил белгилаб берилган.

Учиш деб, двигателларни учиб кетиш учун ишга туширишдан бошлаб, қўнишдан кейин двигателларни тўхтатиш билан тугалландиган вақт даври ҳисобланади.

Шунинг учун ушбу жиноят учун жавобгарлик, фақат учиш аппаратини ҳавода бошқариш вақтида ёки кўтарилиш-қўниш йўлагидagi ҳаракат чоғида – кўтарилиш ёки қўнгандан сўнг двигатель тўхташигача бўлган вақтда учиш аппаратини бошқариш қоидаларини бузиш, шунингдек, машинани ва экипажни учиш олдидан тайёрлаш қоидаларини бузгандагина юзага келиши мумкин. Машинанинг ҳавога кўтарилиши ёки қўниши билан боғлиқ бўлмаган ҳодисалар ушбу модда билан жавобгарликка тортишга асос бўла олмайди ва бошқа жиноят таркибини ташкил этиши мумкин¹.

Учиш қоидаларини бузиш учувчи томонидан учиш аппаратининг учиб кетиши, учиши ва қўниши пайтида учишни бошқаришнинг белгиланган қоидаларини бажармаслик ёки тегишлича бажармаслигидир. Учиш қоидаларини бузиш учишни бошқариш техникасида, ориентирларни ёки йўл бошқарувини йўқотиб қўйишда, пикедан чиқишнинг кечикишида, жойига етмай ёки ундан ошиб кетиб ерга қўнишда, охиригача чиқарилмаган шасси билан ерга қўнишда, қўниш учун пасайиш тезлигидан ортиқ тезлик билан ҳаракатланишда ва ҳоказолардаги хатолар билан боғлиқ бўлиши мумкин.

Учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузиш экипаж аъзоларининг учишга тайёргарлик кўриш ва учишга йўл қўйилиши қоидаларини бажармаслик ёки машинанинг ўзини учишга тайёрлашнинг қоидаларини бузиш билан боғлиқ бўлади (касал учувчининг учиши, тиббий кўриқдан ўтмаслик, учиш аппаратига ишлатишга яроқсиз бўлган ёнилги ёки фойдаланиш суюқликларини қуйиш, учиш аппаратига тегишлича бўлмаган техник хизмат кўрсатилиши, айрим тугунлар ва агрегатларни сифатсиз таъмирлаш ва ҳоказо)².

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. – 51-6.

² Ўша жойда. – 51–52-б.

Учиш аппаратидан фойдаланиш деб, ундан мақсадига кўра фойдаланиш тушунилади. Фойдаланиш тушунчаси билан, шунингдек, учиш аппаратларининг авариясиз ишлаб туришини таъминлайдиган тизимлар ва агрегатлардан мақсадига кўра фойдаланиш ҳам қамраб олинади.

Учиш аппаратидан фойдаланиш — унинг учиши ёки учишга тайёргарлик тушунчасига қараганда кенгроқ тушунчадир. Агар учиш жараёни ундан фойдаланишдан ажралмас бўлса, у ҳолда ундан фойдаланиш ҳам учиш даврида, ҳам ундан ташқарида содир бўлиши мумкин (масалан, самолётнинг ангарда туриш даврида, вертолётнинг учишдан кейинги хизмат кўрсатиш даврида ва ҳоказо).

Фойдаланиш қоидаларини бузиш, масалан, керакли кўшимча тайёргарликдан ўтмаган шахсларнинг бошқаришга қўйилишини, учиш аппаратидан мақсадсиз фойдаланишни, самолётда юкни нотўғри жойлаштириш, учиш хавфсизлигини таъминлайдиган тугунлар ва механизмларга техник хизмат кўрсатиш талабларидан чекиниш ва учиш аппаратларидан фойдаланишнинг хавфсиз шароитларини таъминлайдиган ундан фойдаланиш тартибининг бошқа бузилишларини ўз ичига олади.

Жиноят ҳалокат ёки бошқа оғир оқибатлар шаклидаги оқибатлар юзага келган пайтидан бошлаб **туғалланган** деб ҳисобланади.

Ҳалокат деганда, ҳаракатланаётган учиш аппаратининг унда учаётган экипаж аъзоларидан, кўчирилаётган бўлинма шахсий таркибидан ёки ҳаво кемасида бўлган бошқа шахслардан бирортасининг ҳалок бўлишига сабаб бўлган бузилиши ёки шикастланиши тушунилади.

Бошқа оғир оқибатларга қуйидагилар кириши мумкин: ҳаво кемасида бўлган шахсларнинг баданига оғир шикаст етказилиши; учиш аппаратининг ерга қулаб тушиши ёки мажбуран қўниши натижасида ердаги одамларнинг ҳалок бўлиши ёки уларнинг баданига оғир шикаст етказилиши; авария, яъни самолётга унинг тўла яроқсиз ҳолга келишига сабаб бўлган даражада шикаст етказилиши; машиналарнинг уларни таъмирлаш учун анчагина моддий харажатлар талаб қиладиган даражада бузилиши; ҳаво кемасининг ҳалокати, қулаши ёки мажбуран қўниши чоғида давлат, шунингдек, ҳарбий мулкнинг ёки шахсий мулкнинг нобуд бўлиши ёки уларга катта миқдорда зарар етказилиши¹.

Тергов ва суд органлари ҳар бир аниқ ҳолатда ушбу воқеа ва юз берган оқибатлар ўртасидаги сабаб-оқибат боғланиши мавжудлигини аниқлаши лозим, акс ҳолда содир этилган қилмишда ушбу жиноят тартибининг борлигини таъкидлаш мумкин эмас.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 51-б.

Жиноятнинг **субъектив томони** эҳтиётсизлик шаклидаги айби билан ифодаланади. Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузишга йўл қўйган шахс оғир оқибатлар юз бериши мумкинлигини олдиндан кўра олади, лекин асоссиз ҳолда ушбу оқибатлар юз бермайди, деб ҳисоблайди ёки уларни олдиндан кўра олиши лозим ва мумкин эди.

Содир этилган қилмишни ЖК ушбу моддаси бўйича квалификациялаш учун жиноятни содир этиш мотиви аҳамиятга эга эмас.

ЖК 299-моддасида назарда тутилган жиноятнинг **субъекти** — зиммасига учиш ёки учишга тайёргарлик кўришни таъминлашга оид махсус вазифа юклатилган ҳарбий хизматчилар бўлишлари мумкин. Учиш раҳбари, ҳаво кемасининг қўмондони, учувчи, борт муҳандиси, штурман ва бошқалар ҳам жавобгарликка тортилишлари мумкин¹.

6-§. Кемани бошқариш қоидаларини бузиш (ЖК 300-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** Қуrolли Кучларда ўрнатилган кемани бошқаришнинг тартибини ҳамда ҳарбий кемалардан фойдаланиш қоидаларини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар бўлади. **Қўшимча бевосита объект** — фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, Қуrolли Кучлар мулкининг хавфсизлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир.

Ушбу жиноятнинг **предмети** фақат ҳарбий кемалар, яъни Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий Денгиз флоти кема таркибининг кемалари бўлиши мумкин. Булар жанговар ва қоровул кемалари, махсус мақсадли сузиш воситалари, катерлар ва бошқалар бўлиши мумкин.

Объектив жиҳатдан ЖК 300-моддасида кўзда тутилган жиноят кеманинг ҳалокатга учрашига ёки жиддий шикастланишига, одамлар ҳалок бўлишига ёки бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган кемани бошқариш қоидаларини бузишда ифодаланади.

Ушбу модда бланкет диспозициялидир. Жиноий жавобгарлик юз бериши учун кемани бошқариш қоидаларининг бузилишини ҳамда ушбу қоида бузиш билан кеманинг ҳалокатга учраши ёки жиддий шикастланиши, одамлар ҳалок бўлиши ёки бошқа оғир оқибатлар ўртасида сабабий боғланишни аниқлаш лозим бўлади.

Кемани бошқариш кемани сузиш пайтида бевосита бошқаришни, кеманинг курси ва тезлигини аниқлаш, унинг манзилини аниқлаш, маневрларни амалга ошириш, буксирга олиш, тўқнашишнинг олдини олиш чораларини кўриш, об-ҳаво ўзгариши ҳолатида хавфсизлик чораларини кўриш ва ҳоказо, яъни Кема устави, махсус қўлланмалар,

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 52-б.

йўриқномалар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар билан белгиланган сув кемасини бошқаришнинг маълум қоидаларини ўз ичига олади.

Кемани бошқариш қоидаларини бузиш, масалан, кема бошлиғининг чуқурликларни мунтазам ўлчаб бориш ёхуд дарёнинг тор жойида ёки қирғоққа яқин жойда сузиш тезлигини камайтириш чораларини кўрмасликда ифодаланиши мумкин.

Фақат қонунда белгиланган оғир оқибатларга, яъни кеманинг ҳалокатга учраши, унинг жиддий шикастланиши, одамлар ҳалок бўлиши ёки бошқа оғир оқибатларга олиб келган кема бошқариш қоидаларининг бузилишлари жиноий жавобгарликка сабаб бўлади.

Кеманинг ҳалокатга учраши деб, унинг тўлиқ бузилиши ёки чўктирилиши тушунилади. Кемани тиклаш мумкин бўлмаган ҳолда у ҳалокатга учраган деб тан олинади.

Кемага жиддий шикаст етказилиши деб, кемага капитал таъмирлашни талаб этувчи шикастлар етказилиши тушунилади.

Одамлар ҳалок бўлиши деб, кема командаси икки ва ундан ортиқ аъзосининг ўлими тушунилади.

Бошқа оғир оқибатларга қуйидагилар киради: икки ёки ундан ортиқ команда аъзоларига ёки кема йўловчиларига оғир ёки ўртача оғирликдаги тан жароҳатларининг етказилиши, ҳарбий топшириқнинг бузилиши, экологик ҳалокат, ўсимликлар, ҳайвонларнинг оммавий ҳалокати ва бошқалар.

Кемани бошқариш қоидаларининг бузилиши кеманинг ҳалокатга учраши ёки жиддий шикастланиши, одамлар ҳалок бўлиши ёки бошқа оғир оқибатлар юзага келган пайтидан бошлаб **туғалланган** жиноят деб ҳисобланади.

Тергов ва суд органлари ҳар бир аниқ ҳолатда ушбу воқеа ва юз берган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаши лозим, акс ҳолда содир этилган қилмишда ушбу жиноят таркибининг борлигини таъкидлаш мумкин эмас.

Субъектив томонидан кемани бошқариш қоидаларини бузиш ҳам **қасддан**, ҳам **эҳтиётсизлик** билан бўлиши мумкин. Лекин юз берган оқибатларга нисбатан жиноят субъектининг айби доимо эҳтиётсизлик шаклида ифодаланади (жиноий ўз-ўзига ишониш ёки жиноий бепарволик). Акс ҳолда айбдор шахснинг ЖК бошқа моддалари билан жавобгарлиги (давлатга хоинлик қилиш, мулкни қасддан nobуд қилиш ёки унга зарар етказиш ва бошқалар) масаласи қўйилиши мумкин.

Қаралаётган жиноятнинг **субъекти** кемани бошқариш қоидаларини бузган ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин. Бу кеманинг раҳбари, кема раҳбарининг ёрдамчиси, кемани бошқариш, жумладан маневр қилиш вазифаларини бажараётган штурман ва соқчиликдаги зобит бўлиши мумкин.

«Ҳарбий мулкни сақлаш ёки ундан фойдаланиш тартибига қарши жиноятлар» мавзуси бўйича якуний саволлар

1. Ҳарбий мулк деганда нималар тушунилади? Ҳарбий мулкни беҳуда сарфлаш, йўқотиш ёки ишдан чиқариш нимадан иборат? Ушбу ҳуқуққа қарши ҳаракатлар нимада ифодаланиши мумкин?

2. Ҳарбий мулкни, ҳарбий техникани қасддан nobud қилиш ёки унга шикаст етказиш деганда нималар тушунилади? Ушбу жиноий қилмишларни амалга ошириш усуллари қандай?

3. Ҳарбий мулкни, ҳарбий техникани қасддан nobud қилиш ёки унга шикаст етказишнинг уни йўқотиш ёки ишдан чиқаришдан фарқи нимада?

4. Агрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган қурол-яроғ, шунингдек, модда ва буюмлар билан муомалада бўлиш қоидаларини бузиш учун жиноий жавобгарлик юз беришининг шартларини айтиб беринг.

5. Ҳарбий машиналарга ва махсус машиналарга нималар киради? Жанговар машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш нимадан иборат?

6. ЖК 298-моддасида кўзда тутилган жиноятнинг (Машиналарни бошқариш ёки улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш) малакаловчи аломатлари қайсилар? Унинг субъекти ким бўлиши мумкин?

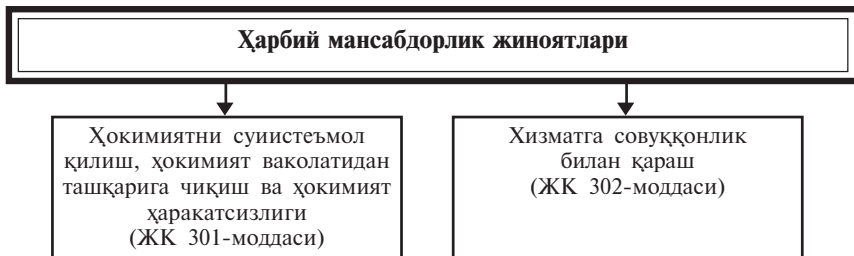
7. Учиш аппаратларига нималар киради? Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузиш нимада ифодаланиши мумкин?

8. Учиш ёки учишга тайёргарлик кўриш қоидаларини бузганлик учун жиноий жавобгарликнинг вужудга келиш шартлари қандай? Ушбу қилмиш учун ким жавобгар бўлади?

9. Кемани бошқариш деганда нима тушунилади? Кемани бошқариш қоидаларини бузиш қандай усулларда содир этилади? ЖК 300-моддасида (Кемани бошқариш қоидаларини бузиш) назарда тутилган қилмиш учун жиноий жавобгарликнинг вужудга келиши учун қандай шартлар бўлиши керак?

IX БОБ. ҲАРБИЙ МАНСАБДОРЛИК ЖИНОЯТЛАРИ

11-схема

1-§. Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш, ҳокимият ваколатидан ташқарига чиқиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги (ЖК 301-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** Қуроли Кучларда ўрнатилган ҳарбий бошқарув органларининг нормал иш фаолиятини, уларнинг обрўсини, ҳарбий бошлиқлар ва мансабдор шахсларнинг хизмат ваколатларини амалга оширишнинг белгиланган тартибини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар. **Кўшимча бевосита объект** — фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, ўзгалар мулкининг дахлсизлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир.

Мазкур жиноят **объектив томондан** бошлиқ ёки бошқа мансабдор шахснинг ўз ҳокимият ёки хизмат мавқеини суиистеъмол қилиши, ҳокимият ёки хизмат ваколоти доирасидан четга чиқиши, шунингдек, ҳокимият ҳаракатсизлиги Қуроли Кучларнинг манфаатларига, ҳарбий хизматчи ёки бошқа фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилишига сабаб бўлишида ифодаланади.

«**Ҳокимиятни ёки хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш** — бошлиқ ёки бошқа мансабдор шахснинг қасдан ўз хизмат мавқеидан ҳарбий хизмат манфаатларига зид мақсадларда фойдаланишидир.

Ҳокимиятни ёки хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш мансабдор шахс томонидан унинг ўз ваколатларини бузишида ифодаланиши мумкин, аммо бу ҳаракатлар айбдор зиммасига хизмат юзасидан юклатилган у ёки бу муайян ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг бузилиши билан боғлиқ бўлмаслиги ҳам мумкин. Бироқ барча ҳолларда ҳам шахс мазкур хатти-ҳаракатларни, фақат ўзи эгаллаб турган хизмат мавқеига кўра содир этган бўлиши ва бу хатти-ҳаракатлар ўз моҳиятига кўра хизмат бурчига зид бўлиши шарт.

Хизмат манфаатларига хилоф равишда содир этилган деб, хизмат зарурати тақозо этмаган, хизмат бурчи ва мансаб мажбуриятларини

бузадиган, қонунлар, ҳарбий низомлар ва қўмондонлик буйруқларига зид бўлган хатти-ҳаракатлар тушунилиши лозим. Бунда хизмат бўйича юклатилган мажбуриятларнинг мансабдор шахс томонидан бузилишини, унга берилган ҳуқуқларнинг суиистеъмом қилинишини, ўз фаолиятида қонун талабларидан четга чиқилишини мақсадга мувофиқлик ёки хизмат зарурияти туфайли қилинган деб оқлаб бўлмайди.

Ҳокимият ёки хизмат ваколатидан ташқарига чиқиш, мансабни суиистеъмом қилишдан фарқли ўлароқ, қўмондон ёки бошқа мансабдор шахснинг ўзига берилган ҳуқуқ ва ваколатлар доирасидан қасддан, очиқчасига четга чиқадиган ҳаракатларни содир этишида ифодалананади. **Ҳокимият ёки хизмат ваколатидан ташқарига чиқиш** жумласига мансабдор шахс хизмат юзасидан фақат муайян, аини вақтда мавжуд бўлмаган ҳоллардагина содир этишга ҳақли бўлган ёки юқори лавозимда турган ёхуд махсус ваколатли шахс содир этиши лозим бўлган ҳаракатлар ҳам киради.

Шахснинг хизмат мавқеи доирасидан четга чиқишда айбдорлиги масаласини ҳал этиш чоғида ҳар доим унинг ваколат доирасини аниқлаб олиш муҳимдир. Ҳарбий мансабдор шахсларнинг ҳуқуқ ва ваколатлари қонунлар, уставлар, низомлар ва қўмондонлик буйруқларида аниқ белгилаб қўйилган. Аини пайтда шуни эътиборга олиш керакки, мансабдор шахс томонидан қурол ва бошқа жисмоний зўрлик ишлатилиши, агар бу ҳаракатлар унинг томонидан ўз хизмат мажбуриятларини бажариши ва хизмат юзасидан жабрланувчига нисбатан мавжуд ваколатлар доирасидан четга чиқиши билан боғлиқ бўлган ҳоллардагина ҳокимиятни суиистеъмом қилиш деб баҳоланиши мумкин. Жабрланувчи айбдорга тобе ёки айбдор ҳокимият вакили бўлганлиги боис унга қарам бўлган ҳолларда муайян ваколатлар мавжуд бўлиши мумкин. Акс ҳолда шахсга қарши жиноят учун Жиноят кодексининг тегишли моддалари билан жавобгарлик юзага келиши мумкин.

Ҳокимият ҳаракатсизлиги бошлиқ ўз ҳарбий хизмат мажбуриятларига кўра содир қилиши лозим бўлган ҳаракатларни қасддан бажармаганлигида ифодалананади.

Ҳарбий низомлар ҳар бир бошлиқ ўзига берилган ҳокимиятдан ҳарбий хизмат манфаатлари, унга ишониб топширилган қисм (бўлинма)нинг жанговар салоҳиятини ошириш, тартиб ва интизомга қатъий амал қилиш йўлида тўлиқ фойдаланиши кераклигини талаб этади. Бошлиқнинг жинойий ҳаракатсизлиги, муайян шароитда ижтимоий хавfli оқибатларнинг олдини олиш учун қўллаши лозим бўлган чораларни қўлламаслиги ҳарбий хизматга катта зиён етказиши мумкин.

Агар бўлинма қўмондони ўзига тобе шахс бўлинма мулкани ташиш пайтида жанговар ўқларни ўғирлаб, бегона шахсга сотаётганлигини кўра туриб, бунинг олдини олмаса, бу қўмондон жинойий ҳаракатсизлик учун жавобгарликка тортилиши керак.

Бошлиқнинг тобе шахсларга нисбатан уларнинг ноустав ҳаракатларига барҳам бериш учун чора кўрмаслиги ҳам ҳокимият ҳаракатсизлиги деб баҳоланиши лозим.

Ҳокимият ҳаракатсизлиги қасдан қилинадиган хатти-ҳаракат бўлиб, у айнан шу билан хизматга совуққонлик билан қарашдан фарқ қилади. Ҳокимият ҳаракатсизлиги ҳокимият ваколатини суиистеъмом қилишдан шуниси билан фарқ қиладики, бу жиноят бошлиқ фақат ҳокимият ваколоти доирасида ва фақат хизмат вазифасига кўра қилиши шарт бўлган ҳаракатни содир этмаслиги шаклида бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳам ҳар бир ҳолда бажарилмай қолган ҳаракатларни содир этиш мазкур мансабдор шахснинг ваколатига кириш-кирмаслиги ва бунинг учун унда етарли имконият бўлган-бўлмаганлиги аниқланиши зарур»¹.

Ўрганилаётган жиноят таркиби Қуролли Кучларнинг манфаатларига, ҳарбий хизматчи ёки бошқа фуқароларнинг ҳуқуқлари ёки қонун билан кўриқланадиган манфаатларига кўп миқдорда зарар ёки жиддий зиён етказилиши шаклидаги жиноий оқибатлар юз берган пайтдан бошлаб тугалланган ҳисобланади. Ҳокимиятни суиистеъмом қилиш ёки ҳокимият ҳаракатсизлиги ҳамда юз берган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш жиноят объектив томонининг зарурий белгиси ҳисобланади.

Мансабдорлик жиноятига хос жиноий оқибат жиддий зарар бўлиб, у ўз хусусияти ва қўламига кўра кўп миқдорни ташкил этади. Жиддий зарар Қуролли Кучлар, алоҳида хизматчилар ва бошқа шахсларга етказилиши ва турлича, ҳам моддий, ҳам моддий бўлмаган муайян тусда намоён бўлиши мумкин. Жиноят **тугалланган** деб тан олинishi учун зарар амалда етказилган бўлиши шарт.

«Мансабдорлик жиноятига хос жиноий оқибат **жиддий зарар** бўлиб, у ўз хусусияти ва қўламига кўра кўп миқдорни ташкил этади. Жиддий зарар Қуролли Кучлар, алоҳида хизматчилар ва бошқа шахсларга етказилиши ва турлича, ҳам моддий, ҳам моддий бўлмаган муайян тусда намоён бўлиши мумкин. Жиноят тугалланган деб тан олинishi учун зарар амалда етказилган бўлиши шарт.

Жиддий зарар сифатида, жумладан, содир этилган жиноят туфайли бўлинмада (қисмда) ҳарбий интизомга путур етиши, жанговар топшириқнинг, ўқув отишмаларининг, ишларнинг барбод бўлиши, ҳарбий мулкка зиён етказиш ёки уни йўқ қилиш, жиддий моддий зарар етказиш, ҳарбий хизматчилар ва бошқа шахсларнинг шахсий ёки мулкӣ ҳуқуқларининг бузилиши кабилар тан олинади. Жиддий зарар тушунчаси ўз ичига ҳокимият ёки хизмат ваколоти доирасидан четга чиқиш жинояти учун хос бўлган жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарни ҳам олади. Қасдан одам ўлдириш ёки

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 45–46-б.

қасддан баданга оғир шикаст етказиш сифатида етказилган зарар ҳоқимият ёки хизмат ваколатидан четга чиқиш жинояти аломатларидан ташқарига чиқади ва оғирроқ жиноят сифатида мустақил тавсифлашни тақозо этади»¹.

Субъектив томондан ҳоқимият ёки хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш, ҳоқимият ёки хизмат ваколати доирасидан четга чиқиш, шунингдек, ҳоқимият ҳаракатсизлиги — **қасддан** содир этиладиган жиноятлардир. Айбдор шахс унинг хизмат ваколатларидан фойдаланиб содир этган ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) ҳарбий хизмат манфаатларига зид келишини англаб этади ва айнан шундай иш тутишни истайди ёки ўз ҳаракатларининг шундай турда эканлигига бепарво қарайди.

Айбдор шахснинг жиноят оқибатларига — қонунга кўра жиноят таркибининг зарурий белгиларидан бири бўлган жиддий зиёнга муносабати ҳам қасд қилиш, ҳам эҳтиётсизлик шаклида ифодаланиши мумкин.

Жиноятни содир этиш **мотиви** ва **мақсади** уни квалификация қилиш учун аҳамиятга эга бўлмайди.

ЖК 301-моддасида кўзда тутилган жиноятнинг **субъекти** мансабдор шахс бўлган ҳарбий хизматчи бўлиши мумкин.

«Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари ҳарбий бошқарув органларининг Қуролли Кучлар салоҳиятини мустаҳкамлаш манфаатларига мос келувчи, тўғри фаолиятига, ҳарбий бошлиқ ва мансабдор шахслар учун белгиланган хизмат вазифаларини амалга ошириш тартибига тажовуз қилади.

Ҳарбий мансабдорлик жиноятларининг субъектлари ҳарбий бошлиқлар ва бошқа мансабдор шахслар бўлиши мумкин. Ички хизмат Низомига мувофиқ бошлиқ хизмат мавқеи (лавозими)га ва ҳарбий унвонига кўра бўлиши мумкин. Ҳарбий мансабдор шахсларнинг намунавий рўйхатлари Ички хизмат Низомида, Интизомий Низомда, Гарнизон ва қоровул хизмати Низомида ва бошқа ҳуқуқий актларда келтирилган.

Бошқа ҳарбий хизматчилар ҳам, агар улар бошлиқ бўлмай туриб, муайян ташкилий-фармойиш бериш ёки маъмурий-хўжалик вазифаларини бажариш билан боғлиқ бўлган лавозимларни доимий ёки вақтинча эгаллаб турса ёки бу вазифаларни кўмондонликнинг махсус фармойиши бўйича бажарса, мансабдор шахс бўлиши мумкин. Ушбу вазифаларни бажариш учун ҳарбий хизматчиларга юридик аҳамиятга эга ҳаракатлар содир эта олиши билан боғлиқ тегишли ваколатлар берилади.

Ҳарбий мансабдорлик жиноятларининг ижрочилари фақат бошлиқлар ва мансабдор шахслар, иштирокчилари эса бошқа шахслар ҳам бўлиши мумкин.

Ҳарбий мансабдорлик жиноятларининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, уни содир этишдан келиб чиқадиган ижтимоий хавф-

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд. — 47-б.

ли оқибатлар, баъзан, айбдор томонидан бевосита эмас, балки хизмат бўйича унга тобе шахслардан фойдаланиш, уларга ноқонуний буйруқ бериш орқали етказилиши мумкин. Бундай буйруқни қасддан берган мансабдор шахс ноқонуний буйруқни ижро этиш натижасида келиб чиққан оқибатлар учун жавоб беради. Бундай ҳолда унинг хатти-ҳаракати шахсан ўзи содир этгани сингари мансабдорлик жинояти сифатида, агар оқибатларнинг ўзи мустақил жиноятни ташкил этса, қилмишлар мажмуи билан тавсифланиши лозим.

Мансабдор шахснинг нотўғри ҳаракатлари билан у содир этган жиноят оқибатлари ўртасида сабабий боғланиш борлиги аниқланган бўлиши керак»¹.

Агар ҳокимият ёки хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш, ҳокимият ёки хизмат ваколати доирасидан четга чиқиш, шунингдек, ҳокимият ҳаракатсизлиги ўртача оғирликдаги ёки оғир тан жароҳатларини етказиш билан бирга содир этилган бўлса, айбдор шахснинг ҳаракатлари **ЖК 301-моддаси 2-қисми** билан квалификация қилинади.

ЖК 301-моддаси 3-қисмида:

а) одам ўлишига;

б) бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлган қилмишлар учун жавобгарлик кўзда тутилган.

ЖК 301-моддаси 3-қисми «б» банди маъносидаги **бошқа оғир оқибатлар** деганда, икки ёки ундан ортиқ шахснинг баданига ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши, одамлар ўлими, ҳалокатлар ва бошқалар тушунилиши лозим.

Ҳокимият ёки хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш, жанговар вазиятда содир этилган ҳокимият ёки хизмат ваколати доирасидан четга чиқиш, шунингдек, ҳокимият ҳаракатсизлиги мансабдор шахс бўлган ҳарбий хизматчининг **ЖК 301-моддаси 4-қисми** бўйича жавобгарликка тортилишига олиб келади.

2-§. Хизматга совуққонлик билан қараш (ЖК 302-моддаси)

Жиноятнинг **асосий бевосита объекти** мансабдор шахс бўлган ҳарбий хизматчининг ўзига юклатилган вазифаларини бажаришининг белгиланган тартибини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар бўлади. **Қўшимча бевосита объект** бу ерда фуқароларнинг ҳаёти, соғлиғи, ўзгалар мулкининг дахлсизлигини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлардир.

ЖК 302-моддасида кўзда тутилган жиноятнинг **объектив томони** бошлиқ ёки бошқа мансабдор шахснинг ўз хизмат вазифаларига

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд.— 44-б.

нисбатан пала-партиш ёки виждонсизларча муносабатда бўлиши туфайли бу вазифаларни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги кўп миқдорда зарар етказилишига ёки бошқа оғир оқибатларга сабаб бўлишида ифодаланади.

NOTA BENE!

Хизматга совуққонлик билан қараш мансабдор шахснинг ўз хизмат вазифаларига нисбатан пала-партиш ёки виждонсизларча муносабатда бўлиши туфайли бу вазифаларни бажармаганлиги ёки лозим даражада бажармаганлигидан иборат.

«**Мажбуриятларни лозим даражада бажармаслик** уларнинг юзаки, иштиёқсиз, эътиборсизлик билан, ўйламасдан ва керакли ғайрат, ташаббуссиз бажарилишида намоён бўлади. Бу кўринишдаги совуққонлик ҳарбий мансабдор шахснинг унга ишониб топширилган ҳарбий мулкка лоқайд муносабатда бўлиши оқибатида мазкур мулкнинг нобуд бўлиши ёки унга шикаст етиши, моддий бойликлардан фойдаланишда ҳисоб-китоб ва назоратнинг етарлича бўлмаганлиги ёки уларни сақлаш ёмон ташкил этилганлиги сабабли талон-торож ёки камомад келиб чиқиши, қўмондон бўлинмада ҳарбий тартиб ўрнатиш учун тегишли чора-тадбирлар кўрмаганлиги туфайли тобе шахслар томонидан интизомнинг қўпол бузилиши ёки қўмондонлик берган топшириқларнинг бажарилиши барбод бўлиши кабиларда намоён бўлади.

Совуққонлик мансабдорлик жинояти бўлиб, мансабдор шахс томонидан бажарилмаган ёки лозим даражада бажарилмаган ҳаракатлар унинг хизмат ваколатига тегишли бўлишини, лавозими бўйича унинг зиммасига юклатилган мажбуриятлар доирасига кирган бўлишини тақозо этади.

Мансабдор шахс у ёки бу мажбуриятларни ўз хизмат бурчи туфайли бажариши нафақат шарт бўлган, балки уни лозим даражада бажариши мумкин ва бунинг учун реал имкониятга эга бўлган ҳолдагина совуққонлик учун жавобгарликка тортилиши мумкин. Агар мансабдор шахс ўз хизмат вазифаларини лозим даражада амалга ошириш учун етарли имкониятга эга бўлмаган шароитга тушиб қолган бўлса, совуққонлик учун жавобгарлик истисно этилади»¹.

Кўриб чиқиладиган мазкур жиноят кўп миқдорда зарар ёки бошқа оғир оқибатлар юз берган пайтдан бошлаб **туғалланган** ҳисобланади. Хизматга совуққонлик билан қараш ҳамда юз берган оқибатлар ўртасидаги сабабий боғланиш жиноят объектив томонининг зарурий белгиси бўлади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги «Ҳарбий хизматни ўташ... // Тўплам, 2-жилд.— 47-б.

Фуқароларнинг соғлиғига зарар етказилиши шахсга қарши жиноятлар учун жавобгарликни назарда тутувчи ЖК тегишли моддалари билан жиноятлар жами тариқасида жавобгарликка тортилади.

Субъектив томондан жиноят эҳтиётсизликнинг жиноий ўз-ўзига ишониш ёки жиноий бепарволик шаклида содир этилади.

Жиноятнинг **субъекти** мансабдор шахс бўлган ҳарбий хизматчи бўлади.

«Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари» мавзуси бўйича якуний саволлар

1. Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари қайси турларга бўлинади? Уларнинг бир-биридан қандай фарқлари бор?

2. Ҳарбий мансабдорлик жиноятларининг қандай ўзига хос хусусиятлари мавжуд?

3. Ҳокимиятни суиистеъмол қилиш ҳокимият ҳаракатсизлигидан нималар билан фарқланади? Ушбу жиноят учун жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолатларга нималар киради?

4. Хизмат вазифаларини бажаришга жиноий совуққонлик билан қараш нимада ифодаланади? Ушбу жиноят учун жиноий жавобгарликни истисно этувчи шароитлар қандай?

Қўшимча адабиётлар

Ўқув қўлланмалар, махсус адабиётлар

Борисенко В.М., Егоров К.И., Исаев Г.Н., Сансай А.В. Преступления против военной службы / Под общей ред. к.ю.н., зам. председателя Верховного суда РФ Н.А. Петухова. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 360 Б.

Борисенко В.М. Судебная защита прав военнослужащих. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 300 Б.

Волженкин Б.В. Служебные преступления. – М.: «Юристь», 2000. – 368 Б.

Горный А.Г. Командиру о военно-уголовном законодательстве. – М.: Воениздат, 1985. – 206 Б.

Мирзаев Т.Қ., Кабулов Р. Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар. Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2005. – 160 Б.

Преступления против военной службы / Под общ. ред. канд. юрид. наук зам. председателя Верховного суда РФ Н.А. Петухова – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 399 Б.

Сызранцев В.Г. Военские преступления. Комментарий к главе 33 УК РФ. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2002. – 304 Б.

СЎНГ СЎЗ

Кўлингиздаги Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи ўқув курси (беш томлик)да кўпчилик жиноий-ҳуқуқий нормалар фундаментал тадқиқ этилган. Ушбу дарсликда у чоп этилгунга қадар жиноят қонуни ва у билан боғлиқ қонунларга киритилган ўзгартиришлар, шунингдек, суд-ҳуқуқ амалиётида эришилган ютуқлар ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси амалда бўлган давр (1995 йил 1 январдан 2010 йил январь ойига қадар) мобайнида унга республикада амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ ислохотлари, амалдаги қонунчиликнинг либераллашуви ва демократлашуви билан боғлиқ ўттиздан ортиқ ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. ЖК Умумий ва Махсус қисми нормаларига энг асосий ва туб ўзгартиришлар Ўзбекистон Республикаси 2001 йил 29 августдаги «Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси 2007 йил 11 июлдаги «Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси 2007 йил 25 декабрдаги «Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга хилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси 2008 йил 16 сентябрдаги «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига ўзгартиш ва қўшимча киритиш ҳақида»ги Қонуни қабул қилиниши билан боғлиқдир. Ушбу қонунлар қабул қилинганлиги муносабати билан нафақат Жиноят кодексига киритилган ўзгартиришлар ва қўшимчалар, балки янги жиноий-ҳуқуқий нормалар ҳам мазкур курсда чуқур таҳлил этилган. Уни яратишда муаллиф жиноят ҳуқуқи назарияси ва жиноят қонунларини қўллаш амалиёти юзасидан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми берган тушунтиришларга, ўзининг аввал яратилган асарларини ёзишдаги тажрибасига, шунингдек, мамлакатимиз ва хорижий давлатларда чоп этилган жиноят ҳуқуқига оид бошқа адабиётлар, ўқув қўлланмалар, монографиялар ва илмий мақолалардаги фикрларга таянган.

Шу билан бирга, ўқувчига жиноят қонуни ва у билан боғлиқ қатор қонунлар такомиллаштирилаётганлиги туфайли мазкур курсни ўрганишга танқидий ёндашиб, зарур ҳолларда унда фойдаланилган норматив материалларнинг амалда эканлиги ёки ўз кучини йўқотганлигини текшириши лозимлигини эслатамиз.

Умуман олганда, мазкур курс миллий жиноят ҳуқуқи фани назарияси ва амалиётининг ютуқларини қамраб олган бўлиб, юридик олий ўқув юртларининг талабалари, ИИВ Академияси тингловчилари, аспирантлар, тадқиқотчилар, шунингдек, қонунни қўлловчи органлар ходимлари (терговчилар, прокурорлар, судьялар, адвокатлар) учун мўлжалланган. Юқорида номлари келтирилганлардан ташқари, у жиноят ҳуқуқи муаммоларига бефарқ бўлмаган барча учун қизиқарли бўлади, деган умиддамиз.

*Ўзбекистон Республикаси жиноят
ҳуқуқи курси муаллифи —
Ўзбекистон Республикасида хизмат
кўрсатган юрист, ю.ф.д., профессор
М.Ҳ. Рустамбаев*

АЛФАВИТ-ПРЕДМЕТЛИ КЎРСАТГИЧ

– А –

- Авария – 92, 113, 245, 282
Авиаҳалокат – 92
Автомобиль йўли – 121
Автомобиль транспорти – 94
Азоб бериш – 29, 232, 233
Айлантириш – 16
Алмаштириш – 15, 16
Алоқа воситалари – 96–99
Алоқа йўллари – 96, 98, 99, 100, 101
Алоқа ускуналари – 100, 101
Анча миқдор – 142, 161, 163, 166, 186
Аппарат воситалари – 181, 189, 195, 196, 197
Атрофдагилар учун катта хавф манбаи бўлган бошқа модда ва буюмлар – 270, 271, 272
Атрофдагилар учун хавfli усул – 269
Ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимлари – 181
Ахборотдан нусха кўчириш – 191, 206, 207
Ахборотлаштириш – 178
Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш – 178
Ахборотнинг тўсиб қўйилиши – 190, 206
Ахборотни бузиб кўрсатиш – 199, 200
Ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши – 190, 199, 200, 204
Ахборот (маълумотлар) узатишнинг тўсиб қўйилиши – 190
Ахборот (маълумотлар) хавфсизлиги – 178
Ахборотни (маълумотларни) ҳимоя қилиш – 183
Ахборотни (маълумотларни) ҳимоя қилиш тизими – 184
Ахборотнинг қўлга киритилиши – 191, 205
Ахборотни ўзгартириш – 198
Ахборотни ўчириш – 199, 200, 201
Ахборотни сохталаштириш – 200
Ахборот ресурси – 178, 190, 207
Ахборот технологиялари – 178
Ахборот тизими – 180, 181, 182
Ахборот тизимларидан фойдаланиш – 182, 183, 184, 186
Ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш – 182
Ахборотга шикаст етказиш – 198
Ахборот-ҳисоблаш тармоғи – 186, 193

Ахборот-ҳисоблаш тизими – 180, 187

Ахборот-ҳисоблаш тизимининг (тармоғидаги) таркибий қисмларида ахборот – 187

– Б –

Баданга енгил шикаст етказиш – 161, 226, 232

Баданга оғир шикаст етказиш – 46, 63, 66, 68, 72, 78, 79, 87, 90, 95, 109, 119, 121, 122, 148, 164, 167, 223, 226, 228, 276, 290

Баданга шикаст етказиш – 46, 63, 66, 67, 68, 72, 77, 79, 87, 90, 95, 101, 109, 119, 122, 148, 162, 164, 167, 226, 227, 228, 231, 233, 276, 290

Баданга ўртача оғир шикаст етказиш – 226

Баданнинг тузалмайдиган даражада хунуклашиши – 228

Бактериологик (биологик) ялпи қирғин қуроли – 68, 69, 256

Бангхоналар сақлаш – 145

Бангхоналар ташкил қилиш – 144

Безорилик – 113, 161–169

Безорилик нияtlари – 162, 233

Белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаслик – 184

Бепарволик билан сақлаш – 44, 45, 273

Бериш – 140, 155, 156

Беҳуда сарфлаш – 264, 266, 268

Била туриб ёлғон ахборотни киритиш – 198

Биологик агентлар – 69

Бировга ўтказиш – 64, 65, 68, 70, 196, 256

Божхона назорати – 30, 31, 32

Божхона назоратидан яшириш – 32

Божхона идентификация воситалари – 32

Божхона идентификация воситаларидан алдаш йўли билан фойдаланиш – 32

Божхона чегараси – 29, 30, 32, 33

Божхона назоратини четлаб боғхона чегарасидан ўтказиш – 31

Босқинчилик – 15, 39, 139, 236

Бошлиқ – 216–229, 234, 239, 261, 277, 286, 288, 290

Бошлиққа қаршилиқ кўрсатиш – 221, 224, 225

Бошлиқни кўрқитиш – 225

Бўйин товлаш – 213, 241, 242, 244, 247–251

Бошқа алдов – 249

Бошқа оғир оқибатлар – 43, 44, 45, 54, 64, 66, 68, 71, 73, 75, 78, 80, 91, 92, 99, 101, 110, 114, 121, 122, 220, 235, 255, 261, 263, 272, 274, 275, 280, 282, 284

Бошқариш – 276

Бошқариш қоидаларини бузиш – 113, 115, 276, 278, 279, 280, 284
Бошқа транспорт воситаси – 94
Бошқа транспорт ускуналари – 97, 98, 100, 101
Бошқа ҳарбий мулк – 268
Бузиш – 62, 63, 64, 88, 89, 100, 105, 106, 107, 110, 202, 231, 256, 258, 272, 276, 281, 282, 284
Буйруқ – 73, 79, 216–221, 250, 251, 252, 253, 259, 262, 264, 267, 272, 287, 290
Буйруқни бажаришдан бош тортиш – 218, 220
Буйруқни бажаришдан очиқдан-очиқ бош тортиш – 218
Буйруқни бажармаслик – 218, 220, 221
Буйруқни бошқа тарзда қасддан бажармаслик – 218
Бўлақлар – 37, 102
Бўйсуниш тартиби – 216, 220, 222
Бўйсунмаслик – 216–220, 253
Бўйсунувчи – 217, 218, 219, 225, 229, 30

– В –

Вазиятни беқарорлаштирувчи уйдирмалар – 21
Вирус дастури (компьютер вируси) – 205, 206, 207

– Г –

Газ қуроли – 12, 13
Гарнизонда патруллик қилиш – 250, 251, 252
Гарнизонда патруллик қилиш устав қоидалари – 257
Гаровга олинган шахс – 27, 28, 29
Гиёҳвандлик воситалари – 29, 30, 54, 56, 57, 94, 95, 96, 126–157
Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддаларнинг аналоглари – 128, 129
Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни истеъмол қилишга жалб этиш – 147, 148
Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш – 15, 127, 133, 134, 137, 140, 144, 151, 157
Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ташиш – 141, 155
Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни сақлаш – 141, 146, 154, 155, 156
Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўтказиш – 140
Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни тайёрлаш – 131, 140, 141, 143, 145, 156, 157
Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни жўнатиш – 140, 142, 143, 155, 156, 157

Гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддаларни ўзлаштириш – 137, 139, 141
Гиёҳвандлик воситалари билан қонунга хилоф равишда муомала қилиш – 142
Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддаларни олиб кириш (олиб чиқиш) – 140, 155
Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорлар билан муомала қилиш – 140
Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ёки шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар таъсири – 95
Гуруҳ сифатидаги ноустав зўравонлик ҳаракатлари – 233
Гуруҳнинг барқарорлиги – 12, 135

– Д –

Дастурий воситалар – 194, 195
Дастурий таъминот – 168, 188
Дастурий таъминотдан нусха кўпайтириш – 174
Дастурий таъминотни кўпайтириш – 175
Дезертирлик – 242–245, 255
Декларациялаш – 32
Декларациясиз ёки бошқа номга ёзилган декларациядан фойдаланиш – 30, 33
Декларациясиз – 30, 33
Денгиз ёки дарё кемаси – 102
Денгиз ёки дарё транспортдан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган ҳалокат – 92
Диний адабиётлар – 24
Диний мазмундаги материаллар – 23, 24
Диний мазмундаги предметлар – 24
Диний ақидапарастлик – 19, 29
Диний экстремизм – 19, 29
Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган материаллар – 19, 23, 29
Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан йўғрилган материалларни тарқатиш – 20, 24, 26
Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларда иштирок этиш – 22
Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотларга раҳбарлик қилиш – 22
Диний экстремистик, сепаратистик, фундаменталистик ёки бошқа тақиқланган ташкилотлар тузиш – 22
Дўппослаш – 163, 226, 230

– Е –

Етиштириш – 126, 132–135, 140

– Ё –

Ёнгин хавфсизлиги қоидалари – 78, 79

Ёш бола – 165

– Ж –

Жадвал – 131

Жалб этиш – 147–152, 169

Жамиятга очиқдан-очиқ ҳурматсизлик – 163

Жамиятда юриш-туриш қоидаларини менсимаслик – 161, 162, 163

Жамоат тартиби – 16, 18, 20, 21, 26, 113, 161, 162, 163, 166, 168, 170, 222, 256

Жамоат хавфсизлиги – 9, 62, 64, 68, 75, 77

Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материаллар – 18–22, 24

Жамоат хавфсизлигига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш – 20

Жанговар вазифанинг бажарилмай қолиши – 259

Жанговар вазият – 220, 221, 225, 226, 228, 235, 236, 242, 251, 290

Жанговар машиналар – 275

Жанговар навбатчилик (жанговар хизмат) – 259, 260

Жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш – 259, 260, 261

Жиддий зиён (зарар) – 60, 181, 185, 197, 201, 288, 289

Жиноий уюшма – 9–15

Жиноий уюшмага раҳбарлик қилиш – 11

Жиноий уюшманинг белгилари – 10

Жиноий уюшма ташкил этиш – 10, 11

Жиноий уюшмани тузиш – 10

Жиноий фаолият – 10, 11, 12

Жиноий фаолиятдан олинган даромадлар – 15

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш – 16

Жисмоний дахлсизлик – 136

Жисмоний зўрлик ишлатиш – 17, 27, 148, 150

Жисмоний таъсир кўрсатиш – 17, 229

Жорий этиш – 181

Жуда кўп миқдордаги зарар – 186

Жўнатиш – 41, 47, 58, 64, 133, 140, 142, 143, 149, 153, 155

– З –

Зарар келтирувчи дастурларни яратиш – 200, 204, 207, 206, 208

Зарар келтирувчи ёки махсус вирус дастурини тарқатиш – 207

Зарар келтирувчи компьютер дастурлари – 204, 205
Зарарли оқибатлар – 79, 86, 90, 111, 112, 113, 251, 253, 254, 256, 257,
258, 273, 277
Заҳарли моддалар – 54–60
Зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш – 104, 105, 118, 139, 222, 225
Зўрлик ишлатиш – 17, 18, 27, 104, 105, 115, 118, 138, 148, 163, 222,
223, 225, 227, 236

– И –

Интернет жаҳон ахборот тармоғи провайдерлари томонидан хизмат-
лар кўрсатиш – 174
Интернет тармоғи – 174
Ион нурлари тарқатувчи манба (радиоактив манба) – 61
Иссиқлик чиқарувчи нурланган ядровий реакторларининг қурил-
малари – 61
Иссиқлик чиқарувчи ядровий реакторларининг қурилмалари – 61
Ички хизмат – 217, 236, 256–258, 271, 276, 289
Ички хизмат устави қоидалари – 256
Ишдан чиқариш – 264, 267
Ишлаб туриш – 10, 16, 69, 89, 97, 161, 170, 172, 202, 282
Ишлаб чиқариш – 23, 25, 30, 33, 56, 69, 70, 74, 140, 150, 153, 154,
256
Ишлаб чиқариш қоидаларини бузиш – 59, 153
Ишлаб чиқиш – 68, 70, 140, 154, 170, 204, 206, 208, 256
Ишониб топширилган ҳарбий мулк – 267
Ишонтириш йўли билан амалга ошириладиган ундаш – 148
Иштирок этиш (қатнашиш) – 14, 21, 134, 173, 219, 234

– Й –

Йўл қўйиш – 93, 95, 252, 259, 277, 281
Йўл ҳаракати – 108
Йўқотиш – 264, 267

– К –

Каннабис – 126, 131, 138
Катта экин майдони – 135
Кемани бошқариш – 283, 284
Кемани бошқариш қоидаларини бузиш – 283, 284
Кемага жиддий шикаст етказилиши – 284
Кеманинг ҳалокатга учраши – 284
Кимёвий ялпи қирғин қуроли – 69, 70
Компьютер ахбороти – 178, 179

Компьютер ахборотидан фойдаланиш – 187, 193
Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш – 186–194
Компьютер ахборотини модификациялаштириш – 189, 197–201
Компьютер дастури (ЭҲМ учун дастур) – 204
Компьютер сабогажи – 192, 201, 202
Компьютер тармоғи – 180
Компьютер тизими – 180, 196, 203
Компьютер тизимидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни тайёрлаш – 195, 196, 197
Компьютер тизимини бузиш – 202, 203
Компьютер ускунаси – 202
Компьютер ускунасини ишдан чиқариш – 202
Контрабанда – 15, 29–33
Контрабанда предмети – 29, 30
Контрабанда предметларини ўтказиш – 31
Контракт (шартнома) бўйича ҳарбий хизмат – 213, 214
Контракт (шартнома) бўйича ҳарбий хизматчи – 214, 231, 242, 243, 245, 250, 264
Қучли таъсир қилувчи моддалар – 54–60, 92
Қўмиш – 67
Қўп бўлмаган миқдор – 143
Қўп миқдор – 30, 56, 59, 138, 157
Қўп миқдордаги зарар – 73, 185, 197, 200, 201, 221, 255, 286, 288, 291
Қўрсаткич – 259

– М –

Мавжуд бўлиш ва ишлаб туришни таъминлашга қаратилган фаолият – 11
Мавжуд дастурга ўзгартириш киритиш – 206
Мажбуриятларни лозим даражада бажармаслик – 291
Мажбур қилиш – 223, 224, 225, 228, 233
Мажбурлаш йўли билан амалга ошириладиган ундаш – 148
Мансаб мавқеидан фойдаланиш – 62
Мародёрлик – 236
Маст ҳолат – 95
Материаллар – 15, 19, 20, 21, 23, 29, 30, 60–68, 255, 266
Материалларни тарқатиш – 19, 20, 21, 24, 26
Махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш – 206
Махсус машиналар – 94, 275
Машинадаги ахборот жисмлари – 179
Маълумотлар базаси – 181
Маълумотлар банки – 181

Механик транспорт воситаси – 94, 120
Меҳнатни муҳофаза қилиш – 74
Мосламалар (ускуналар) – 29, 30, 56, 61, 66, 96, 97, 98, 100, 172, 195, 202, 265
Муддатли ҳарбий хизмат – 213
Мулкка шикаст (зарар) етказиш – 18, 100, 161, 185, 191, 269, 284
Мулкни нобуд қилиш – 18, 161, 268, 269
Мунтазам хўрлаш – 231, 232
Муомалада бўлиш қоидаларини бузиш – 47, 64, 255, 270, 272, 273
Мурожаат қилиш – 147, 188, 219
Муқобил хизмат – 213, 238

– Н –

Намойиш қилиш – 149, 165, 166, 225

– О –

Одамлар ўлими – 23, 91, 99, 101, 114, 121, 122, 201, 235, 274, 279, 290
Ожиз аҳвол – 166
Олдиндан тил бириктириш – 21, 134
Олиб ўтиш – 41
Олиб қочиш – 91, 102, 103, 104, 105, 108, 115, 116, 117, 118
Олиш – 35, 40, 41, 57, 68, 140, 141, 142, 143, 148, 149, 249, 256
Оммавий заҳарланиш – 76
Оммавий касалланиш – 76
Оммавий гадбирлар – 167
Оммавий тартибсизликлар – 16, 17, 18
Оммавий тартибсизликларда фаол қатнашиш – 18
Оммавий тартибсизликларни ташкил этиш – 17
Оммавий (ялпи) қирғин қуролининг бошқа турлари – 30, 68
Офицерлар таркибидан бўлган шахслар – 241, 242, 245
Оқибатлар – 23, 29, 43, 44, 45, 54, 59, 64, 66, 68, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 90, 91, 92, 93, 95, 98, 99, 101, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 119, 121, 156, 170, 185, 191, 219, 220, 221, 224, 235, 261, 253, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 269, 270, 272, 274, 282, 290, 291
Оғир оқибатлар – 23, 29, 43, 44, 54, 62, 66, 68, 71, 75, 78, 80, 90, 91, 92, 99, 101, 110, 114, 121, 122, 219, 220, 221, 224, 251, 255, 260, 263, 270, 275, 279, 282, 284, 290

– П –

Патруллик қилиш қоидаларини бузиш – 256
Пиротехника буюмлари – 45–54, 79

Портлатиш ишлари – 77
Портлатиш қурилмалари – 33, 36, 37, 39, 40, 42, 43
Портловчи моддалар – 33, 35–43, 256, 265, 271, 272
Прекурсорлар – 69, 129
Препарат – 57, 128, 129, 131, 136, 150, 271
Провайдер – 173, 174
Психотроп моддалар – 29, 30, 54, 69, 95, 126–157

– Р –

Радиация манбаи – 61, 67
Радиациявий хавфсизлик – 61, 63
Радиоактив материаллар – 60–66, 68
Радиоактив материаллар билан муомалада бўлишнинг бошқа қоидалари – 64
Радиоактив материаллардан фойдаланиш – 63
Радиоактив материалларни жўнатиш – 64
Радиоактив материалларни бузиш – 64, 65, 66
Радиоактив материалларни бировга ўтказиш – 64, 65
Радиоактив материалларни сақлаш – 63, 65, 66
Радиоактив материалларни ташиш – 63, 64
Радиоактив моддаларни ҳисобга олиш – 63
Радиоактив моддалар – 61, 63, 65, 67, 271
Радиоактив чиқиндилар – 61, 66, 67
Радиоактив чиқиндиларнинг омборлари – 66, 67
Раҳбарлик қилиш – 11, 14, 22
Реал хавф – 156
Резервчилар хизмати – 214
Руҳий зўрлик ишлатиш – 17, 27

– С –

Саботаж – 192, 200, 201, 202, 203
Санитарияга оид қонун ҳужжатларини бузиш – 75
Сафарбарлик чақируви резерви хизмати – 213
Сақлаш – 20, 25, 26, 29, 32, 33, 36, 40–48, 57, 58, 59, 60, 63, 65, 133, 140, 141, 143, 144, 146, 149, 153, 154, 156, 172, 180, 256
Сепаратизм – 19, 20, 21, 23, 29, 220
Сигнализация воситалари – 97, 98, 99
Сигнализация қурилмалари – 100, 101
Сифатсиз таъмирлаш – 98, 99
Совуққонлик – 291
Совуқ қурол – 12, 13, 164, 224, 265, 271
Совуқ қуролни қўллаш ёхуд қўллаш билан қўрқитиш – 165
Совуқ қуролни намойиш қилиш – 165

Сотиш – 26, 32, 33, 54, 140, 146, 175, 249, 266
Сохта маълумотлар киритиш – 33
Соқчилик хизмати – 252
Соғлиқнинг қисқа муддатга ёмонлашуви – 232
Соғлиқ учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш – 139
Сув (денгиз ёки дарё) транспорти – 86, 89

– Т –

Тайёрлаш – 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 32, 37, 40, 42, 56, 57, 58, 117, 127, 129, 131, 140, 141, 143, 144, 145, 149, 154, 156, 157, 194, 196, 197, 207, 215, 249
Талон-торож қилиш – 15, 37, 54, 96, 111, 133, 225, 249, 250, 263, 285
Талончилик – 39, 49, 130, 131, 132, 230
Таркибида гиёҳвандлик воситалари ёки психотроп моддалар бўлган бошқа экинлар – 126
Тарқатиш – 15, 18–27, 63, 142, 145, 146, 150, 170, 175, 189, 194, 196, 197, 200, 204, 206, 207, 208
Ташиш – 47, 58, 64, 133, 140, 141, 142, 144, 149, 155, 156, 157
Ташкилот – 22, 23, 25, 74, 96, 136, 152
Ташкил этиш (қилиш) – 9, 10, 11, 16, 17, 145, 169–174
Таъмирлаш – 77, 79, 96, 98, 99, 110, 120, 121, 145, 185, 201, 275, 280, 281, 282, 284
Тақиқланган экинларни етиштириш – 126, 132, 134, 135
Тез алангаланувчи моддалар – 46
Телекоммуникация тармоқлари – 173
Телекоммуникация тармоқларида хизматлар кўрсатиш – 174
Темир йўл транспорти – 86, 89, 94, 95
Темир йўл транспортида ҳалокат – 92
Темир йўлнинг ҳаракатланадиган таркиби – 102, 103, 104
Техника таъминоти буюмлари – 266, 267, 268
Техника ҳолати жиҳатидан бузуқ бўлган транспорт воситаси – 98, 99
Товламачилик – 15, 27, 38, 62, 138, 139, 189
Тоғ-кон ишлари – 77
Токсинлар – 30, 69
Транспорт – 14, 17, 58, 85–122, 239, 266, 276, 279
Транспорт воситаси – 85–122, 239, 266
Транспорт воситасини бошқаришга йўл қўйиш – 95
Транспорт воситасини олиб қочиш – 102, 103, 104, 115–118
Транспорт воситасини эгаллаб олиш – 102, 103, 104, 116
Транспортдан фойдаланиш – 89
Транспорт машиналари – 276
Тузиш – 10, 12, 14, 17, 19, 22
Тухматона уйдирмалар – 21
Тўплаш – 70

– У –

- Узрли сабаблар – 239–242
Ундаш – 148, 149
Устав қоидаларини бузиш – 213, 227, 229, 230, 231, 233, 235, 257, 258, 234
Учиш – 89, 91, 105–108, 280–283
Учиш аппарати – 280, 281, 282
Учиш аппаратидан фойдаланиш – 282
Учиш йўналиши – 106
Учиш қоидаларини бузиш – 280, 281, 282
Уюшган гуруҳ – 10, 14, 39, 56, 59, 62, 118, 135, 139, 164, 146, 172, 193, 194, 197, 208
Уюшган гуруҳ манфаатлари – 39, 56, 62, 135, 139, 144, 146, 172, 193, 194, 197, 208
Уюшган қуролли гуруҳ тузиш – 14
Уюшган қуролли гуруҳ – 10, 13, 14, 15
Уюшган қуролли гуруҳга раҳбарлик қилиш – 14
Уюшган қуролли гуруҳда иштирок этиш – 14

– Ф –

- Фаол қатнашчилар – 18
Фаол қатнашиш – 17, 18
Фирибгарлик – 37, 39, 55, 136, 137, 139, 142
Фойдаланиш – 16, 18, 20, 22, 26, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 41, 45, 46, 47, 54, 61–70, 79, 85–101, 106, 109, 111, 113, 119, 122, 136, 140, 145, 151, 153, 155, 170, 174, 178, 180, 182, 184, 186, 187, 186, 193, 194, 206, 207, 247, 259, 264, 267, 268, 272, 275, 277, 281
Фойдаланишнинг фарқлаб қўйилиши қоидалари – 188
Фойдаланиш учун бировга бериш – 266
Фойдаланиш хавфсизлиги – 85, 87–93, 95, 108, 109
Фойдаланишга чиқариш – 96, 98, 99, 280
Фойдаланиш қоидаларини бузиш – 45, 46, 62, 66, 86, 89, 110, 115, 275, 276, 277, 262
Фоҳишахона – 15

– Х –

- Хавфли рецидивист – 39, 42, 62, 117, 162, 166, 172, 193, 194, 197, 201, 204, 208
Хавфсизлик – 17, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 77, 85, 87, 88, 97, 110, 111, 119, 161, 185, 216, 260, 272, 276, 283
Хавфсизлик қоидаларини бузиш – 71, 72, 73, 77, 85, 87, 88, 90, 91, 100, 108, 111, 114, 115, 116, 120, 278

Халқаро учиш – 105
Халқаро учиш қоидалари – 106
Халқаро учиш қоидаларини бошқача тарзда бузиш – 106, 107
Халқаро учиш қоидаларини бузиш – 105, 106, 107
Хизматга совуққонлик билан қараш – 274, 278, 290, 291
Хизмат мавқеидан фойдаланиш – 22, 193
Хизматни ўташ қоидаларини бузиш – 219, 251–260
Хизмат жойи – 239, 240, 241, 242, 243
Хўрлаш – 165, 231, 232, 233

– Ч –

Чақирув – 213, 215, 220, 231, 239, 240, 242, 249, 250
Чегара хизмати – 261, 262
Чегара хизматини ўташ қоидаларини бузиш – 261, 262
Чекланмаган доирадаги фойдаланувчилар учун мўлжалланган ахборот ресурслари – 188

– Ш –

Шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш – 17, 18, 222
Шахсни гаров сифатида тутқунликка олиш – 26, 27, 28, 105
Шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи бошқа моддалар – 150, 151
Шахснинг ақл-идрокига таъсир кўрсатувчи моддалар – 89, 150, 152
Шахснинг соғлиғига амалда шикаст етказиши мумкин бўлган бошқа нарсалар – 164
Шахсни гаров тариқасида тутқунликда ушлаб туриш – 27
Шаън – 165, 231
Шаън ва қадр-қимматини таҳқирлаш – 165, 231, 233
Шикаст етказиш – 17, 18, 40, 65, 66, 72, 80, 91, 100, 109, 122, 138, 148, 162, 163, 164, 167, 169, 191, 226, 228, 232, 247, 250, 255, 268, 269, 274, 276, 278, 284, 289

– Э –

Эгаллаш (эгаллаб олиш) – 33, 36, 37, 38, 39, 40, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 65, 68, 70, 102, 103, 104, 105, 116, 136, 137, 138, 139, 143, 149, 156, 157, 182, 236, 256
Экиш – 131–135
Экстремизм – 19, 20, 21, 23, 29
Эпидемияга қарши кураш қоидаларини бузиш – 75, 76
Эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурслари – 188
ЭҲМ учун яратилган дастур ёки маълумотлар базасини модификациялаш (қайта ишлаш) – 199

ЭҲМ тармоғи – 180
ЭҲМ тизими – 180
ЭҲМ (электрон-ҳисоблаш машинаси) – 179
ЭҲМ, ЭҲМ тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилиши – 187, 190, 191, 204

– Я –

Ядро материаллар – 61, 66, 67
Ядровий ялпи қирғин қуроли – 70
Ядро қурилмалари – 61, 66, 67
Ядро материалларини ва радиоактив моддаларни сақлаш пунктлари – 87
Ялпи қирғин қуроли – 68
Ялпи қирғин қуролларини ишлаб чиқариш – 70
Ялпи қирғин қуролларини ишлаб чиқиш – 70
Ялпи қирғин қуролларини олиш – 70
Ялпи қирғин қуролларини сақлаш – 70
Яратиш – 29, 44, 57, 170, 174, 181, 184, 196, 200, 204, 206, 207
Яроқли қурол – 37
Яроқсиз қурол – 37
Яроқсиз ҳолат – 101, 102, 198
Яроқсиз ҳолатга келтириш – 101, 102, 198, 199, 202
Яшириш – 32, 41, 135, 257

– Ҷ –

Ўзаро муносабатларга оид устав қоидаларини бузиш – 213, 227, 229, 231, 233, 235, 236, 257
Ўз муддатида хизмат жойига етиб келмаслик – 241, 243
Ўзини ёлғондан касалликка солиш – 247, 248
Ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш – 247, 248, 250
Ўз ихтиёри билан топшириш – 146
Ўзлаштириш – 38, 55, 57, 70, 116, 137, 141
Ўз хизмат вазифаларини охиригача бажармаганлик – 246
Ўлдириш – 15, 17, 18, 27, 69, 104, 105, 111, 118, 225, 228, 235, 288
Ўлдириш билан қўрқитиш – 104, 118, 231
Ўргача катталиқдаги экин майдони – 134
Ўтакетган беҳаёлик – 165
Ўта хавфли рецидивист – 39, 62, 117, 135, 139, 144, 146
Ўтказиш – 16, 31, 42, 55, 58, 59, 132, 140, 142, 143, 146, 148, 150, 156, 157, 171, 174, 195, 196, 197
Ўтказиш мақсади – 59, 140, 143, 196
Ўт кўйиш – 18, 100, 269

Ўювчи моддалар – 52
Ўқ-дорилар – 29, 35, 39, 43, 44, 45, 265, 268
Ўқотар қурол, ўқ-дорилар, портловчи моддалар ёки портлатиш
қурилмаларини тайёрлаш – 40
Ўқотар қурол, ўқ-дорилар олиб ўтиш – 41
Ўқотар қурол, ўқ-дорилар олиш – 40
Ўқотар қуролни, ўқ-дориларни ўтказиш – 41
Ўқотар қурол, ўқ-дорилар жўнатиш – 43
Ўқотар қурол, ўқ-дорилар сақлаш – 33, 41, 42, 43, 44
Ўқотар қурол, ўқ-дорилар олиб юриш – 41
Ўқотар қурол – 12, 29, 33–45, 166, 167, 271
Ўғрилиқ – 37, 55, 136, 236

– Қ –

Қайта ишлаш – 51
Қайтиш – 242
Қалбакилаштириш – 32, 248
Қария – 165
Қаршилиқ кўрсатиш – 167, 168, 222, 223, 224, 225
Қимор ва таваккалга асосланган бошқа ўйин – 169
Қиморхоналарни сақлаш – 172
Қиморхоналар ташкил этиш – 172, 173
Қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинларни ўтказиш
– 170
Қимор ўйинларини ташкил этиш ҳамда ўтказиш – 169, 170, 171, 174
Қимор ўйинлари учун қиморхоналарни сақлаш – 172
Қимор ўйинлари учун қиморхона – 172
Қирғин солиш – 17–21
Қоидаларга риоя қилиниши учун масъул – 108
Қоидаларни бузиш – 45, 46, 47, 54, 57, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 71–
80, 85–93, 96, 99, 105–115, 118–122, 152, 178, 230, 251, 252, 256–
263, 270, 272, 275–284
Қонунга хилоф равишда озодликдан маҳрум қилиш – 232
Қонунга хилоф равишда олиб кириш – 25
Қонунга хилоф равишда олиш – 41, 57, 64
Қонунга хилоф равишда сақлаш – 25, 41, 65, 141
Қонунга хилоф равишда тайёрлаш – 25, 26, 40, 140, 156
Қонунга хилоф равишда тарқатиш – 26
Қонунга хилоф равишда чегарадан ўтиш – 262
Қонунга хилоф равишда эгаллаш – 33, 36, 37, 39, 40, 54, 55, 57, 60,
61, 68, 70, 116, 136–140, 256
Қонунга хилоф равишда ўтказиш – 31, 139, 142, 143

Қоровул хизмати – 251–256, 258, 272, 273, 289
Қочиш – 223, 244, 245, 253, 255
Қурилиш ишлари – 77
Қуриш – 77
Қурол – 11, 13, 18, 27, 29, 33–45, 68–71, 164, 165, 167, 224, 225, 234, 253, 255, 256, 257, 258, 264–275
Қурол-яроғ билан муомалада бўлиш қоидалари – 272
Қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиш – 17
Қурол ишлатиш – 18, 71, 224, 228, 234, 258, 286, 288
Қуролли гуруҳ – 12–15
Қурол сифатида фойдаланиладиган нарсалар – 264
Қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсалар – 17, 18
Қурол-яроғ – 29
Қўниш жойи – 106
Қўриқланаётган объектларга зарар етказиш – 260, 261

– Ҳ –

Ҳаво кемаси – 87, 89, 91, 102
Ҳаво дарвозаси – 106
Ҳаво транспорти – 85–93, 96, 100, 101, 102, 103, 118
Ҳаёт учун хавфлилик – 13, 57
Ҳаёт учун хавфли бўлган зўрлик ишлатиш – 139
Ҳалокат – 71, 92, 99, 101, 245, 282, 284, 290
Ҳалок бўлаётган ҳарбий кемани ташлаб кетиш – 245
Ҳаракат қилиш воситалари – 265, 266, 268
Ҳаракат хавфсизлиги – 87, 109
Ҳаракат хавфсизлиги қоидаларини бузиш – 85, 86, 89
Ҳарбий аслаҳа-анжомлар – 264
Ҳарбий аслаҳа-анжомларни гаровга қўйиш – 266
Ҳарбий аслаҳа-анжомларни бировга бериш – 266
Ҳарбий аслаҳа-анжомларни сотиш – 266
Ҳарбий жиноятлар – 213
Ҳарбий йиғинларга чақирилган ҳарбий хизматга мажбур шахслар – 219, 221
Ҳарбий кема – 245, 246
Ҳарбий мансабдорлик жиноятлари – 289, 290
Ҳарбий машиналардан фойдаланиш – 276
Ҳарбий мулк – 268, 269, 270
Ҳарбий техника – 268
Ҳарбий хизмат – 213, 214, 215, 222, 240, 241, 242, 244
Ҳарбий хизмат вазифалари – 218, 222, 223, 226, 247, 249, 250

Ҳарбий хизмат вазифаларини бажаришдан бош тортиш – 247–250
Ҳарбий хизмат вазифаларини ўташдан бош тортиш – 218, 250
Ҳарбий хизматга мажбур шахс – 213, 215, 250
Ҳарбий хизматнинг бошланиши – 215
Ҳарбий хизматдан бўйин товлаш – 213, 241, 243, 244, 247, 255
Ҳарбий хизматдан бўйин товлаш мақсади – 244
Ҳарбий хизматнинг тугалланиши – 215
Ҳарбий хизматни ўташ тартиби – 213, 215, 238, 247
Ҳарбий хизматчи – 113, 115, 213–291
Ҳарбий хизмат юзасидан ўзига юклатилган вазифаларни бажараётган шахс – 222
Ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар – 213
Ҳарбий қисм ёки хизмат жойини ўзбошимчалик билан ташлаб кетиш – 238–242
Ҳарбий қисм ҳудуди – 239
Ҳарбий ҳуқуқий муносабатлар – 215
Ҳақорат қилиш – 228, 229, 230
Ҳисобга олишни бузиш – 45, 47, 55, 63, 155
Ҳисобга олиш – 63
Ҳисоблаш тармоғи – 180
Ҳисоблаш тизими – 180
Ҳимояланган компьютер тизими – 195
Ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш – 166, 167, 168
Ҳокимият ёки хизмат ваколати доирасидан четга чиқиш – 286, 287, 289
Ҳокимият ёки мансаб (хизмат) ваколатини (мавқеини) суистеъмол қилиш – 22, 26, 62, 194, 286, 290
Ҳокимият ҳаракатсизлиги – 286, 287
Ҳужжатлардан алдаш йўли билан фойдаланиш – 32
Ҳужжатларни қалбакилаштириш – 32, 247, 248, 250
Ҳужум қилиш – 14, 260, 263

М.Ҳ. РУСТАМБАЕВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ
К У Р С И**

V ТОМ

МАХСУС ҚИСМ

**ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИ ВА ЖАМОАТ ТАРТИБИГА
ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР. ҲАРБИЙ ХИЗМАТНИ ЎТАШ
ТАРТИБИГА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАР**

Олий таълим муассасалари учун дарслик

Тошкент — «ILM ZIYO» — 2011

Муҳаррир *Б. Худоёрова*
Бадий муҳаррир *Ш. Одилов*
Техник муҳаррир *Ф. Самадов*
Мусаҳҳиҳ *Б. Саидова*

Нашр. лиц. АИ № 166, 23.12.2009 й.

2010 йил 31 декабрда чоп этишга рухсат берилди. Бичими 60x90^{1/16}.
«Таймс» ҳарфида териблиб, офсет усулида чоп этилди. Босма табоғи 19,0.

Нашр табоғи 18,0. 2000 нусха. Буюртма №
Баҳоси шартнома асосида

«ILM ZIYO» нашриёт уйи, Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй.
Шартнома № 23 — 10.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Фафур Фулом
номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.
Тошкент, Шайхонтохур кўчаси, 86-уй.

**P92 Рустамбоев М.Ҳ. Ўзбекистон Республикаси
жиноят ҳуқуқи курси. V том. Махсус қисм.
Жиноят хавфсизлиги ва жамоат тартибига
қарши жиноятлар. Ҳарбий хизматни ўташ
тартибига қарши жиноятлар. Олий таълим
муассасалари учун дарслик. — Т.: «ILM ZIYO»,
2011. — 312 б.**

**УДК 343(575.1)(075)
ББК 67.408(5Ў)я73**